

Tava *Enciklopēdija*
katrai ģimenei

labākā
gramata

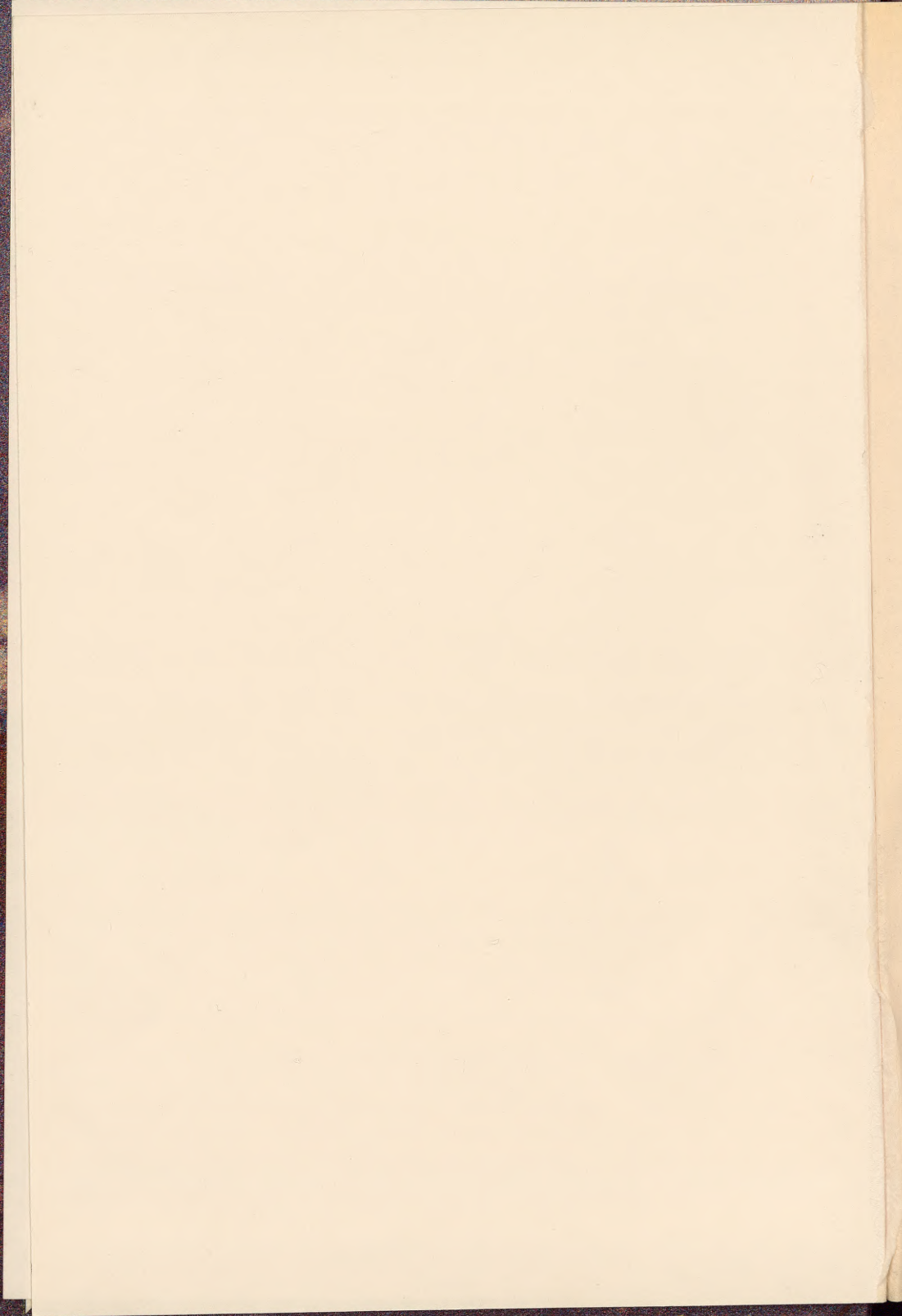
par

Latviju

109 *jautājumi*
un atbildes

Lccc

Tava *Enciklopēdija*
katrai ģimenei

labākā
grāmata
par
Latviju

109 *jautājumi*
un atbildes

UDK 030 (474.3)

Ta 930

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-~~ 8.258
0301009522

Ar visdziļāko cieņu izsakām pateicību nesen aizsaulē aizgājušajam izcilajam dabaszinātniekam **Zandim Spurim** par vērtīgo devumu grāmatu “Tava labākā grāmata par Latviju” veidošanā.

Autori:

Gaida Ābele, Diāna Albina, Rīta Apine, Muntis Auns, Oļģerts Auns,
Margarita Barzdeviča, Jolanta Bāra, Ilgonis Bērsons, Uldis Bormanis,
Lilija Dzene, Viktors Grāvītis, Mārīte Jakovļeva, Māra Janaus,
Vents Kainaizis, Ģirts Kasparsons, Helēna Mauriņa, Arturs Mauriņš,
Tarass Pūka, Dzintra Rūtenberga, Jurgis Skulme, Zandis Spuris,
Melīta Svarāne, Rihards Treijs, Juris Ūrtāns, Arnis Viksna, Ilgonis Vilks,
Edgars Vimba, Ilga Zagorska, Pēteris Zeile, Vita Zelče, Guntis Zemītis

Sastādītāja un redaktore **Dzintra Dāvidsone**
Mākslinieks **Vilnis Didrihsons**
Maketētāji **Ints Vikmanis** un **Sanita Pudāne**

Grāmatā izmantotas **Kārļa Veidemaņa** (1897–1944) un
Riharda Skrubja (1928–1995) darbu reprodukcijas, **Latvijas Kara muzeja**,
Latvijas Sporta muzeja, **Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja**, **Rīgas**
Vēstures un kuģniecības muzeja, kā arī autora un redaktora personiskie materiāli

ISBN 9984-10-024-3

© “Izdevniecība Aplis”, Rīga, 1999

Saturs

Vēsture

Kādi bija seno cilšu novadi? (<i>G. Zemītis</i>)	11
Kur dzīvoja kurši? (<i>G. Zemītis</i>)	12
Kur dzīvoja lībieši? (<i>G. Zemītis</i>)	13
Kur dzīvoja vendi? (<i>G. Zemītis</i>)	15
Kur dzīvoja latgaļi? (<i>G. Zemītis</i>)	16
Kur dzīvoja sēļi? (<i>G. Zemītis</i>)	18
Kur dzīvoja zemgaļi? (<i>G. Zemītis</i>)	19
Kas bija Jersika un tās ķēniņš Visvaldis? (<i>M. Auns</i>)	20
Kā vikingi iekarojuši Daugmali? (<i>M. Auns</i>)	22
Kas bija Saksis Gramatiķis?	23
Kas bija Ako sacelšanās? (<i>M. Auns</i>)	24
Kas bija vissenākais ierocis? (<i>I. Zagorska</i>)	25
Vai Latvijā vēl var atklāt nezināmus pilskalnus? (<i>J. Urtāns</i>)	27
Ko zinām par latviešu senajām kulta vietām? (<i>J. Urtāns</i>)	29
Kur atrodas Vosvu Dieva kalns? (<i>J. Urtāns</i>)	32
Kur atrodas Viļumu Ašgalvis? (<i>J. Urtāns</i>)	34
Kas bija Pārdaugavas hercogiste? (<i>M. Jakovļeva</i>)	35
Kā radās Kurzemes hercogiste? (<i>M. Jakovļeva</i>)	37
Kādēļ hercogam Jēkabam neizdevās kolonizēt Austrāliju? (<i>M. Barzdeviča</i>)	39

Vai Nostradama pareģojumiem ir kāda saistība ar Latviju? (<i>A. Mauriņš</i>)	40
Kāpēc sākās poļu–zviedru karš 1600. gadā? (<i>M. Auns</i>)	43
Par ko caram sūdzējās Kurzemes kalpi? (<i>M. Svarāne</i>)	45
Vai Krimas karš risinājās arī Latvijā? (<i>V. Zelče</i>)	48
Kad uz Ameriku sāka izceļot latvieši? (<i>V. Zelče</i>)	49
Kā J. Vācietis radīja Sarkanu armiju? (<i>U. Bormanis</i>)	51
Kāda bija latviešu strēlnieku loma cīņās pret Judeņiču? (<i>U. Bormanis</i>)	55
Kāpēc J. Vācieti nometa no Sarkanās armijas virspavēlnieka amata? (<i>U. Bormanis</i>)	58
Kāpēc latviešu strēlnieki palika Krievijā? (<i>U. Bormanis</i>)	60
Vai Jānis Gregors mainīja pārliecību? (<i>U. Bormanis</i>)	63
Kas pasludināja suverēnu Latviju par nodibinātu? (<i>R. Treijs</i>)	65
Ministru prezidenta K. Ulmaņa runa Latvijas valsts proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī	67
No M. Vētras grāmatas “Rīga toreiz”	68
Cik valdību sastādīja un vadīja Kārlis Ulmanis? (<i>R. Treijs</i>)	70
Kas bija četru Saeimu priekšsēdētājs? (<i>R. Treijs</i>)	72
Vai jums ir pazīstams Marģera Skujenieka vārds? (<i>R. Treijs</i>)	74
1940. gada Latvijas likteņdienas. Ko par tām zinām?	77

Kultūra

Kādi ir Latgales trīs simboli? (<i>P. Zeile</i>)	83
Ko Latgale saņēmusi no Miķeļa Bukša? (<i>P. Zeile</i>)	85
Kas bija Kazimirs Buiņickis? (<i>P. Zeile</i>)	86
Kāpēc Franci Trasunu izslēdza no baznīcas? (<i>P. Zeile</i>)	88
Ko zinām par Latvijas agrāro glezniecību? (<i>J. Skulme</i>)	92
Kādas ir latviešu kapu zīmes? (<i>O. Auns</i>)	96
Kas bija Skancnieka būve? (<i>J. Urtāns</i>)	97
Kur mācījās Kurzemes hercogistes latviešu bērni? (<i>M. Barzdeviča</i>)	101

Kam veltīts Varakļānu Mīlestības akmens? (<i>J. Urtāns</i>)	102
Kādus vārdus lika bērniem Cesvainē? (<i>M. Auns</i>)	104
Kāda ir Bārdu dzimta literatūrā? (<i>I. Bērsons</i>)	105
No Zentas Mauriņas apceres	
Friča Bārdas piemiņai	107
Vai Linards Laicens bija nacionālists? (<i>I. Bērsons</i>)	112
Aspazijas "Kaisītās rozes" — kam? (<i>I. Bērsons</i>)	115
Kāda ir latviešu soneta vēsture? (<i>I. Bērsons</i>)	118
Kas ir "Rusiāde" un tās autors? (<i>L. Dzene</i>)	120
Skroderdienas Silmačos un — Druviena? (<i>L. Dzene</i>)	122
No J. Asara recenzijas par lugas	
"Skroderdienas Silmačos" pirmizrādi	123
Kura latviešu rakstnieka darbi ir filmēti visvairāk? (<i>V. Kainaizis</i>)	124
Kura karaliene dejoja lauku kāzās? (<i>V. Kainaizis</i>)	126
Kuru blūzu gribēja pārvērst par maršu? (<i>V. Kainaizis</i>)	129
Vai hercoga Jēkaba galmā spēlēja latvieši? (<i>D. Albina</i>)	131
Kad dibināts skolotāju seminārs Vidzemē? (<i>D. Albina</i>)	133
Jānis Cimze par skolu	136
Kad dibināts skolotāju seminārs Kurzemē? (<i>D. Albina</i>)	136
Kas būvēja Lestenes ērģeles	
un kā tās aizgāja bojā? (<i>D. Albina</i>)	139
Lestenes baznīca (<i>teika</i>)	141
Kur atrodas Latvijas lielākās ērģeles? (<i>D. Albina</i>)	142
Kā tapa Emīla Dārziņa "Melanholiskais valsis"? (<i>D. Albina</i>)	145
Kur 1945.gadā izskanēja kantāte	
"Dievs, Tava zeme deg!?" (<i>D. Albina</i>)	147
Kādas bija pirmo trīs dziesmusvētku estrādes? (<i>D. Albina</i>)	149
Vai ārstniecība — dzijas pavedienā? (<i>A. Vīksna</i>)	151
Kad Rīgā sāka lietot narkozi? (<i>A. Vīksna</i>)	153
Kad Latvijā pirmoreiz veikta līķa sekcija? (<i>A. Vīksna</i>)	154
Kad Latvijā "atnāca" sifiliss? (<i>A. Vīksna</i>)	156
Kā viduslaikos aprūpēja spitālgos? (<i>A. Vīksna</i>)	157
Kur palicis lauva? (<i>A. Vīksna</i>)	160
Vai Asaris pārtapis par Gasaru? (<i>A. Vīksna</i>)	161

Kas bija pirmais izcilākais latviešu soļotājs? (<i>R. Apine</i>)	163
Kā cīkstonis Jānis Leskinovičs kļuva par Lielo Jāni? (<i>R. Apine</i>)	167
Kā brāji Poļi kļuva par ievērojamiem sportistiem? (<i>R. Apine</i>) . . .	173
Ko sportā paveicis Rūdolfs Ronis? (<i>R. Apine</i>)	177
Kas bija "Skaistā Dieva pasaule <i>Keizarmežs</i> "? (<i>R. Apine</i>)	182
Kādu mantojumu atstājis sporta žurnālists Arnolds Šmits? (<i>R. Apine</i>)	189

Daba

Ceļotāji akmeņi. Kas vainīgs — ledājs vai velns? (<i>V. Grāvītis</i>) . .	195
Vella klēpis (<i>teika</i>)	196
Ko var pastāstīt ceļojošais ledus? (<i>V. Grāvītis</i>)	197
Kāpēc mēs dzīvojam pēc Austrumeiropas laika? (<i>I. Vilks</i>)	198
Vai Latvijā ir redzama ziemeļblāzma? (<i>I. Vilks</i>)	199
Vai rasa vienmēr ir rasa? (<i>H. Mauriņa</i>)	201
Kā veidojušies mūsu vecie lauku parki? (<i>T. Pūka</i>)	202
No Valda stāsta "Staburaga bērni"	204
Vai Latvijā aug koks, zem kura indiāņi kūpināja miera pipi? (<i>A. Mauriņš</i>)	206
Vai Latvijā dzīvo olīvas radnieki? (<i>A. Mauriņš</i>)	207
No A. Sakses pasakas "Persijas ceriņš"	209
Kas ir lapegle? (<i>A. Mauriņš</i>)	211
Cik ilgi zied liepas? (<i>A. Mauriņš</i>)	213
Kādas papardes aug Latvijas mežos? (<i>J. Bāra</i>)	214
Kā jūtas ciemiņš no Andu kalniem? (<i>G. Ābele</i>)	216
Kā tā — plīks zieds uz plīkas zemes? (<i>G. Ābele</i>)	217
Par ziemcietīti (<i>teika</i>)	219
Kādēļ spriganes šaudās? (<i>G. Ābele</i>)	220
Kāpēc ūdensgundegai dažādas lapas? (<i>G. Ābele</i>)	221
Ko Pirmā pasaules kara frontes josla nodarīja augu valstij no Klapkalnciema līdz Ilūkstei? (<i>G. Ābele</i>)	223

Vai ir sēnes — migranti? (<i>E. Vimba</i>)	.227
Vai no sēnēm var iegūt tinti? (<i>E. Vimba</i>)	.229
Pazemes sēnes. Kas tās tādas? (<i>E. Vimba</i>)	.231
Sēnes latviešu tautas ticējumos	.234
Ko zinām par Ferdinandu Erdmani Štollu? (<i>E. Vimba</i>)	.234
Ko pētīja Kārlis Reinholds Kupfers? (<i>E. Vimba</i>)	.236
Kādā krāsā ir zirgs? (<i>J. Bāra</i>)	.238
Kādus zīdītājdzīvniekus pazina Latvijā	
18. gadsimtā? (<i>Z. Spuris</i>)	.243
Vai Latvijā ir dzīvie izrakteņi? (<i>Z. Spuris</i>)	.245
Kādēļ staipeknis aug	
pie zemes gar sūnu (<i>teika</i>)	.247
Vai peles var lidot? (<i>Z. Spuris</i>)	.247
Sikspārnis latviešu tautas ticējumos	.249
Kā muzicē sienāži un siseņi? (<i>Z. Spuris</i>)	.249
Sienāzis un sisenis latviešu tautas ticējumos	.251
Kas medī zirnekļus? (<i>Z. Spuris</i>)	.252
No U. Plotnieka grāmatas "Zaļās zāles zemē"	.253
Vai Latvijā dzīvo lauvas? (<i>J. Bāra</i>)	.255
Kas bija "kukaiņu mācītājs"? (<i>Z. Spuris</i>)	.256
Kurš ir visbagātākais putnu ezers	
visā Austrumbaltijā? (<i>M. Janaus</i>)	.258
No U. Plotnieka grāmatas "Zaļās zāles zemē"	.260
Vai Latvijā ir daudz plēsīgo putnu? (<i>M. Janaus</i>)	.263
Par klieni (klijānu) (<i>teika</i>)	.265
Vai pūces dienā ir aklas? (<i>M. Janaus</i>)	.265
Kā pūce mācījusies runāt (<i>teika</i>)	.266
Vai zilītes dzīvo somā? (<i>M. Janaus</i>)	.267
Kas ir ņurnīks? (<i>Dz. Rūtenberga</i>)	.269
Vai nēģi ēd slīkoņus? (<i>Dz. Rūtenberga</i>)	.270
Kā dzīvnieki un augi "prognozē" laiku? (<i>A. Mauriņš</i>)	.271
Vai tas ir labi — pieradināt savvaļas	
dzīvniekus? (<i>Ģ. Kasparsons</i>)	.273

VĚSTURE

Kādi bija seno cilšu novadi?

Vēsturiski ilgā laikposmā Latvijas teritorija veidojusies kā baltu un Baltijas somugru saskarsmes zona. Te norisinājušies abu etnosu konsolidācijas un sarežģīti iekšējās migrācijas procesi.

Epizodiska bijusi arī skandināvu klātbūtne — 950.–750. gadā p.m.ē. Kurzemes piekrastē un 650.–800. gadā Grobiņas tuvumā. Baltu un Baltijas somugru savstarpējā saskarsmē raksturīga tendence ir baltu pakāpeniska pārvietošanās ziemeļu virzienā, iekarojot somugru teritorijas un asimilējot iedzīvotājus, kā arī (īpaši no 7. gs.) pieaugošā slāvu spiediena dēļ baltu izceļošana no to sākotnējām dzīves vietām austrumos un dienvidaustrumos no Latvijas.

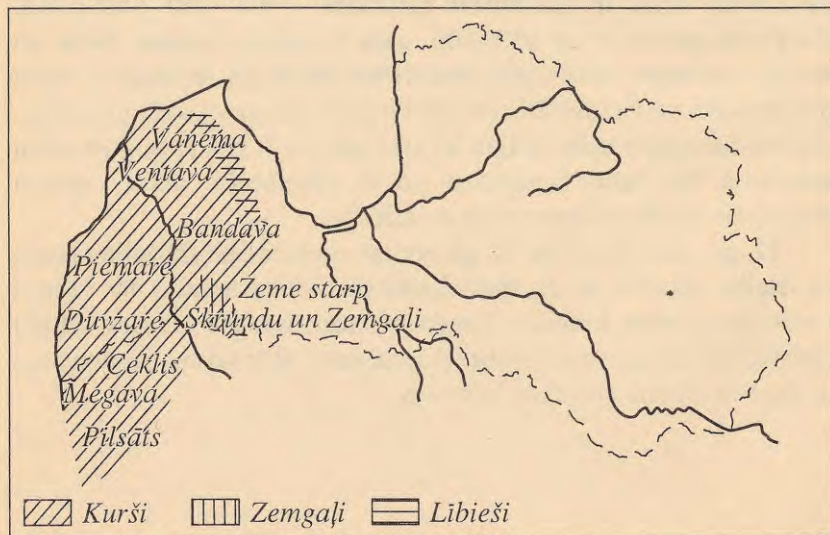
12. gs. otrās puses un 13. gs. etnisko un politisko situāciju raksturo tālaika rakstītie avoti, īpaši Latviešu Indriķa hronika un vecākā Livonijas atskaņu hronika. Tomēr precizēt hronikās minēto tautību etniskās, kā arī agro valstu robežas iespējams, tikai saistot rakstīto avotu ziņas ar arheoloģiskajām liecībām.

Kur dzīvoja kurši?

Kurzemes dienviddaļā un Lietuvas ziemeļrietumdaļā 10.–12. gs. dzīvoja kurši. Pirmās ziņas par kuršiem atrodamas Hamburgas un Brēmenes arhibīskapa Rimberta aprakstā “Sv. Anskara dzīve”

un attiecināmas uz laiku ap 854.–855. gadu. Rimberta minētie kurši (*cori*) apdzīvo piecas valstis (*civitates*), cīņu aprakstā tiek minētas divas pils — Jūrpils (*Soeborg*) un Apūle (*Apulia*). Par Jūrpili uzskata Grobiņu, bet Apūle atrodas Lietuvā, Bārtas upes augštecē Telšu apkārtnē. 13. gs. rakstītajos avotos — 1230. un 1253. g. līgumos minētas šādas zemes: Ventava (*Winda*), Bandava (*Bandowe*), Piemare (*Bihavelanc*), Duvzare (*Dovsare*), Ceklis (*Ceclis*). Kuršus un zemgaļus nodalījusi mazapdzīvota teritorija, kas saukta par “Zemi starp Skrundu un Zemgali” (“*terra inter Scrunden et Semigalliam*”). Kuršu teritorija lokalizējama pēc ugunskapu izplatības. To skaits Kurzemē palielinājās, sākot ar 10. gs. Ugunskapu izplatības areāls aptver Ventas vidusteces

Kuršu apdzīvotā teritorija. Karti sastādījis G. Zemītis

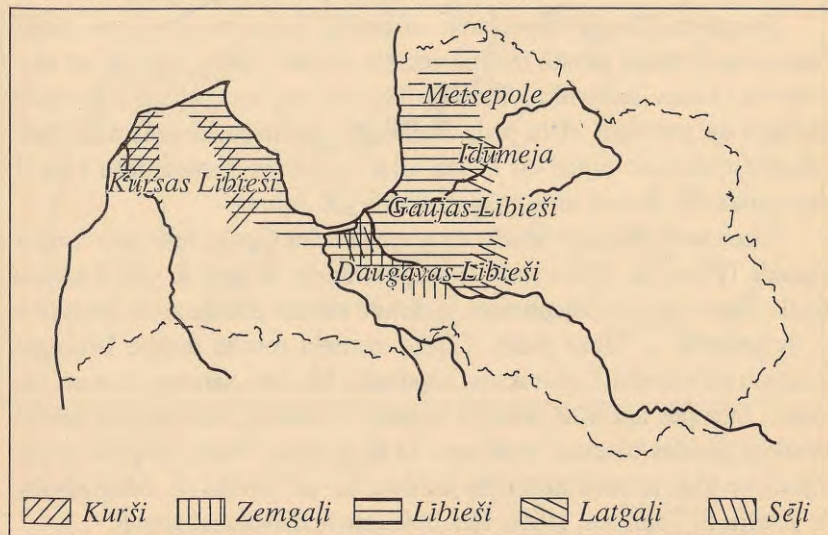
rajonu, austrumu virzienā aizsniedzot Saldu un Pūri, bet ziemeļu virzienā — Dundagu (Ē. Mugurēvičs, 1985). Lietuvas teritorijā kuršiem kaimiņos dzīvoja žemaiši un skalvji. Mūsdienā Lietuvā atrodas kuršu zemes Megava (*Megowe*), Pilsāts (*Pilsaten*) un Ceklis. “Zemē starp Skrundu un Zemgali” ir maz arheoloģisko pieminekļu, pēc sava veida tie daļēji ir kuršu, daļēji arī zemgaļu. Pēc dažu valodnieku domām (E. Blese, 1929), kuršu valoda pieder pie rietumbaltu valodu grupas.

Kur dzīvoja lībieši?

Kuršu ziemeļu kaimiņi bija lībieši. Vēstures avotos lībieši minēti jau 11. gadsimtā. Latviešu Indriķa hronikā un Atskaņu hronikā tie saukti par *Lyvones* vai *Liven*. Hronikas tieši nemin lībiešus

Kurzemē. Ir minētas divas zemes Kurzemes ziemeļdaļā — Vanema (*Wannema*) un Ventava (*Winda*). Abām šīm zemēm ir somugru cilmes

Lībiešu apdzīvotā teritorija. Karti sastādījis G. Zemītis

nosaukums. Vanema tulkojumā nozīmē Vecā zeme. Tās centrs ir bijis Abavas baseinā starp Rendu un Kandavu (Ē. Mugurēvičs, 1981). Te koncentrēts daudz akmeņkrāvuma kapu, kas raksturīgi Baltijas somiem l. g.t.m.ē. Te sastopami arī divu veidu uzkalniņkapi — akmeņiem klāti uzkalniņi Valgāles tuvumā un smilšu uzkalniņi Sabiles tuvumā. Tiek uzskatīts, ka tieši smilšu uzkalniņi ir raksturīgi Kurzemes lībiešiem, jo tie ir līdzīgi Gaujas baseina uzkalniņkapiem, kuru etniskā piederība lībiešiem šaubas neizraisa (E. Šturms, 1936). Sākot ar 13. gs., akmeņkrāvuma kapus nomaina līdzenie skeletkapi. Acīmredzot kopš 12. gs. Ziemeļkurzemē sākusi veidoties jaukta kuršu un lībiešu kultūra: pēc lībiešu paražas mirušos apbedīja nesadedzinātus, bet kapa inventārs gan ir kuršiem raksturīgs (Ē. Mugurēvičs, A. Zariņa, E. Tenisons, 1990).

13. gs. rakstītajos avotos minēts, ka lībieši dzīvo Daugavas baseinā; viņi tiek saukti arī par veinaliem (*Veinalenses*). Daugavas lībiešu apgabals sniedzas no Rīgas līča rietumos līdz Aizkrauklei ar centriem Lielvārdē, Aizkrauklē un perioda beigās arī Daugmalē. Lielākā lībiešu koncentrācija bijusi starp Ikšķili un Salaspili. Lībiešu teritorija cieši piekļaujas Daugavas labajam krastam — tikai daži kapulauki atrodas Mazās Juglas (Tīnūži) un Ogres malā. Daugavas lībiešiem raksturīgi līdzenie kapi un uzkalniņkapi. Lībiešiem kapulauki konstatēti arī Daugavas kreisajā krastā — Tomes Nariņos (M. Atgāzis, 1969).

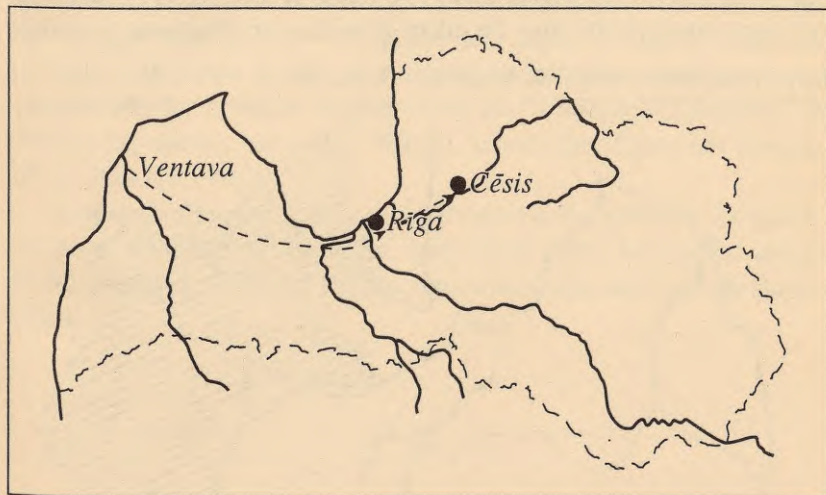
Daugavas lībiešu iespēšanās sākotnējā baltu (zemgaļu) teritorijā Daugavas kreisajā krastā iezīmē pretēju tendenci baltu virzībai uz ziemeļiem. Tālāk dienvidu virzienā lībiešus no zemgaļiem norobežo mežiem un purviem klāta josla Baldones–Olaines–Garozas apkārtnē. Lībiešu apdzīvota bijusi arī Doles sala, kur pētīts Vampeniešu I un II kapulauks (E. Šnore) un Raušu apmetne (E. Šnore).

Viens no lielākajiem lībiešu centriem atradies Gaujas baseinā ar centru Turaidā (*Thoreida*, *Thoreyda*). Lībiešu teritoriju te iezīmē uzkalniņkapu areāls. Rīgas līča ziemeļaustrumu piekrastē atradās lībiešu zeme Metsepole (tulkojumā — Meža puse). Tālāko ziemeļu robežu iezīmē Umurgas Krastiņu un Vainižu Zviedrukalna kapulauki. Uz ziemeļaustrumiem no Turaidas, Straupes apkārtnē, atradās Idumeja (*Ydumea*), kas aptvēra nelielu teritoriju Braslas baseinā. Iespējams, ka šā apgabala lībieši atšķīrās no pārējiem ne tikai ar savu materiālo kultūru, bet arī etniski (Ē. Mugurēvičs, A. Zariņa, E. Tenisons, 1990). Bez lībiešiem te dzīvoja arī latgaļi.

Kur dzīvoja vendi?

S tarp Latvijā dzīvojošajām somugru tautībām 13. gs. sākumā minēti arī vendi (*Wenden*), tiesa, tieši nenorādot to etnisko piederību. Pēc Latviešu Indriķa hronikas ziņām, vendi pēc padzišanas no Ventas dzīvoja Rīgā pie Senā kalna, bet no turienes, kuršu padzīti, pārbēga pie latgaļiem. Cēsu kapulauka materiāls līdzīgs 11.–13. gs. Ziemeļkurzemes lībiešu kapulauku materiālam, tādēļ to var uzskatīt par vendu kapu pieminekli un pieņemt, ka to atstājuši atnācēji no Ventavas (Ē. Mugerēvičs, A. Zariņa, E. Tenisons, 1990). Atskaņu hronika, aprakstot notikumus 13. gadsimta beigās, vendus etniskā nozīmē vairs nemin. Tas varētu liecināt, ka šī tautiņa 13. gadsimta beigās beigusi pastāvēt (V. Ginters, 1968).

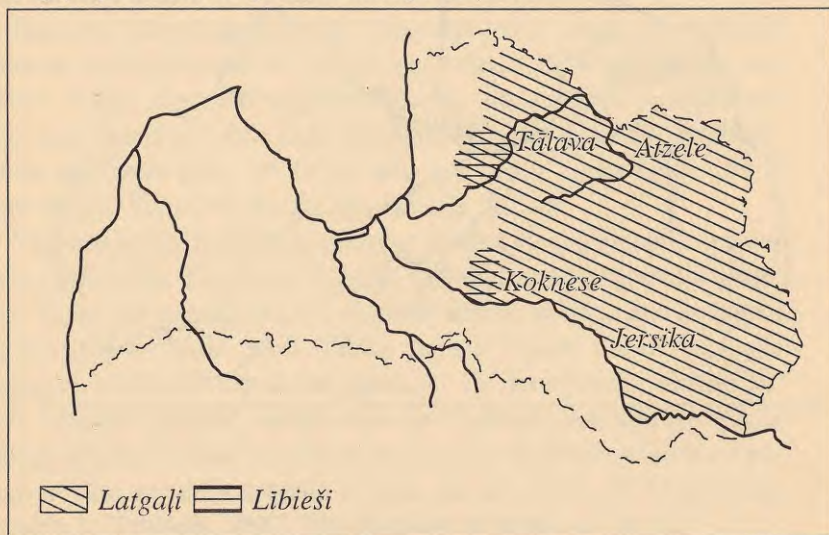
Vendu pārvietošanās un apmešanās vietas. Karti sastādījis G. Zemītis

Kur dzīvoja latgaļi?

Vidzemes un Latgales iedzīvotāji 10.–12. gs. bija latgaļi. Latviešu Indriķis hronikā raksta par “letiem, kas īpaši saucas par letgaļiem” (*Lethos, qui proprie dicuntur Lethigalli*). Ir uzskats, ka Vidzemē un Latgalē varētu būt dzīvojušas divas tautības — letgaļi un latgaļi (K. Ancītis, A. Jansons, 1962). Vairums pētnieku tomēr domā, ka Vidzemes un Latgales iedzīvotāji pieder pie vienas tautības. Latgaļu teritoriju iezīmē līdznie kapulauki, bet, sākot ar 11. gs., arī uzkalniņkapi. Lielākā skaitā tie koncentrēti gar austrumu robežu, kas visumā sakrīt ar latviešu etnisko robežu. Taču Ludzas apriņķa austrumdaļā ir arī iegarenie kapu uzkalniņi un garie uzkalniņi. Par etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu liecina arī kapu pieminekļi Balvu novada austrumdaļā. Garie uzkalniņi tiek saistīti ar slāvu vai, precīzāk, kriviču kapu pieminekļiem, tomēr te iespējama arī baltu un somugru etnosa klātbūtne. Savukārt Polockas un Pleskavas teritorijā

Latgaļu apdzīvotā teritorija. Karti sastādījis G. Zemītis

apbedījumos vērojamas latgaļiem raksturīgās piedevas, apbedīšanas virziens, kas liek domāt, ka te apbedīti pārslāvoti latgaļi. Latvijas ziemeļaustrumu robeža, kas nodalīja latgaļus no austrumu kaimiņiem, stiepās pa Balvu apriņķa austrumdaļu līdz Zilupei, tad pa šīs upes baseinu līdz Pasienei, tālāk, pavirzoties uz dienvidrietumiem un aptverot Plisūna, Kausu u.c. ezeriņus, no Volkoreziem uz dienvidiem, pāri Krāslavas apriņķa pašai austrumdaļai, ieejot Ziemeļrietumbaltkrievijā (V. Urtāns, 1968). Dienvidos un dienvidrietumos latgaļu etniskā robeža bijusi Daugava.

12. gs. beigās latgaļi bija apvienojušies valstiskos veidojumos. Viens no lielākajiem bija Tālava (*Tolowa*) ar centru Beverīnas pili. Tālava aptvērusi latgaļu novadus Gaujas baseina augšgalā. Latgaļu Atzeles (*Agzele*) zeme atradās apgabalā starp Tālavu rietumos un krievu Polockas kņazisti austrumos. Otrs lielākais valstiskais veidojums Jersika (*Gercike, Gerzika, Gerceke*) aptvēra Autīnes (Sārumkalns), Cesvaines, Lепенes, Asotes, Bebernīnes, Alenes (Oliņkalns), Gerdenes, Negestes un Mārcienas pilis ar attiecīgām zemēm ne vien Daugavas, bet arī Gaujas baseinā. Uz rietumiem no Jersikas atradās Kokneses (*Kukonoise, Kukonois*) valsts (*regnum*). Aizkraukles — Lielvārdes apgabals bijis etniski jaukts — to apdzīvojuši latgaļi un lībieši. Jautājums par krievu klātbūtni Jersikā, kas vairākkārt izvirzīts, pamatojoties uz Latviešu Indriķa hronikas datiem, tomēr nav arheoloģiski pierādīts, jo Jersikas kapulaukā, kur atsegti 32 kapi, krievu apbedījumi nav konstatēti (F. Balodis, 1940).

Kopumā vērojama latgaļu pārvietošanās rietumu virzienā. Daugavas labajā krastā tie, šķiet, asimilējuši sēļus, bet Gaujas baseinā arī zemgaļus. Savukārt latgaļu zemēs iespiežas slāvi vai pārslāvoti balti.

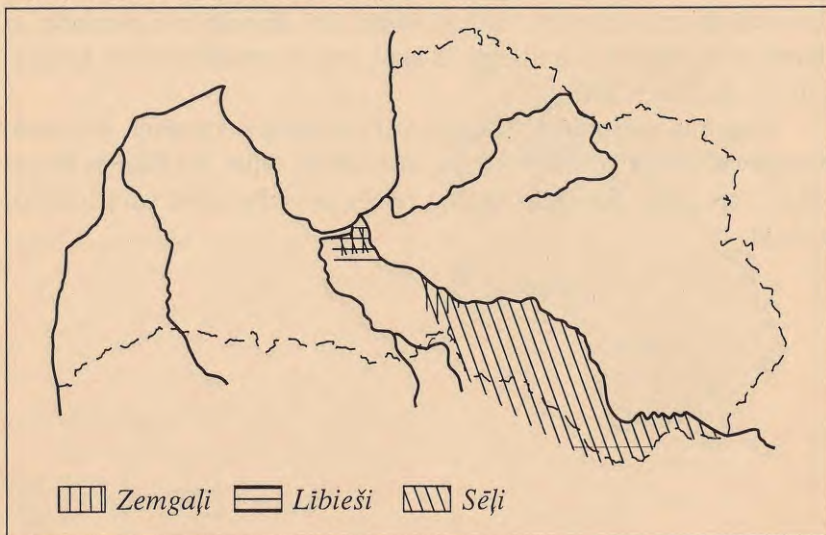
Kur dzīvoja sēļi?

Spiežot pēc rakstītajām ziņām, sēļi (Latviešu Indriķa un Atskaņu hronikā — *Selones*) dzīvojuši Augšzemē, arī Kokneses apkārtnē kopā ar latgaļiem. Vairākos 1226. g. dokumentos minēts, ka sēļi dzīvo Rīgas apkārtnē. Šķiet, ka sēļi iespiedušies vāji apdzīvotā joslā gar Daugavas kreiso krastu Rīgas virzienā. Austrumos kā sēļu zemes robeža tiek saukta Vecā Daugavpils (*Novene*; A. Bīlenšteins, 1892), bet, pēc jaunākajiem datiem, tā atvirzāma tālāk uz austrumiem līdz Skrudalienas Vitanišķiem. Sēļu dienvidu robeža meklējama mūsdienu Lietuvas teritorijā.

1. g.t. 1. pusē sēļi acīmredzot apdzīvojuši arī Austrumvidzemē Daugavas labo krastu, bet, sākot ar 6.–7. gs., viņus pakāpeniski atspieduši un asimilējuši latgaļi. Tikai Daugavas kreisajā krastā līdz 13. gs. sēļi saglabāja savu etnisko pašapziņu (E. Šturms, 1937).

Apbedīšanas paražas un materiālā kultūra latgaļiem un sēļiem 10.–12. gs. ir līdzīga, bet viņi atšķiras pēc antropoloģiskā tipa. Sēļu

Sēļu apdzīvotā teritorija. Karti sastādījis G. Zemītis

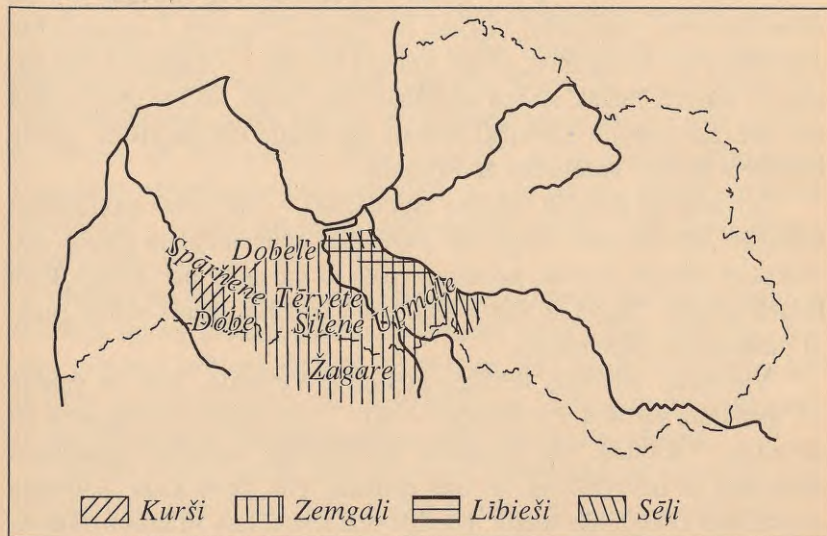

zemes nav bagātas ar pilskalniem. Augšzemē šajā laikā bija Sēlpils, Rites Stupeļu kalns un Dignājas pilskalns.

Kur dzīvoja zemgaļi?

Skandināvu rakstītajos avotos Zemgale (*Simkala, Seimgala*) minēta jau 9. gs. Zemgaļu teritorija 10.–12. gs. atradās galvenokārt Lielupes baseinā. No 10. gs., kad Daugavas lejtece parādījās lībieši, zemgaļu teritorija sašaurinājās (M. Atgāzis, 1980). Zemgaļu apdzīvotās zemes sašaurinājās arī Lietuvas teritorijā, kur tās aptvēra Mūšas upes baseinu. Rietumos no kuršiem zemgaļus nodalīja “Zeme starp Skrundu un Zemgali”. 10.–12. gs. Zemgalē bija apdzīvoti vismaz 9 pilskalni. Pēc 13. gs. avotiem, Zemgalē konstatējami šādi apgabali: Silene (*Silene*) ar centru Augstkalnes Silakalnā, Žagare (*Sagera*) ar centru Raketē (*Racketen, Racken*) — Žagarē, Dobe (*Dubene, Dobene*) ar centru

Zemgaļu apdzīvotā teritorija. Karti sastādījis G. Zemītis

Lielauces Incēnos, Spārmene (*Sparnene*) ar centru Īles Spārnu kalnā, Tērvete (*Teruetene, Therwetene, Terweten*) ar centru Tērvetē, Dobeļe (*Dubelene*) ar centru Dobeļē un Upmale (*Upemolle*) ar centru Mežotnē. Upmales robežas parasti tiek meklētas pie Daugavas kreisā krasta. Tomēr 11.–12. gs. Daugavas piekrastē dzīvojuši galvenokārt lībieši. Tādēļ visai pamatota šķiet doma, ka Upmales teritorija sniegusies tikai līdz Misas upes kreisajam krastam (V. Biļķins, 1973). Tomēr centralizācijas procesi Zemgalē bija izteikti — un 13. gs. beigās Tērvetes dižciltīgais Nameisis tiek dēvēts par Zemgales karali (*rex*).

Kas bija Jersika un tās ķēniņš Visvaldis?

Viena no mūsu senču valstīm bija Jersika. Jersika sastāvēja no vairākiem novadiem: pašas Jersikas (uz dienvidiem no Līvāniem), Preiļiem, Asotes, Levenes, Gerdenes (visi novadi — uz dienvidiem no Aiviekstes), Alenes, Mārksnes, Negestes, Cesvaines (uz ziemeļiem no Aiviekstes), kā arī attālāka novada — Autīnes—Cēsu apkārtnē. Jersikā, liekas, ietilpa arī Nītaure un Zaube, taču te apdzīvotība bija diezgan reta un atsevišķi novadi vēl nebija izveidojušies. Vārdā neminēts novads varēja būt ap Ērgļiem.

Novadu savstarpējā saistība bija dažāda — no tiešas pakļautības ķēniņam līdz diezgan vaļīgai, kā padevības apliecinājumu vienīgi nomaksājot ķēniņa prasītās nodevas. Īpaši to var teikt par Autīni, kura būtībā atradās Tālavā un kuras kungam Varidotim daudz vairāk rūpēja sadarbība ar tālaviešiem.

Vienīgais zināmais Jersikas ķēniņš ir Visvaldis, kurš te valdīja 13. gadsimta sākumā. Par ķēniņu — *rex* — viņš saukts dokumentos un hronikās. Visvaldis bija pieņēmis pareizticību, uzturēja draudzīgas attiecības ar lietuviešiem un bija apņēmis par sievu kāda lietuvieša augstmaņa Daugerūša meitu. Ķēniņa rezidence, kas atradās netālu no

tagadējiem Līvāniem, bija izaugusi par pilsētu. Tajā atradās pat vairākas pareizticīgo baznīcas, kas apkalpoja gan pareizticīgos latgaļus, kas hronikās ticības piederības dēļ saukti par krieviem, gan krievu tirgotājus. Pati pilsēta kontrolēja tirdzniecību zināmā Daugavas ceļa posmā un, jādodomā, daļēji pārtika no ievāktajām muitas nodevām.

Pats Visvaldis bija latgaļu izcelsmes, kaut arī viņa dzimta varēja būt saradojusies ar kaimiņtautu dižciltīgajiem. Viņa vārds dokumentos minēts gan slāviskā (*Wiscewolodus*), gan baltiskā (*Wissewalde*) formā. Arī Jersikas pilsētai tuvējā kapulaukā nav atrastas liecības, ka te būtu dzīvojuši krievi.

Saistība ar krievu kņazistēm Jersikai tomēr bija. 11. gadsimtā novadus gar Daugavu pakļāva Polockas kņazs, nometinot te savus vietvalžus, kas rūpējās par nodevu ievākšanu. Šī atkarība gan nebija pastāvīga. Vājinoties Polockas varai, vietvalžu funkcijas pārņēma kāds no vietējiem novada kungiem, kurš savai varai pakļāva Polockas kņaza iekarojumus un pievienoja savai valstij no Daugavas attālākus novadus. Saistība ar Polocku kļuva vaļīgāka, un Visvaldi jau varam uzskatīt par patstāvīgu valdnieku.

Jersikas valsts tomēr nepastāvēja ilgi. 1209. gadā Jersikas pilsētu iekaroja un nopostīja bīskaps Alberts, kurš pats piedalījās karagājienā. Sagūstījis Visvalža sievu un daudzus citus jersikiešus, Alberts piespieda Visvaldi padoties un dāvēt savu valsti baznīcai bīskapa personā. Daļu valsts ķēniņš saņēma atpakaļ kā lēni. Visvaldis tomēr palika bīskapa ienaidnieks, tādēļ Alberts sankcionēja atkārtotu Jersikas pilsētas ieņemšanu un nopostīšanu 1214. un 1215. gadā. Pēdējā uzbrukumā Visvaldim palīgā atsteidzās lietuvieši — gan jau pēc kārtējās pilsētas izlaupišanas, tomēr sagādājot aizejošajam pretiniekam ievērojamus zaudējumus.

Trūkst tuvāku ziņu par tālākiem notikumiem. Visvaldis acimredzot bija spiests beidzot pakļauties bīskapa varai. 1224. gadā puse Jersikas pils tika izlēnota Ikšķiles Konrādam, pats ķēniņš vēl minēts kādā 1230. gada dokumentā, tad starp 1230. un 1239. gadu Visvaldis mira, bet pili un visā bijušajā Jersikas valstī jau valdīja vācieši.

Jersika nebija pārāk liela un stipra, varbūt tajā arī nevaldīja pietiekami liels vienotības gars, tomēr tā jau bija mūsu — latviešu — valsts.

Kā vikings iekarojuši Daugmali?

Teiksmainus notikumus, kas datējami ar 9. gadsimta otro pusi — 10. gadsimta sākumu, apraksta dāņu vēsturnieks Saksis Gramatiķis. Viņš piemin kādu dāņu vikingu, vārdā Hadings, kurš iebrucis Kursā, taču kuršu valdnieks Lokers to sagūstījis. Hadingam izdevies izbēgt no gūsta, iemidzinot apsargus ar pasaku stāstīšanu. Pēc neveiksmes Kursā un tomēr laimīgas atsavināšanās Hadings nolēma izmēģināt laimi Helespontā, uzbrūkot karaļa Handvana jeb Anduāna pilsētai, kas atradās pie Dunas upes.

Helesponta skandināvu tradīcijās ir Daugavas ūdensceļš, bet Duna — pati Daugava, līdz ar to ticamākā notikumu vieta varētu būt Daugmale, kas bija ievērojams tirdzniecības un amatniecības centrs Daugavas kreisajā krastā iepretim Salaspilij — Saulkalnei. Te dzīvoja zemgaļi, bet kopš 11. gadsimta jau dominēja lībieši. 13. gadsimta sākumā Daugmale vairs rakstos netiek pieminēta. Interesanti, ka pilskalnā atrasts zižļa fragments ar rūnu rakstiem, kas liecina, ka rūnas iegravējis kāds O/lafs?/.

Bet nu — atpakaļ pie Hadinga.

Hadings licis saviem karotājiem notvert pilsētā dzīvojošos putnus, piestiprināt pie to spārniem degļus un tos aizdedzināt. Satrauktie putni, atgriežoties ligzdās, pilsētu aizdedzinājuši. Kamēr pilsētnieki bija nodarbināti ugunsgrēka dzēšanā, Hadings pa neapsargātajiem vārtiem ielauzās Daugmalē, ieņēma to un pašu Anduānu sagūstīja. Anduānam bija jāizpērk sava dzīvība un zemes brīvība ar tik daudz zelta, cik viņš pats svēra. Reāli tas varēja notikt, liekot vienā laivā zeltu, bet otrā kāpjot valdniekam un tad salīdzinot abu laivu iegrimi.

Anduāns atpirkās, taču briesmas vēl nebeidzās. Gāja gadi, un pie Daugmales parādījās Hadinga dēls Frodi. Sākumā viņš bija izkarojies Kursā, kur cīnījies ar kuršu valdnieku Dorni, tad iebrucis Igaunijā un arī Polockā un visbeidzot nonācis Daugmalē. Te joprojām valdīja Anduāns. Nezin kā viņš pamanīja, ka Frodi ir Hadinga dēls, tādēļ atcerējās veco vikingu viltību un lika nonāvēt pilsētā visus putnus. Frodi tad

pārgērbās kalpones drēbēs un, uzdodamies par personu, kas izbēgusi no vikingu gūsta, nokļuva pilsētā. Tur nabaga kalponei ļāva diezgan brīvi staigāt, tādēļ Frodi izpētīja pilsētas plānu un paradumus un karaspēkam aizsūtīja slepenu ziņu noteiktā laikā būt klāt pie pilsētas vārtiem.

Pienāca noteiktais laiks, un Frodi naktī nemanot pielavījās pie vārtiem, atvēra tos un ielaida pilsētā savējos. Vikingi pilsētu ātri ieņēma, tomēr daudz no cerētā neguva, jo Anduāns paguva savu bagātību ielādēt kuģos un nogremdēt upes dzelmē, kur to varbūt var atrast vēl šodien.

Frodi par šo zaudējumu tomēr daudz neskuma, bet, lai gūtu kādu gandarījumu, lūdza uzvarētā Anduāna meitas roku. Anduāns, lai arī zaudējis, sākumā izlikās bargs, teica vikingiem padomus labā uzvedībā un piekodināja Frodi nepārvērst uzvaras veiksmi augstprātībā, saudzēt uzvarētos un cienīt viņu agrākos slavas laikus, kā arī neaptraipīt radniecības nodibināšanu ar zemiskas alkatības dziņu. Pēc šiem vārdiem Anduāns tomēr atzina Frodi par savu znotu, atgūstot arī savai valstij brīvību.

Var, protams, šaubīties par Sakša Gramatiķa vēstījuma ticamību, jo viņa sacerējums, kas sarakstīts 13. gadsimta sākumā, vairāk līdzinās teiksmai, kur izmantotas dažādas Eiropā pazīstamas literāras tradīcijas. Tomēr varam būt droši, ka Daugavas lejtece vikingiem bija pazīstama un to uzbrukums Daugmalei — visai reāls. Varam jau Saksim Gramatiķim neuzticēties. Un tomēr — ja nu Hadings un Frodi, saklausījušies teiksmas par citiem karotājiem, patiesi pie Dunas (Daugavas) izmantojuši viņu viltības? Šajā pasaulē viss iespējams...

Kas bija Saksis Gramatiķis?

Saksis Gramatiķis (ap 1150–1216/1220) bija dāņu garīdznieks, kam Lundas arhibīskaps Absalons uzdeva sastādīt Dānijas vēsturi līdz ar Dānijas karaļa varas cildinājumiem. Vēsture sastāv no 2 daļām, no kurām pirmā satur samērā daudz ziņu arī par Baltiju, taču tajā iekļauti dažādi skandināvu sāgu sižeti, kas darbam piešķir vairāk leģendas, nevis vēsturiska pētījuma raksturu. Ir vēsturnieki, kas vispār apšaubā Sakša Gramatiķa darba kā vēstures avota izmantošanu, uzskatot, ka tajā leģendas formā atspoguļotas Dānijas politiskās intereses 13. gs. sākumā. Vairākums tomēr pieļauj, ka atainotajiem notikumiem varēja būt arī reāls pamats. Starp citu, arī Hamleta tēmu

Šekspīrs ņēmis no Sakša Gramatiķa darba. Dānijas vēsturi Saksis Gramatiķis aprakstījis līdz 1185. gadam.

Kas bija Ako sacelšanās?

12. gadsimta 80. gados misijas darbu Daugavas lībiešu vidū sāka bīskaps Meinhards, kurš gādāja, lai Ikšķiles un Mārtiņsalas lībiešiem tiktu uzceltas mūra pilis, pretī sa-

gaidot lībiešu pievēršanos kristīgajai ticībai. Misijas darbs tomēr nesekmējās tā, kā bija iecerēts, tādēļ pret lībiešiem tika organizēti krusta kari. Meinhards drīz nomira, bet viņa pēctecis Bertolds krita kaujā pie Rīgas. 1198. gadā par bīskapu iecēla Albertu, kurš īsā laikā ar spēku pakļāva Daugavas un Gaujas lejteces lībiešus, piespiežot tiem maksāt nodevas un kristīties.

Lībiešus Alberta vara acīmredzot ne visai apmierināja, tādēļ 1206. gadā sākās plaša sacelšanās. Jau pavasarī Alberta sūtņi bija ieradušies Polockā, lai iegūtu Polockas kņaza labvēlību bīskapa darbībai lībiešu zemēs (Daugavas lejteces lībieši maksāja Polockai meslus). Taču priekšā sūtņi sastapa lībiešu pārstāvjus, kuri aicināja kņazu Vladimīru padzīt vāciešus, jo "bīskaps ar saviem piekritējiem esot tiem gaužām neciešams un ticības jūgs nepanesams". Lai izšķirtu lībiešu un vācu strīdu, kņazs noteica sarunu dienu 30. maijā pie Ogres upes.

Gaidītajā dienā vācieši uz sarunām neieradās, un lībieši vienojās nocietināties Mārtiņsalā, no kurienes, aicinot palīgā arī lietuviešus, domāja uzbrukt Rīgai. Indriķa hronikā teikts, ka Salas (Mārtiņsalas) vecākie bijuši visa ļaunuma, t.i., sacelšanās, ierosinātāji, bet pēc tālākā apraksta secināms, ka vadību uzņēmies lībiešu vecākais Ako.

4. jūnijā, negaidot lībiešu uzbrukumu, Mārtiņsalā izcēlās vācu spēki: "*Un papriekš viņi cīnījās ūdenī, atvairīdami krasta akmeņus un ienaidnieka šķēpus, kas draudīgi lidoja pār viņiem, un beidzot jo drosmīgā cīņā ieņēma krastu.*"

Sākās kauja par pašu pili: *“Kristieši sasniedza priekšpils celtnes, pielika pils mūrim uguni, ar peterellām sviēda pili liesmas un akmeņus, bet stopnieki ļoti daudzus ievainoja uz aizsargsienas, tā ka ienaidnieki, no kuriem tik daudzi bija nogalināti, vairs nespēja aizstāvēties.”* Vēl pirms pils ieņemšanas kaujā krita arī Ako.

Lībieši bija spiesti padoties un slēgt mieru, taču pirms tam vāci vēl iebruka Gaujas novados, nesekmīgi mēģinot ieņemt Dabreļa Satezeles pili (arī Gaujas lībieši piedalījās sacelšanās kustībā), taču pieveica lībiešus Turaidā. Jāatzīst, ka vācu pusē šai karagājienā piedalījās arī zemgaļi, kas tolaik naidojās ar lībiešiem, kā arī pats Turaidas Kaupo. Pa šo laiku Mārtiņsalas pili mēģināja atkarot Polockas kņazs, taču tas viņam neizdevās.

Rezultātā lībieši atkal nonāca bīskapa varā un bija spiesti pieņemt kristietību un dot vāciešiem ķīlniekus kā pakļaušanās garantu. Kritušā Ako galvu kā uzvaras zīmi aizveda uz Rīgu Albertam.

Ar Ako vadīto sacelšanos un tās sakāvi noslēdzās lībiešu zemju iekarošana, lai gan vēlreiz kopā ar latgaļiem tie sacēlās 1212. gadā, kad notika pazīstamā Autīnes sacelšanās. 1207. gadā iekarotās zemes — Daugavas, Gaujas un Metsepoles lībiešu novodus — bīskaps sadalīja ar zobenbrāļu ordeni.

Kas bija vissenākais ierocis?

Garais mednieku šķēps jeb piķis, parasti vienkārša koka nūja ar apdedzinātu galu, un vāle ir vissenākie medību ieroči. Vēlāk šķēpam parādās atdalāmas kaula, koka vai akmens smailes.

Visas šīs šķēpa formas pastāv līdzās cita citai un saglabājas ilgstoši. Arī Latvijā — Sārnates purva jaunākā akmens laikmeta neolīta apmetnē (L. Vankinas izrakumos) — iegūti vairāki no oša un kļavas koka izgatavoti līdz 2 m gari šķēpi. Šķēpa smaile ir lapveida un rūpīgi apstrādāta, bet no kāta nav atdalāma. Liekas, ka garais šķēps galvenokārt

kalpojīs kā duramais rīks. Mednieks ar to dzīvniekam uzbruka no neliela attāluma, ieliekot triecienā ne tikai abu roku, bet arī daļu sava ķermeņa spēka. Šķēpa kustības ātrums tomēr nebija sevišķi liels.

Efektīvāks ierocis ir akmens laikmetā plaši pazīstamais metamais šķēps, kas bija īsāks un vieglāks par garo pīķi. Metamais šķēps pirmo reizi deva iespēju ievainot medījumu no attāluma. To varēja lietot visdažādāko dzīvnieku medībās un zvejā. Tāpat kā garie šķēpi, arī metamie šķēpi ir divējādi — viengabala un salikti. Saliktos metamos šķēpus veido koka, kaula vai krama uzgaļi un koka kāts. Latvijā — Lubānas ezera un Ludzas ezeru krastos, pie Dvietes upes, pie Burtnieku ezera — atrasts daudz dažādu kaula smaiļu. Lielākās un masīvākās no tām, liekas, varēja lietot kā salikto metamo šķēpu sastāvdaļas.

Metamo šķēpu kaula uzgaļu formas ir daudzveidīgas. Te jāmin gari (15–20 cm), gludi kaula rīki, smailes ar vienu vai vairākām atkarpēm. Ir arī viscaur zoboti uzgaļi (t.s. Kundas tips) un slaidi šķēpu gali ar trīsstūrveida šķērsriezumu un robotām vai gludām sānu šķautnēm. Daļarīku skaisti ornamentēti. Tos klāj siku iegriezumu, iespaidumu un tiklveida rotājums. Uzgaļiem sānos iegrieztas rievās krama atšķīlu ielikšanai. Ar šādām krama atšķīlām “uzlaboti” rīki vieglāk izurbās cauri zvēra biezajai ādai. Iepriekš aprakstītos kaula metamo šķēpu galus Latvijā lietoja vidējā akmens laikmetā — mezolītā. Vēlāk tos no maina krama šķēpi, kas Latvijā atrasti nelielā skaitā. 5–10 cm garajiem, rūpīgi apstrādātajiem krama šķēpu galiem ir lapas un romba forma.

Daudzās zemēs plaši pielietoja arī t.s. šķēpmeti. Tas bija 40–60 cm gara raga vai koka rundziņa ar izcilni vai iedziļinājumu vienā galā. Šķēpmetis veidoja it kā cilvēka rokas pagarinājumu un pagarināja šķēpa lidojuma tālumu līdz 70–80 metriem. Latvijā šķēpmetis gan nav atrasts, bet, spriežot pēc daudzajiem šķēpu uzgaļiem, noteikti ticis lietots.

Nekustīgi koka kātā iestiprinātie kaula uzgaļi ar aso smaili un krama šķēpu gali bija labi medību un zvejas ieroči. To dažādās formas norāda uz medību un zvejas rīku stipru specializāciju. Ļoti grūti noteikt, kādu zvēru medībām domāts katrs no šiem šķēpu galiem. Tomēr liekas, ka spēcīgos kaula uzgaļus ar dažādajām atkarpēm varēja lietot lielāko zvēru — aļņu, briežu un tauru medībām. Ir pierādīts, ka ar zobainajiem uzgaļiem “situši” zivis (līdakas). Domā, ka arī slaidie šķēpi ar trīsstūrveida šķērsriezumu kalpojuši šim pašam nolūkam.

Zvejas un medību rīku attīstība, to formu maiņa norisinājās pakāpeniski. Vidējā akmens laikmetā medībās un zvejā pārsvarā lietoja metamos šķēpus ar dažādiem kaula uzgaļiem. Neolītā tos nomaina krama šķēpi. Turpretī jaunākajā akmens laikmetā krama un kaula bultas norāda uz to, ka sāk dominēt tāds ierocis kā loks.

Akmens laikmeta mednieks ar šķēpmeti

Vai Latvijā vēl var atklāt nezināmus pilskalnus?

Katru reizi, atklājot jaunu, iepriekš Latvijā nezināmu pilskalnu, liekas — tas nu gan nevarētu būt tiesa, ka vēl kāds pilskalns palicis neievērots, liekas, ka šis aktuālais jaunatklājums nūdien būs pats pēdējais, jo jaunus pilskalnus Latvijā taču atrast vairs noteikti nevar. Jauna pilskalna atklāšana atkal un atkal apgāž šo “noteikti nevar”. Kur ir tā robeža, kad jaunatklājumu vairs tiešām nebūs? Un vai tiešām vairs nebūs?

1996. gada 12. septembrī kopā ar Smiltenes Latviešu biedrības vadītāju Aldi Liepiņu un viņa līdzgaitniekiem, ejot pa šķēršļotu, mežiem apaugušu apvidu vairāku kilometru attālumā no tuvākās mūsdienās apdzīvotās vietas, Valkas rajona Launkalnes pagasta

Kapusilā pilnīgi nejauši tika atklāts jauns, iepriekš nezināms pilskalns, par kura esamību nebija fiksētas nekādas ziņas un kuru nezināja arī vietējie ļaudis.

Jaunatklātais pilskalns, kam pēc kādreiz tam tuvējām mežsargmājām, kuru vietā tagad atrodas liela grantsbedre, dots Kapusila pilskalna vārds, ierīkots savrupā 10–13 m augstā kalnā. Tā lēzenākais ziemeļaustrumu gals nocietināts ar trijiem ap metru dziļiem puslokveida grāvjiem un atbilstošiem diviem vaļņiem. Grāvji abās pilskalna nogāzēs pārveidoti par terasēm. Tās īpaši rūpīgi būvētas pilskalna dienvidaustrumu galā, kas no dabas ir bijis zemāks. Te apakšējās terases malā jaušama vēl arī neliela uzbērtā vaļņa paliekas. Pilskalnam ir neliels mākslīgi izlīdzināts plakums (lielums ap 16x14 m), uz kura kādreiz varēja būt bijušas būves un nocietinājumi. Šķiet, ka dabiskās ielejas pilskalna abās pusēs arī ir nedaudz mākslīgi padziļinātas, tā vēl vairāk norobežojot pils izbūvei izvēlēto kalnu. Par pilskalna un tā pils pastāvēšanas laiku pagaidām spriest ir visai grūti, jo kalnā nav konstatējams kultūrslānis. Aptuveni kilometra attālumā no pilskalna atrodas jau kopš pagājušā gadsimta beigām literatūrā minētie un pētītie Kapusila senkapi, kas devuši nosaukumu arī visam plašajam mežu masīvam. Par šiem senkapiem līdz pat mūsu dienām tiek stāstīts par tur apslēptām bagātībām.

Kapusila pilskalnu varētu uzlūkot par nelielu — pat miniatūru, bet labi nocietinātu patvēruma pilskalnu, kura koka nocietinājumus pietiekami labi varēja aizsargāt arī nelielāks aizstāvju pulciņš. Šāda veida stipri nocietinātu pilskalnu pilis, kurās cilvēki nav ilgstoši dzīvojuši un tāpēc nav radies izteikts kultūrslānis, visumā tiek attiecinātas uz mūsu ēras 1. gadu tūkstoša vidu un trešo ceturksni, kad Latvijā notika plaši migrācijas procesi un bieži laupīšanas kari. Tad dažādu notikumu gaitā šādas nocietinātas meža paslēptuves varēja kļūt īpaši nepieciešamas.

Turpat līdzās pilskalnam tā austrumu pakājē arī tagad iztek spēcīgs avots ar skaidru un labu ūdeni, kas tālāk aizplūst kā neliels strauts. Varbūt dzeramā ūdens pieejamība pils cēlājiem lika izvēlēties tieši šo kalnu savrupiem, pils celšanai visumā noderīgiem kalniem bagātajā apvidū.

Ko zinām par latviešu senajām kulta vietām?

Ziņas, ko par latviešu kulta vietām sniedz folklorā un rakstītie avoti, attiecas galvenokārt uz vēlo feodālismu, kad pagānisms mūsu zemē pastāvēja pretstatā kristīgajai reliģijai. Par laiku līdz 13. gs. stāsta lielākoties arheoloģisko izrakumu materiāli. Tie ir nozīmīgi arī viduslaiku pagānisko kulta vietu pētīšanai, jo valsts un kristietība pret seno ticību bija noskaņota negatīvi.

Arheoloģisko materiālu izziņas vērtība ir liela; dzīvesvietu kultūrlānī parasti atrod milzum daudz sadzīves priekšmetu un to fragmentu, turpretī kulta vietās šādu nejaūšu atradumu ir ļoti maz, bet visiem citiem atradumiem tur ir noteikta sakrāla nozīme. Lai arī līdz mūsu dienām arheoloģiski pētīts vairāk par diviem desmitiem seno kulta vietu, atradumi tajās ir reti, un tikai no arheoloģiskā viedokļa kulta vietas nozīmi interpretēt ir stipri grūti. Latvijas

Senās kulta vietas Latvijā

arheoloģijā pieņemts šāds laikmetu iedalījums: akmens laikmets (9.–10. gadu tūkstošs p.m.ē. — 1700. g.p.m.ē.), agro metālu laikmets (2. gadu tūkstoša vidus p.m.ē. — 1. gs.m.ē.), dzelzs laikmets — agrais (2.–4. gs.), vidējais (5.–9. gs.), vēlais (10.–12. gs.), viduslaiki (13.–17. gs.).

Senajām vietējo iedzīvotāju kulta vietām baltvācu pētnieki sāka pievērst uzmanību jau 18. gs. beigās, tomēr šī uzmanība aprobežojās galvenokārt ar kulta vietu kā retumu vai eksotisku dabas veidojumu aprakstīšanu. 18. gs. beigu — 20. gs. sākuma literatūrā minēto informāciju par kulta vietām 1924. gadā sarakstā apkopoja E. Kurce. Latvijas brīvvalsts laikā tika izvērstā atsevišķu kulta vietu veidu pētniecība. Nozīmīgākos arheoloģiskos izrakumus Kurzemes kulta kalnos izdarīja E. Šturma vadībā. Viņš arī sarakstīja vairākus darbus par kuršu un baltu kulta kalniem. Pēc Otrā pasaules kara kulta vietu pētniecības darbs turpinājās gan ārpus Latvijas (E. Šturms, K. Straubergs, A. Johansons, H. Biezais), gan arī Latvijā (A. Caune, J. Urtāns). Īpaši tika pētīti dažāda veida kultakmeņi, alas un avoti. Latvijā pēdējos pārdesmit gados izdarīti arheoloģiskie izrakumi apmēram divdesmit šādos pieminekļos. Tajos atrasti jauni, vēl nebijuši materiāli, kas izmantojami kulta vietu pētniecībā.

Pagaidām Latvijā nav konstatētas svētnīcas — tempļi, tāpēc daļa pētnieku pauž uzskatu, ka īpašas svētnīcu celtnes mūsu senči nemaz nav pazinuši, bet savus dievus pielūguši dabas svētnīcās — neskartās birzīs, mežos, purvos, pļavās, kalnos, pie akmeņiem, kokiem, avotiem, strautiem, upēm, ezeriem un alām. Gan viduslaiku rakstītie avoti, gan arī tautas nostāsti un teikas saglabājušas daudzas liecības par šādu dabas svētnīcu pastāvēšanu. Tomēr šīs ziņas attiecas jau uz to laiku, kad senās kulta vietas varēja pastāvēt tikai nelegāli. Domājams, ka, krustnešiem iebrūkot, vispirms tika nopostītas lielās, centrālās dievu un novadu kulta vietas, bet nelielās ciemu un sētu kulta vietas saglabājās. Senais pagānisms joprojām pastāvēja un attīstījās sadzīves limenī, un tieši šā līmeņa informācija arī atrodama galvenokārt folklorā.

Lielaļām kulta vietām, kas parasti bija novadu centros, svētkos, tiesas spriešanas un tautas sanāksmju laikā vajadzēja uzņemt lielākas ļaužu masas, protams, tālaika izpratnē. Šim nolūkam labi atbilda kalni un pauguri, bet, kur tādu nebija, piemēram, Zemgalē, varēja lietot

arī cita veida kulta vietas — pļavas un laukus. Līdz mūsu dienām saglabājušies kulta kalnu nosaukumi — Svētais kalns, Elka kalns, Baznīcas kalns. Kurzemē konstatēts, ka senos kulta kalnus ietvēruši vairāki koncentriski vaļņi. Šādi kulta kalni zināmi arī pārējos Latvijas novados. Centrālais kulta kalns Vidzemē ir Mujānu Zilais kalns, bet Latgalē — Sauleskalns pie Kombuļiem. Lielākas tautas masas varēja pulcēties arī bīrzīs un svētajos mežos. Par to, ka svētie meži pastāvējuši vēl viduslaikos, liecina ceļotāja R. Lūbenaus 1586. gada apraksts par kuršu ķoniņu ciemā redzēto. Lielajos kulta vietu centros varēja būt arī atsevišķi elki un dabas objekti — akmeņi, koki vai avoti, kuriem arī bija noteikta sakrāla nozīme. Parasti gan atsevišķi akmeņi, avoti vai koki veica ciema vai sētas kulta vietas funkcijas. Par šāda veida pieminekļiem ziņu ir vairāk, bet tās attiecas galvenokārt uz vēlākiem laikiem. Šobrīd ir ziņas apmēram par 1300 dažāda veida senajām kulta vietām Latvijā.

Visdaudzveidīgākie ir senie kulta akmeņi. Tie iedalāmi vairāku veidu dobumakmeņos, pēdakmeņos, akmens tēlos, akmeņos ar zīmēm un neapstrādātos dabiskos akmeņos. Līdzšinējie pētījumi liecina, ka uz agrākiem laikiem — 1.–3. gadu tūkstoša beigām p.m.ē. attiecas pēdakmeņi (akmeņi ar ievēdotiem cilvēka kāju pēdu vai roku nospiedumiem vai dzīvnieku pēdu attēliem un akmeņi ar daudziem nelieliem iedobumiņiem). Teikās Latvijas pēdakmeņi visvairāk saistīti ar Velna darbošanos. Velns uzskatīts par galveno seno baltu pazemes dievu, kam bija pakļauta vēlu valstība, lopkopība, lopī un arī citas dzīves nozares, tāpēc daudzie Latvijā ar Velna vārdu saistītie akmeņi, akmens krāvumi, alas, kalni un citas vietas ieguva sakrālu nozīmi Velna kultūrā. Parastākajā mūsdienu izpratnē Velns ir kristiešu dieva pretmets, taču Velna dievības saknes iesniedzas tajos tālajos laikos, kad tika laužta akmens laikmeta savācējsaimniecības sistēma un ļaudis pārgāja uz ražotājsaimniecību — lopkopību un zemkopību. Domājams, ka tad arī parādījās Velns kā šo jauno saimniekošanas sistēmu aizbildnis. Kultakmeņi ar bļodas, muldas, katla, cilindra vai apgriezta kupola veida iedobumiem, spriežot pēc nedaudzajām atrastajām senlietām un pētījumiem kaimiņu zemēs, attiecināmi galvenokārt uz 15.–18./19. gadsimtu.

Savdabīgas svētvietas un arī dziedināšanās vietas bija senie veselības avoti, jo veselības atgūšana agrākos laikos vienmēr vairāk vai

mazāk bija saistīta ar ticību un dažādām sakrālām darbībām. Pazīstamāko avotu vietā vēlākos gadsimtos izveidojās kūrorti (Ķemeri, Baldone, Bārbele), citus zināja, lietoja un tiem ziedoja tikai apkārtējo ciemu un sētu ļaudis.

Spriežot pēc Latvijas kulta alu izvietojuma valsts ziemeļu daļā, var secināt, ka tās savu dievu pielūgšanai izmantoja Baltijas somi — lībieši, vendi un igauņi. Pazīstamākā šā veida svētnīca ir Svētupes Lībiešu Upuralas.

Dažādos avotos rodamas ziņas, ka kulta vietās nesti ziedojumi. Tiem parasti bija simboliska vērtība. Ziedoja lielākoties zemkopības un lopkopības produktus, zemnieku naturālās saimniecības izstrādājumus, kas zemē nesaglabājas, tāpēc grūti noteikt pētījamās kulta vietas senumu. Viduslaikos parastākais ziedojums bija nelielas vērtības monētas.

Sarežģītāks uzdevums ir identificēt, kādas konkrētas dievības kulta vietās pielūgtas. Pagaidām viss te vēl ir pieņēmumu līmenī. Lai arī zināms, ka Pērkonam un citiem dieviem tika ziedots, taču nav zināms, tieši kādā kulta vietā tas darīts. Tāpēc arī konkrētā arheoloģiski izpētītā kulta vieta vēl nedod atbildi, vai tiešām tajā pielūgts, piemēram, Pērkons. Ir norādes, ka kulta vietās izlūdzās auglību un mājas svētību, ziedoja Ūsiņam un mājas gariem.

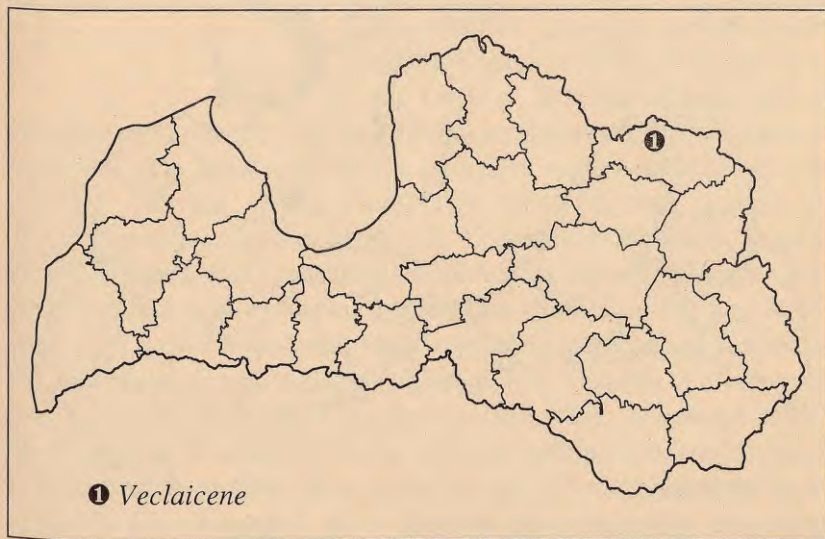
Kur atrodas Vosvu Dieva kalns?

Dieva kalns atrodas izcili paugurainajā Alūksnes rajona Veclaicenes novadā starp Vosvu un Šķepastu mājām pie Koruļu ezera. Dieva kalns ir ap 100 m garš un no vienas puses ap 5 m augsts kukuļveida kalns, kas īpaši stāvs ir pret Koruļu ezera ieleju. Virs ezera līmeņa Dieva kalns paceļas apmēram 60 m. Par pašu Dieva kalnu un tā senāko nozīmi nav saglabājušies nekādi nostāsti. Kalna galā, bet ne tā pašā augstākajā vietā atrodas četri lielāki akmeņi. Pats lielākais

(2,7x2,3x0,3–0,7 m) tiek saukts par Māras pēdas akmeni. Uz akmens saskatāmas uguns iedarbības pēdas, un tajā ir arī vairāki iedobumi. Divi no tiem ir 16–18 cm gari, 7–8 cm plati un atgādina pēdu nospiedumus.

Teika vēstī, ka Māra vai Marija Dieva kalnā kāpusi uz zirga. Lai tiktu zirga mugurā, viņa pakāpusies uz akmens no zemākās puses, un no tā laika akmeni iespiedušies divu pēdu nospiedumi. Šī teika sasauca ar līdzīgām pēdakmeņu teikām Eiropas katoļu zemēs. Īpaši Polijā un tās bijušajās teritorijās ir fiksēti daudzi nostāsti, kas pēdu parādīšanos akmeņos saista ar kristietības personāžu darbošanos. Latvijā pēdu veidošanās pēdakmeņos (par tādu uzskatāms Vosvu Māras pēdas akmens) pārsvarā saistīta ar Velnu. Starp citu, teikās fiksēta norāde, ka Vosvu Māras pēdas akmens saukts arī par Velna pēdu. Varbūt vēlāk, nespējot sasaistīt Dieva kalnu un Velna pēdas nosaukumu, tautas tradīcijās sāka prevalēt Māras pēdas nosaukums un kristietiskais teiku saturs.

Ģeologs V. Grāvītis izteicis hipotēzi, ka Vosvu Māras pēdas akmens izmantots saules rieta vizēšanai vasaras saulstāvju dienas vakarā. Veclaicenes novads, kur atrodas Dieva kalns, ir bagāts senatnes pieminekļiem. Apmēram divu kilometru attālumā no Dieva kalna atrodas Drusku pilskalns, mazliet tuvāk — Zeņģu senkapi.

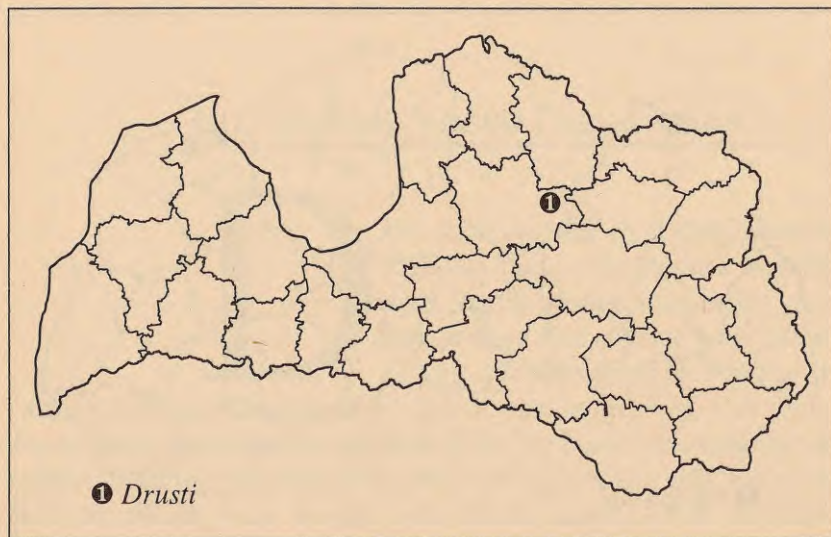

Kur atrodas Viļumu Ašgalvis?

1740.

gada Drustu baznīcas vizitācijas protokolos saglabājies mācītāja G. Baumgartena

ziņojums par saimnieku Viļumu Jāni. Viņam esot bijis koks, zem kura, kā dokumentā teikts, cits uz cita bijuši sakrauti 13 elki, turklāt viens no tiem nosaukts par "*Spitz Kopf*". 1838. gadā H. fon Hagemesters savā grāmatiņā par Drustu muižas pagātni atstāstīja šo mācītāja ziņojumu un galvenā tēla vārdu latviskoja par Ašgalvi. Kopš tā laika Ašgalvis minēts daudzu rakstu un grāmatu lappusēs un izmantots V. Lāma romāna "Pavarda kungs Ašgalvis" nosaukumā. Tālāk mācītājs G. Baumgartens rakstīja, ka Viļumu Jānis ikreiz no sava ēdiena un dzēriena vispirms upurējis zem koka pie akmens tēliem. 1739./40. gada ziemā, kad Viļumu Jānis atkal bija atnācis savā ziedošanas vietā un zem koka sakūris uguni, koks pēkšņi gāzies un nositis pašu Viļumu Jāni un arī viņa 6 un 12 gadus vecos bērnus. Pēc tam

varasvīri pavēlējuši kritušo koku sadedzināt, akmeņus saspridzināt un zemi upurvietā uzart.

Vēl pirms dažiem gadiem Cēsu rajona Gatartas Viļumu dzīvojamās ēkas galā atradās kāds dabiski veidojies akmens, kas pēc formas atgādināja cilvēka siluetu un kas pirms daudziem gadiem it kā bija atrasts Viļumu kūtiņas pamatos; to uzskatīja par vienu no 13 Viļumu elkiem. Pirms sarunas ar Viļumu bijušo saimnieku Kārli Godiņu likās nesaprotami, kā Viļumu Jānis varējis sakraut 13 elkus citu uz cita. Izskaidrojums tomēr samērā vienkāršs. K. Godiņš zināja nostāstu, ka senais kulta koks audzis pie mājām kalna nogāzē un ka tāpēc akmeņi nogāzē it kā atradušies cits uz cita. Pētnieki, kas rakstījuši par Viļumu Ašgalvi, sliecas uz domu, ka kulta vietā pie Viļumu mājām pielūgti mājas sargātāji gari.

Kas bija Pārdaugavas hercogiste?

Saskaņā ar padošanās līgumu (*Pacta subjectionis*), kuru 1561. gada 28. novembrī Viļņā pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers noslēdza ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundu II

Augustu un kuram pievienojās arī Rīgas arhibīskaps Vilhelms, agrākās Livonijas daļa uz ziemeļiem no Daugavas nonāca tiešā karaļa pakļautībā. Tās bija zemes, kuras tagad veido Vidzemi, Latgali un Dienvidīgauniju. Taču valststiesiski šī pakļaušanās tika noformēta tikai 1566. gadā, kad par jauniegūtās provinces pārvaldnieku jeb administratoru tika iecelts Lietuvas maršals Jans Hodkevičs. Pēc viņa ierosmes 1566. gada 10. decembrī Cēsīs sapulcējās muižnieku, garīdznieku un pilsētnieku (izņemot Rīgas) pārstāvji, kuri vienojās ar Hodkeviču par provinces apvienošanu ar Lietuvas lielkņazisti. Decembra beigās šo vienošanos akceptēja Lietuvas seims un apstiprināja karalis. Jaunā administratīvā vienība tika nosaukta par Pārdaugavas hercogisti (*Ducatus Ultradunensis*), jo, no Lietuvas puses raugoties, tā atradās

Pārdaugavas hercogistes ģerbonis

otrpus Daugavai. Hercogistei piešķīra arī ģerboni — sudraba grifu sarkanā laukā —, kas bija ņemts no Hodkeviču dzimtas vafeņa.

Pārdaugavas hercogistes teritoriju iedalīja četros apriņķos — Daugavpils, Cēsu, Turaidas un Rīgas, kaut gan pati Rīga līdz pat 1581. gadam atteicās pakļauties karalim un šajā laikā saglabāja patstāvību. 1569. gadā Polija un Lietuva apvienojās vienotā valstī un Pārdaugavas hercogiste kļuva par Polijas–Lietuvas kopīpašumu. Pēc Livonijas kara beigām

1582. gadā hercogistei pievienoja bijušo Tērbatas bīskapiju, kam sekoja jauns administratīvais iekārtojums. Tagad hercogistes teritorijā izveidoja trīs lielus apriņķus — Pērnavas, Tērbatas un Cēsu, pēdējā ietilpa arī Rīga. Katra apriņķa priekšgalā atradās prezidents, tāpēc šos apriņķus sauca par prezidiātiem.

1600. gadā izcēlās karš starp Poliju–Lietuvu un Zviedriju, kura rezultātā zviedri iekaroja lielāko daļu no Pārdaugavas hercogistes. Līdz ar Altmarkas (1629) un Štumsdorfas (1635) pamieru noslēgšanu hercogistes teritorija tika sadalīta zviedru Vidzemē (*Liefland*) un poļu Vidzemē jeb Inflantijā (*Inflanty*). Tomēr poļi uzskatīja noslēgtos pamiera līgumus par pagaidu stāvokli, neatzina Zviedrijas tiesības uz hercogistes zemēm un uzturēja ilūziju, ka tiem joprojām pieder visa Pārdaugavas hercogiste. Viņi turpināja iecelt Cēsu vaivadu, Siguldas stārstu un citas kādreizējās administrācijas amatpersonas, lai gan reāli tie bija vairs tikai goda nosaukumi. Tikai pēc kārtējā kara 17. gs. vidū Polija–Lietuva atteicās no pretenzijām uz zviedru Vidzemi. Tomēr Pārdaugavas hercogiste vismaz teorētiski turpināja pastāvēt, jo 1600. gada Olivas miera līgums noteica, ka abām pusēm arī turpmāk jāpatur hercogistes nosaukums un ģerbonis. Lai nerastos pārpratumi, ģerbonī gan ieviesa nelielas izmaiņas: poļi lietoja agrāko ģerboņa formu ar karaļa Sigismunda II Augusta iniciāļiem S. A., kas bija iegravēti grifam uz krūtīm, bet zviedru ģerbonī grifs nesa uz krūtīm

uzrakstu C^{XI}RS — *Carolus XI Rex Sueciae*, kas nozīmē — Kārlis XI, Zviedrijas karalis. 1721. gadā saskaņā ar Nīstades miera līgumu zviedru Vidzeme nonāca Krievijas impērijas sastāvā, bet no Pārdaugavas hercogistes saglabājās tikai tās austrumu daļa, t.i., poļu Vidzeme jeb mūsdienu Latgale. Tā beidza pastāvēt 1772. gadā, kad pirmās Polijas dalīšanas laikā Krievija panāca poļu Vidzemes pievienošanu savai impērijai.

Kā radās Kurzemes hercogiste?

1558.

gadā ar Maskavas cara karapulku iebrukumu Tērbatas bīskapijā sākās Livonijas karš, kura gaitā sabruka viduslaiku

Livonija. Ne Rīgas arhibīskapijas, ne Tērbatas, Kurzemes un Sāmsalas–Vīkas bīskapiju vasaļi, ne arī Livonijas ordeņa bruņinieki nebija spējīgi aizsargāt savus īpašumus. Tādēļ 1559. gada 31. augustā ordeņi, bet 15. septembrī arī Rīgas arhibīskapija noslēdza līgumu par aizsardzību jeb protekcijas līgumu ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundu II Augustu. Karalis apsoliya livoniešiem sūtīt palīgā lietuviešu vienības, bet par atlīdzību viņam tika ieķīlātas piecas ordeņa un divas arhibīskapa pilis ar novadiem. Lietuvieši ieņēma ierādītās pilis, taču būtisku palīdzību karadarbībā nesniedza un pēc Livonijas ordeņa galveno spēku sakāves kaujā pie Lugažiem 1560. gada 2. augustā, kas vēstures literatūrā ir iegājusi ar Ērgemes kaujas nosaukumu, stāvoklis kļuva katastrofāls. Šajā situācijā Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers par labāko izeju uzskatīja padošanos Sigismunda II Augusta virskundzībai, nododot visas ordeņa zemes karaļa rīcībā.

1561. gada 28. novembrī Viļņā starp Gothardu Ketleru un Sigismundu II Augustu tika noslēgts īpašs padošanās līgums — *Pacta subjectionis* jeb, kā kurzemnieki to biežāk dēvēja, *Provisio Ducalis* (burtiski: hercoga iztika). Saskaņā ar šī līguma noteikumiem karalis no ordeņa īpašumiem Kurzēmē un Zemgalē izveidoja hercogisti, kuru piešķīra Ketleram kā mantojamu lēni. Tas nozīmē, ka Ketlers hercogisti

varēja nodot mantojumā saviem pēcnācējiem vīriešu līnijā, bet Polijas karaļi bija hercogistes virskunigi.

Pacta subjectionis stājās spēkā 1562. gada 5. martā, kad Rīgas pili mestrs un pārējie Livonijas ordeņa pavēlnieki atteicās no saviem amatiem, svinīgi nododot ordeņa bruņinieku apmetņus Polijas karaļa sūtnim Nikolajam Radzivilam. Ceremonijas laikā Ketlers pasniedza Radzivilam lielo ordeņa zīmogu, kā arī Rīgas pils un pilsētas atslēgas, tādējādi simboliski atsakoties no kunga tiesībām uz Rīgu, kuras bija baudījis Livonijas ordenis. Līdz ar to Livonijas ordenis tika sekularizēts, t. i., laiciskots. Pēc tam Gothards Ketlers jau kā hercogs zvērēja uzticību karalim. Tādējādi 1562. gada 5. martu var uzskatīt par Livonijas likvidācijas un jaunas valsts — Kurzemes un Zemgales hercogistes (*Ducatus Curlandiae et Semigalliae*) — rašanās dienu. Tomēr jāatceras, ka ārpus hercogistes līdz pat 1609. gadam palika Prūsijai ieķīlātais Grobiņas novads, bet agrākā Kurzemes bīskapija jeb Piltenes apgabals turpināja pastāvēt kā atsevišķs valstisks veidojums.

Kurzemes hercogiste

Kādēļ hercogam Jēkabam neizdevās kolonizēt Austrāliju?

17. gadsimta 50. gados Kurzemes un Zemgales hercogs Jēkabs aktīvi iesaistījās aizjūras zemju kolonizācijā un ieguva savā valdījumā divas kolonijas: vienu Gambijā, bet otru

Tobago. Taču cīņās par koloniālo īpašumu sadali mazā Kurzemes hercogiste nebija līdzvērtīga konkurente Eiropas varenākajām valstīm. Nepilnus desmit gadus hercogs Jēkabs spēja saglabāt koloniju Gambijā (1651–1661), bet īpašumus Tobago (1654–1659) — tikai piecus gadus. Tomēr mazās Kurzemes un Zemgales hercogistes reālās iespējas 17. gadsimta koloniālajā politikā nebūt netraucēja tās valdniekam lolot vēl citus — vienu par otru fantastiskākus kolonizācijas plānus, kuri gan nekad netika īstenoti.

Grandiozākais no tiem bija Austrālijas kolonizācijas projekts. Laikam jau hercogs Jēkabs tomēr apzinājās, ka viņa īpašumi ir daudz par maziem, lai ieceri īstenotu, tādēļ izvēlējās kā partneri šajā projektā iesaistīt Romas pāvestu Innocentiju X. Ja pāvests atbalstītu šo pasākumu ar savu svētību un trim vai četriem miljoniem dālderu, luterticīgais hercogs Jēkabs no savas puses solīja nosūtīt floti, kas sastāvētu no 40 kuģiem un 24 000 vīru, kuri, domājams, tāpat kā Gambijas un Tobago ekspedīcijām, pārsvarā tiktu salīgti ārzemēs. Hercogs plānoja pārņemt visas jaunās zemes Dienvidu puslodē un nodot tās katoļu baznīcai. Pāvestam tika apsolīta arī puse no visa laicīgā guvuma. Ir ziņas, ka Innocentijs X gan nav gribējis atklāti saistīties ar luterticīgo hercogu, bet piedāvāto plānu pavisam noraidījis arī neesot. Tālāko notikumu attīstību pārtrauca pāvesta Innocentija X nāve 1655. g., bet viņa pēcnācēju hercoga Jēkaba piedāvājums nav ieinteresējis.

Savukārt par ekspedīcijas nosūtīšanu uz Indiju un Indonēziju hercogs Jēkabs 1652. gadā bija vienojies ar savu kuģniecības un tirdzniecības direktoru holandiešu tirgotāju Henrihu Momberu, kurš jau finansēja hercoga sūtītos kuģus uz Gambiju, saņemot kā atlīdzību 4% no

ienākumiem. Paredzētās ekspedīcijas vajadzībām sāka iepirkt maiņas priekšmetus, pat tādus, kurus eksportēja Indija — rubīnus un safirus, jo arī hercogam Jēkabam un viņa plānu izpildītājiem kā vairākumam tā laika eiropiešu bija visai maz patiesu ziņu par jaunatklātajām zemēm. Iecerētā Indijas plāna īstenošanu pārtraukt nolēma pats hercogs Jēkabs, kurš vienlaicīgi sūtīja ekspedīcijas uz Gambiju un Tobago un nevēlējās vēl vairāk riskēt ar savu īpašumu. Drīz vien Jēkabs arī zaudēja interesi par Indiju un Indonēziju.

Hercogu Jēkabu vilināja arī Rietumindijas koloniju bagātības. Vairākas salas Rietumindijas piekrastē hercogs Jēkabs cerēja iegūt no Spānijas karaļa kā atlīdzību par saviem kuģiem, kas laika gaitā bija nokļuvuši spāņu gūstā. Spāņu šāds piedāvājums neinteresēja, un drīz vien hercogs Jēkabs savas prasības samazināja, vēlēdamies kā atlīdzību iegūt vienīgi Trinidadi. Taču, tā kā Kurzeme reāli nespēja apdraudēt Spānijas intereses, hercoga Jēkaba prasības vienkārši tika ignorētas.

Dažas Rietumindijas salas hercogs Jēkabs mēģināja iemainīt no holandiešiem. Hercogs no savas puses piedāvāja 6000 labi apgādātu karavīru Brazīlijas atkarošanai no portugāļiem, kuri 1654. gadā bija padzinuši holandiešus no šīs zemes. Holandieši šo dāsno piedāvājumu noraidīja.

Vai Nostradama pareģojumiem ir kāda saistība ar Latviju?

Slavenā pareģa Mišela Nostradama (1503–1566) uzmanību saistīja Francijas “nākotnes vēsture”. Par sagaidāmiem notikumiem citās zemēs viņš savās četrindīs galvenokārt raksta saistībā ar Franciju. Nostradama “Pareģojumu” (*Les Propheties de M. Michel Nostradamus*. — Lyon, 1558) alegoriskajās vārsnās norādīti daudzi nākotnes notikumi, kurus var attiecināt arī uz Latviju. Ja šādas pareģojumu interpretācijas pūles uzņemtos reizē vairāki autori, rezultāti būtu visai atšķirīgi. Sevišķi par sagaidāmo nākotnē. Viegļāk interpretēt jau

notikušo, jo to nevar apstrīdēt. Kas bijis, tas bijis. Atstāstīšu kādu vēsturisku notikumu, kuru Nostradams bija paredzējis.

Pāris desmit četrindēs, kas ietvertas "Pareģojumu" dažādās centūrījās (nodaļās), sastopam norādes uz notikumiem, kuri risinājās pēc vairāk nekā 230 gadiem Lielās franču revolūcijas un Napoleona karu laikā. Te citēšu tikai IX centūrijas 20. četrindes un X centūrijas 17. četrindes parindeņus, kas attiecināmi uz vēsturisku notikumu Jelgavā. Pirmā no četrindēm skan apmēram šādi:

*Caur karalienes mežu naktī divās daļās,
Pa apkārtceļu, baltais akmens,
Melnais mūks, pelēkā tērpā Varennā,
Titulētais Kap. vētras, uguns, asins izliesšanas cēlonis.*

Te var saskatīt vairākas tiešas norādes. Pirmkārt, apdzīvota vieta Varena. Otrkārt, saīsinātais titulētā Kap. vārds. Kā zinām no vēstures, Francijas Nacionālais Konvents jau savā pirmajā sēdē 1792. gada 20. septembrī atcēla karaļvaru un Ludviķi XVI turpmāk oficiālajos dokumentos dēvēja par pilsoni Luiju Kapetu. Majestātes ģimenes bēgšana uz Austriju, karalienes Marijas Antuanetes dzimteni, 1791. gada 20. jūnijā beidzās neveiksmīgi. Karali un viņa ģimeni notvēra Varennas pilsētiņā, pārveda uz Parīzi un ieslodzīja Tampla cietumā. Bēgšanas laikā karalis tēlojis baroneses Korfas kalpotāju un bijis tērpies pelēkā vamzī. Bēgšana notikusi naktī divās grupās. Ceļš uz Varennu veda caur mežu, kuru tajos laikos saukuši par karalienes mežu. Nostradama "Pareģojumu" pētnieki interpretējuši arī šīs četrindes alegorijas "baltais akmens" un "melns mūks". Te atcerēsimies tikai īsumā notikumu tālāko gaitu.

1792. gada sākumā Marijas Antuanetes dzimtene Austrija uzsāka karu ar revolucionāro Franciju. Likumdošanas Sapulce griezās pie tautas ar uzsaukumu: "Pilsoņi, tēvija briesmās!" Un aicināja visus patriotus ķerties pie ieročiem cīņai ar ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Jakobīnieši sāka teroru pret rojālistiem. Līdz septembra sākumam tika nonāvēts ap pusotra tūkstoša "nācijas ienaidnieku". 1793. gada 21. janvārī giljotinēja karali, pēc tam arī karalieni. Starp citu, šā konkrētā notikuma pareģojums izteikts VII centūrijas 44. četrindē: svaidītas personas Bour. (*Bourbon* — Burbonu dinastijas pārstāvja) galva peld

asiņu peļķē ... Muižkungi un garīdznieki bēga uz ārzemēm. Arī uz Krieviju. Kurzemes guberņas centrā Jelgavā 18. gadsimta beigās no Pēterburgas ieradās nonāvētā karaļa brālis, kuru restaurācijas laikā kronēja par Francijas karali Ludviķi XVIII. Viņš Jelgavā uzturējās pa divi lāgi — starp 1797.–1801. un 1805.–1807. gadu. Jelgavā ieradās emigranti rojālisti. Starp tiem bija arī garīdznieks Edžvorts de Frimonts, kurš pavadījis karali Ludviķi XVI uz ešafotu un atstājis plašas aculiecinieka piezīmes. Garīdznieks miris Jelgavā 1807. gadā un ticis apglabāts pilsētas kapos pie tagadējās dzelzceļstacijas.

Pēc šādas vēsturiskas skicītes uzmanīgi pārlasīsim X centūrijas 17. četrindi:

*Karaliene ārzemniece redz savu meitu nobālušu,
Kam cēlonis dziļas bēdas,
Žēli stenēs Angolems,
Un viņa apprecēsies ar savu brālēnu.*

Četrindes pirmo pusi varētu attiecināt uz situāciju Tempļa ciemā 1793. gada 20. janvārī, kad tika paziņots nāvēsspriedums karaļpārim. Kā atstāsta šā notikuma aculiecinieks, piecpadsmitgadīgā princese Marija Šarlote nobālusi “kā sniegs” un nokritusi ģibonī pie tēva kājām. Pēc sešiem gadiem četriem mēnešiem un trim nedēļām piepildījās arī pareģojuma otrā daļa. 1799. gada 5. jūnijā Jelgavā ieradās princese Marija Šarlote un pēc piecām dienām te salaulājās ar savu brālēnu Angulemu (Angolemu) Kurzemes hercoga pils lielajā zālē, kur speciāli šai ceremonijai bijis uzstādīts altāris.

Kāpēc sākās poļu–zviedru karš 1600. gadā?

1600.

gadā sākās viens no postošākajiem kariem Latvijas vēsturē, kas ilga līdz 1629. gadam un tiek dēvēts par poļu–zviedru

karu. Tā priekšvēsture ir visai sarežģīta un intriģējoša, taču saistīta ar notikumiem, kas risinājās tālu aiz Latvijas robežām, turpretī karš tika izkarots nevis Polijā un nevis Zviedrijā, bet Igaunijā un Latvijā.

Livonijas kara rezultātā Zviedrija bija ieguvusi Ziemeļigauniju, bet Polijas–Lietuvas valsts — Dienvidigauniju, Vidzemi un Latgali. 1586. gadā nomira Polijas karalis Stefans Batorijs. Pēc dažādu partiju cīņām par jauno karali nākamajā gadā kļuva Zviedrijas princis Sigismunds III Vāsa. Viņa tēvs bija Zviedrijas karalis Jānis III, bet māte — kādreizējā Polijas karaļa Sigismunda II Augusta māsa Katrīna, kura piederēja pie Jagelloņu dinastijas (šai dinastijai ir lietuviska izcelsme).

Sigismundu III tomēr vairāk interesēja Zviedrija. Viņš pat uzsāka slepenas sarunas ar citiem Polijas troņa pretendentiem, lai atsācītos no Polijas troņa to labā. Nomira Jānis III, un Sigismunds III 1594. gadā kļuva arī par Zviedrijas karali. Te nu sākās nopietnas problēmas. Sigismunds III bija audzis katoliskā garā, tādēļ cerēja Zviedrijā atjaunot katolicismu, taču 1593. gadā Upsalas sinode jau bija pieņēmusi lēmumus par reformācijas nostiprināšanu un katoļu baznīcas iekārtas atcelšanu Zviedrijā. Lai kļūtu par Zviedrijas karali, Sigismunds III bija spiests zvērēt Valsts padomei, ka ievēros sinodes lēmumus, kā arī nepieņems valsts dienestā nevienu neluterāni.

Sigismundam III Zviedrijā bija arī atbalstītāji, un zvērestu viņš vēlāk lauza. Pēc kronēšanas viņš tomēr Zviedrijā nepalika, bet atgriezās Polijā, atstājot par pavaldoni savu tēvabrāli Sēdermanlandes hercogu Kārli.

Hercogs Kārlis kļuva par opozīcijas vadītāju pret Sigismunda III realizēto prokatolisko politiku. 1599. gadā tika panākta karaļa atstādināšana no troņa, ieceļot Kārli par Zviedrijas valdnieku, tomēr atstājot tiesības uz troni Sigismunda III dēlam Vladislavam ar noteikumu, ka Vladislavs

ieradīsies Zviedrijā un tiks audzināts protestantiskā garā. Šie nosacījumi netika pildīti, tādēļ Kārli 1604. gadā kronēja par karali Kārli IX.

Šīm dinastiskajām un konfesionālajām domstarpībām piebiedrojās arī teritoriālas pretenzijas. Zviedrija vēlējās iegūt vairāk par Ziemeļigau-niju, bet Polija savukārt pretendēja uz Ziemeļigau-niju, kas šķita samērā vienkārši nokārtojams, jo abām valstīm taču bija viens valdnieks. Sigis-munds III 1600. gada 12. martā izdeva deklarāciju par Ziemeļigau-nijas pievienošanu Polijai–Lietuvai (kaut gan tajā brīdī jau bija atstādināts no Zviedrijas karaļa troņa). Šī bija pagaidām tikai kaila deklarācija, jo Poli-jas spēki Dienvidigau-nijā un Latvijā tajā laikā bija visai nelieli, taču kal-poja par ieganstu, lai hercogs Kārlis savāktu karaspēku un tā paša gada rudenī ar 14 000 vīriem uzsāktu karadarbību Igaunijā, aizstāvot Zviedri-jas īpašumus. Tūlīt pat karadarbība pārsviedās arī uz Latviju.

Izmantojot vietējo muižnieku un zemnieku atbalstu, Kārlis 1600. un 1601. gadā ieņēma Pērnavu, Cēsis, Valmieru, Tērbatu u.c. pilis, kā arī aplenca Koknesi. Rīgu ieņemt viņam nesekmējās, kaut arī tika bloķēta Daugavas grīva. Interesanti, ka Polijas — Lietuvas karavado-ņi, kuru spēks balstījās uz muižniecību un kara algotņiem, izteica neiz-pratni par zemnieku iesaistīšanu karadarbībā. Tā viens no tiem — Kristaps Radvils Perkūns — atzīmēja, ka vietējie zemnieki, īpaši lat-vieši, lipot pie Kārļa kā mušas pie medus, bet cits — Jans Zamois-kis — rakstīja, ka Kārlis “*tos pašus zemniekus, no kuriem viņš ņem no-dokļus, ar kuriem viņš stiprina savu mantu kambari, viņš izmanto arī kara darbiem; cik tas ir vāji un nevarīgi, to var skaidri saprast katrs, kam saprašana kara lietās*”. Vāji un nevarīgi tas gan nebija, jo sagla-bājušās liecības par samērā lielām zemnieku paš aizsardzības vienī-bām, kas sekmīgi cīnījās ar Polijas — Lietuvas karaspēka daļām, ku-ras bieži vien nodarbojās ar klaju postīšanu un laupīšanu.

Turklāt kara sākums iezīmējās arī ar bada un sērgu gadiem, kuros bojā gāja desmitiem tūkstošu iedzīvotāju, ir zināmi arī daudzi kanibā-lisma gadījumi.

Līdz 1601. gada pavasarim Polijas — Lietuvas karaspēks bija zau-dējis savas pozīcijas Vidzemē, izņemot Rīgu un arī Kokneses pili, kaut Kokneses pilsētiņā jau saimniekoja zviedri. Tad par karaspēka vadoni tika iecelts Jans Zamoiskis. Ar viņa un arī Lietuvas lielhetmaņa Kris-tapa Radvila Perkūna un Lietuvas hetmaņa Karola Hodkēviča pūlēm

Sigismunds III pamazām atguva zaudēto. 1601. gada decembrī zviedri zaudēja Valmieru, turklāt gūstā tika saņemts Kārļa dēls ģenerālis Kārlis Gillenhjelms.

Karadarbība ar mainīgām, tomēr pārsvarā poļu un lietuviešu sekmēm turpinājās. Pa šo laiku 1604. gadā hercogs Kārlis jau bija kļuvis par Zviedrijas karali Kārli IX. 1605. gadā viņš pats atveda karaspēku pie Rīgas, bet septembrī, sastopoties pie Salaspils ar skaitā nelieliem poļu — lietuviešu spēkiem, kuru vidū bija arī 300 kurzemnieku, negaidīti cieta smagu sakāvi, pie tam pats tik tikko izglābās. Kaujas laukā palika ap 9000 kritušo zviedru, bet pats karalis bēga uz Zviedriju.

Kara sākuma gadi beidzās ar Polijas karaļa Sigismunda III uzvaru, lai gan kaujas laukā viņš ar Kārli IX netikās. Karš ar ilgstošiem miera gadiem un vairākkārt atjaunotu karadarbību turpinājās līdz 1629. gadam, kad beigu beigās uzvarētājs bija Zviedrijas karalis — jau Gustavs II Ādolfs.

Latvija kārtējo reizi bija cietusi svešzemju valdnieku savstarpējā rēķinu kārtošanā.

Par ko caram sūdzējās Kurzemes kalpi?

19. gs. vidū pēc dzimtbūšanas atcelšanas un pārejas uz naudas nomu nelielai daļai zemnieku pavērās labākas dzīves perspektīva. Taču Latvijas auglīgākā apgabala — Kurzemes — kalpi, ap 80 % no iedzīvotāju skaita, tieši šai laikā zaudēja jebkādas izredzes uz savu un savu bērnu gaišāku nākotni.

Kāpēc tieši Kurzemē? Tāpēc, ka Kurzemes zeme bija auglīga un muižnieki nesamērīgi paaugstināja zemnieku māju nomas naudu. No tā cieta arī kalpi: tika atņemta viņu banda — labības lauciņš, kuru kalps apstrādāja ar vislielāko rūpību, lai nodrošinātu savai ģimenei iztiku. Turklāt muižniekiem bija gandrīz neierobežota vara administratīvā kārtā piespiest lauku iedzīvotājus strādāt lauksaimniecībā, neļaujot tiem

aizplūst uz citām ražošanas nozarēm — amatniecību, rūpniecību, sportu. Šie apstākļi nedeļa kalpiem iespēju uzlabot savu stāvokli.

Un Kurzemes kalpi saprata, ka viņiem nekā nav devusi ne dzimtbūšanas atcelšana, ne pāreja uz naudas nomu, jo uz kalpu pleciem, tāpat kā agrāk, gūlās viss darbu smagums, par ko viņu ģimenes pat nesaņēma pietiekamā daudzumā uzturu. Ka nav nozīmes gaidīt no muižniekiem kaut ko labāku, to kalpi zināja. Tāpēc viņi griezās pie cara Aleksandra II, kas 1862. gadā ar ģimeni uzturējās Kurzemē.

16 privātmuižu un 4 kroņa muižu kalpi savās sūdzībās stāstīja caram par savu sūro mūžu, kas sevišķi grūts bija privātmuižu kalpiem. 10 muižu kalpi sūdzējās par nepietiekamu uzturu, no kā visvairāk cieta sievas un bērni, jo dažam pie galda bija trīs, bet citam — seši vai septiņi ēdēji. Vairāku muižu kalpi norādīja, ka agrāk iekoptie bandu lauki viņiem atņēmti un pievienoti muižas vai saimnieku zemei, bet to vietā iedoti neiekopti smiltāji. Darbi muižās ir smagi, sevišķi kulšana, kad dienu un nakti jāstrādā bez pārtraukuma. Tāšu un dažu citu muižu kalpiem iznāca gulēt tikai katru otro nakti visā kulšanas periodā — no oktobra līdz decembrim. Tāpēc arī 11 Dižlāņu kalpu sūdzībā ierakstīti rūgti vārdi: *„.. mums ir bads un mokas, ko nevaram vairs ciest ..”*

Visvairāk kalpu (no 12 muižām) sūdzējās par sievu nostrādināšanu muižas laukos bez atlīdzības, kamēr kalpu bērni un lopi palikuši bez uzraudzības un kopšanas. 130 Dunalkas kalpi centās ieskaidrot caram, ka sievas ne vienmēr ir spējīgas strādāt smagos lauku darbus: *“Sievās dažu reizi ir šādas, dažu reizi tādas, bet viņām ir jāiet tikpat, vai viņas var vai nevar, jo žēlastība nekāda nav.”* Purmsātu muižas īpašnieks pat nebija kautrējies piedzīt no kalpiem atlīdzību par dienām, kuras kalpu sievas nebija nostrādājušas laikā, kad pasaulē bija nākušas jaunās dzīvības.

Apdraudēta bija jaunā dzīvība, novārtā pamests smagajos darbos izmocītais kalps vecumā un pat pusmūžā. Jaunpils muižā neturēja nevienu kalpu, kas bija vecāks par 50 gadiem. Dunalkas kalpi šādi aprakstīja caram savu mūža galu: *“.. mēs kad vairs nespējam strādāt, tad mūsu kungs mūs vairs nepazīst, jo viņš mums tad it nekā nedod, jo, kas vairs ne lopus ganīt nevar, tam no magazīnes top dots 2 pūri rudzu un viens pūrs miežu par gadu, tur ir viņa maize, tur viņa pavalgs un tur viņa apģērbs.”*

Kalpi skaidri saprata, ka šāds liktenis sagaida ne tikai viņus, bet arī viņu bērnus un visas nākamās kalpu paaudzes, ja nekas nemainīsies.

Laikā, kad daļa saimnieku bērnu ieguva kaut kādu izglītību un strādāja par muižu skrīveriem, pagasta rakstvežiem un skolotājiem, kalpi apzinājās, ka arī viņu bērni paliks bez skolas. Tāpēc Dunalkas kalpi, savā sūdzībā vispusīgi aprādīdami kalpu dzīves grūtības, cerēja caru pārliecināt, ka arī kalpu bērniem vajadzīga skola. Viņi rakstīja: “.. un par skolu mēs arī sūdzam, jo mums ir vāja skola un tā pati mums ir aizliegta savus bērnus sūtīt, jo mums bērni top ar valti* ņemti nost un doti par cūkganiem pie saimniekiem, un tie saimnieki māca bišķi grāmatai, un no tās mācības viņi neprot nevienu pantiņu skaidri izlasīt. Un kad kāds par ziemu savu bērnu skolai aizraida, un tad viņš tiek no galvas vien mācīts līdz ar iesvētījamiem bērniem; vai mācītājs, vai kungs to ir aizliedzis, lai viņi gudri netiek. Cienīgs zemes tēvs, mēs lūdzam no jums žēlastību, kad jūs mums krievu un vācu skolu vēlētu. Un to pārtikšanu mums, ka mēs varam savus bērnus skolai sūtīt, jo tagad mēs nevaram, jo mums nav maizes, ko viņiem dot... Jo tas abiem labi būs, tik tam bērnam, tik jums, cienīgs zemes tēvs, jo, kad viņam būs jāiet priekš jums dienēt, jo tad viņš taču būs gudrāks.”

Savu nevēlēšanos arī turpmāk palikt “iekš tumsības un nesaprašanas” paziņoja arī 500 Mežmuižas kalpu kārtai piederīgu personu 1862. gadā savā iesniegumā jaunlatvietim Krišjānim Valdemāram: “Kad arī mēs paši gribētum ar savu lonēšanu kādu skolmeistaru pieņemt, tas netop mums vēlets...”

Cars kalpu sūdzības uzdeva izmeklēt Baltijas guberņu iestādēm, un tām, protams, nebija nekādu rezultātu. Kalpu dzīvē zināmas pozitīvas izmaiņas radās pēc tam, kad arī Baltijas guberņā ieviesa likumu par pasēm Krievijas iedzīvotājiem. Lauku iedzīvotāju aktīvākā un neapmierinātākā daļa tad varēja doties uz pilsētām, kur kļuva par strādniekiem.

---

* Ar varu.

Vai Krimas karš risinājās arī Latvijā?

1853.

gadā sākās Krievijas impērijas karš ar Turciju un tās sabiedrotajām — Franciju, Lielbritāniju un Sardinijas karalisti. Šis karš

vēsturē ir guvis nosaukumu Krimas karš, jo galvenās militārās operācijas norisinājās Krimas pussalas tuvumā. Kara iegansts bija pareizticīgās un katoļu Baznīcas strīds par “svētajām vietām” Palestīnā, kura tolaik piederēja Turcijai. Taču istais iemesls meklējams cīņā par ietekmi un tirgiem Tuvajos Austrumos.

Angļu un franču flote 1854. gada pavasarī iegāja Baltijas jūrā. Lai aizstāvētu Baltijas jūras piekrasti, Krievija šeit turēja lielu karaspēka kontingentu. Kurzemes guberņā atradās 40 000 krievu karavīru, Rīgā — 7600 un Daugavpils cietoksnī — vairāk nekā 7000 karavīru. Karavīru klātbūtne mainīja daudzu pilsētu dzīvi. Piemēram, Jelgavā pārapdzīvotības bija visas mājas, trūka pārtikas un siena zirgiem, kāpa arī cenas, pastāvēja jauni holeras epidēmijas uzliesmojuma draudi. Jelgavniekos satraukumu radīja arī Krievijas karaspēka vienības, kas sastāvēja no 600 baškīriem, apmešanās pilsētā. Viņus biedēja šo cilvēku ārējais izskats, kas atšķīrās no parastā Latvijas iedzīvotāju veidola.

Angļu un franču flotes uzturēšanās Baltijas jūrā traucēja tirdzniecību. Darbu pārtrauca Rīgas osta. Angļu un franču karakuģi vairākkārt uzbruka mazajām piekrastes ostām un iznīcināja zvejnieku laivas. Piemēram, 1854. gada 5. maijā angļi un franči izsēdināja desantu Liepājas tuvumā, kur nebija krievu armijas, un dedzināja kuģus. Laikraksts “Latviešu Avīzes”, nosodot iebrucējus, rakstīja: *“Vai nav laupītāju darbs postīt tos, kas ne spēj un grib pretim turēties! Lielu godu ar to jau nebūs pelnījuši?”* Bet jūlijā, aprakstot angļu un franču sirojumus Ventas lejtecē, “Latviešu Avīzes” uzsvēra, ka iebrucēji meklējuši krievu kuģus kā *“kurta suņi zaķu, bet, nekādas pēdas uzgājuši, griezušies atpakaļ, piegājuši pie saviem kuģiem un devušies pa jūru projām”*.

Protams, ka Kurzemes un Vidzemes iedzīvotājiem kara gadus nācās dzīvot uztraukumā un bailēs no karadarbības sākuma viņu zemē. Šādā situācijā tautas nomierinātāja lomu uzņēmās tobrīd vienīgais

latviešu valodā iznākošais laikraksts "Latviešu Avīzes". Tā redaktors Rūdolfs Šulcs laikrakstā regulāri ievietoja ziņas par karadarbības norisi, kā arī kauju un karavīru varonības aprakstus. Avīzes pielikumā viņš izdeva arī vairākas kartes, lai lasītāji saprastu, kur īsti notiek kaujas un cik tālu karadarbības rajons atrodas no Latvijas.

Visi "Latviešu Avīzes" publicētie materiāli ļoti interesēja latviešu lasītājus. Strauji pieauga arī laikraksta tīrāža. Ar "Latviešu Avīžu" starpniecību latvieši ne tikai uzzināja jaunumus par kara notikumiem, bet arī apguva ģeogrāfiju un mācījās izprast lielvalstu politiku. "Latviešu Avīžu" publikācijas Krimas kara laikā var dēvēt par pirmo latviešu "ārpolitikas ābeci". Bet Krimas kara norise bija tieši jūtama arī Latvijā.

Krievijas impērija Krimas karā cieta sakāvi, nokļuva starptautiskā izolācijā un 1856. gada 18. martā parakstīja sev neizdevīgo Parīzes miera līgumu. "Latviešu Avīzes" saviem lasītājiem ar prieku vēstīja, ka karotāji *"Parīzē mieru saderējuši. Ar šiem isiem vārdiem šī priecās ziņa ar telegrāves drātēm pa visu pasauli izgājuse un tai pašā dienā arī uz Rīgu noskrējuse"*.

Kad uz Ameriku sāka izceļot latvieši?

Amerika — iespēju un bagātības apsolījuma zeme — allaž ir vilinājusi citu zemju — arī Latvijas iedzīvotājus. Par pirmo latviešu ieceļotāju gaitām ir saglabājušās tikai dažas skopas ziņas. Jau 1740. gadā šajā zemē kopā ar zviedru un somu imigrantiem ieradās daži latvieši no Vidzemes un apmetās Delavērā un Pensilvānijā. 17. gs. 80. gados Amerikā ieradās arī Kurzemes kolonisti no Tobago, kuriem dzīve šajā salā šķita pārāk grūta. 1849. gadā vairāki latviešu jūrnieki devās uz Kaliforniju, lai meklētu zeltu. Taču nav nekādu ziņu par viņu gaitām.

Regulāra latviešu emigrācija uz ASV aizsākās 19. gs. otrajā pusē. Amerikas ostās ieradās kuģi, uz kuriem brauca latviešu jūrnieki. Daudzi no viņiem šajā zemē palika uz visiem laikiem. Zināms, ka pilsoņu karā (1861–1865) ir piedalījies kāds latviešu jūrnieks Mārtiņš Bucīņš.

Daudz vairāk informācijas par latviešu likteņiem ASV ir kopš 19. gs. 80. gadiem. 1888. gadā Bostonā ar kuģi "*Esperaca*" ieradās divi jaunekļi — Jēkabs Zībergs un Alberts Šturms. Viņu sapnis bija doties meklēt zeltu. Taču, izsīkstot naudas krājumiem, abi latvieši iestājās darbā pie dzelzceļu būves. Tas bija fiziski grūts darbs ar kapli un lāpstu par 1 dolāru un 50 centiem dienā.

Bostonā ieceļojošo latviešu pulciņš kļuva aizvien lielāks. Jauniebraucēji apmetās kādā nelielā viesnīcīnā Salemas ielā, kur uzturējās arī poļu, lietuviešu, ebreju un krievu imigranti. Latvieši, tāpat kā citi ieceļotāji, ASV ieradās gan nelegāli, gan legāli. Uzņēmīgi jūrnieki ceļotgribētājus paslēpa ogļu bunkuros, veikli darboņi sarūpēja pases un citus dokumentus. Šāds ceļojums no Liepājas līdz Bostonai ildzis 20 dienas un izmaksāja 25 dolārus. Legāli no Liepājas vai Rīgas līdz Bostonai vai Ņujorkai 20. gs. sākumā varēja aizbraukt par 45 rubļiem. 20. gs. sākumā ASV jau bija apmetušies apmēram 5000 latviešu.

Sākumā ieceļotāji dzīvoja ļoti trūcīgi, bet draudzīgi. 1889. gadā viņi J. Zīberga vadībā nodibināja Bostonas Latviešu palīdzības biedrību. Tā organizēja latviešu dievkalpojumus, izrakstīja no dzimtenes laikrakstus un grāmatas. Arī citās pilsētās, kur bija apmetušies latvieši, tika dibinātas biedrības. 1892. gadā tāda izveidojās Filadelfijā, 1893. gadā — Ņujorkā, 1897. gadā — Čikāgā. Vienlaikus tika dibinātas arī latviešu draudzes, jo latvieši vēlējās noturēt dievkalpojumus dzimtajā valodā. Pirmā latviešu luterāņu draudze izveidojās 1891. gadā Bostonā, nedaudz vēlāk — 1893. gadā — Filadelfijā, 1896. gadā — Ņujorkā un 1897. gadā — Čikāgā. 20. gs. sākumā savas draudzes dibināja arī baptisti.

1896. gadā J. Zībergs Bostonā sāka izdot latviešu ieceļotājiem domātu laikrakstu "*Amerikas Vēstnesis*". Tas bija saturā vienkāršs izdevums, kas informēja lasītājus par ieceļotājus interesējošām tēmām, kā arī sniedza ziņas par svarīgākajiem Latvijas notikumiem. Laikraksta galvenais uzdevums bija palīdzēt ieceļotājiem iedzīvoties savā jaunajā mītnes zemē. "*Amerikas Vēstnesis*" iznāca apmēram divas reizes mēnesī

250–500 eksemplāru lielā tirāžā. J. Zībergs, lai atvieglotu latviešu ieceļotāju gaitu sākumu ASV, izdeva arī angļu valodas mācību grāmatu.

Lielākā daļa latviešu, kuri devās uz Ameriku, protams, vēlējās tikt pie turības un tad atgriezties dzimtenē. Tomēr šie sapņi parasti nepiepildījās. Par vienu no pirmajiem turīgākajiem latviešiem uzskatāms J. Zībergs, kurš strādāja par darbu vadītāju mēbeļu fabrikā un savā īpašumā bija ieguvis vairākus namus. Pie bagātības bija ticis O. Konrads, kuram izdevās atrast zeltu Aļaskā. Panākumus guva arī konstruktors Augusts Krastiņš, kurš 1896. gadā uzbūvēja pirmo automobili Amerikā. 1901. gadā viņš patentēja jaunu gāzolina veidu. A. Krastiņš konstruēja arī ledusskapjus, lauksaimniecības mašīnas un elektroiekārtas.

Jau 19. gs. beigās ASV ieradās pirmie latviešu politiskie emigranti. Īpaši strauji viņu skaits pieauga pēc 1905. gada revolūcijas. Politisko emigrantu pieplūdums mainīja arī latviešu ieceļotāju sabiedrisko dzīvi un iezīmēja jaunu posmu latviešu ieceļošanas vēsturē Amerikas Savienotajās Valstīs.

Kā J. Vācietis radīja Sarkano armiju?

Bieži vien latviešu strēlnieku pulkvedi Jukumu Vācieti dēvē par pirmo Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieku. Formāli ņemot, pirmais virspavēlnieks tomēr bija N. Kriļenko (1883–1938), kura kompetencē bija pavēļu noformēšana un izsūtīšana par cariskās Krievijas armijas demokratizēšanu, militāro formējumu demobilizēšanu un karadarbības pārtraukšanu (pēc izglītības viņš bija jurists).

J. Vācietis bija pirmais virspavēlnieks, kura rokās bija reāls karaspēks. Un šis karaspēks bija viņa paša radīts. Sāka tas, protams, ar latviešu strēlniekiem, kuru acīs viņš bija ne vien augstākā militārā autoritāte, bet arī “savs puika”, kas zināja visas viņu vajadzības, vienmēr bija

gatavs grūtā brīdī nākt palīgā un bez vajadzības nedzina savus kareivjus bezjēdzīgos uzbrukumos.

Kā Revolucionārā lauka štāba operatīvās daļas vadītājs (šis štābs bija radīts Virspavēlnieka Galvenās mītnes vietā) J. Vācietis jau 1917. gada 30. decembrī no N. Kriļenko "izplēsa" pavēli par latviešu korpusa formēšanu. Tomēr *Iskolastrels* (Latviešu strēlnieku izpildkomiteja) vilcinājās ar atbildīgu lēmumu pieņemšanu. Nebija iespējams vienoties ne par komandējošo sastāvu, ne par attieksmi pret demobilizāciju, pat ne par korpusa formēšanas vietu. Pats J. Vācietis bija aizņemts ar poļu korpusa nomierināšanu, pēc tam sākās vācu uzbrukums, bet tad tika izsludināta vispārēja demobilizācija. Pēc Brestā 1818. gada 3. martā parakstītā Vācijas un Krievijas miera līguma noteikumiem likvidēja arī augstākā virspavēlnieka posteni, revolucionāro lauka štābu, fronšu un armiju štābus.

25. martā Maskavas kara apgabala pavēlnieks pavēlēja izformēt arī latviešu strēlnieku pulkus. Kamēr *Iskolastrels* nesteidzīgi lēma par likvidācijas procedūru, J. Vācietis attīstīja drudžainu organizatorisku darbību un 13. aprīlī tomēr panāca, ka tika izdota Padomju Krievijas Karalietu tautas komisariāta pavēle par pirmās regulārās Sarkanās

Sarkanās armijas virspavēlnieks Jukums Vācietis armijas štābā 1918. gadā (no kreisās)

armijas vienības — Latviešu strēlnieku divīzijas — dibināšanu. Lai nepārkāptu minētā miera līguma noteikumus, pieteikšanās tajā bija brīvprātīga.

Jau pirmajās dienās divīzijā pieteicās vairāk nekā 6000 bijušo strēlnieku, un šis skaits turpināja augt. V. Bērziņš, atsaucoties uz padomju vēsturnieka B. Tomaņa aprēķiniem, norāda, ka 1918. gada beigās Latviešu divīzijā bijuši aptuveni 9000 kājnieku un 2000 jātnieku, bet kopā pavisam ap 24 000 strēlnieku, ieskaitot izlūkus, muzikantus, sanitārus, intendantus un citus aizmugures dienestos nodarbinātos. Apbruņojumā bijis vairāk nekā 400 ložmetēju, apmēram 80 lielgabalu un 20 lidmašīnu.

Tas, protams, bija jau ievērojams spēks, turklāt disciplinēts un paklausīgs pavēlei. Ar tā palīdzību, piemēram, tika likvidēts kreiso eseru dumpis Maskavā, Jaroslavlā un citās Pievolgas pilsētās. Tomēr, kad 1918. gada vasarā sadumpojās čehoslovāku korpuss, kļuva skaidrs, ka nepieciešams liels regulārais karaspēks, ar kuru varētu stāties pretī apvienotajiem pretpadomju spēkiem.

Kad J. Vācietis kā jaunieceltais Austrumu frontes pavēlnieks ieradās Kazaņā, viņa acīm pavērās dīvaina aina. Pilsētā saimniekoja bandas, bet brīvprātīgi saformētās Sarkanās armijas daļas un apakšvienības sastāvēja no tādiem elementiem, “kuriem miera laikā baidījās dot smagu nūju rokās, tagad [tie] varēja dabūt ieročus, drēbes, visu uzturu un nekā nedarīt” (pēc J. Vācieša).

Kā gan ar šādu karaspēku lai karo? Sākumā J. Vācietis mēģināja salīgt pa labam, bet tad sarkanarmieši izvirzīja savas pretpasības, parasti lūdzot izsniegt jaunu ietērpu, algu 2 mēnešus uz priekšu un pāris spaiņu spirta; vienīgi “Sociālistiskais matrožu bataljons” lūdza apmaksāt arī savus rēķinus par ielasmēitu pakalpojumiem. Kāda pēc tam tur vairs runa par iešanu uz pozīcijām...

Un tomēr no šī materiāla, taisnību sakot, pūļa, J. Vācietis īsā laikā izveidoja ne vien regulāras vienības, bet pat veselas piecas armijas, kas paklausīgi gāja uzbrukumā un atsita ne vien čehoslovāku, bet vēlāk arī Kolčaka uzbrukumā. Kādā veidā tas tika panākts? Nu, Vācietis jau bija meistars uz visādiem stiķiem un niķiem! Vēl toreiz, kad viņam pakļautās vienības devās uzbrukumā Valkā izvietotajam krievu 12. armijas štābam, lielas bažas radīja štāba bruņautomobiļu divīzions (tas

notika 1917. gada rudenī). J. Vācietis izdomāja pavisam vienkāršu kaujas paņēmieni, kas tomēr nav atrodams nevienos priekšrakstos, ne reglamentos: viņš pavēlēja kaujas mašīnas vienkārši... nozagt.

Arī tagad viņš neapstājās šķietami nepārvaramo grūtību priekšā. Vispirms viņš par komandieriem nozīmēja cilvēkus, kuriem absolūti uzticējās, to skaitā arī diezgan daudzus latviešus. (Piemēram, par 3. armijas komandieri nozīmēja R. Bērziņu, 5. armijas — P. Slaveni; bija arī citi, vēlāk pazīstami uzvārdi — 1. armiju komandēja M. Tuhačevskis.)

Tālāk — jaunais komandieris norīkojuma vietā neieradās viens, bet ar J. Vācieša gādību viņu pavadīja neliela, bet labi apbruņota vienība, uz kuru varēja paļauties un ievest kārtību savā jaunajā norīkojuma vietā. Šie pavadoņi bieži vien bija latvieši, taču gadījās arī ungāri, igauņi, slovāki un citu tautību pārstāvji.

Galvenais J. Vācieša izgudrojums tomēr bija... *aizsprotojuma nodaļas*. Tās bija vienības, kas izvietojās pozīciju vai uzbrūkošo vienību aizmugurē un “katru kara pavēles neizpildīšanu vai bēgšanu no kaujas atmaksāja ar ložmetēju uguni” (pēc J. Vācieša “Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme”).

Līdzīgas metodes Virspavēlnieks nedaudz vēlāk lietoja arī Dienvidu frontes radišanai. Pats J. Vācietis par to raksta: “Ārstēšana tika iesākta no 9. armijas. Dziedēšanai tika izvēlēta Latviešu strēlnieku divīzijas 3. brigāde... Frontes komandierim Slavenam tika dota direk-tīva: 9. armijā, balstoties uz šo brigādi, no labākajiem elementiem saformēt vienu krietnu divīziju, kurai vajadzēja palikt par 9. armijas veselības avotu.” Tiesa, autors turpat tālāk piezīmē, ka “neskatoties uz savu grūto misiju, latviešu strēlniekiem ne reizes nebija jālieto ieroči pret neapzinīgiem sarkanarmiešiem; katru reizi bija pietiekoši apziņas, ka blakus kaujā iet dūšīgie latviešu strēlnieki.”

Tā vai citādi, *aizsprotojuma nodaļas* ne vien nodrošināja Sarkanās armijas uzvaras Krievijas pilsoņu karā, bet tika ar panākumiem izmantotas arī Padomju armijā t.s. Lielā tēvijas kara laikā, sevišķi grūtajos 1941. līdz 1943. gada kauju apstākļos.

Kāda bija latviešu strēlnieku loma cīņās pret Judeņiču?

Pirmo izrāvienu Petrogradas virzienā Judeņičs veica jau 1919. gada maijā. Trieciens bija iecerēts vienlaicīgi ar Kolčaka un Deņikina ofensīvām, tomēr tas izrādījās pārāk sasteigts. Turklāt Deņikins nokavējās, un J. Vācietim, veiksmīgi manipulējot ar latviešu strēlnieku pulkiem, izdevās Kolčaku vienu pašu sakaut.

Savākušies un pārgrupējušies Judeņiča spēki 28. septembrī no jauna devās uzbrukumā, un oktobra vidū tie vairs bija tikai kādus 20–25 km no Petrogradas. Pie Kolpino, 26 km uz dienvidiem no bijušās galvaspilsētas, tie gatavojās pārraut Nikolaja dzelzceļu, kas veda uz Maskavu.

Sarkanajai armijai šajā virzienā bija liels spēku pārsvars — 7. un 15. armija un vairākas atsevišķas divīzijas un daļas pret divām nepilnām

5. sevišķā latviešu strēlnieku pulka štāba darbinieki Petrogradas frontē 1919. gada rudenī. No kreisās pulka komandieris Jānis Gregors

Judeņiča divīzijām (pats Judeņičs gan tās dēvēja par korpusiem). Tāpēc padomju valdība sākumā nenovērtēja šeit draudošās briesmas: vēl 15. oktobrī bolševiku partijas CK Politbirojs Petrogradas virzienu apzīmēja kā otršķirīgu, bet jau 19. oktobrī V. Ļeņins aicināja šeit “katru zemes pēdu aizstāvēt līdz pēdējai asins lāsei!”.

Tas nozīmēja — atkal vajadzīgi latviešu strēlnieki. Bet Latviešu strēlnieku divīzija šajā laikā izcīnīja sīvas kaujas pret Deņikinu pie Orlas un Kromiem. Tad Petrogradas virzienā pārsvieda 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku no Tulas, kur tas tikko bija ticis galā ar Mamontovu. Šajā pulkā, kuru komandēja bijušais skolotājs J. Gregors, bija 6 rotas (ap 600 kaujinieku), 2 ložmetēju komandas, lauka artilērijas baterija, jātnieku izlūku nodaļa un samērā izvērsti aizmugures dienesti.

19. oktobra vakarā pulks izkāpa no ešeloniem Popovkas stacijā (vienu pieturu pirms Kolpino) un tūlīt devās uz 7 km attālo Jamižoras sādžu. Ap pusnakti viņi to arī sasniedza, bet izrādījās, ka to jau ieņēmis ienaidnieks. Pa ceļam uz Popovkas staciju tas šeit bija nolēmis mazliet atpūsties.

Pateicoties stingrai gājiena disciplīnai, latviešu strēlniekiem izdevās Judeņiča vīrus pārsteigt un straujā triecienā iznīcināt līdz pēdējam. Nākamais uzdevums bija ieņemt tiltu aiz sādžas pāri Ižoras upei (tā lejpus pie Kolpino šķērso dzelzceļa līniju un pēc tam ietek Ņevā).

Tilts un upes pretējais krasts izrādījās stipri nocietināti. Nevarēja būt ne runas arī par negaidītu uzbrukumu, jo Jamižoras notikumi bija darījuši pretinieku uzmanīgu. Tāpēc 20. oktobra vakarā un naktī latviešu strēlnieki tikai ieņēma pozīcijas Ižoras labajā krastā.

Gaismai austot, savu māku rādīja pulka artilēristi. Viņiem izdevās saārdīt kreisajā krastā ierīkotās ložmetēju ligzdas, sagraut pretinieka štābu, bet pēc tam ar šrapneļiem padzīt tilta aizstāvjus. Tad pāri tiltam triecienā devās 5. pulka rotas. Pretinieks gan drīz atguvās un devās vairākos pretuzbrukumos, tomēr nesekmīgi.

Kā vēlāk noskaidrojās, 5. latviešu strēlnieku pulkam, ko pēc tradīcijas joprojām dēvēja par “zemgaliešu pulku”, tik sīkstu pretestību bija izrādījuši “novadnieki” — Mežotnes grāfa A. Līvena vienība. Tajā skaitījās ap 1300 kaujinieku (ar aizmugures dienestiem kopā līdz 3500 vīru), un tā bija vienīgā Bermonta “brīvprātīgo armijas” daļa, kas paklausīja Judeņiča pavēlei un ieradās tam palīgā pie Narvas.

Latviešu strēlnieku cīņas pie Jamižoras faktiski ievadīja Judeņiča sagrāvi, jo atņēma tam iniciatīvu svarīgā kaujas iecirknī. Juzdamas aplenkuma draudus, Ziemeļrietumu armijas daļas vairs nevarēja turpināt uzbrukumu Petrogradai. Vēl vairāk — jau 23. oktobrī tās atstāja “cara piepilsētas” — Pavlovsku, Detskoje Selo un citas —, pat nemēģinot organizēt aizsardzību šajā šķēršļotajā apvidū.

Tad Judeņiča štābs raidīja kaujā tikko no angļiem saņemtos jaunus kaujas līdzekļus — tankus. Sarkanarmieši no tiem bēga veselīgiem pulkiem, lielā nekārtībā drāžoties cauri iepriekšējā dienā atgūtajai Pavlovskai un Detskoje Selo un raujot sev līdzī štābus, aizmugures daļas un artilēriju. Atkal stāvokli glāba tikai latviešu strēlnieku noturība un aukstasinība.

Pirmo reizi latviešu strēlnieki sadūrās ar tankiem 25. oktobrī Boļšaja Košeļovas sādžas nomalē, kad to pozīciju priekšā parādījās divi tanki un aiz tiem — kājnieki. Izrādījās, ka bruņām klātās mašīnas ir samērā gausas un to ugunij trūkst precizitātes. Pulks stingri pildīja sava komandiera Jāņa Gregora pavēli: pielaist dzelzs nezvērus pēc iespējas tuvāk un ar intensīvu uguni atšķelt kājniekus.

Tankus pielaida pulka pozīcijām līdz 80 soļu attālumam, tad strēlnieku blīva uguns piespieda pretinieka kājniekus pie zemes, un tie pamazām sāka atkāpties. Viens tanks turpināja virzīties uz priekšu un tika saņemts gūstā, bet otrs veikli apgriezās un aizbēga — par lielu sarūgtinājumu strēlniekiem. (Pēc dažām ziņām, trofeju tanku bija bojājusi pulka artilērija, pēc citām — tā mehāniķis kritis no strēlnieku lođēm.)

Aizbēgušais tanks kopā ar trim citiem un bijušā Semjonova gvardes pulka karavīriem vēl tajā pašā dienā kārtojās jaunā trieciengrupā aiz Boļšoje Kotļino sādžas. To nedrīkstēja pieļaut. J. Gregors steidzīgi noorganizēja strauju uzbrukumu, šoreiz kopā ar vēl vienu krievu bataljonu un diviem bruņautomobiļiem. Diemžēl, latviešus ieraudzījuši, tanki attīstīja tādu ātrumu, ka nevienu pašu no tiem neizdevās notvert — vajadzēja apmierināties ar semjonoviešu pamestajiem ložmetējiem un dažiem simtiem gūstekņu.

Latviešu pieredzi pārņēma arī citu daļu sarkanarmieši. Nu jau pat 7. un 15. armijas vadība iedrošinājās plānot vairākus uzbrukumus. Atbildīgo frontes iecirknī starp abām armijām atkal uzticēja latviešiem. Un taisni šajā vietā pretinieks devās pēdējā izmisīgā pretriēcienā, iesaistīdams gan bruņuvilcienu, gan bruņumašīnas, lai gan uz 1. decembri pulkā bija

vairs tikai 136 kaujinieki un 6 ložmetēji. Kad Judeņičs beidzot atkāpās uz Igauniju, 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku beidzot atsauca no frontes un nosūtīja uz Maskavu papildināšanai.

Kāpēc J. Vācieti nometa no Sarkanās armijas virspavēlnieka amata?

Neskatoties uz milzīgajiem nopelniem Padomju Krievijas valdības labā, personiskajiem kontaktiem ar šīs valdības vadītāju V. Ļeņinu, neapstrīdamo autoritāti karaspēkā, Jukums Vācietis sabija Krievijas Bruņoto Spēku virspavēlnieka amatā tikai 10 mēnešus (no 1918. gada 6. septembra līdz 1919. gada 8. jūlijam).

Viņš pats savu atcelšanu izskaidroja tādējādi, ka pēc Kolčaka sakāves neesot gribējis skriet tam pakaļ uz Āziju, bet gan koncentrēt visus spēkus pret Deņikinu, pat izstrādājis īpašu plānu tā sakāvei. Saskaņā ar to galveno triecienu pretinieka spēkiem vajadzētu dot caur Donbasu.

Republikas Revolucionārā kara padome tomēr neesot spējusi novērtēt šī plāna priekšrocības un — jau pēc Vācieša atcelšanas — sākuši dzīties pakaļ Kolčakam ar visām sešām Austrumu frontes armijām, kaut gan Omskas virzienā veda tikai viens pats dzelzceļš. Tāpēc visa vajāšanas kampaņa pārvērtusies par vienu lielu karaspēka pārvadāšanas pasākumu (“rāpuļošanu uz Āziju”, kā izteicies pats J. Vācietis), kas patiesībā izslēdza šo armiju piedalīšanos kaujās.

Galarezultātā Kolčaka armija izjuka pati no sevis, bet Deņikins lieliski izmantoja piešķirto izdevību un sagraba visus Krievijas dienvidus. Tikai tagad Revolucionārā kara padome atcerējās latviešu strēlniekus un pie viena arī J. Vācieša plānu, lai gan par tā autoru vēlākā padomju historiogrāfija ilgu laiku uzdeva J. Staļinu.

Un kā gan citādi! Jo pats plāna autors tajā laikā sēdēja Maskavā čekas cietumā. Kā viņš tur nonāca? Laikam gan vislielākā nozīme te

bija paša nu jau bijušā virspavēlnieka personībai: pārāk uzticīga un veiksmīga kalpošana boļševikiem izsauca pārējo varas pakalpiņu skaudību un vēlēšanos neitralizēt tiem bīstamo J. Vācieša ietekmes un nozīmes palielināšanos. Jo vairāk tāpēc, ka viņa rīcībā bija reāls militārs spēks — latviešu strēlnieki.

V. Bērziņš savā monogrāfijā “Latviešu strēlnieki — drāma un traģēdija” min vēl vienu apstākli, kuram varēja būt zināma loma virspavēlnieka krišanai nežēlastībā. Kad Padomju Latvijas armija 1919. gada pavasarī un vasaras sākumā bija spiesta atstāt lielāko daļu Latvijas teritorijas, P. Stučkas valdība griezās pie virspavēlnieka J. Vācieša ar lūgumu atsūtīt pastiprinājumu — četras Sarkanās armijas divīzijas.

Virspavēlnieka rīcībā šādu divīziju nemaz nebija, jo Padomju Krievijas Bruņoto Spēku vienības tapa tieši kaujas apstākļos, nezaudējot saskarsmi ar pretinieku. Neskatoties uz to, Padomju Latvijas valdības priekšsēdētāja vietnieks un Revolucionārās kara padomes priekšsēdētājs J. Daniševskis izvirzīja viņam apsūdzību, nosaucot par “Ulmaņa pakalpiņu”. Taisni šajā brīdī J. Vācietis nāca klajā ar priekšlikumu nosūtīt latviešu strēlniekus uz Dienvidu fronti deņikiniešu sagrāvei — iznāca, ka viņš tiešām lej ūdeni uz Latvijas Pagaidu valdības dzirnām!

Kāpēc J. Daniševskis un viņa domubiedri, kas tā mēdza lepoties ar savu internacionālismu, negaidīti šādu uzmanību bija nolēmuši veltīt tikai un vienīgi Latvijai? Izskaidrojums tam ir diezgan vienkāršs: viņiem par katru cenu vajadzēja attaisnoties izmeklēšanas komisijai, kas izmeklēja Rīgas atstāšanas apstākļus 1919. gada 22. maijā. “Tādējādi J. Daniševska pārmetumi un apvainojumi virspavēlniekam J. Vācietim, kā arī citiem bezpartejiskajiem militārajiem speciālistiem jāvērtē kā paša ādas glābšanas pasākumi, lai noveltu atbildību par savu nevarību un neizdarību uz citiem,” raksta V. Bērziņš.

Acīmredzot toreiz nokļūšana čekas pagrabos vēl nenozīmēja automātisku fizisku iznīcināšanu. Tā paša gada vēlā rudenī J. Vācieti atbrīvoja, lai gan vadošu militāru posteni viņam vairs neuzticēja. Tomēr bijušajam virspavēlniekam vēl prasīja padomu dažādos armijas organizācijas jautājumos un pat atļāva strādāt par pasniedzēju Sarkanās Armijas Ģenerālštāba akadēmijā. Ir zināms, ka J. Vācietis izteicis gatavību atgriezties Latvijā. Kaut kādū iemeslu dēļ šī vēlēšanās nav piepildījusies.

Jukums Vācietis ir apbalvots ar Sarkanā Karoga un Sarkanās Zvaigznes ordeņiem. Galīgo vērtējumu tomēr viņa darbībai sniedza padomju represīvie orgāni, kad tie viņu arestēja un 1938. gada 28. jūlijā nošāva.

Kāpēc latviešu strēlnieki palika Krievijā?

Var strīdēties par to, cik lielā mērā 1917. gada vasarā latviešu strēlnieku pulki bija pakļauti boļševiku aģitācijas iedarbībai, tomēr fakts paliek fakts — pēc revolūcijas tie gandrīz pilnā sastāvā palika Krievijā un iznesa uz saviem pleciem pilsoņu kara galveno cīņu smagumu.

Nav nekāda pamata apgalvojumiem, ka viņi atstāja Latviju idejas vārdā, lai aizstāvētu padomju varu. Patiesībā iemesls bija daudz prozaiskāks: krievu armijas fronteī sabrūkot, latviešu vienības bija gandrīz vienīgās, kas atkāpās kaut cik organizētā kārtībā un tā arī tika izspiestas ārpus savas Dzimtenes teritorijas.

Kas sagaidīja atpalikušos, to labi parādīja 7. Bauskas pulka 4. rotas liktenis. Līdz vācu uzbrukuma sākumam 1918. gada 19. februārī šī rota viena pati atradās Rūjienā, kur veica demobilizāciju — atlaida mājās gados vecākos strēlniekus. Uzbrukumam sākoties, rota steidzīgi savācās un devās uz Tērbatu. Pa ceļam to vācieši 24. februāra rītā sagūstīja, atbrūvoja un strēlniekus nošāva. Dzīvi palika tikai četri.

Tāpēc turēties vajadzēja visiem kopā. Tomēr jau 1917. gada nogalē 6. Tukuma pulks saņēma pavēli doties uz Petrogradu un nodibināt tur kārtību. Drīz pēc tam arī 3. Kurzemes pulks devās uz dienvidiem, kur pie Donas uzstājās Kaļedīns. Pēc Rostovas ieņemšanas jau 1918. gada marta sākumā 3. pulku sasniedza demobilizācijas pavēle — saskaņā ar Brestas miera līguma noteikumiem Padomju Krievija likvidēja savu karaspēku.

Pulka strēlnieku komiteja tomēr nolēma demobilizēties tuvāk Latvijai, un šajā nolūkā pulks devās uz Voronežu. Gan pa ceļam, gan arī pašā Voronežā liela daļa strēlnieku tiešām demobilizējās. Tomēr drīz vien viņi atkal savācās un atjaunoja savu Kurzemes pulku, jo pārliecīnājās, ka pa vienam Krievzemes plašumos tie lemti iznīcībai. Aprīļa sākumā pulku izsauca uz Maskavu.

Līdzīgā garā demobilizēja arī pārējos latviešu pulkus. Citu bijušās Krievijas armijas daļu kareivji atmeta visam ar roku un steidzās atgriezties mājās. Bet latviešiem mājās saimniekoja vācieši, kas ar bijušajiem karotājiem daudz neceremonējās. Izklīst pa Padomju Krieviju — tas nozīmēja katram uz savu roku meklēt pajumti, darbu un iztiku. Daudziem tas tāpat nozīmēja bojāeju.

Šajos kritiskajos apstākļos pulkvedis J. Vācietis pauda pārliecību, ka latviešu strēlnieki nedrīkst izklīst. Izklīstot zustu jēga sāktajai cīņai un cerībām piedalīties Latvijas nākotnes izšķiršanā. Bet ar ko saistīt savu turpmāko darbību? No Krievijas dažādo politisko spēku līderiem vienīgi V. Ļeņins izrādīja gatavību respektēt impērijas mazo tautu pašnoteikšanās tiesības. Un nepavisam jau tās netaisnās ievērot daudzie

K. Veidemanis. Latviešu sarkanie strēlnieki forsē Dņepru pie Kahovkas

ģenerāļi, kas 1918. un 1919. gadā vadīja cara patvaldības restaurācijas mēģinājumus bijušās “vienotās, nedalāmās” impērijas robežās.

No Padomju valdības puses latviešu strēlnieku izvēle — palikt Krievijā ar boļševikiem — tika uzņemta ar saprotamu izpratni. Pēc vācu karaspēka ofensīvas Brestas sarunu divu raundu starplaikā un poļu korpusa dumpja J. Dovbora–Musņicka vadībā (ko tāpat likvidēja ar latviešu strēlnieku 1. un 4. pulka palīdzību) bija jau skaidras divas lietas: 1) miers “bez aneksijām un kontribūcijām” ir nekas vairāk kā boļševiku propagandas lozungs un 2) vienīgais reālais spēks, kas vēl saglabājis kaujasspējas, ir latviešu strēlnieki.

Tāpēc arī Padomju Krievijas Karalietu tautas komisariāts 1918. gada 13. aprīlī izdeva pavēli no visiem latviešu strēlnieku pulkiem un vienībām izveidot Latviešu strēlnieku padomju divīziju, nododot tās rīcībā arī visu saglabājušos artilēriju un frontes aviāciju. Par komandieri iecēla J. Vācieti.

Formāli divīzijas štatus aizpildīja ar brīvprātīgajiem. Tomēr atkritēju nebija daudz — latvieši cerēja uz Vācijas drīzu sakāvi un ar to saistīto atgriešanos mājās. Vai viņi domāja, ka tiem priekšā asiņains cīņu ceļš ar smagām kaujām praktiski visās pilsoņkara frontēs? Vai viņi paredzēja, ka ar tādām grūtībām kopā savāktos tautiešus dalīs un izmētās visās neaptverami plašās valsts malās? Lai pēc tam Krimas stepēs ar rafinētas nodevības palīdzību iznīcinātu! 1918. gada sākumā Krievijā nonāca apmēram 30 000 latviešu karotāju, mājup no tiem 1921. gada maijā atgriezās tikai daži simti.

Voldemārs Jākobsons
Strēlnieks no Dobeles

*Tumsa grūst pār Perekopa valni,
kā jau daudzkārt — vējā smilgas zuz.
Vairs nav jāpārkāpj nevieni kalni
tiem, kas lauzti dus.*

*Atdusas tur mīļu biedru vidū
latvju strēlnieks kāds no Dobeles.
Tālu gāja... brida... neizbrida...
Šaut'ni cits nu nes.*

Vai Jānis Gregors mainīja pārliedību?

Citu varoņdarbi tiek drīz aizmirsti.

Tos aizmirst visātrāki tie,

kuriem pašiem nav ko ierakstīt vēstures lapās.

Jukums Vācietis

Jānis Gregors dzimis 1893. gada 2. aprīlī Jaunpiebalgas zemnieku ģimenē. Pēc Valmieras skolotāju semināra beigšanas iestājies latviešu strēlniekos. Juku laikos kopā ar J. Vācieša komandēto 5. Zemgales pulku nonācis Krievijā. 1918. gada 7. augustā pēc varonīgās Kazaņas aizstāvēšanas uzņēmis komandēt šī pulka atliekas.

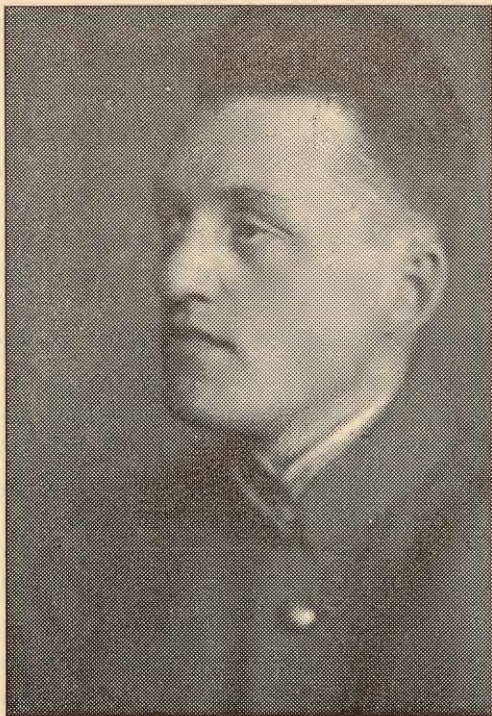
Tās no jauna apbruojot un papildinot, tika izveidots 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks, kuram bija liela nozīme Mamontova sagrāvē pie Tulas. (Vēl viens "regulārais" 5. strēlnieku pulks cīnījās Latviešu strēlnieku divīzijas sastāvā.)

16. oktobrī 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku sasēdināja vagonos un pārsveda uz Rietumu fronti pret Judeņiču. Pie Petrogradas J. Gregors prasmīgi vadīja jaunizveidotās trieciengrupas avangarda kaujas, kas nodrošināja Sarkanās armijas uzvaras atbildīgākajos frontes iecirkņos.

Kādā no kaujām pulkam pirmo reizi nācās cīnīties ar tankiem. Šādos gadījumos Sarkanās armijas karotāji parasti deva kājām ziņi, tiklīdz tālumā izdzirda kāpurķēdes žļerkstoņu. Ausis jau spicēja trieciengrupas vadība, bet J. Gregors tai ar pašcieņu ziņoja, ka nav iemesla uztraukties, kamēr pozīcijas tur latviešu strēlnieki!

Uzmanīgi vērojot dzelzs milzeņu un tiem sekojošo kājnieku ķēžu tuvošanos, pulka komandieris (kuram taču bija tikai pedagoga izglītība) tomēr izdarīja pareizos secinājumus: acīmredzot galvenās briesmas sevi slēpa kājnieki. Tanku uguns nelikās pārāk bīstama, to uzdevums bija celt uzbrūkošo kaujas garu un graut pozīciju aizstāvju morāli.

Tā J. Gregors atklāja metodi, kas vēl šodien skaitās klasiska cīņai ar kaujas mašīnām kājnieku ierindā — pielaist tās iespējami tuvu un ar

Jānis Gregors 1919. gadā

blīvu strēlnieku uguni atšķelt sekotājus. Pa bruņām savukārt lieto rokasgranātas, bruņusitējas lodes un artilēriju. Tanku uzbrukumu atsita, vienu mašīnu saņēma kā trofeju. Par šo un citām kaujām pie Petrogradas J. Gregors tika apbalvots ar Sarkanā Karoga kaujas ordeni.

1920. gada jūlijā, kad kaujās pret Vrangeli pulku iznīcināja, J. Gregors izglābās, jo tajā laikā ārstējās hospitālī. Pēc atgriešanās Dzimtenē viņš pabeidza Latvijas Universitātes Tiesību fakultāti un sāka strādāt Limbažu ģimnāzijā par skolotāju, pēc tam Rīgas skolotāju institūtā par pas-

sniedzēju. Drīz vien tika nozīmēts par Jelgavas un Bauskas apriņķu tautskolu inspektor. No Gregora mierlaika veikumiem vēl jāpiemin viņa sakārtotie pedagoga un apgaismotāja F. Adamoviča atstātie manuskripti, īpaši ģeogrāfijas mācību grāmata.

Otrā pasaules kara laikā J. Gregors iestājās bijušā pulka biedra, tagad jau ģenerāļa J. Kureļa grupas štābā par adjutantu. Brīnumainā kārtā saglabājusies viņa dienasgrāmata, kas ir vērtīgs dokuments kureliešu vēstures pētīšanai, atspoguļojot štāba darbību no 1944. gada 28. jūlija līdz 10. novembrim. Kad vācieši Kureļa grupu likvidēja, J. Gregors kopā ar citiem štāba virsniekiem pēc vācu kara tiesas sprieduma 1944. gada 20. novembrī pie Liepājas nošauts.

Viņam mugurā bija Latvijas armijas virsleitnanta uniforma, kad viņš tiesā teica savus pēdējos vārdus: “.. šeit mēs esam bezspēcīgi sevi aizstāvēt, jo mums nav cilvēka tiesību, bet ticiet, drīzi nāks atmaksa,

un tā būs barga. Vēsture jūs pašus tiesās un sodīs!” (Citēts pēc H. Biezā grāmatas *Kurelieši*.)

Jāņa Gregora liktenis dažos vēsturniekos izraisa neizpratni: kā tad tā, vienā gadījumā viņš cīnījies par boļševikiem, bet otrā — gatavojies cīnīties pret tiem? Patiesībā te nav nekā dīvaina — abos gadījumos viņš aizstāvēja nevis kaut kādu abstraktu ideju, bet gan savas Tēvzemes brīvību un neatkarību. Jo carisma restaurācija to apdraudēja tāpat kā abas okupācijas lielvaras.

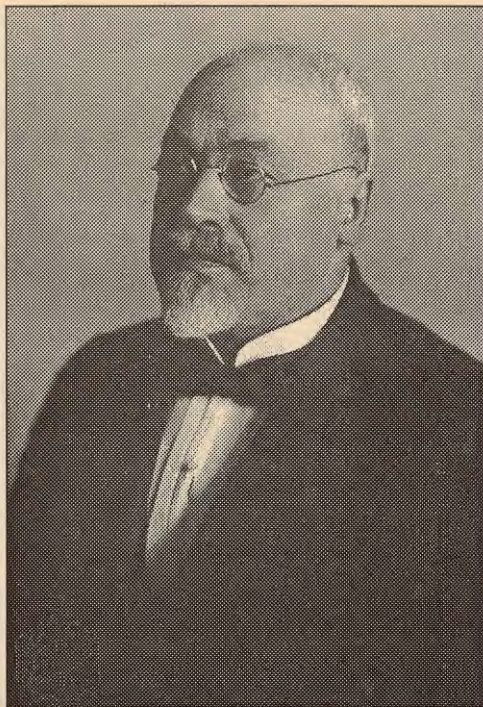
Kas pasludināja suverēnu Latviju par nodibinātu?

1918.

gada 18. novembris. Puspiecos pēcpusdienā Nacionālajā teātrī Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs zvērināts advokāts Gustavs Zemgals pasludina neatkarīgas demokrātiskas Latvijas nodibināšanos. Viņš uzsauc: “Mūsu vienīgā vēlēšanās — lai Latvijai saules mūžs! Lai dzīvo demokrātiskā Latvija!” Nākamajā dienā ar viņa un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa parakstu “Jaunākās Ziņas” publicē uzsaukumu “Latvijas pilsoņiem”, kurā Tautas padome atzīst sevi par “vienīgo augstākās varas nesēju” Latvijā, kā arī paziņo par izpildu varas nodošanu Pagaidu valdībai.

Tā sākās Džūkstes pagasta amatnieka dēla (1871) valstsvīra darbs. Par sabiedrisku darbinieku un politiķi Zemgals bija kļuvis jau daudz agrāk. Tūdaļ pēc Maskavas universitātes Juridiskās fakultātes absolvēšanas atgriezies Rīgā, viņš iesaistījās latviešu amatnieku un strādnieku Jonatāna biedrības darbā, 1901. gadā kļūstot par tās priekšnieku. 32 (!) gadus Zemgals bija Latvijas amatnieku krājaizdevu sabiedrības vadītājs.

Lai gan jaunajam juristam maizes darbs bija advokatūra, viņam tuva bija arī žurnālistika. Zemgals pats nebija liels rakstītājs, bet prasmīgs redaktors un izdevējs gan. Ar viņa vārdu ir saistīti vispirms tādi demokrātiski izdevumi kā laikraksts “Jaunā Dienas Lapa” (1905–1918) un žurnāls “Domas” (1912–1915).

Gustavs Zemgals. Fotogrāfs M. Lapiņš

Rīdzinieki, īpaši vidējie slāņi, labi pazina enerģisko un izdarīgo tiesībnieku un preses vīru. Tālab pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Zemgalam droši uzticēja atbildīgos Rīgas pilsētas galvas pienākumus.

1919. gads bija vissmagākais pārbaudījumu laiks jaunajai Latvijas Republikai. Pietiekami sacīt, ka pusgadu latvju tautas valsts pastāvēja vienīgi Liepājā un tās tuvākajā apkaimē. Zemgals bija šīs zemes aizstāvju un veidotāju priekšpulkā. Uz viņa pleciem gūlās visa Tautas padomes darba organizēšana, jo padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste ilgstoši atradās Miera kon-

ferencē Parīzē. Zemgals līdz ar vairākiem domubiedriem pat nokļuva vācu apcietinājumā, bet tas nemazināja viņa ticību Republikai.

Atbildība par valsts likteņiem ar katru gadu pieauga. Pieauga arī tautas uzticība. Ne velti no 1921. līdz 1923. gadam nākamajam valsts prezidentam vajadzēja ieņemt atbildīgo aizsardzības ministra amatu Zigfrīda Meierovica kabinetā. Klāt vēl nāca 1. Saeimas (1922–1925) deputāta pienākumi. Bet pa vidu necilais, taču tāpat visiem vajadzīgais notāra darbs, kamēr pienāk izšķirošais 1927. gads, kad 14. martā aizsaulē aizgāja pirmais Latvijas Valsts prezidents Čakste. 8. aprīlī ar 73 balsīm pret 23 par viņa pēcteci izvēlēja Gustavu Zemgalu.

Viņam, kas bija proklamējis Latvijas brīvvalsti 18. novembrī, laimējās atrasties Republikas pirmās desmitgades svinību degpunktā. 1928. gada 18. novembrī Zemgals atkal runāja Nacionālajā teātrī, cita starpā sacīdams: “Šis lielais notikums ievadīja jaunu laikmetu Latvijas

vēsturē. Šai faktā izpaudās mūsu tautas dziļākie, gadsimteņus lolotie centieni. Valsts izsludināšana radīja uzdevumus, kas pacēlās pāri vi-
siem citiem uzdevumiem.”

Zemgals bija valstsvīrs, kas politiskajās attiecībās nepieļāva neva-
jadzīgus asumus, bija tolerants pret citādiem uzskatiem un noteikts ga-
lējību pretinieks. Grūtos apstākļos audzis, viņš bija ļoti vienkāršs un
neatzina nekādas atšķirības. Panākt sabiedrības visu slāņu iesaistīšanu
valsts demokrātiskajos institūtos Zemgals uzskatīja par vienu no svarī-
gākajiem valsts augstākā vadītāja uzdevumiem. Viņš allaž rūpējās par
Latvijas starptautiskā prestiža veidošanu.

Valsts prezidenta amata pilnvaras beidzās 1930. gada aprīlī. Otr-
reiz kandidēt Zemgals kategoriski atteicās. Personīgā vara un gods
viņu absolūti neinteresēja. Viņš bija kalpojis savai valstij un tautai pie-
nākuma pēc.

Ar aiziešanu no prezidenta posteņa Zemgala politiskā darbība to-
mēr neizbeidzās — no 1931. gada vajadzēja pildīt pēdējās — 4. Saei-
mas deputāta uzdevumus.

Gustavs Zemgals viņšaulē aizgāja vēl brīvajā Latvijā — 1939. gada
6. janvārī. Runājot profesora Edgara Andersona (ASV) vārdiem, “visu
savu mūžu Zemgals, tāpat kā Čakste, palika pārliecināts demokrāts”.

Ministru prezidenta K. Ulmaņa runa Latvijas valsts proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī

*Apzinoties šā soļa svarīgumu un nozīmi, kad Latvijas
Tautas Padome mani ieceļ par Latvijas izpildošās varas vadītāju, es
ņemu sev drošību tai vienprātībā, kura izteicas šai aicinājumā; tāpēc
neturēju par iespējamu atteikties. Pagaidu Valdības uzdevums būs
Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni. Valsts
jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota, labās attie-
cībās ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Iekšējā pārvaldīšanas darbā stāv
daudz uzdevumi priekšā; bez kavēšanās jāizved zemē demokrātiskas
reformas. Visus uzdevumus tagad neattēlošu sīkumos; minēšu tikai
svarīgākos un neatliekamos. Mūsu priekšā atrodas grūti atrisināmais
pārtikas jautājums; viņa nokārtošanai valdība izlietos visus spēkus un*

lidzekļus, un var cerēt, ka izdosies šo darbu veikt, ja visi pilsoņi uz laukiem, tāpat kā pilsētās, nāks valdībai talkā. Otrais uzdevums — nokārtot agrāro jautājumu. Vispārīgi valdības sociālās reformas un sociālā likumdošana būs plašas un dziļas, lai nodrošinātu darba ļaužu tiesības un stāvokli. Valdība arī apzinās savu pienākumu gādāt par to, lai visi gūstekņi varētu atgriezties mājās un ātri atrastu darbu un maizi. Neatliekami jāspēr stingri soļi, lai nolīdzinātu visus asumus un grūtības, kuras savienotas ar šo ārkārtējo pārejas laikmetu. Bez minētiem jautājumiem valdībai stāv citi uzdevumi priekšā, kas savienoti ar Latvijas valsts izbūvi un nostiprināšanu. Lai veiktu šo darbu, vajadzīga visas tautas jo plaša un sirsnīga pretimnākšana, kā arī viņas ticība, ka patiesi tagad ejam pretī savu ilgu un vēlēšanu piepildīšanai. Grūtums lai neatbaida.

Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam. Šai brīdī atcerēsimies, ka ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši priekš viņas un nesuši domu par brīvo Latviju savās sirdīs. Ar pateicību mums jāpiemin tie, kas centušies turēt tautas garu možu šai virzienā un nesuši brīvai Latvijai vislielāko upuri — savu dzīvību. Ja strādās ciešā kopībā, tad nav šaubu, ka rosīgs darbs aizvedīs pie mērķa. Izdosies dziedēt brūces, ko karš sitis. Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai ārienes pabalstu un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk kā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi, bez tautības izšķirības, aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.

No M. Vētras grāmatas "Rīga toreiz ..."

Nu, vecuma dienās, ar lepnumu atzīstos, ka esmu vēsturiska figūra, kas ir atradies starp Latvijas brīvvalsts pasludinātājiem, Latvijas Universitātes dibinātājiem, Latvijas Konservatorijas

atklājējiem, un, saprotams, neviena Rīgas teātra dzimšana nav iztikuši bez manas klātienes.

Latvijas brīvvalsti pasaulei un paši sev pasludinot, biju iespiests kreisās parketa sānu ložas pašā dibenstūrītī. Tur nostāvēju visu garo laiku, kamēr uz Nacionālā (bet toreiz vēl krievu) teātra skatuves runāja bārdainais Gustavs Zemgals, vēl bārdainākais Margers Skujenieks un daudzi citi. Marģera Skujenieka bārda dūrās acīs visvairāk, jo ūsas viņam bija tik īsas, ka tās no zāles nevarēja saskatīt.

Pašam klāt neesot, par Tautas Padomes prezidentu ievēlētais Jānis Čakste (ar bārdu) un, klāt neesot, par ārlietu ministru kļuvušais Zigfrīds Meierovics (bez bārdas) vēl kārtoja aiz robežām dibināmās valsts neērtās diplomātiskās darīšanas un uz valsts pasludināšanas svinībām nevarēja ierasties. Taču bārdainu kungu tāpēc netrūka.

Ar garu, sirmām svitrām dekoratīvi izdaiļotu pilnbārdu jo cēli izvirzījās dzejnieks Atis Ķeniņš. Bet Marģeru Skujenieku arī viņš nespēja apēnot. Tas neizdevās arī augumā daudz lielākam bārdainim Spricim Paeglem. Bārdu bija tik daudz, ka pārējās saplūda neizteiktā masā, un zēna acis, no bārdām atpūtu meklējot, pievērsās spoži baltām getrām virs spoži melnu kurpju virsdaļas. Getras piederēja Miķelim Valteram, jaunās valsts iekšlietu ministram. Miķeli Valteru Rīgā pazina ikkatrs, pat es. Viņam bija drukns stāvs, smagi, plati žokļi un acis bezgalību uzvarējis miers. Kad jaunais iekšlietu ministrs ar baltajiem getrām uz skatuves runāja savu sakāmo, viņa vārdi bija noteikti, balss mierīga, un ik cilvēks viņam ticēja un uzticējās.

Ne mazāk par spožajām getrām atmiņā ir palikusi plakana, ķērkstoša tenora balss, ar kuru jaunais ministru prezidents, necils tumšmatis Kārlis Ulmanis stāstīja par pagaidu valdības grūtībām, uzdevumiem, pienākumiem un vistuvākiem darbiem. Arī viņu Rīgā pazina ikkatrs, un, uz ielas satiekoties, viņu sveicināja pat tie, ko viņš nepazina.

Teātra zāle bija pārpilna. Pārpilna bija arī teātra skatuve. Bez Tautas Padomes bārdainajiem un nebārdainajiem kungiem un vienvienīgās dāmas skatuves labajā pusē (no skatuves skatoties — pa kreisi), jaunavīgi slaidās Klāras Kalniņas, dāmu papildināšanai bija aicināts muzikālais piebaldzēns Pauls Jozuus ar savu vēlākajā Nacionālajā teātrī jau rezidējošo Latviešu operas kori. Koris dziedāja "Dievs, svētī Latviju". Dziedāja bieži un labi.

Latvijas valsts pasludināšana man tomēr nepatika. Ne tāpēc, ka biju iespiests šaurā stūrīti aiz ložas krēsla un stāvēju kājās. Arī citi svētku viesi daudz nesēdēja. Svinību lielāko daļu arī viņi nedrīkstēja izmantot savus sēdekļus. Bija pārāk svinīgi. Ne tas mani kaitināja. Biju stipri jauns. Uz skatuves ik vārds bija tēraudā liets. Mani nospieda, ka to spēks neatskanēja zāles krēslos, kur lepnī bija salasījusies vislabākā Rīgas pilsoņu izlase. Ja nebūtu Operas kora ar Paulu Jozuu, pat valsts himna būtu izskanējusi kā nobijies vaids. Uz skatuves Kārlis Ulmanis stāstīja, ka pagaidu valdībai vajagot visas tautas spēku, katra atsevišķa pilsoņa sajūsmas, uzticības un ciešas apņemšanās ar darbiem atbalstīt pagaidu valdību. Zālē miermīlīgi lepnā jaunas valsts pilsoņu sāls nobijās un nespēja pat dziedāt "Dievs, svētī Latviju" tā, kā tas pienāktos.

No tā laika mani ir iesēdusies nepatika pret lepnīem, miermīlīgiem ļaudīm, kas baidās aizrauties un trakot, bet gaida, ka citi tiem pienešis sajūsmu. Lai citi deg, lai citi dara, lai citi tos apgādā pat ar — brīvību! Ir drošāk nedegt, neaizrauties un nogaidīt.

Paldies Dievam, nebiju vienīgais jauneklis, kas stāvēja iespiedies aiz viņu miermīlīgi lepnajām mugurām.

Cik valdību sastādīja un vadīja Kārlis Ulmanis?

Sastādīt valdību nav joka lieta. Kā paši redzējām, mūsu dienās Mārim Grīnblatam un Ziedonim Čeveram tas neizdevās. Bet, ja izdodas, tad vēl jāprot, kā saka, noturēties seglos. Ne visi premjeri to prot. Tāpēc — un ne tikai tāpēc — demokrātiskās valstīs valdības bieži mainās, kas gan ir saprotami, bet kopējai lietai parasti par labu vis nenāk.

Kārlim Ulmanim šajā ziņā veicās labāk. Viņš, būdams turīgo aprindu partijas — Latviešu zemnieku savienības — līderis, uzstādīja

sava veida rekordu Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas 22 gados, sastādot un ilgāku vai īsāku laiku vadot astoņas (!) valdības. Valsts prezidenta un parlamenta daudzkārtējā uzticēšanās Ulmanim liecināja, ka viņiem bija darišana ar visnotaļ nopietnu un sabiedrībā populāru politiku. Lūk, šo astoņu Ministru kabinetu īsa hronoloģija.

- **1918. gada 19. novembris.** Latvijas priekšparlaments — Tautas padome — apstiprina Ulmaņa ieteikto pirmās Pagaidu valdības sastāvu. Piemērotu cilvēku trūkuma dēļ premjers tajā pagaidām ieņem arī pārtikas un zemkopības ministra amatu.
- **1919. gada 14. jūlijs.** Ulmaņa vadībā darbu uzsāk otrā Pagaidu valdība.
- **1919. gada 9. decembris.** Tautas padome apstiprina trešo Pagaidu valdību. Ulmanis nesaņem nevienu pretbalsi.
- **1920. gada 12. jūnijs.** Satversmes sapulcē votumu iegūst ceturtnā Latvijas valdība (ne vairs Pagaidu!) ar Ulmani galvgalā. 1921. gada 15. jūnijā to nomaina piektais Ministru kabinets, kuru vada Zigfrīds Meierovics.
- **1925. gada 22./23. decembris.** 2. Saeimas naktssēdē par Ulmaņa valdību (Latvijas desmito) balso, izsaucot deputātus pēc vārdiem. *Par* balso 48 tautas vietnieki, *pret* — 43 un atturas — divi. Tamlīdzīgi nelieli vairākumi ir arī dažām citām parlamentārā laika valdībām. Tāpēc šā Ulmaņa kabineta mūžs ir īss — tikai 4 mēneši un 19 dienas.
- **1931. gada 27. marts.** Ulmanis sastāda piecpadsmito Latvijas valdību. Palikdama pie varas 8 mēnešus un 8 dienas, tā sagaida 4. Saeimas vēlēšanas un ar to saistītu jauna Ministru kabineta izveidošanu, kuru sākumā vada Marģers Skujenieks, pēc tam Ādolfs Bļodnieks.
- **1934. gada 17. marts.** Pie darba stājas Ulmaņa vadītā pēdējā — astoņpadsmitā — parlamentārā laika Latvijas valdība. Sakarā ar 15. maija antidemokrātisko puču, kuru organizēja premjers kopā ar saviem domubiedriem, tai lemts būt pie varas tikai vienu mēnesi un 28 dienas.
- **1934. gada 18. maijs.** Ulmanis vienpersonīgi sastāda autoritāru valdību, kura darbojas līdz padomju okupācijai 1940. gada jūnijā.

Kas bija četru Saeimu priekšsēdētājs?

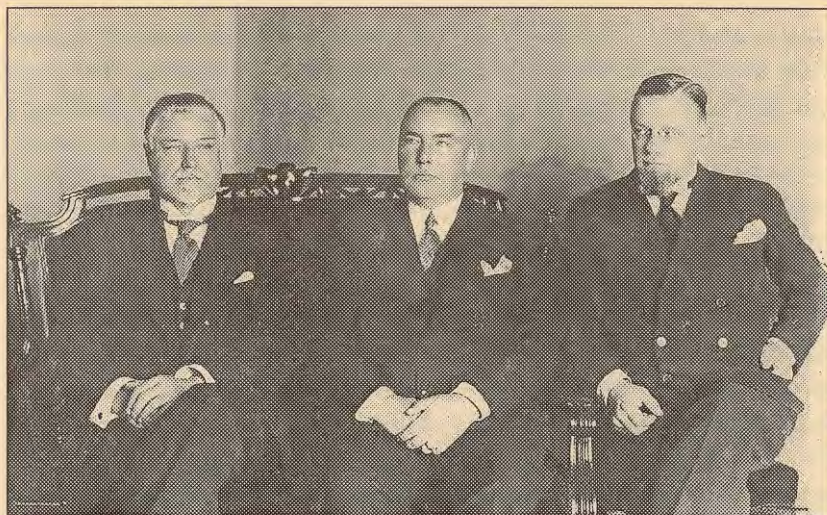
Atbildēsim uzreiz — tas bija Dr. Pauls Kalniņš (1892–1945). Viņa — Zemgales lauksaimnieka dēla — skolas gaitas sākās Jelgavas ģimnāzijā. Mediķa diploms tika saņemts Tērbatas universitātē.

Latvijā toreiz nebija cienījamāku profesiju kā ārsts, mācītājs vai skolotājs. Bet jaunajam censonim no Vilces Mazpečuļiem ar to bija par maz.

Palikdams uzticīgs Hipokrata zvērestam, viņš vienlaikus ienira politikas viņšos — tā bija gan piedalīšanās Jaunās strāvas kustībā, gan raksti demokrātiski sociālistiskajā avīzē “Dienas Lapa”, bet — pats galvenais — Kurzemes latviešu sociāldemokrātu grupas izveidošana. Šī grupa, kuras organizēšanā piedalījās arī Kalniņa dzīvesbiedre Klāra, pēc profesijas zobārste, bija viena no Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) — pirmās Latvijas politiskās partijas — pamatlicējām. Šai organizācijai un tās idejām Kalniņš palika uzticīgs līdz pēdējam elpas vilcienam. Viņu nevarēja salauzt ne Rīgas un Jelgavas cietumi, ne divas emigrācijas 1903. un 1906. gadā, ne krievu un latviešu lielinieki, ar kuriem Kalniņam nebija pa ceļam. Latviešu maziņu līdera domubiedri bija tolaik slavenie vācu sociāldemokrātijas vadoņi Augusts Bēbelis un Kārlis Kautskis. Kalniņš iepazinās ar Rietumeiropas demokrātiju un parlamentāro valstu politisko dzīvi. Šī pieredze lieti noderēja, stājoties pie neatkarīgās Latvijas veidošanas.

Kalniņš stāvēja kūmās pie latviešu tautas brīvvalsts dzimšanas. Viņš bija viens no priekšparlamenta — Tautas padomes — organizētājiem 1918. gada rudenī un savas partijas vārdā runāja svinīgajā Latvijas proklamēšanas aktā 18. novembrī, cita starpā sacīdams: “Arī mēs, Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas pārstāvji, atzīstam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvās Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti.”

1920. gada 1. maijā sanāca demokrātiski ievēlētā Latvijas Satversmes sapulce. Kalniņš tajā ne tikai pārstāvēja savus vēlētājus, bet,

P. Kalniņš, A. Kviesis, M. Skujenieks 1931. gadā. Fotografāfs V. Rīdzenieks

būdams LSDSP centrālās komitejas vadītājs, bija arī sociāldemokrātu frakcijas priekšsēdētājs. Viņam kā Satversmes sagatavošanas komisijas loceklim bija krietni nopelni valsts galvenā likuma izstrādāšanā. Nebūdams tiesībnieks, Kalniņš tomēr labāk par daudziem profesionāliem juristiem pazina Rietumu veco un jauno demokrātisko valstu analogus aktus, un viņa padoms viena vai otra panta formulējumā arvien bija vietā.

1925. gadā sanāca 2. Saeima. Tās priekšsēdētājs sākumā bija Frīdrihs Vesmanis, bet drīz vien viņu iecēla par Latvijas sūtni Londonā. Pēc sociāldemokrātu ierosinājuma par parlamenta priekšsēdētāju ievēlēja Paulu Kalniņu. Par viņu balsoja ne tikai LSDSP deputāti, bet arī ne viens vien pilsoņu un zemnieku pārstāvis, jo pieredzējušā politiķa autoritāte Jēkabielas reprezentablajā namā bija pietiekami liela.

Daži tautas vietnieki tomēr sākumā skatījās uz jauno priekšsēdētāju ar zināmu neuzticību. Vispirms jau tālab, ka Kalniņam bija kreisās partijas mandāts un, otrkārt, savās runās viņš bija bijis ļoti atklāts, reizēm pat skarbs un neiecietīgs. Taču drīz vien deputāti varēja pārliecināties, ka sēžu vadītājs ir absolūti objektīvs.

Bet dosim vārdu Kalniņa laikabiedriem. Demokrātiskā centra deputāts J. Breikšs, kas ilgāku laiku strādāja par Augstā nama sekretāru,

vēlāk rakstīja: “Vadīt Saeimas sēdes, kad politiskās kaislības dažkārt sita augstu vilni, ir ļoti grūts un atbildīgs uzdevums. Šo grūto priekšsēža uzdevumu Dr. P. Kalniņš veica priekšzīmīgi. Pat politiskie pretinieki atzina, ka šim amatam viņš bija kā radīts.”

Līdzīgās domās bija Saeimas priekšsēdētāja biedrs bīskaps J. Rancāns, kas, protams, nemaz nesimpatizēja sociāldemokrātiem: “Dr. P. Kalniņš bija īsts likumības un demokrātiskās iekārtas sargs. Viņš augsti vērtēja tautas brīvību, demokrātiskās tiesības un pienākumus un vienmēr centās stiprināt likumdevējas Saeimas cieņu un autoritāti: sēžu vadībā ievēroja stingru kārtību, ievērojot sīki kārtības ruļļa noteikumus. [...] Dr. P. Kalniņš visos apstākļos bija un palika uzticīgs Latvijas Satversmei.”

Tālab nav nekāds brīnums, ka deputāti dāvāja savu uzticību Kalniņam arī 2. (1925–1928), 3. (1928–1931) un 4. Saeimā (1931–1934). Politika auglīgo darbu pārtrauca Ulmaņa antikonstitucionālais 1934. gada 15. maija pučs, kad tā organizatori nekautrējās apcietināt pat Saeimas vadītāju un organizēt tiesas procesa farsu. Tomēr sodīt Kalniņu neiedrošinājās pat kara tiesa.

Pauls Kalniņš aizgāja viņšaulē trimdā Austrijā 1945. gada 26. augustā. Latviešu tautas lielais demokrāts savu darbu bija padarījis.

Vai jums ir pazīstams Margēra Skujenieka vārds?

Nav? Tad mēģināsim pastāstīt par viņu. Skujenieks dzimis 1886. gadā īstā latviešu inteliģentu ģimenē — viņa tēvs bija dzejnieks un žurnālists (pseidonīms Vensku Edvarts), māte — teātra kritiķe un žurnāliste, māsa — aktrise un dzejniece. Lai gan viņa tēvs bija konservatīvu uzskatu cilvēks, dēls, vēl mācīdamies reālskolā Rīgā un Jelgavā, jau šā gadsimta sākumā nostājās uz revolūcijas ceļa. Būdams dedzīgs sociālisma ideju piekritējs, Skujenieks

tomēr nebija dogmatīķis, nekad neaizmirsā savas tautas nacionālās intereses. Būdams Piektais gada revolūcijas dalībnieks, 1906. gadā viņš bija spiests emigrēt uz Londonu, kur sociāldemokrātiskā darbība tika turpināta.

Atgriezies dzimtenē, Skujenieks studēja Maskavas komercinstitūta ekonomikas nodaļā. Jau 1909. gadā viņš nolasi referātu turienes latviešu studentu biedrībā par Latvijas autonomijas nepieciešamību, apskatot dažādus tautas patstāvības variantus. Sekoja ne viens vien raksts kreisajā presē, kuru sava veida rezumējums bija 1914. gadā iznākusi grāmata ar precīzu tēmas nosaukumu — “Nacionālais jautājums Latvijā”. Par viņa ķecerīgajiem uzskatiem Skujenieku vairākkārt arestēja. Viņš pavisam sabija ieslodzījumā divarpus gadu.

Vācu okupācijas laikā 1918. gadā Skujenieks iegāja t.s. 17 vīru demokrātiskajā blokā, kas iestājās par neatkarīgas Latvijas izveidošanu. 17. novembra vakarā viņš prezidēja Tautas padomes — Latvijas priekšparlamenta sēdē. Viņu izvēlēja par padomes priekšsēdētāja Jāņa Čakstes otro biedru (pirmais bija Gustavs Zemgals). Nākamajā dienā Skujenieks bija to politiķu vidū, kuri Nacionālajā teātrī proklamēja suverēnu Latviju. Drīz pēc tam viņš devās uz Parīzi, lai piedalītos Miera konferencē, kuras uzdevums bija noslēgt mieru ar Vāciju un tās sabiedrotajiem.

Skujenieks bija pazīstams un tautā populārs politiķis. Ne jau gadījuma dēļ viņš tika ievēlēts Satversmes sapulcē (1920–1922) un visās četrās Saeimās, un ne jau gadījuma dēļ valsts prezidents uzticēja viņam divas reizes sastādīt valdību.

1926. gada 17. decembrī Skujenieks sastādīja ministru kabinetu, kas ieguva apzīmējumu “kreisā valdība”. Tās koalīciju veidoja sociāldemokrāti, kreisās centra grupas un minoritāšu demokrātiskais bloks, gūstot atbalstu arī vācu frakcijā. Izglītības ministrs šajā kabinetā bija Rainis.

Otro valdību politiķis izveidoja 1931. gada 6. decembrī. Finanšu ministrs tajā bija Gustavs Zemgals. Taču viņš drīz demisionēja, un Skujenieks apvienoja Ministru prezidenta amatu ar šo ministra posteni.

Latvijas Satversmes sapulces pirmais un galvenais uzdevums bija izstrādāt un pieņemt jaunās valsts Satversmi. Šim nolūkam izveidoja

26 cilvēku lielu komisiju no visu frakciju deputātiem, par tās priekšsēdi vienbalsīgi ievēlot Skujenieku. Viņš arī bija galvenais referents šajā jautājumā parlamenta sēdē 1921. gada 20. septembrī.

Diemžēl Skujenieka politiskie uzskati pakāpeniski virzījās pa labi, kas noveda viņu Ulmaņa antidemokrātiskā 1934. gada 15. maija apvērsuma atbalstītāju rindās. Pēc puča viņš kļuva pat par Ministru prezidenta biedru. Tiesa, kad Ulmanis nedomāja pildīt solījumu par Satversmes atjaunošanu tādā vai citādā formā, Skujenieks 1938. gada februārī demisionēja.

Pēc aiziešanas no valdības viņš turpināja darbu Valsts statistikas pārvaldē, kuru ar pārtraukumiem bija vadījis jau kopš 1919. gada.

Vai Skujenieks bija statistiķis vai politiķis? Gan viens, gan otrs. Jau 1912. gadā žurnālā "Domas" viņš publicēja pētījumu "Ieceļošana un izceļošana Latvijā", 1914. gadā nāca klajā apcerējums "Nacionālais jautājums Latvijā", bet 1916. gadā — "Vietējā pašvaldība Latvijā". Pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanas Skujenieks zinātniskos pētījumus turpināja līdztekus politiķa darbībai. Runājot par statistiku, pirmā vietā minams Skujenieka fundamentālais darbs "Latvija. Zeme un iedzīvotāji" (nodaļu par lauksaimniecību uzrakstījis J. Bokalders), kas piedzīvoja trīs izdevumus (1920., 1922., 1927., pēdējā 752 (!) lpp.). Pārskats par valsts pastāvēšanas pirmajiem gadiem ir grāmata "Latvija 1918.–1920. gados". Tai pa pēdām 1930. gadā iznāca monogrāfija "Latvija starp Eiropas valstīm". Pirmreizīgs ir Skujenieka pētījums "Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā" (1930). Ar viņa vārdu saistās arī vai visi oficiālie valsts statistikas pārvaldes izdevumi.

Marģera Skujenieka mūža beigās, tāpat kā simtiem un tūkstošiem viņa paaudzes cilvēku, bija traģiskas. Sākās ar mājas arestu un čekistu uzraudzību 1940. gada vasarā, turpinājās Butirku un Lubjankas cietumā Maskavā un beidzās ar nāvessodu 1941. gada jūlijā.

1940. gada Latvijas likteņdienas. Ko par tām zinām?

14.

jūnijs — vācu armija ieiet Parīzē;
– PSRS valdība iesniedz notu Lietuvas valdībai, pieprasot jaunas valdības izveidošanu un padomju karaspēka papildu daļu ievēšanu.

- 14./15. jūnijs – naktī robežincidents uz Latvijas un PSRS robežas Abrenes rajonā. Tiek nodedzināta Latvijas robežsargu mītne. Nogalināto un ievainoto starpā ir arī vairākas sievietes un 14 gadus vecs zēns. Vairākus desmitus cilvēku aizved uz Krieviju.
15. jūnijs – Sarkanās Armijas daļas ieiet Lietuvā;
– Latvijas armijā izsludināts trauksmes stāvoklis.
- 15./16./ jūnijs – Lietuvas prezidents A. Smetona aizbēg no Lietuvas uz Vāciju.
16. jūnijs – PSRS valdība iesniedz notu Igaunijas valdībai;
– Daugavpilī notiek Latgales dziesmusvētki. Latvijas prezidents K. Ulmanis no Rīgas uzrunā dziesmusvētku dalībniekus;
– plkst.15 (pēc Latvijas laika) Latvijas sūtnim Padomju Savienībā F. Kociņam iesniegta PSRS valdības ultimatīvā nota ar prasību izveidot jaunu Padomju Savienībai draudzīgu valdību un atļaut Sarkanās Armijas papildu daļām ieiet Latvijas teritorijā;
– plkst. 19–22 Latvijas valdības sēde (piedalās 6 ministri) nolemj pieņemt PSRS ultimatīvās notas noteikumus. Latvijas valdība atkāpjas;
– vakarā notiek policijas augstāko vadītāju apspriede iekšlietu ministra K. Veidnieka vadībā.
- 16./17. jūnijs – naktī Sarkanās Armijas Baltkrievijas kara apgabala pavēlnieks tanku ģenerālpulkvedis D. Pavlovs un Latvijas

17. jūnijā padomju tanki ienāk Rīgā

armijas štāba priekšnieka vietnieks O. Ūdentiņš paraksta vienošanos par Sarkanās Armijas papildu daļu ienākšanu Latvijā un to dislokāciju. Latvijas armijas pavēlniecība informē armijas daļas par noslēgto vienošanos.

17. jūnijs – agri no rīta Sarkanās Armijas daļas no austrumiem un dienvidiem (no Lietuvas puses) pāriet Latvijas robežu;
- Ludzas apriņķa Kārsavas pagastā komunisti sāk atbruņot aizsargus un mežsargus;
  - Latvijas armijas vadības pavēle armijai: visiem palikt savās vietās un pildīt savu pienākumu, ievērot vislielāko aturību attiecībā ar padomju karavīriem;
  - plkst. 10–12.50 Ulmaņa valdības sēde, valdība (pilnā sastāvā) atkāpjas, K. Ulmanim kā prezidentam paliekot savā amatā;
  - plkst. 12 Latvijas radio paziņo par Sarkanās Armijas daļu ienākšanu Latvijā. Sākas Latvijas okupācija;
  - plkst. 13 Sarkanās Armijas daļas no Pārdaugavas ienāk Rīgā. Stacijas laukumā notiek sadursmes starp policiju un strādniekiem (ievainoti 29 strādnieki (no tiem divi nāvīgi)

- un 16 policisti). Armijas daļas un ugunsdzēsēji izklidina demonstrantus;
- Lietuvā nodibinās valdība ar J. Paļecku priekšgalā;
  - plkst. 22.15 Latvijas prezidents K. Ulmanis uzrunā iedzīvotājus pa radio no Rīgas pils, aicinādams visus palikt savās vietās;
  - Latvijas iekšlietu ministrs K. Veidnieks izsludina aplenkuma stāvokli Rīgā ar 18. jūniju;
  - aizsargu organizācijā izsludināts trauksmes stāvoklis.
18. jūnijs – plkst. 12.15–15 notiek Ulmaņa valdības sēde, kurā apstiprina protokolu par padomju karaspēka izvietošanu Latvijā un nodibina pie armijas komandiera Sakaru štābu ar ģenerāli M. Hartmani priekšgalā;
- Latvijas iekšlietu ministrs K. Veidnieks izsludina aplenkuma stāvokli visā Latvijā ar 19. jūniju;
  - vakarā ar Maskavas vilcienu Rīgā ierodas PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks A. Višinskis, kuru tanī pašā dienā pieņem K. Ulmanis.
19. jūnijs – Tallinā ierodas VK(b)P CK Politbiroja loceklis A. Ždanovs;
- K. Ulmanis pieņem A. Višinski;
  - A. Višinskis liek priekšā K. Ulmanim jaunās valdības sastāvu.
20. jūnijs – Latvijas radio paziņo, ka Latvijā nodibinājusies jauna valdība ar A. Kirhenšteinu priekšgalā;
- pēcpusdienā jaunās valdības ministrus pieņem K. Ulmanis;
  - plkst. 12.20–14.45 notiek K. Ulmaņa valdības pēdējā sēde;
  - vakarā Rīgā jaunā sabiedrisko lietu ministra P. Blaua dzīvoklī notiek jaunās valdības pirmā neoficiālā sēde. Izstrādā valdības deklarācijas projektu. Iekšlietu ministrs V. Lācis dod rīkojumu aizsargu priekšniekam un Rīgas prefektam netraucēt 21. jūnijā paredzēto demonstrāciju.
21. jūnijs – plkst. 10.15–10.25 notiek A. Kirhenšteina valdības (“Tautas valdības”) pirmā oficiālā sēde. K. Ulmanis noliek ministru prezidenta pilnvaras, nododot tās A. Kirhenšteinam;
- plkst. 10.45–11.40 notiek Jaunās valdības sēde, kas pieņem amnestijas likumu un valdības deklarāciju;

- plkst. 15 no Rīgas Centrālcietuma un Rīgas Terminietuma atbrīvo politieslodzītos. Atbrīvo politieslodzītos arī Daugavpili un Jelgavā;
- notiek LKP CK sēde, kurā ievēl LKP CK sekretariātu.
- 22. jūnijs – vairākās vietās Latvijā sākas aizsargu atbrūņošana;
- Jaunā valdība atjauno Latvijas pavalstniecību B. Kalniņam.
- 23. jūnijs – valdība pieņem likumu par aizsargu organizācijas atbrūņošanu.
- 24. jūnijs – iekšlietu ministrs izdod rīkojumu par policijas palīgdienesta organizēšanu Latvijā.
- 26. jūnijs – valdība pieņem likumu par strādnieku komitejām.
- 27. jūnijs – izdod likumu par kameru likvidāciju.
- 29. jūnijs – valdība nolemj anulēt 1923. un 1934. gada līgumus ar Igauniju.
- 1. jūlijs – anulē 1934. gada 12. septembra līgumu par Baltijas Antanti.
- 2. jūlijs – LKP CK Sekretariāts pieņem lēmumu par Saeimas vēlēšanu organizēšanu.
- 3. jūlijs – LSSZP CK nolemj izbeigt savas partijas darbību.
- 4. jūlijs – valdība pieņem likumu par Saeimas vēlēšanām;
- pieņemts likums par politiskajiem vadītājiem armijā;
- pieņemts likums par Latvijas Darba centrāles likvidāciju.
- 5. jūlijs – publicēts K. Ulmaņa parakstīts likums par Saeimas vēlēšanām.
- 6. jūlijs – notiek LKP Rīgas organizācijas biedru pirmā legālā sapulce;
- publicēta Latvijas Darba tautas bloka programma.
- 8. jūlijs – valdība pieņem likumu par aizsargu organizācijas likvidāciju; K. Ulmanis likumu apstiprina 10. jūlijā.
- 11. jūlijs – PSRS aizsardzības tautas komisārs S. Timošenko paraksta pavēli par Baltijas kara apgabala organizēšanu.
- 14./15. jūlijs – Saeimas “vēlēšanas” Latvijā. Pieļauts tikai viens kandidātu saraksts.
- 21. jūlijs — plkst. 12 K. Ulmanis noliek valsts prezidenta pilnvaras, nodod tās A. Kirhenšteinam;
- plkst. 12 sāk darbu Latvijas “Tautas Saeimas” I sesija, kas pieņem Deklarāciju par Latvijas iestāšanos PSRS.

22. jūlijs –deportē Kārli Ulmani;
– Latvijas “Tautas Saeima” pieņem Deklarācijas par zemes, lielo tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju.
23. jūlijs – Latvijas “Tautas Saeima” ievēlē pilnvaroto delegāciju braucienam uz Maskavu un jaunās Latvijas PSR Konstitūcijas izstrādāšanas komisiju;
– ASV valsts departaments sniedz paziņojumu, ka neatzīst politiskās pārmaiņas Baltijas valstīs.
24. jūlijs – iekšlietu ministra rīkojums par policijas pārdēvēšanu par tautas miliciju.
25. jūlijs – Latvijas PSR valdība izdod likumu par lauku un lielo un vidējo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju.
26. jūlijs – A. Višinskis aizbrauc no Rīgas uz Maskavu.
29. jūlijs – LPSR valdība pieņem likumu par zemi; tas ievada padomju agrārreformu Latvijā.
30. jūlijs – Latvijas PSR “Tautas Saeimas” delegācija izbrauc uz Maskavu.
5. augusts – PSRS Augstākās Padomes 1. sasaukuma 7. sesijā Latvijas PSR tiek iekļauta PSRS sastāvā.
- 24./26. augusts – Latvijas PSR “Tautas Saeimas” 2. sesija. Latvijas PSR “Tautas Saeima” pasludina sevi par Latvijas PSR Augstāko Padomi. Tiek pieņemta Latvijas PSR Konstitūcija un nodibināta jauna valdība — Latvijas PSR Tautas Komisāru padome.

KULTŪRA

Kādi ir Latgales trīs simboli?

“Pirms tālāk eji, atskaties uz noiето.”

Rainis

Latgales kultūras vēsture ir Latvijas kultūras vēstures organiska sastāvdaļa. Latgales likteņgaitas raksturo trīs metaforiski simboli — nosaukums Māras zeme, Krusta zīme un zvaigzne Trīs zvaigžņu kopā. ASV dzīvojošais profesors Aleksis Rubulis nosaucis Latgali par Latvijas pirmo zvaigzni, savu uzskatu pamatojot ar to, ka Latgale un latgaļu kādreiz apdzīvotā Vidzeme veidoja Latvijas pamatu, kodolu un deva valstij tās nosaukumu un nacionālā karoga krāsas.

Līdz 16. gs. beigām tikai tagadējās Latgales un Vidzemes iedzīvotājus sauca par latviešiem, latviem, sākot ar 13. gs. sākumu (1209. g.), jēdziens *Lethigalli* vairs nav sastopams, tiek lietots tikai *Lethi*, *Letti*. 16. gs. un 17. gs. sākumā figurē arī *Lotvas*, *Lotvias* (*Lotvia*) nosaukumi. Tie attiecināmi uz Latgali un Vidzemi. Baltazara Rusova “Livonijas hronikā” (1585) latgaļi joprojām tiek saukti par latviešiem un viņu apdzīvotais areāls, pēc Rusova, aptver areālu no Ludzas apvidiem austrumos līdz Dolei un Rīgai rietumos. Pārējos baltu ciltīm piederīgos Rusovs sauc par kurzemniekiem un sēļiem.

Par Māras zemi (*Terra Mariana*) Livonijas laikā (līdz reformācijas sākumam) tika saukta visa latviešu un igauņu apdzīvotā zeme. Pēc protestantisma izplatīšanās šis jēdziens saglabājās tikai tagadējā Latgalē. Māras zemes apzīmējums kļuvis par vārda Latgale visbiežāk lieto to sinonīmu.

Māras zemes jēdziens lielā mērā veidojās pēc 1629. gada Altmarkas pamiera, kad Latgale tika nošķirta no pārējās Latvijas. Šī nošķirtība pastāvēja ilgstošajā poļu Inflantijas periodā un turpinājās pēc 1772. gada Krievijas administratīvajā pārvaldē, vispirms Pleskavas, bet vēlāk Vitebskas guberņas ietvaros. Tieši šis 300 gadus ilgušais nošķirtības laiks ir veidojis Latgales galvenās īpatnības.

Krusta zīmei Latgales likteņgaitu un kultūrvēsturiskajā skatījumā ir trīs būtiski aspekti. Pirmkārt, tā pauž katolicisma pastāvīgo klātbūtni Latgalē, ko apliecina krucifiksi ceļmalās. Otrkārt, Krusta zīme simbolizē senas cilts un jaunas tautas ilgās ciešanas nebrīves piekaltībā, nezaudējot cerību uz cilvēka cienīgu dzīvi. Un, treškārt, krusts kā simbols pieļauj arī zinātniski metodoloģiskās atslēgas, skatījuma iespēju kultūrvēstures parādību izpētē, satuvinot un krustojot horizontālo (hronoloģiski secīgo) un vertikālo aspektu, kurš raksturo ilgstoši darbojošos faktoru analīzi — valodas, etnomentālītātes, reliģijas, paražu u.c. izpausmes kultūras procesā.

Par Latgales vienību ar pārējo Latviju pirmais iestājās izcilais Latgales dēls Francis Trasuns, un tautas griba tika leģitīmi izteikta Rēzeknes kongresā 1917. gada maijā.

Jēdzienus “Latgale” un “latgalietis” no jauna ieviesa Francis Kemps 20. gadsimta sākumā. Diemžēl šie nosaukumi vēlāk nereti ieguva tālumniecisku, provinciālu, zemes malas un gala skanējumu.

Ko Latgale saņēmusi no Miķeļa Bukša?

Izcilais Latgales vēstures, kultūrvēstures, literatūras un valodas pētnieks, “*Acta Latgalica*” (1–6) galvenais redaktors Miķelis Bukšs savu 65 dzīves gadu laikā paspēja uzrakstīt 21 grāmatu. Viņš miris 1977. gadā Stokholmā.

1990. gadā, kad atklāja Rēzeknes augstskolu, tās parkā tika atklāts Bērtuļa Bula veidotais piemineklis Miķelim Bukšam. Miķeļa Bukša atraitne Janīna Bukša Latgales kultūrvēstures muzejam, kas atrodas Rēzeknē, tad atsūtīja visas M. Bukša sarakstītās grāmatas. 1998. g. muzejs saņēma arī viņa bibliotēku (vairāk nekā 500 vienību) un dažus Bukša arhīva materiālus. Miķeļa Bukša bibliotēkā nav neviena nejauša un nevērtīga izdevuma. Viss vākums ir mērķtiecīgi veidots, pakārtots viņa zinātniskajām interesēm, tie ir darbi par Latvijas, īpaši Latgales reģiona vēstures un dažādiem kultūrvēstures aspektiem un jomām.

Pats būtiskākais ir pamatīga — ap 1000 lappušu bieza grāmata. To veido dažādu materiālu tematiski apvienotas kopijas, kas iegūtas, strādājot Upsalas un Londonas bibliotēkās. Tie ir Vitebskas guberņas vairāku gadu statistikas pārskati, likumi, lēmumi, preses apskati un citi materiāli, kas attiecas uz šo administratīvo vienību, kurā ietilpa arī Latgale, ko toreiz sauca par Inflantiju. Tie plaši izmantoti, rakstot grāmatas un apceres par Latgali. Pie līdzīgiem savāktiem, kopētiem un vienkopus iesietiem pieder arī “Latgaļu volūdas materiāli”, datēti ar 1965. gadu.

Pie retiem izdevumiem pieder arī prāvesta Kosovska 19. gs. izdotā Latgaļu gramatika, vairāki G. Manteifeļa darbi latgaliski, P. Smelteras savāktās latgaļu tautas dziesmas, latgaļu kalendāri un daudzi citi izdevumi, piemēram, Latviešu biedrības zinātniskās komisijas rakstu krājumi (1914. u.c. gadi).

Veselu kastī aizņem lietuviešu valodā uzrakstītie darbi par kultūrvēsturi un valodniecību, ko M. Bukšs izmantojis salīdzinošiem pētījumiem.

Reto, vērtīgo, muzejā līdz šim nebijušo darbu skaitā ir latgaliešu avīžu "Dryva" 1914. gada un "Latgolas Bolss" (iznāca Daugavpilī) 1943.–1944. gada komplekti. Daudzi žurnālu "Straume", "Sauleite", "Senatne un Māksla" numuri, daudzu trimdas autoru darbi, kas M. Bukšam dāvināti ar veltījumu ierakstiem. Gandrīz visi 20.–30. gados iznākušie Latvijas redzamāko folkloristu, valodnieku, etnogrāfu (P. Šmita, K. Strauberga, J. Plāķa) darbi. Savu pamatarhīvu M. Bukšs novēlējis glabāšanai (uz 75 gadiem) Stokholmas karaliskajā arhīvā. Taču arī tie daži no viņa arhīvu materiāliem, kas nonākuši Rēzeknē, piemēram, visas M. Bukša grāmatu recenzijas un recenzijas par viņa sarakstītajām grāmatām, ir nenovērtējama garīga bagātība. Bieža kantora grāmata atspoguļo ļoti plašo M. Bukša korespondenci. Šī grāmata liecina par Latgales pētnieka sakariem ar Eiropas, Amerikas, Austrālijas emigrācijas latviešiem, ar dažiem Latvijas kultūras darbiniekiem (Stepanu Seili u.c.), kā arī par grāmatu un informācijas apmaiņu, kas bijusi tik svarīga M. Bukša ražīgajā darbā dzimtās Latgales pētniecībā.

Kas bija Kazimirs Buiņickis?

Var droši apgalvot, ka Kazimira Buiņicka dzīves laikā nav otra tāda vēsturnieka vai literāta, kurš būtu veltījis tik daudz pūļu Latgales izpētei visā tās vēsturiskajā pastāvēšanā, kā to darījis Dagdas muižkungs Kazimirs Buiņickis. Neviens no viņa kārtas pārstāvjiem nav tik dedzīgi iestājies par dzimtbūšanas atcelšanu, kā to darīja Buiņickis, un nevienam tajā laikā tik ļoti nerūpēja visu novadu latviešu vienotība kā Buiņickim.

Kultūras darbinieks, sociālo reformu rosinātājs, rakstnieks un publicists Kazimirs Buiņickis dzimis 1788. gada 30. septembrī Šķeltovas muižā, kas atradās nepilnus 20 km no Krāslavas. Kazimira tēvs Andrejs Buiņickis 1801. gadā nopērk gan Šķeltovu, gan Dagdas muižu ar iepriekšējo īpašnieku Hilzenu atstāto plašo bibliotēku un arhīvu.

Pēc tēva nāves 1811. gadā Kazimirs Buiņickis 23 gadu vecumā kļuva par Dagdas muižas īpašnieku.

Kazimirs ir mācījies Krāslavas misionāru skolā un Daugavpils ģimnāzijas tipa jezuītu skolā — vienīgajā tāda veida mācību iestādē toreizējā Latgalē. Kazimirs nepārtraukti turpina arī pašizglītību. Viņš prot vācu, krievu, franču, angļu, latīņu un, protams, arī poļu un latviešu valodu (kā vidus, tā latgaliešu dialektu). Viņa erudīcija sociālajās zinātnēs, Eiropas — īpaši Polijas, Latgales un visas Latvijas vēsturē atklājas tādos darbos kā enciklopēdiskajā apcerē *“Inflanty”* (*“Windsemme”*), plašajā kultūrvēsturiskajā romānā *“Priestera Jordāna atmiņas”*, drāmā *“Kostjuško Šveicē”*, kas pauž poļu tautas atbrīvošanās alkas no Krievijas impērijas, viņa publicistikā. K. Buiņicka nopelns ir almanaha *“Rubon”* (*“Daugava”*) izdošana, rediģēšana un finansēšana. Buiņicka dibinātais izdevums vēlāk kļuva par pamatu Latgales kultūras vēstures izpētei, saikņu veidošanai starp poļu un latviešu kultūru, Latgales un pārējo novadu vienības idejas tālākai stiprināšanai.

Buiņickis bija Latgales pārstāvis Viļņas arheoloģijas komisijā. Turienes senatnes muzejam viņš dāvināja senlietu kolekciju.

Vispirms Rēzeknes, bet pēc tam arī Daugavpils muižnieki K. Buiņicki ievēl par savu vecāko — maršalu. Viņš izbraukā plašus Latgales apvidus, īpaši nomales, lai iepazītos ar muižu un zemnieku stāvokli, draudžu darbību, misiju skolām. Vērotais un izzinātais rod atspoguļojumu Buiņicka darbos, īpaši divsējumu publicistikajā grāmatā *“Ceļojumi pa maziem ceļiem”*.

1819. gadā no 3. līdz 15. martam Krāslavā notiek Daugavpils apriņķa muižnieku sapulce. Tiek ievēlēta 7 locekļu komiteja; par tās sekretāru kļuva K. Buiņickis. Viņš ir galvenais autors plašajam (ap 100 lpp.) Latgales zemnieku brīvīšanas noteikumu projektam, kurā tiecas pamatot visu cilvēku vienlīdzību Dieva un likumu priekšā. Diemžēl labi iecerētās reformas netiek īstenotas vēl 40 gadus līdz vispārējai dzimtbūšanas atcelšanai Krievijā 1861. gadā.

Diemžēl poļu sacelšanās laikā 1863. gadā zemnieki nodedzina Dagdas muižas pili ar visu unikālo bibliotēku, arhīvu, pasaulslaveno mākslinieku gleznām un arheoloģijas kolekciju. Traģēdiju jo smagāku dara tas, ka divas dienas iepriekš bija mirusi Kazimira Buiņicka sieva.

No 1863. gada aprīļa līdz nāvei 1878. gada 15. jūlijā Buiņickis dzīvoja mirušās sievas Sokolovskas pūra īpašumā Rēzeknes apriņķa Ciskādu draudzē Luknā. Viņa pēcmūža mājas ir Dagdas baznīcas pazemes velves.

Kazimirs Buiņickis Latvijā tikpat kā nav pazīstams, jo viņa darbi iznāca poļu valodā un īsi pirms drukas aizlieguma iestāšanās Latgalē, kad grāmatas ar latīņu druku nedrīkstēja izplatīt. Gan poļu sacelšanās laikā, gan Pirmā pasaules kara gados muižu bibliotēkas, kur glabājās K. Buiņicka darbi, tika iznīcinātas. Bet Aglonas klostera bibliotēkas lielāko daļu (arī Buiņicka grāmatas) pēckara padomju okupācijas laikā sadedzināja lokomotīves krāsnīs Aglonas stacijā.

Kāpēc Franci Trasunu izslēdza no baznīcas?

Franča Trasuna veikums savas tautas labā ir ne mazāk nozīmīgs kā darbs, ko darījuši Jānis Čakste, Miķelis Valters vai Zigfrīds Anna Meierovics.

Francis Trasuns (1864–1926) — katoļu priesteris, publicists, rakstnieks, valsts un sabiedriskais darbinieks. Viens no pirmajiem latgaliešiem, kurš, mācoties Jelgavā un studējot Pēterburgā, ieguvis vispusīgu izglītību, pratis deviņas valodas. Teoloģijas maģistrs, profesors, latviešu valodas pasniedzējs Pēterburgas garīgajā akadēmijā, vairāku Baltijas preses izdevumu līdzstrādnieks gadsimta sākumā. Franča Trasuna mantojums literatūras, publicistikas, oratora mākslas jomā un politikā tagad apkopots trijos apjomīgos sējumos “Dzīve un darbi” (Rēzekne, 1997–1998).

Taču šeit gribas uzsvērt galveno — Franča Trasuna, redzamākā Latgales pirmās atmodas darbinieka, konsekvento cīņu par Latvijas novadu vienotību, Latvijas brīvību un neatkarību. Viņš ir pirmais, kurš 1901. gadā Rīgas Latviešu biedrībā plašā referātā analizē Latgales nošķirtības un atpalicības vēsturiskos cēloņus, dedzīgi iestājas par

novadu tuvināšanu, vienotas (latīņu) ortogrāfijas ieviešanu, kopīgu darbību kultūras jomā.

Par Trasuna drosmi un konsekvenci liecina viņa 1916. gadā publicētais raksts "Par latviešu apvienošanu tautiskā, administratīvā un kulturālā ziņā". Vēl cara varas apstākļos Trasuns nešaubīgi paziņo: "Manas domas un pārliecība ir bijušas un paliek aizvien tās pašas: 1) ka mēs visi — kurzemnieki, vidzemnieki un vitebskieši — esam tikai viena, nedalāma tauta; 2) ka mums ir viena un tā pati valoda, neskatoties uz daudz un dažādām izlokšņu starpībām (.); 3) ka apvienošana mums nepieciešami vajadzīga tautiskā, administratīvā un kulturālā ziņā." Ar Trasuna un viņa domu biedru pūliņiem Latgales kultūras atmoda pārtop politiskajā atmodā. Rēzeknes 1917. gada maija kongresā, kura faktiskais vadītājs ir F. Trasuns, dalībnieku vairākums pieņem lēmumu par Latgales atdalīšanos no Krievijas Vitebskas guberņas un apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi. Laikā, kad tika runāts par Latvijas autonomiju Krievijas sastāvā (pēc Februāra revolūcijas), F. Trasuns iestājās par Latvijas pilnīgu neatkarību. To viņš skaidri pateica Latviešu pagaidu nacionālās padomes sēdē 1918. gada 28. janvārī Pēterpilī.

"Dzīves un darbu" III sējumā (izdošanai sagatavojis P. Zeile) apkopotās runas Latvijas Tautas padomē, Satversmes sapulcē, 1. un 2. Saeimā liecina, ka F. Trasuns bijis bezkompromisa cīnītājs par patiesi demokrātisku Latviju, taisnīgu zemes reformu, vispusīgu kultūras attīstību, Latgales celšanu līdzī pārejai Latvijai. Pret korupciju un visa veida pašlabuma gūšanu politiskiem līdzekļiem. Viņš sekmēja diplomātisko attiecību iedibināšanu ar Vatikānu, palīdzēja Latvijas katoļu Baznīcai atgūt vairākus īpašumus.

Diemžēl Franča Trasuna nopelni baznīcas labā tika atmaksāti ar klaju nepateicību. Tie Latvijas katoļu Baznīcas virsotņu pārstāvji, kuri stāvēja nomaļus Latgales pirmās atmodas laikā, no kuriem daļa bija saistīta ar poļu muižniecības un garīdzniecības aprindām, kurām nebija pa prātam Trasuna bezkompromisa patstāvība un lielā ietekme Latgales Kristīgo zemnieku savienībā, nostājās pret F. Trasunu. Tika uzsākta politisku motīvu nosacīta Trasuna vajāšana un apmelošana. Trasunam pārmeta, ka viņš uz Saeimas sēdēm ejot privātās drēbēs, pārkāpjot celibātu, jo viņam esot gados jaunāka saimniece, ka viņš esot atkritējs.

Taču tie bija tikai ārēji iegansti, lai Trasunu nobīdītu malā. Jaundibinātās Latgales demokrātu frakcijas deputātiem F. Trasunam, A. Dzenim un J. Roskošam 1925. gada 25. martā lika nolikt deputātu mandātus. Savā atbildes runā šādu prasību minētie deputāti novērtēja kā nelikumīgu un nekaunīgu. Baznīcas kūrīja F. Trasunu aicināja nožēlot grēkus, publiski atzīt savu vainu un pakļauties katoļu baznīcas toreizējās vadības bezierunu diktātam. Trasuns to nedarīja. Tad viņam aizliedza vadīt reliģiskos rituālus un ar arhibīskapa A. Springoviča parakstīto un avīzē "Latgolas Vords" 1925. gada 19. septembrī publicēto gana rakstu F. Trasuns tika ekskomunicēts, t.i., izslēgts no baznīcas. Nākamajā dienā — 20. septembrī šo rakstu nolasīja visās Latvijas katoļu baznīcās. Tas bija bezprecedenta notikums jaunākajā katoļu baznīcas vēsturē. Jānis Klīdzējs vēlāk rakstīja: "Kā mazs skolas zēns atceros, ka, atgriezušies mājās pēc arhibīskapa dekrēta noklausīšanās Cīskādu baznīcā, raudāja mans vectēvs, tēvs, māte, un es pievienojos viņiem."

1926. gada 20. janvārī F. Trasuns nosūtīja Romas pāvestam plašu latīņu valodā rakstītu ziņojumu. Tajā Trasuns noraidīja visus pret sevi vērstos apvainojumus. Taču nekādas atbildes reakcijas nebija. Tauta Trasunu atbalstīja, ievēlot 2. Saeimā. Vēlēšanu listēs pretī viņa vārdam bija visvairāk plusu. Taču Trasuna vajātāji nerimās ne presē, ne citur. 1926. gada Lieldienās priesteri izraidīja no Jēkaba katedrāles, kuru viņš pats bija atguvis katoļu Baznīcai. No smagajiem pārdzīvojumiem nākamajā dienā — 6. aprīlī — stiprais un nelokāmais vīrs mira ar sirdstrieku.

Pēdējos gados Latgales inteliģences pārstāvji, vairāki 6. Saeimas deputāti neatlaidīgi iestājās par ekskomunikas atcelšanu Francim Trasunam. Arhibīskaps metropolīts Jānis Pujats šajā sakarā vairākkārt griezās Vatikānā, līdz beidzot tika saņemts ilgi gaidītais 1998. gada 18. augustā parakstītais katoļu Baznīcas klēra kongregācijas raksts par Franča Trasuna rehabilitāciju. Tajā cita starpā teikts: "1. uzliktais sods Francim Trasunam nav spēkā kopš viņa nāves; 2. pašreizējais Baznīcas likumu kodekss neparedz ekskomuniku par tādu rīcību, kurā savulaik apsūdzēts Francis Trasuns; 3. Baznīcas kongregācija tai laikā pieņēma savu lēmumu, pamatojoties uz ziņām, kas tikā piesūtītas no Latvijas. Bet, ņemot vērā tagad Jūsu ekselences doto informāciju,

Katoļu Baznīcas klēra kongregācijas raksts par Franča Trasuna rehabilitāciju (itāliešu val.)

CONGREGATIO
PRO CLERICIS

Roma, 18 agosto 1998

Prot. N. 98001849

Eccellenza Reverendissima,

In riferimento alla petizione indirizzata al Santo Padre da Vostra Eccellenza, come Arcivescovo Metropolita di RIGA, relativa al sacerdote Francis TRASUNS, questo Dicastero DICHIARA quanto segue:

1. che evidentemente la pena inflitta al suddetto sacerdote da questo Dicastero non ha più efficacia dalla sua morte;
2. che l'attuale Codice non prevede la pena di scomunica per i comportamenti dei quali all'epoca fu accusato il sacerdote-FRANCIS TRASUNS;
3. che l'allora Sacra Congregazione del Concilio prese quella decisione sulla base delle informazioni che all'epoca furono inviate dalla Lettonia. Alla luce, però, di quanto ora riferito da Vostra Eccellenza, le accuse allora trasmesse alla Santa Sede non risultano ben fondate ma piuttosto influenzate da ragioni anche politiche.

La Congregazione per il Clero, inoltre, lascia alla prudenza di Vostra Eccellenza il modo di comunicare la cosa ai fedeli. Forse, sarebbe conveniente un proprio documento che potrebbe essere pubblicato sul bollettino diocesano, riprendendo il contenuto sopra indicato.

Profitto della circostanza per professarmi con sensi di distinto ossequio

dell'Eccellenza Vostra Rev.ma
dev.mo nel Signore

Davidand Castelli H

Eccellenza Rev.ma
Mons. Jānis Pujats
Arcivescovo di Riga
Metropolijas Kurija
Mazā Pils 2
RIGA 1050 - Latvia

*+ Ark. Kungis
Lays*

redzams, ka apsūdzības, kas tika piesūtītas Svētajam Krēslam, nav bijušas pietiekami pamatotas, bet drīzāk gan politisku motīvu iespaidotas.”

Vatikāns priesterim atdevis viņa labo vārdu.

Ko zinām par Latvijas agrīno glezniecību?

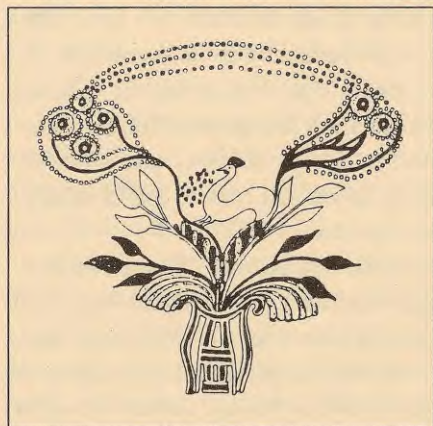

Latvijas tēlotājas mākslas sākotne, tās attīstības ceļi ir problēma, par kuru var būt visai atšķirīgi ieskatī. Lai gan izpētāmais materiāls tieši pēdējā laikā tiek pastiprināti apzināts, iegūtās ziņas pagaidām vēl nav sakārtotas un apstrādātas, lai varētu izdarīt nopietnus, zinātniskus secinājumus. Tas ir mūsu mākslas zinātnieku uzdevums priekšdienām. Protams, līdztekus diskutējamiem jautājumiem dažāda laba patiesība jau ir atklājusies. Lai gan mums tuvos kaimiņos Krievijas un Lietuvas mākslā nozīmīgu vietu ieņem īpatnās bildītes — tā sauktās lubiņas, Latvijā šādu darinājumu atrasts ārkārtīgi maz. Nav izredžu, ka turpmāk panākumi varētu būt labāki. Skaidrs, ka pretēji mūsu kaimiņiem, it īpaši lietuviešiem, līdz šim esam bijuši gaužām izšķērdīgi un nevērīgi seno, primitīvo mākslas darinājumu, gleznu, skulptūru, iedzīves priekšmetu — jo sevišķi mēbeļu glabātāji. Šis mantojums mums vairs nebūt nav bagātīgs. Nedrīkstam aizmirst, ka tas nav atjaunojams, bet esošais ir ne vien latviešu, bet gan visu Baltijas valstu tautu kopēja vērtība.

Var likties — kāda sevišķa mākslas vērtība saskatāma klēts tumšā vai bēniņaugšā gadsimtu glabātas pūra lādes rotājumos, kas izcils ir ceļojoša krāsotāja apgleznotajā vecmāmiņas skapī? Un tomēr — tieši šie mūsu priekšteču ikdienas dzīves piederumi bieži jo bieži paver tādās lappuses Latvijas mākslas pagātnē, bez kūrām gandrīz nav iespējams atklāt tautas daiļrades veidošanās gaitu. Nevajadzētu aizmirst, ka patiess skaistums ne vienmēr meklējams ārēji iespaidīgos mākslas

darbos. Vai latviešu tautasdziesmas nav vienkāršas? Bet cik daudz tajās ir izjūtu, cik dziļu pasaules izpratni tās sniedz!

Latvijas vēsturiskie apstākļi lielā mērā noteica tautas radošās domas izpausmi. Pat pavirši iepazīstot šos apstākļus, ikvienam kļūst skaidrs, ka apspiestajam, beztiesīgajam zemniekam bija visai niecīgas

Pūra lādes motīvs

iespējas atraisīt savu mākslas talantu. Tuvākā apkārtnē — māja ar savu iekārtu, nedaudzās sabiedriskās vietas — pirmām kārtām baznīca — bija tas ietvars, kuru pārkāpt spēja retais.

Šie retie, līdz pat šodienai īsti neatklātie pusanonīmie mākslinieki, kuri 17. un 18. gadsimtā kalpoja vai nu Kurzemes hercogistes valdniekiem, vai devās meklēt laimi citās zemēs, savai dzimtenei ir daļēji vai pat pilnīgi zuduši. Toties tautas pamatmasas mākslinieciskajām tieksmēm vajadzēja vai nu tikt pilnīgi noslāpētām, vai arī izpausties pieticīgākā vidē.

Daudzie gleznojumi uz pūra lādēm, skapjiem, retāk arī uz citiem priekšmetiem, piemēram, uz šūpuļiem, zirgu lokiem, goda ratiem, kamanām, — tā ir latviešu tautas glezniecisko dziņu tiešākā izpausme. Tiesa, ne viens vien mūsu etnogrāfijas pētnieks aizrādījis, ka gleznojumus dažkārt veikuši apkārtceļojoši svešzemnieki. Tomēr, Latvijā sastopamos apgleznojumus salīdzinot, tautas iedzīves priekšmetu dekorējumā jūtamas kopējas primitīvās jeb naivās mākslas iezīmes. Ja arī gleznojuma autors nebija vietējais, tad šim apkārtklaiņotājam vajadzēja pakļauties esošajam pieprasījumam, kuru noteica pasūtītājs. Interesanti piebilst, ka tā paša laika posma priekšmetu apgleznojumi Lietuvā, t. i., tuvos jo tuvos kaimiņos, ir pavisam citādāki.

Un tā no lādes uz lādi, no skapja uz skapi ceļo pasakaini puķu pušķi, stārķi, pūces, dzērves, gaiļi un vistas, arī fazāni, brieži, lauvas, jātnieki, suņi, pat jūras vāravas un citas grūti nosakāmas būtnes. Visizplatītākie ir dažādu ziedu gleznojumi. Tie ir apdziedāti arī tautasdziesmās:

*Zied rozītes, zied magones
Uz māsiņas pūra vāka;
Kad pacēla pūra vāku,
Tad ziedēja villainītes.*

Par svešzemju meistariem ir kāds tautas nostāsts — anekdote. Mālderis ar palīgiem uzgleznojis kungu braucam karietē pa nelielu tiltu pāri upei. Gleznojums kungu — pasūtītāju — pārsteidzis. Kas to esot taisījis, viņš prasījis māldera palīgiem. Vāczemes zellis, tie atbildējuši un norādījuši uz savu meistaru. Kungs sācis sarunu vāciski. Meistars nesapratis. Kas tu par vācieti, ja vāciski neproti? Tad mālderis atteicis — es jau esmu Vāczemes latvietis!

Latviešu zemniekos paklausību audzināja baznīca. Kurzemes hercogistes pastāvēšanas laikā tagadējā Kurzemē un Zemgalē baznīcas cēla straujos tempos. Ne vienmēr varēja sameklēt profesionālus baznīcu telpu dekorētājus. Daudzreiz mākslinieka pienākumus nācās pildīt vietējā kunga talantīgākajiem zemniekiem vai arī tādiem latviešu māksliniekiem, kuri bija mācījušies no svešzemju meistariem. Par to liecina nedaudzie uzraksti uz dekorējumiem un dažas lakoniskas norādes senos dokumentos. Tomēr visnepārprotamākais pierādījums ir

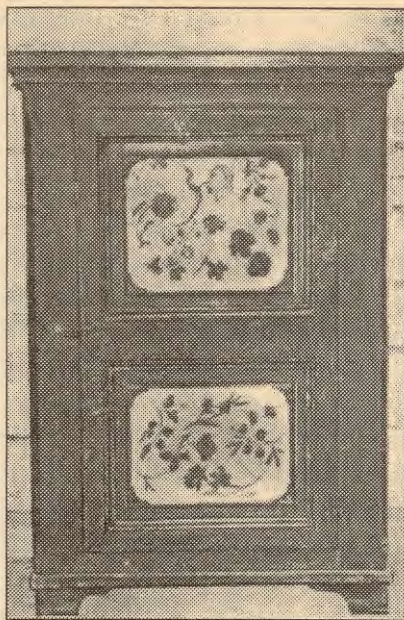

Pūra lāde

primitīvie gleznojumi un veidojumi daudzos arhitektūras un mākslas pieminekļos, kas, par laimi, saglabājušies līdz mūsdienām.

Nevienā Latvijas mākslas piemeklī nav atrodami tik bagātīgi ziedu gleznojumi kā Zlēku baznīcā uz solu galiem. Puķu pušķi, kas gleznoti ar sirsnīgu vienkāršību un aprīnojamu lakonismu, liekas, tikko izkāpuši no pūra lādēm un skapjiem.

Unikāli ir mazās Gaiķu baznīcas solu durvju pildīņu apgleznojumi. Pārdesmit savdabīgu glezniņu pēc pasūtītāja pieprasījuma, protams, veltītas Bībeles tematikai. Toties aiz seno leģendu plānā plīvura saskatāma cita aina — Kurzemes zemnieku ik-

Skapis

dienas dzīve, viss tiešajā apkārtņē novērotais — vista, kas no vanaga uzbrukuma glābj cālēnu saimi, rožu krūms, labības lauks, koku dēstīšana, vienradzis, kas ir līdzīgs visparastākajam zirgam. Pat, jādomā, iecerētais Bābeles tornis vairāk atgādina muižas parkā noskatītu latviešu zemniekam pasvešu obelisku, nevis mītisko Bībeles celtni. Gaiķu baznīcas apgleznojumi, kurus varētu datēt ar 17. gadsimtu, ir vecākās šobrīd zināmās vietējā meistara — zemnieku mākslinieka darinātās ainavu kompozīcijas Latvijas mākslā.

16. gadsimta nobeigumā celtā Nurmuižas baznīcas (tagad arhitektūras un mākslas piemeklis) lukta dekorēta ar veselu galeriju Bībeles tēlu neparastos tērpos. Smagnējais gleznojuma veids un zināmā mērā arī krāszieds mudina anonīmo autoru meklēt starp vietējiem. Kostīmu un kompozīcijas ritms vedina pieņemt, ka māksliniekam nav bijuši sveši baroka mākslas paraugi.

Ja Nurmuižas gleznotājs aizrāvās ar bruņotu jūdu attēlošanu, tad, piemēram, 18. gadsimta sākumā būvētās Usmas baznīcas (tagad atrodas

Brīvdabas muzejā) izdaiļotāja fantāzija kavējusies miermilīgākā vidē. Šis, domājams, latviešu gleznotājs acimredzot labi pazinis sava laika mūziku un mūzikas instrumentus. Baznīcas griestus lielā platībā klāj respektabla apjoma eņģeļu orķestris, kas spēlē pilnā sparā. Var vienīgi minēt, kā pat mūsdienās neparastā “dāmu” orķestra gleznojumu izprata baznīcas parastais apmeklētājs — vietējais zemnieks.

Šajā rakstā minēti tikai nedaudzi piemēri no mūsu glezniecības vēstures, taču pat tie atklāj tautas garīgā spēka spilgtumu un savdabību. Naivie, nereti profesionāli neveiklie primitīvās glezniecības paraugi — gan tie, kas joprojām saglabājušies zemnieku mājās paaudžu mantojumā, gan tie, kas vēl atrodami mūsu arhitektūras, mākslas un kultūras pieminekļos, — joprojām valdzina ar sirsnīgo uztveres tiešumu un neviltoto radišanas prieku. Šie gleznojumi ir ne vien raksturīgi tautas vēstures un sava laika mākslas izpratnes liecinieki, bet tie nenoliedzami veido latviešu profesionālās glezniecības pamatus.

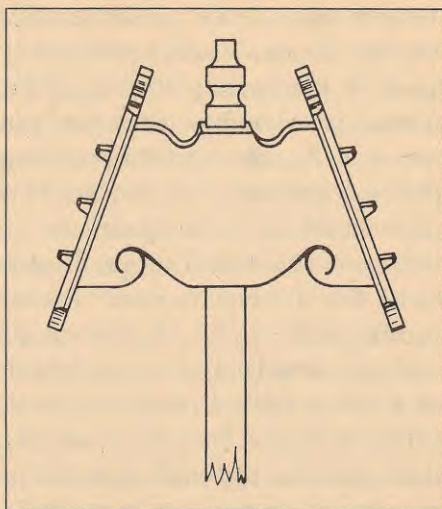
Kādas ir latviešu kapu zīmes?

Ievērojamu darbinieku vai savu tuvinieku piemiņas godināšanai un mūžīgās atdusas vietas iezīmēšanai liekam pie kapa zīmi vai piemiņekli. Atņestās mācības nāca ar savām zīmēm. Mūsu iepriekšējās paaudzes veidoja mūsu tautas mūža, dvēseles un dziļuma izjūtai un izpratnei atbilstošas zīmes. Šādas — parasti trīsstūrveida kapu zīmes līdz šim visvairāk bija saglabājušās Kurzemes jūrmalas zvejnieku ciemos, sākot no jūrmalas līdz Kuršu kāpām. Kuršu kāpu Nidas kapsētā, kurā vairs neapbedī, iekārtoja etnogrāfiskā kapsēta. Tajā izvietotas atjaunotas kursenieku (Kuršu kāpās un tuvumā esošajā cietzemē dzīvojušo latviešu) īpatnējas daudzveidīgas kapu zīmes (arī ar Veļu mātes zīmes — krupja attēliem). Latviskās kapu zīmes veidoja no koka ar iegravētām ziņām par aizgājēju. Zīmei nereti apsēja prievīti. Mūsu gadu simtenī senlaiku īpatnējās kapu zīmes atkal atdzimst. Dažkārt stilizētas šāda apveida zīmes

izgatavo no akmens. Tādas uzstādīja arī pie dažiem latviešu strēlnieku kapiem Meža un Pleskodāles kapos.

20. gadu simteņa sākumā parādījās pirmie pašu latviešu veidotie granīta skulpturālie pieminekļi (autori: Gustavs Šķilters, Burhards Dzenis, Teodors Zaļkalns u.c.). Dažkārt šādā pieminekļi ietverts arī senlaicīgās kapu zīmes apveids: iepretī pašā K. Zāles kapam veidojumā “Divi brāļi” Brāļu kapos, Arvīda Brastiņa veidotos pieminekļos E. Veinbergam I Meža kapos un J. Saukumam Mazsalacā. Veļu māte attēlota Jāņa Brieža veidotajā pieminekļī J. Lautenbaham–Jūsmiņam I Meža kapos. Kārļa Jansona veidotā Zemes māte sagaida pie ieejas Cēsu Meža kapos.

Daudz kapu zīmju attēlu ievietoti Riharda Zariņa sakārtoto Latvju rakstu 3. sējuma sākumā.

Latviska kapu zīme

Kas bija Skancnieka būve?

Visinteresantākās esot neatminētās vēstures mīklas. Te būs viena tāda.

Jēkabpils rajona Sēlpils pagastā Daugavas kreisajā krastā, iepretim Aiviekstes ietekai Daugavā, kādreiz bija

Kukaiņu mājas, no kurām mūsdienās vairs pat drupas nav īsti saglabājušās, vienīgi vasaras sākumā ap māju vietu koši zied ceriņi, liecinot, ka tagad cilvēku piemirstā vieta tāda nebūt nav bijusi agrākos laikos.

Taču ne māju vietā ir piedāvātā mīkla. Kādus pārsimts metrus no Kukaiņiem Daugavas krasta paaugstinājumā tagad briķšņainā un purvainā mežā atrodas neapšaubāms cilvēku roku veidojums. Pret Daugavu ir vērsts pakavveidīgs valnis, kura garums ap 25 m, platums pie pamatnes — ap 3 m un augstums pret Daugavu, kur vaļņa priekšā ir 3–4 m plats iedziļinājums, ir ap 2 metri. Pakavveida vaļņa iekšpusē ir divi ierakumi vai zemes izvirzījumi, kas varētu būt piemēroti uguns šaujamo ieroču novietošanai. Pats valnis sastāv no lielākiem akmeņiem (diametrs līdz 1 metram), kuru virsotnes ir labi samanāmas, un arī no mazākiem akmeņiem. Uz abām pusēm no vaļņa galiem ir būves turpinājums galvas lieluma un lielāku akmeņu sakrāvumu rindas (platums ap 1 metru) veidā, kuras priekšā ir aizmilzis grāvītis. Šī pret Daugavu vērsta veidojuma kopējais garums ir ap 60 metru. Abos galos akmeņu rinda gandrīz taisnā leņķī pagriežas prom no Daugavas, lai tālāk pamazām izzustu un nogrimtu purvainajā mežā. Veidojuma iekšpusē ir vēl dažas atsevišķas akmeņu kaudzes un bedres, bet to konstruktīvās sakāribas virspusēji nav saskatāmas.

Konstrukciju pirmā plašāk aprakstīja pazīstamā arheoloģe Elvira Šnore 1981. gadā, ar zināmu varbūtību pieļaujot iespēju, ka veidojuma figūra plānā atgādina sešstūri. Konstrukcijas kopējā teritorija, pēc viņas acumēra, bija ap 100x150 m liela. E. Šnore konstatēja, ka konstrukcijas iekšpusē ir “piķa melna zeme”. Veidojuma nozīmi E. Šnore tuvāk nenoteica, gan pieļaujot, ka tur atradusies kāda ar akmeņu valni iežogota dzīvesvieta. E. Šnore izteica arī minējumu, ka te varētu būt pamesta kapsēta, jo ap kilometru no aprakstāmās vietas atrodas tagad neizmantojie vecie Tilpu kapi. Vietējie iedzīvotāji par šī savdabīgā veidojuma izcelsmi neko tuvāk nav varējuši paskaidrot.

Mēģināsim piedāvāt vēl kādas Kukaiņu senvietas skaidrojuma versijas.

Atcerēsimies, ka šī vieta atrodas senatnē stratēģiski visai nozīmīgā vietā pie triju valstu robežpunkta. 17. gadsimtā Daugavas labā krasta Vidzemes teritorija līdz Aiviekstei ietilpa Zviedrijas valstī, uz augšu no Aiviekstes — Polijā, bet Daugavas kreisais krasts — Kurzemes hercogistē. Ne velti kādreiz bija populārs teiciens, ka Skanstnieku (mājas Daugavas labajā krastā pie Aiviekstes ietekas) gailis dziedot trijām valstīm. Šādā nozīmīgā vietā katrai valstij varēja pastāvēt savas

militārās intereses. Visuzskatāmāk tas izpaužas četru bastionu Gostiņu skanstī Daugavas labajā krastā pie Aiviekstes ietekas un Skanstnieku mājām. Iespējams, ka arī pretējā Daugavas pusē citas valsts teritorijā varēja tikt būvēts militārs nocietinājums vai vismaz nocietināts novērošanas postenis. Te gan jāpiebilst, ka Gostiņu skanstis veidojums ir ievērojami iespaidīgāks un darbietilpīgāks nekā Kukaiņu senvietas veidojums. Latgales pusē militāri nocietinājumi nav droši konstatēti, tomēr der ņemt vērā, ko grāmatā par Daugavu (izdota 1893. gadā Vittebskā) rakstīja pazīstamais pētnieks A. Sapunovs: “10 verstis aiz Krustpils Smikl–Meļderu sādžā atrodas pakavveidīgs valnis, kura garums ir apmēram 200 saženi.” Mūsdienās Melderu mājas atrodas Daugavas labajā krastā ap 4 kilometrus no Aiviekstes ietekas, bet Smiti (vai ne tie paši Smikli — kā A. Sapunovam?) ap 2 kilometrus no Aiviekstes ietekas, tikai atstatāk no Daugavas. Tātad, ja seko šai domai, tad Kukaiņu senvietu varētu uzskatīt par mazizveidotu viduslaiku militāru nocietinājumu.

Taču iespējams ir arī vēl kāds cits skaidrojums. Folkloras krātuves materiālos glabājas pirms Otrā pasaules kara pierakstīts nostāsts: “*Netālu no Aiviekstes ietekas Daugavā senos laikos esot atradusies kāda pusgatava pils. Pēc vecu ļaužu nostāstiem, šo pili cēlis vietējais iedzīvotājs Skancnieks. Viņš bijis ļoti skops, tāpēc pili pats mūrējis, un Gostiņu miesta židēni pienesuši viņam akmeņus. Un proti — pils bijusi celta no ļoti maziem akmentiņiem. Ar sviedriem vaigā Skancnieks dieņu no dienas strādājis ap šo mūru. Kādreiz garāmgājēji viņam prasījuši: “Ko jūs mūrējiet? Tas mūrs jau sabruks, jo akmeņi ir par daudz maziņi.” Viņš atbildējis: “Vai nu var zināt, ka nav gatavs, kas iznāks. Arī mūrs būs stiprs, jo es viņu ļoti biezu mūrēju.” Pagājis viens gads, otrs, bet mūrs, kas izskatījies it kā pils, bijis tikai pusgatavs. Piepeši Skancnieks saslimis un nomiris. Tagad noticis kaut kas šausmīgs. Naktī neviens cilvēks bez bailēm nevarējis šim mūrim paiet garām. Tiklīdz viņš pretim ticis, no mūriem atskanējuši šausmīgi kliegzieni un uz mūra parādījušās velniem līdzīgas būtnes. Šīs būtnes gaudodamas skrējušas garāmgājējam pakaļ. Tiklīdz panākušas bailu pilno cilvēku, saķērušas aiz rokām un vadājušas pa nepazīstamiem mežiem, kamēr gaisma sākusi aust. Stāsta, ka naktī no sestdienas uz svētdienu garām ejošs cilvēks dzirdējis tikai pārkoņam līdzīgu dārdoņu un velnam*

līdzīgās būtnes sēdējušas mierīgi uz mūra. Tāpēc ļaudis šos mūrus iesaukuši par velnu pili. Lai cilvēki būtu pasargāti no šīm briesmām, pils tikusi nojaukta. Līdz ar to pietrūcis teiksmaino būtnu un cilvēki jutušies ļoti laimīgi. Tagad tanī vietā vēl atradās apsitēm apaudzis lauku miņš un mazi akmentiņi.”

Vai nostāstā minētā vieta ir Kukaiņu senvieta? To droši nevar apgalvot, tomēr akmeņu pieminējums vairāk vedina domāt par Kukaiņu senvietu. Savukārt minētais “vietējais iedzīvotājs Skancnieks” liek vairāk domāt par Skanstnieku mājām un skansti Daugavas pretējā krastā. Par to it kā arī liecinātu pieminējums, ka akmeņus būvniecībai pienesuši “Gostiņu miesta žīdēni”. Tomēr Gostiņu skanstis ir pārāk monumentāls veidojums, kurā vismaz ārēji nav redzami nekādi akmeņi, tāpēc jāšaubās, vai nostāstā šī neapšaubāmi valsts nozīmes militārā būve būtu saistīta ar viena latvieša vārdu. Varbūt tieši otrādi: Skancnieks savu vārdu vai iesauku ieguvis no savas būves. Un tad te būtu vēl viens iespējamais Kukaiņu senvietas skaidrojums. Sava laika dīvainis Skancnieks tiešām bija nolēmis izveidot kaut ko nebijušu, jo vai tad dīvaiņu pasaulē gan tagad, gan agrākos laikos ir trūcis un kāpēc lai to nebūtu starp latviešu zemniekiem? Apkārtējiem “gudrajiem” ļaudīm Skancnieka darbošanās šķita gana dīvaina, lai iegultu tautas atmiņā, kur tā vēl vairāk nostiprinājās ar nostāstiem par velniem līdzīgām būtnēm, vadātājiem, pērkona trokšņiem un citām parādībām. Varbūt tieši tā ir veidojusies Kukaiņu senvieta, kas bija mīkla gan tās veidošanas aculieciniekiem, gan arī mūsdienu pētniekiem. Kaut ko vairāk varētu dot Kukaiņu senvietas arheoloģiskā pētniecība, taču vai ir vērts domāt par dārgiem arheoloģiskajiem izrakumiem mūsu nabadzības apstākļos... Un tā Kukaiņu senvietas mīkla paliek neatrisināta.

Kur mācījās Kurzemes hercogistes latviešu bērni?

Kurzemē pirmās skolas nodibināja 1560. gadā Liepājā un Grobiņā turīgo vāciešu bērnu apmācībai. 1567. gadā Kurzemes landtāgs pat pieņēma lēmumu par skolu dibināšanu hercogistē,

taču līdz pat gadsimta beigām neviena jauna skola tā arī netika atvērta. Tikai 17. gadsimta 30. gados Jelgavā pie Annas baznīcas sāka darboties skola, kuru drīkstēja apmeklēt gan vāciešu, gan latviešu bērni. Taču latviešu izglītošanai hercogistes valdošajās aprindās nebija atbalsta. Tā, piemēram, mācītājs un vēsturnieks Pauls Einhorn, kurš no 1636. līdz 1655. gadam bija Kurzemes hercogistes oficiālās — evaņģēliski luteriskās — baznīcas superintendanta amatā, uzskatīja, ka esot jau tā diezgan grūti iemācīt vāciešiem lasīt, kur nu vēl sniegt šādas zināšanas latviešiem. Superintendants gan rekomendēja mācīt hercogistes latviešiem ticības mācību, lai viņi kļūtu dievbijīgāki un vairāk godātu vācu kungus un kristīgo ticību, nevis turpinātu pielūgt Dievu, Dieva dēlu, Pērkonu, Laimu, Meža māti un citas senās dievības.

Līdzīgu motīvu vadīti 17. gs. beigās hercogistes latviešu izglītošanai pievērsās jezuīti. Savos galvenajos atbalsta centros — Jelgavā, Skaistkalnē, Ilūkstē — jezuīti rīkoja kārtējās katehizācijas, kuru rezultātā katoļticīgie latvieši iemācījās dažas lūgšanas, iepazīna katolisma pamatmācības un morāles likumus. Ja neliela daļa hercogistes latviešu prata lasīt, līdz pat 18. gs. tas bija galvenokārt mājāmācības nopelns.

Apgaismības ideju ietekmē lielāku interesi par latviešu skološanu sāka izrādīt hercogistes progresīvākie luterāņu mācītāji, pēc kuru ierosinājuma ar pilsētas rātes vai vietējo muižnieku atbalstu, jo pēdējiem šajā jautājumā tomēr piederēja izšķirošais vārds un līdzekļi, skolas tieši latviešu bērniem tika atvērtas pie Sv. Annas baznīcas Jelgavā, Kuldīgā, Apriķos, Liepājā, Kabilē, Priekulē, Gridzgalē, Neretā un citur.

Dažās latviešu skolās uzņēma tikai zēnus, citās varēja mācīties abu dzimumu pārstāvji. Apriķos, piemēram, mācījās vienīgi zēni, un

šo skolu no 1741. līdz 1758. gadam beidza 92 saimnieku un kalpu dēli. Savukārt Kabiles skolu drīkstēja apmeklēt arī meitenes. Tās dibināšanas iniciators vācu mācītājs un vēlāk arī pazīstams Baltijas vācu rakstnieks Hermanis Fridrihs Dullo (1745–1826) atzina: *“Tā kā cilvēku kultūru visvairāk izplata sievietes, mēs labāk vēlējamies uzņemt skolā meitenes nekā zēnus.”*

Kurzemes hercogistes pilsētu un muižu latviešu skolās bērniem mācīja lūgt Dievu, pareizi dziedāt, lasīt, bet dažās pat rakstīt un nedaudz rēķināt. Katras skolas sniegtās apmācības kvalitāti noteica tās skolotāja izglītības līmenis. Profesionāli sagatavoti skolotāji tolaik bija liels retums. Visbiežāk bērnus mācīja draudzes priekšdziedātājs. Šo amatu parasti ieņēma izglītotākie zemnieku draudžu locekļi, kuri vietām, kā, piemēram, Valdemārpilī, mācījuši bērnus arī tad, ja skola nav bijusi nodibināta.

Līdzās skolu apmācībai Kurzemes hercogistē saglabājās arī māj-mācības tradīcijas. Skolnieki paši kļuva par skolotājiem saviem ģimenes locekļiem un draugiem.

Panākumi neizpalika. 1763. gadā, no trimdas atgrieždamies Jelgavā, hercogs Ernsts Johans Bīrons no saviem zemniekiem jau saņēma latviešu valodā rakstītas sūdzības.

Kam veltīts Varakļānu Mīlestības akmens?

Varakļānu Mīlestības akmens atrodas parkā pie bijušās Varakļānu muižas, kur tagad iekārtots Varakļānu vidusskolas internāts. Par Varakļānu Mīlestības akmeni zināmi dažādi nostāsti.

Teikts, ka Varakļānu muižas īpašniekam grāfam Borham bijusi ļoti skaista meita Jadviga (vai Katrīna), kura iemīlējusies sulainī (dārzniekā, kučieri), bet meitu savukārt iemīlējis kāds jauns muižnieks. Vecāki gribējuši, lai Jadviga precas ar muižnieku. Jadviga, uzzinājusi, ka

sulainis viņu nemīl, bet mīl kādu kalponi, izlēkusi pa otrā stāva logu un nositusies. Skumstošie vecāki apbedījuši meitu parkā, šķirstā salīkuši daudz dažādu dārglietu, bet uz kapa likuši uzvelt lielu akmeni — Mīlestības akmeni (garums 3,8 m, platums 2,1 m, augstums 1,7 m). Tas sašķēlies divās daļās. Akmens nolaidenajā virsmā izveidots taisnstūris, kurā iekalts uzraksts:

*AMICITIA VIRTUTI
MEMORIA GRATITVDO*

1798

ANNO

("Atcerei un pateicībai par draudzību un drošsirdību 1798. gadā")

Virš zemes atrodoties tikai ceturtdaļa no akmens, viss pārējais — zem zemes. Kāds burvis pareģojis — ja kāds cilvēks viens pats akmeni jebkādā veidā novelšot no kapa, tad skaistā Jadviga atdzīvošoties un viss viņas pūrs nonākot stiprinieka rokās. Pēc tam kungs, kas bijis iemīlējies meitā, uzasinājis zobenu un mēģinājis akmeni pārcirst, bet tas viņam neesot izdevies — palicis tikai cirtuma robs. Arī Velns ar kāju gribējis nostumt akmeni, bet arī viņam šis darbs neesot bijis pa spēkam. Tā vēl līdz mūsdienām akmens pārklāj nelaimīgās mīlētājas kapu. Vēl stāstīts, ka zobens, ar ko akmeni iecirsta plaīsa, esot burvju zobens — "dzīvais zobens".

Ticamāk, ka Varakļānu Mīlestības akmens un teksts tajā veltīts arhitektam Vinčenco Mazoto, kas bijis Varakļānu pils un parka veidotājs; viņš miris 1798. gada 25. februārī. Varakļānu muižas īpašnieks — pazīstamais 18. gs. mineralogs un ceļotājs M. Borhs — te izteicis pateicību arhitektam — dienvidniekam, kurš miris tālu no savas saulainās dzimtenes bargajā ziemeļu zemē.

Kādus vārdus lika bērniem Cesvainē?

Nav grūti pamanīt, ka ik pa laikam populāra aktiera, grāmatas varoņa ietekmē vai arī pavisam nezināmu iemeslu dēļ pēkšņi kļūst populārs kāds personvārds, bet citi kļūst vecmodīgi un tiek aizmirsti. Jā, arī vārda došanā mainās mode, tāpat kā tas notiek ar svārku vai matu garumu.

Ieskatisimies Cesvaines baznīcas grāmatu ierakstos. Un brīvi izvēlēsimies 10 gadus starp 1712. un 1737. gadu. Šajā laikā (10 gados) draudzēs dzimuši 740 zēni un 722 meitenes.

Zēniem populārākie vārdi bijuši Jānis, Pēteris un Ansis, lai gan jāatzīst, ka pie pēdējā vārda pieskaitīta arī forma Anšs. Bija pat kāda ģimene, kur viens dēls nosaukts par Ansi, otrs — par Anšu. Šie vārdi popularitātes ziņā konkurēja savā starpā, tomēr kopumā uzvaru svinēja Jānis (143 gadījumi; 19%). Taču, ja pievērsam uzmanību vārdu daudzveidībai, tad izrādās, ka vārddošanā cesvainieši bijuši samērā kūtri un konservatīvi. Pieskaitot Jāņiem Pēterus (106 gadījumi) un Anšus (Ansis, Anšs — 102 gadījumi), iegūstam gandrīz pusi no kristīto bērnu skaita.

Nākamie populārākie vārdi bija Andrejs jeb Andrievs (73), Jēkabs (65), Juris (55) un Birns (41), kas doti 32% jaundzimušo. Jau ar zināmu atstarpi seko Miķelis (24), Matīss (21), Brencis (19), Mačs (15) un Viļums (11) — 12%. Tātad aptuveni 90 gadījumos no 100 vecāki izvēlējās vienu no šiem 12 jeb faktiski 13 vārdiem. Vēl skumīgāka aina kļuva 100 gadus vēlāk — 19. gadsimta 40. gados ap 80% jaundzimušo kļuva tikai par Jāņiem, Pēteriem, Jēkabiem un Andrieviem.

Tiesa, cesvainiešiem bija pazīstami arī citi vārdi, no kuriem ap 30 izmantoti atlikušajos kristību gadījumos. Te var minēt vēl šodien pazīstamus vārdus — tādus kā Klāvs, Reinis, Ēriks, Mārtiņš, Indriķis — vai arī mazāk zināmus un pat piemirstus — Krustiņš, Jēks, Šķērsts, Bricis, Jokums, Bērtulis, Jāniņš, Bromolts, Bēks u.c., kas 10 aplūkotajos

gados likti 1–9 bērniem. Īpatnēji, ka pie šīs grupas piederošais vīriešu vārds Ote (no Otis, Oto) lietots gandrīz tikai Dzelzavā, kur apmēram 100 gadus vēlāk tas kļuva ļoti populārs.

Var tikai pabrīnīties, taču vēl uz pusi trūcīgāks vārdu krājums bija meitenēm. Populārākie vārdi bija Anna (134 gadījumi), Ede (105), Ilze (98) un Mārgrieta (91) — 59%. Pieskaitot Maijas (79), Mades (75), Kačas (61) un Babas (36), iegūstam 94% gadījumu. Pārējo vārdu, kas izmantoti 1 līdz 11 reizes, nav daudz, tādēļ tos varam uzskaitīt visus: Ģērda, Dārta, Dārtaņa, Annuža, Līze, Liene, Trīne, Grieta, Babule un Maša.

Latviešu vārdošanas tradīcijas ievērojami atšķirās no tām, kādas tajā pašā laikā bija vāciešiem, jo zemniekiem taču vienkārši “nepienācās” augstākas kārtas vārdi. Tomēr bija arī reti izņēmumi, kad muižas ļaudis vai kāds no brīvajiem latviešiem lika bērniem pat divus vārdus: Jēkabs Frīdrihs, Jokums Frīdrihs. Turpretī 19. gadsimta 60. gados jau it bieži var lasīt: *Emma Emilie*, *Anne Juhle*, *Karlihne Leontine*, *Elise Marie*, *Andres Nikolai* un pat *Leopold Victor Gustav*.

Šis bija ieskats cesvainiešu vārdošanas tradīcijās pirms 250–300 gadiem. Citos Latvijas novados lietoto vārdu krājums varētu ievērojami atšķirties.

Kāda ir Bārdu dzimta literatūrā?

Pagājušā gadsimta sākumā Vidzemē Valtenberģa muižā dzīvoja kārtīgs staļļa pārzinis un kučieris ar kuplu bārdu, un, kad uzvārdu došanas komisija jautājusi par viņa vēlmi, šis, ilgi nedomādams, teicis: “Bārda”. Viņam bija dēls Juris, kuram savukārt viens no dēliem — Jānis (dzimis 1844. gadā). Pēdējais kopā ar radiem no Pociema muižas iepirka Rumbiņu saimniecību, apprecēja Ievu Lāci (dzimusi 1850. gadā). Šajā sētā piedzima astoņi bērni. Fricis (trešais) un Antons (septītais) aizsāka Bārdu dzimtu literatūrā.

Fricis piedzima 1880. gada 25. janvārī. Dzejoļus sāka publicēt 1902. gada novembrī. Antons ienāca pasaulē 1891. gada 12. jūnijā un literatūrā — 1912. gada aprīlī.

1908. gada jūlijā Rīgas skolotājs Fricis Bārda ievietoja avīzē “Dzimtenes Vēstnesis” sludinājumu: “Vēlos iepazīties ar nopietni izglītotu, bet klusu, kļiedzošo emancipāciju nemīlošu (Grietiņas dabas) jaunavu. Vēstules ar ģimetni (ko uz pirmo vēlējumos returnē) šās avīzes kant. zem — Fausts Nr. 1710”. Atsaucās arī aptiekāra mācekle Rīgā, 1890. gada 8. jūnijā Jelgavā dzimusi Paulīna Puskalne, un sākās ilga sarakstīšanās.

1909. gada aprīlī nomira Jānis Bārda. Antons tad beidza Limbažu pilsētas skolu. Tēvu apbedīja Umurgas kapos.

1911. gadā romantisma teorētiķis un praktiķis Fricis Bārda izdeva savu pirmo dzejas grāmatu “Zemes dēls”, 1914. gadā — pirmo viencēlienu “Nu ar Dievu, Vidzemīte!”.

1915. gadā savā dzimšanas dienā Fricis veda Paulīnu uz Rumbiņu jaunajām mājām, kur abi salaulājās. 1916. gada 4. aprīlī Rīgā viņiem piedzima Zigurds, 1917. gada 17. jūnijā — Ulrika Tamāra.

Liktenis bija nežēlīgs. 1918. gadā Fricis saslima, nomira jaunākā māsa Anete (Bārdu astotais bērns). 1919. gada sākumā nāve paņēma vecāko brāli Kārli, un 13. martā Rīgā slimnīcā no dzīves bija jāšķiras Fricim. Arī viņu apglabāja Umurgā. Tas notika bargajā padomju laikā. Pavisam drīz nāca jauns trieciens — 1920. gada 22. janvārī nomira jauņiņā Ulrika.

Daba mēģināja dot kādu līdzsvaru — pamodās dzejnieces talants Paulīnā Bārdā, un 12. maijā tika iespiests viņas dzejolis “Namdurvīs”, kas veltīts mūža drauga piemiņai, un 17. septembrī māte publicēja vēltījumu meitiņai “Uružiņai”. Antons šai laikā strādāja par Nacionālā teātra sekretāru un sāka filozofijas studijas Latvijas universitātē.

1923. gadā iznāca F. Bārdas otrs krājums “Dziesmas un lūgšanas Dzīvības Kokam” (sakārtojuši Antons un Paulīna), “Zemes dēla” trešais izdevums, tēlojumu grāmata. Prese turpināja publicēt (sāka 1922. gadā) viņa vēstules (grāmatā – 1926. gadā).

1925. gadā iznāca Edgara Sūnas apcerējums “Fricis Bārda”, 1938. gadā — Zentas Mauriņas disertācija “Friča Bārdas pasaules uzskats”.

Antons un Paulīna Friča popularitāti nevarēja sasniegt, taču dāsnu pienesumu dzejai deva arī šīs personības — pirmā ar krājumu "Dziesmu Dievs" (1930; saņēma Kultūras fonda godalgu), otrā ar "Vientulības prieku" (1932). Zigurds sacerēja labus domrakstus, un tos atzinīgi vērtēja Rīgas 3. ģimnāzijas skolotājs rakstnieks Viktors Eglītis. Jaunietis sāka strādāt žurnālistikā.

1941. gada 5. jūlijā krietnā vecumā nomira Ieva Bārda, atstādama divus dēlus — Jāni un Antonu.

1944. gadā Z. Bārda aizbrauca uz Vāciju, 1948. gadā — uz Austrāliju. Rakstīja skečus, tēlojumus un feļetonus. Segvārdi: Dāvids Draugs, Mets Metums, Kaspars Pociems.

Rosīgākā literārā darbībā A. un P. Bārdas atgriezās septiņdesmitajos gados, kad iznāca divas + četras grāmatas (Antonam suvenīrgrāmatīņa — 1992. gadā).

F. Bārdam iznākuši Kopoti raksti (1–4, 1938–1939) un Raksti (1–2, 1990, 1992). No 1946. līdz 1997. gadam apgādi Latvijā un ārzemēs izdevuši ap duci viņa grāmatu, trīs krājumus Rīgā un Maskavā krievu valodā.

Astoņdesmito gadu sākumā rakstnieku Bārdu dzimtas loks noslēdzās. Lielais vientuļnieks Antons nomira Limbažos 1981. gada 24. jūnijā, vientuļniece (pēc vīra nāves un dēla aizbraukšanas) Paulīna nomira Rīgā 1983. gada 7. oktobrī. Viņus apglabāja Umurgas kapos, kur visiem trim dzejniekiem Bārdām uzcelti pieminekļi. Zigurds miris Melburnā 1984. gada 1. augustā. 1998. gada 6. jūnijā urnu ar Z. Bārdas pelniem guldīja Umurgas kapos.

Vairāk nekā gadsimtu garais rakstnieku Bārdu kopīgais mūžs atstājis tādas garīgās vērtības, kas var dzīvot vēl ilgi jo ilgi.

No Zentas Mauriņas apceres Friča Bārdas piemiņai

Katram dzejniekam ir "savs vistuvākais". Bārdas vistuvākais ir Dievs, Dieva atklāsme dabā. Dzejnieks pats saka: "Zaļajā Dieva namā ar zvaigznēm dzied mana sirds." Zvaigžņu mirdzums viņam svēts un miļš līdz sāpēm. Viņa dziesmās un lūgsnās nav cilvēka

seju, nav lielu namu aso šķautņu un akmens katedrāļu smailo torņu. Zilā mūžības miglā peld kūpošs lazdu krūms, zaļas vardenes un dzeltānas purenes, tur "bērzi un dzimtenes lauki uz mākoņiem lūgšanas raida", tur, "satīstītas zaļos krekliņos, guļ vārpas neizplaukušas".

Viss elpo, peld un plūst, klist un plīvo. Par tvirtām vielām reti ir runa, par nedzīvām nekad. Ja nejauši šai līgojošā dzejā iemaldās čuguns, tad tas nav kalnračēju un fabrikas strādnieku smagā masa, bet tumšās debesvelves čuguns, un, ja dzejnieks piemin akmeņus, tad tie "kā svētdienas kukuļi saulītē miļi un silti".

Friča Bārdas pamattonis ir makrokosma apbrīns, ticība visdzīvības dievišķai vienībai. Viņa dziesmas un lūgšanas ir dzejojoša metafizika.

Viņš nedocē un neteorētizē, savu pasaules uzskatu viņš ir ietvēris tik vienkāršās dziesmās, ka tās ir radušas atbalsi tūkstoš arī filozofiski neizglītos cilvēkos. Viņa Dievs nav dogmās iežņaugts, nav sholastiski preparēts, nav baušļiem draudētājs Jehova, nav arī saprāta ledū sastingusi ideja, nē, viņa Dievs, pirmai zālei digstot, zaļām pastalām pa zemi iet. Uz pēdējo, parasti mokās izasiņoto jautājumu: "Kur esi aplēpies, mans Dievs?" — skan pavasarīgi gaišā atbilde:

Tu digsti zaļā velēnā,
tu smejiies brūnā pumpurā.
Ar tārpu ābeles zargalā
tu šūpojies zaļajā paēnā.

Bārdas Dievs nav domājošā cilvēka postulāts, viņš — kā vecvecā dziesmā jau sacīts — visur jūtams klāt. Un, kā visiem romantiķiem, arī Bārdam "just ir tiešāk nekā zināt".

Ir tikai viena, mūžībā ieslēgta dzīvība, tā ir svēta, un visi radījumi ir šīs vienas dzīvības izpausmes veidi. Bārda neceļ cilvēku uz pjedestāla, viņš neatdala to no pārējiem Dieva radījumiem. Purva ķivītes ir viņa skumjās māsas, un jautrais brālis — ziedošs rožu zars. Odam nav cimdu, un viņš gluži kā cilvēks martā vēl salst. Gulēdams zālē, vērodams mazā kukainiņa neatlaidīgās pūles tikt līdz stiebra galam, dzejnieks, saprotoši smaidīdams, jautā: "Kurš prātīgāks — nezinu: es vai viņš?"

Visa daba ir dzīva. “Svārciņos vecos brien lietiņš un miegojas”, un marta vakaros “pa krēslu urdziņas ratiņos brauc”. Bārda nešķir abstraktas lietas no konkrētām, viss ainājas uzskatāmi. Vakaros dzejnieks iet uz birstalu vējus uz dusu pavadīt, it kā tie būtu viņa draugi. “Vakars uz miglainām rokām nes pār kalniem mirstošo dienu”, un “meitas tumsu smel un salej pagalmā traukos”... Bet jāpasvitro, ka Bārdam nav simbolu, un tādēļ arī varbūt viņa dzeja saprotama un mīļa ikvienam. Kas sāk tulkot Bārdas dzejas simbolus, tas velti aptumšo mūsu gaišāko dzeju.

Ja Bārda dzejo par skudru, tad tā nekad nav darba cilvēka simbols, bet vienkāršā, brūnā, mazā skudrīte, kuru vērot un apdziedāt ir tikpat svarīgi kā viņas divkājaino brāli, un, ja viņš dzejo par pūpoliem, tad tie ir tikai “bubuliši pūkainie” un nekas cits.

Bārda nevirknē savas dzejas tēlus pirmatnējā naivitātē, viņa smalkā intelīgences tos gudri sagrupē: visi vienā dzejā sastopami tēli ir tās pašas pamatizjūtas paudums, bet katrs atsevišķi ienes kādu jaunu momentu. Atcerēsimies kaut Bārdas stilam ļoti raksturīgo “Pelēko dienu”:

Elksnīšu plecos
pelēkā diena šūpojas.
Svārciņos vecos
brien lietiņš un miegojas.
Žagata kļavā
nelaimi melš.
Apmaldijies bērniņš raud pļavā —
nezin, uz māju kur ceļš.
Kalnā stāv, ragus pacēlis,
milzīgs, slapjš, pelēks gliemesis.
Tam krūtīs guļ dzirnavu akmenis.
Arī piekūsis.

Visi šie slapjie un pelēkie tēli — samirkušie elksnāji, samiegojušais lietutiņš, baltmelnā žagata, raudošais bērns, gļotainais gliemesis — izsaka dzejnieka skumjas lietainā dienā. Bet bērnu asaras tikpat nospiež kā nerimstošais, sikais lietus, un apmaldījušais bērns tik

vientuļš kā gliemezis lielajā kalnājā, kā pats dzejnieks šās dzejas pārdzīvojumā.

Bārda visu pasauli redz it kā pirmo reizi, viss viņam ir jauns un brīnumains, un tādēļ arī viņa tēli ļoti savdabīgi, viņš baidās no visa jau daudzreiz izteiktā. Viņš nekad nerunā par “zelta sauli”, kā par to runājuši jau tūkstoš dzejnieku pirms viņa. Pelēkā dienā lien skumju gliemezis, bet gaišā “sarkanām postalām bradā saule pa pļavu”.

Un kāda divaina aina saucošam pavasara nemieram:

*Caur manām rokām silts nemiers tek —
es dzirdu marta urdziņas savos elkoņos.
Uz maniem pleciem sarkanas ilgas stāv
kā stārķi sarkanos zābakos.*

Pirmā acumirkli šķiet pat neiespējams — kā urdziņas var elkoņos tecēt? Un ilgas — sarkanās stārķa kājās! Bet, dziļāki iedomājoties, saprotam: visi šie tēli ir saistīti ar šalcošo pavasara nemieru cilvēkā un dabā.

Bārda ir viens no mūsu gaišākiem, jā, varbūt pat mūsu visgaišākais dzejnieks. Ar kādu vieglu rotaļīgumu viņš ļauj Laimītei zaļumos iet:

*Ak, esi jel prātīgs un cieties mazliet,
ja Laimīte ar kādreiz zaļumos iet...*

Brižiem dzejniekam “pusnaktī no miega jāceļas — tik brīnum-saldas jausmas krūtīs pamostas”. Viņš naktis nevar gulēt nevis aiz sāpēm vai rūpēm, bet aiz laimes, un šai laimei nav nekādu faktisku iemeslu, tā dzimst un sakņojas vienīgi dzīvības izjūtas priekšā.

Bārda skatās dabā ar sajūsmas pilnu skatu. Pasaule viņam ir kosms šā vārda divkāršā nozīmē: Visums un rotaslieta, kur katru, arī vissīkāko daļiņu var pateicīgi priekā apbrīnot. Visas disonanses atslēdzas harmonijā: “nelaimē dvēsele zvaigžņota kļūs”. Pasaules kārtībā sāpes un trūkumi ir tikai gaismai nepieciešamas ēnas. Nav prieku nomācošās sāpes, ir tikai sāpes-prieks un prieks-sāpes:

*dvēseles strauts krāsainā vijumā rit:
kā sāpes prieks, prieks šķiet kā sāpes.
Ik dzisliņā laimes tik bezgala daudz,
bet bezgala lielas vēl slāpes.*

Reizumis Bārdū sauc par skumju dzejnieku. Un tiešām — viņš bieži apdziedājis skumjas, bet tās arvienu saldi sāpīgas, tās pumpura plaukšanas sāpes, pavasara klusās trīsas sengaidītā, bet nezināmā brīnuma priekšā. Viņa skumjas nekad nepāriet izmisumā, viņa skumjās nekad nav sastinguma. Zīmīgi, ka Bārdam ir sevišķi daudz pavasara dzejoļu, ir vasaras un rudens dzejoļi, bet nav ziemas dzejoļu. Skumjām cauri arvienu mirdz ticība jauniem maija paliem, jauna āboliņa ziediem. Ja arī ir gurdenums un vientulība, tad tikai kā ieskaņa, nekad kā pamata noskaņojums. Pirmai bitei dūcot, noveļas akmens, kas krūtīs spieda, un atkal “zaļais smieklu vilnis šalkdams lejas”. Bārda zina, ka katra doma dzimst sāpēs, bet arī zina, ka tā, veidu guvusi, liksmi skauj dvēseli. Visas meklēšanas atgriežas gaismas pirmavotā. Ciešanas ir pārejošas vai arī tikai šķietamas:

Ciešanas un laime ir viens, un skaistums ir viņu mērs.

Tādā pasaules uzskatā nāvei nav dzeloņa. Nāve ir nenovēršams dabas likums, ar tādu pašu pazemīgumu, ar kādu baudījām dzīves smaržaino skaistumu, ir jāpieņem nāve. Cilvēks nav izņēmums dabas radījumu ķēdē, ķīvīte ir viņa māsa, rožu zars viņa brālis. Kā puķe un putns pieņem nāvi, tā arī cilvēkam tā jāpieņem. Klusa miera pilni ir Bārdas nāves dzejoļi:

*Bez vēja birst magone —
es, cepuri noņēmis, apstājos:
mana draudzene skūpstās ar nāvi.*

Dzīve bija ilgās, dzīve bija trauksme, miers ir tikai nāvē. “Un, kad lielais sargs reiz mieru sauks”, tad atkritīs viss, kas dzīvē dedzināja un mocīja, bet arī “viss, kas likās satverts, panākts, gūts, izzudis kā krēslā miglas elpa”... izirs, kā irst pārļu virkne, kā irst viņu pinums avotā. — Un, ja mēs zinām, ka skalū krustiņš, skaidu spilvens un zaļās

velēnas ir vienīgais mūža guvums, vai tad vēl ir vērts kāda maza, asa vārda, kāda spoža nieka dēļ raudāt vai nīst?

Fricis Bārda tik ļoti milēja agro, brūno pavasari. Visa viņa būtība ir pavasaris, viņa dzeja ir pavasaris, un arī nāvi viņš lūdž nākt, kad plaukst pirmās cīruļactiņas un pirmie pūpoli. Nāve viņam nelikās naidniece, ņirgātāja ar izkapti, nāve viņam bija draugs, māte, lielais Svētvakars.

“Dzīvība un nāve ir viens, un mūžība ir viņu mērs.”

Vai Linards Laicens bija nacionālists?

Padomju režīma apstākļos rakstnieks un sabiedriskais darbinieks Linards Laicens Maskavā 1937. gadā tika politiski apcietināts, nodēvēts par “tautas ienaidnieku” un 1938. gadā cietumā nomocīts; līdz piecdesmito gadu vidum visā PSRS teritorijā viņš bija aizliegta persona. Pēc rehabilitācijas savukārt oficiāli Laicenu vajadzēja atzīt tikai kā revolucionāru, sociālistu, komunistu, internacionālistu.

Lūk, kā viņu raksturojuši trīs laikabiedri, literāti un politiķi: “Laicens — 1916./17. g. lielais nacionālists un neatkarīgās Latvijas ideologs” (Žanis Unams), “galējais nacionālists” (Kārlis Dzelzītis), “Laicens toreiz bija dedzīgs nacionālists un niknākais marksistu nīdējs” (Aleksandrs Plensners). Bet Laicens pats? — „.. mani 1916. gadā par manu Latvijas valstiskās uzbūves prasību saukāja savās avīzēs par briesmu bērnu un taisija aizdomas pret mani par cariskās Krievijas nodevību.”

Divu dzejoļu un divu stāstu krājumu (1907–1914) autors 1915. gadā mācījās A. Šaņavska Maskavas tautas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. L. Laicens sūtīja publicistiskus rakstus avīzei “Līdums”, kas iznāca Rīgā (vēlāk — Valkā). Plašo apceri “Piezīmes par latviešu tautas psiholoģiju” viņš nobeidza ar vārdiem:

“Mums jādomā un jāmeklē, un jācieš un jācinās par latvisku nacionālu ideālu” (20. martā). Un “Jaunajā Vārdā” 4. aprīlī iespiestajā dzejolī “*Salva venia*” šaustītas tautas sliktās īpašības:

*Ja sirdī vergs un mutē nodevība gluma,
Tad nava mūžam brīvai kļūt dots tādai tautai.*

Novembrī Laicens iestājās darbā jaundibinātajā latviešu bēgļu Kultūras birojā par asistentu. Viņš izstrādāja īpašu kultūras atjaunošanas projektu, kas būtu īstenojams, pēc kara atgriežoties Latvijā. Visām skolām jābūt latviskām, jāsāk veidot arī nacionālu augstskolu. Mākslā — jādibina nacionālais teātris un nacionālais muzejs, jāizstrādā latviskais stils arhitektūrā. Arī baznīcai jābūt nacionālai. Lai to varētu izdarīt, vispirms nepieciešama “plaša Latvijas pašvaldība — autonomija” (Maskavā izdotā avīzē “Dzimtenes Atbals”, 1916. gada 16. janvārī). Uzrakstīja vēl īpašu rakstu “Par nacionālo baznīcu”.

Aprīlī Laicens aizgāja no Kultūras biroja, jo tajā sāka valdīt boļševiki. Publicēja vairākus polemiskus rakstus, vienā no tiem sacīja: “Mums (t.i., vairākiem latviešu rakstniekiem) pārmet, ka mēs vispirms uzsveram tautas kopības, apziņas un spēka izkopšanu un izcelšanu, pretī vienas šķiras valdībai” (“Līdums”, 9. oktobrī). Viņš kritizēja jēdzienu “Brīva Latvija — brīvā Krievijā”, un raksts par to “Līdumā” iespiests ar cenzūras īsinājumiem (9. novembrī). Cīnījās par latviešu valodas tīrību, pret krievismiem.

1917. gada februārī četros “Līduma” numuros iespiests Laicena vēsturiskais apcerējums “Latvijas viedoklis”. Viņš atgādināja: “.. pats vārds “Latvija” ir ļoti jauns, lietots nesen tikai latviski un vāciski, kamēr krieviski tikai pēdējā kara laikā nejauši un pāris reizes” (16. februārī). Bet latvieši “bez teritorijas var būt tikai kalpi citai tautai” (17. februārī), tāpēc “prasām Latviju, Latvijas pašvaldības satversmi” (18. februārī).

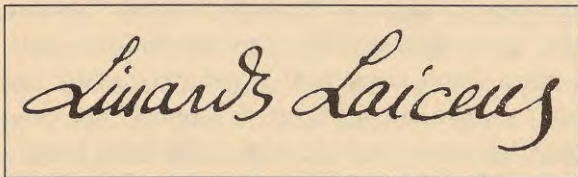
Pēc februāra revolūcijas Maskavā nodibinājās Latviešu nacionāl-demokrātiskā partija, un Laicens kļuva par tās biedru, bija arī partijas Maskavas grupas izpildu komitejas loceklis. Viņa nacionālie uzskati bija noteikti un, galvenais, arvien konkrētāki.

Rakstā “Latvijas karogs” (9. aprīlī) Laicens izsecināja, ka latviešu nacionālajām krāsām vajadzētu būt oranždzeltenai ar zaļu, taču izteica priekšlikumu, ka karogam jābūt sarkanbaltsarkanam, jo tāds minēts Atskaņu hronikā. 7. aprīlī dzejolī “Latvijas krāsas” viņš rakstīja:

*Sarkanbaltsarkanais karogs kur celts,
Jauna tur tauta iet aša.*

23. aprīļa sapulcē Laicens nolasīja referātu “Latvijas valsts”, un maijā partija to izdeva atsevišķā brošūrā — ar autora parakstu L.L. Tā bija viņa nacionālo centienu augstākā virsotne. Izcilais publicists kļiedēja vairākas ilūzijas un šaubas. Atsedza patiesību: latvieši Krievijā dzīvojuši “verdžībā zem aziātiskā tirānisma, kurš tautu bija atdevis viltīgu un bezgala patmīlīgu muižnieku saujiņas rokās”. Cara varmācība bija kritusi, bet nacionālā varmācība joprojām pastāvēja. “Lai tauta būtu pilnīga patvaldniecība pār sevi, tad vajaga, ka neviena cita tauta vai valsts nelūgta neuzmetas tai par aizbildnieci un aizstāvi. (..) Katrai tautai vajaga, ka viņa var organizēties nacionālā valsts vienībā. (..) Latvijai vajaga būt valstij, Latvijai vajaga būt republikai! To mēs gribam un prasām!” Pašiem jāizdod savi likumi, un to izpildi pārraudzīs senāts, ministrija vai Zemes padome. Valsts valodai jābūt latviešu valodai (1. jūnija numurā tika publicēts L.L. raksts “Latvijā tikai latviski!”).

Blakus Miķeļa Valtera un Jāņa Čakstes 1917. gada grāmatām (“Latvijas autonomija” un “Die Letten und ihre Latvija”) Laicena brošūrai un daudziem rakstiem bija sava pozitīva nozīme garajā, sarežģī-

Linarda Laicena paraksts

tajā ceļā līdz Latvijas nodibināšanai 1918. gada 18. novembrī.

1917. gada augustā L. Laicens pēkšņi aizgāja no

darba “Līduma” redakcijā un, no nacionāldemokrātiskajām idejām atsacījies, drīz vien nokļuva boļševiku pusē. Bet tas jau ir cits stāstījums.

Aspazijas “Kaisītās rozēs” — kam?

1935.

gada sākumā prese ziņoja, ka drīzumā iznāksot jauna Aspazijas grāmata — epigrammu un sen-

tenču kopojums “Sīkās rozītes”. Bet drīzumā ieilga, krājums Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgādā parādījās tikai 1936. gada beigās, uz Ziemassvētkiem, un ar citu virsrakstu — “Kaisītās rozēs”, kā arī papildinātu saturu. Acīmredzot likās apšaubāmi dzejnieces pirmo grāmatu vienvadonības laikmetā izdot tikai kā satīriķes un filozofes darbu. Kur tad apliecinošais laikmetīgums?

Tūlīt pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Aspazija, kā atstāstīja avīze “Brīva Zeme”, esot teikusi: “Valdība ar enerģisko Ulmani priekšgalā aizsteigusies priekšā tam, kas varēja notikt no kreisās puses. Nu vienreiz būs miers no rīdīšanas, andelēm un visādām citām nebūšanām.” Sociāldemokrātu vadonis Fēlikss Cielēns atmiņās vēlāk teica, ka Aspazija slavinājusi Ulmani tāpēc, lai “atriebtos” sociāldemokrātiem, kas viņu 1932. gadā izslēdza no savas partijas.

Topošajai grāmatai Aspazija izveidoja īpašu, sākumā neplānotu nodaļu ar uzsvērtu virsrakstu — “Ģēnija aicinājums” un veltījumu “Tautas vadonim Dr. K. Ulmanim”. Visu krājumu ievadīja moto:

*Šim rozīte,
Tam rozīte,
Vadonim pilnu klēpi.*

Īstenībā šajā grāmatā ir tikai viens tiešs “ziedu klēpis” — dzejolis “Vadonim Dr. K. Ulmanim”, kas pirmoreiz iespiests “Jaunākajās Ziņās” 1936. gada 25. jūlijā. Zīmīgi, ka žurnālam “Daugava” bija iedots šis dzejoļa variants — tā 1937. gada 1. numurā (janvārī) ievietots “Tautas vadonim” (bez Ulmaņa vārda pieminēšanas). Dzejoli “Latvija — *Victoria regia*” pieminēts “vadonis ar stipru garu”, un vēl ir “15. maija vienības

Aspazija 1935. gada vasarā Dubultos savas mājas dārzā. Fotogrāfs O. Mētra

svētkiem”. Bet pārējie divpadsmit šīs nodaļas dzejoļi uz minēto ģēniju nemaz neattiecas, te ir arī “Senču sapņi”, “Lieldienu zvani”, “Darba simfonija”, dažs labs sacerēts jau pirms Ulmaņa varas sākšanās (“Aptverošs gars” pat 1925. gadā).

Autore, titullapā norādīdama, ka grāmatā ievietoti dzejoļi, kas sarakstīti no 1933. gada līdz 1936. gadam, lasītājus krietni vien bija maldinājusi. No pusotra simta dzejoļu vismaz trešā daļa jau bijusi iespiesta pirms 1933. gada, viens pat 1909. gadā. Bet vēl 1936. gada 22. jūnijā “Jaunākās Ziņas” vēstīja, ka Aspazija “**pēdējā laika** (pasvītr. mans. — I. B.) liriku sakoņus grāmatā “Viršu vaiņags”

(apm. 8 iespiedloksnes) un to uz rudenī izdos “Valters un Rapa””.

Krājuma pārējās sešās nodaļās apvienota filozofiskā dzeja, mīlas lirika, humors un satīra, šie darbi visvairāk publicēti “Jaunākajās Ziņās”, taču diezgan daudz grāmatā arī pirmiespiedumu.

Pie dzejoļiem nav nekādu datējumu, un tad reizēm iznāk diezgan savādi. Piemēram, var jautāt, ar kādām izjūtām 1936. gadā lasītājs uztvēra 1929. gadā rakstīto dzejoli “Lielie laiki”:

*Tie lielie laiki izbeigti,
Un dzisuši lielie guņi,
Dus mierā senie centieni
Kā baroti klēpja suņi.*

Pie “sīkajām nātrītēm” pieder no *Kultūras Balss* Satīriskā kalendāra un Dr. Orientācija Satīriskā kalendāra ņemtie dzejoļi, kuri šaustīja negatīvas parādības pirms 1934. gada 15. maija un kuri tika netieši pārcelti uz jaunajiem apstākļiem. Dzejnieces asprātības dzēla tukšu salmu kūlējus, “gudros”, pakalpīgos, “cēlos” un citus tamlīdzīgus tipus.

Ir vēl viens īpašs “Kaisīto rožu” adresāts. Tā ir strādniecība sociāldemokrātiskajā izpratnē. Jā, Aspazija iedrošinājās grāmatā iekļaut dzejoļus no avīzes “Sociāldemokrāts”, žurnāla “Domas”, Gadagrāmatas darba tautai 1924. gadam, Strādnieku gadagrāmatas 1933. gadam (“Vētrainas dienas”, “Strādnieki” u.c.).

*Ak, cik tumšs vēl zemes kakts,
Skat, cik dziļa vēl ir nakts,
tāpēc
Atver nākamības tāli,
Kuru sasniegs jaunā cilts.
(“Jaunais gads”)*

Recenzenti strādniecisko, arī satīrisko Aspazijas krājumā noklusēja, cildināja ievadodaļu vai atkal sprieda šādi: “Un tomēr, šo grāmatu lasot, liekas, ka Aspazija jauno dzīvi vēro itin kā no augšas, no attālumā, no citas Zvaigznes. Šis vairs nav Aspazijas laiks” (A. B., t.i., Arturs Baumanis, žurnāla “Aizsargs” 1937. gada 3. numurā).

“Sarkano puķu” (1897) radītāja savā desmitajā grāmatā apvienoja pretējus uzskatus — demokrātisko (sociāldemokrātisko) un autoritāro. Pacildināja vienvadību, taču galvenokārt — tautu, kas rozes nopelnījuši visvairāk.

Komunistiskā cenzūra “Kaisītās rozes”, protams, aizliedza, lika tās turēt bibliotēku speciālajos fondos un “dienesta vajadzībām” rakstīja: “Dzejas sarakstītas nacionālistiskā garā. Cildināts K. Ulmanis, Latvijas himna un 1934. g. 15. V fašistiskais apvērsums.”

Ir viena liecība, ka Aspazija vēlāk — 1938. gada augustā — pie savas draudzenes F. Cielēna mātes kapa esot teikusi protesta vārdus pret Ulmani, taču vairāki fakti liecina par viņu savstarpējo cieņu.

Kāda ir latviešu soneta vēsture?

Sogad aprit simt gadu, kopš iespiests pirmais latviešu sonetu vainags — Pētera Blaua “Tev” (almanaha “Jauna raža” pirmajā laidienā, 1898).

Īpašu atceri 1956. gadā Kopenhāgenā ar sastādītu antoloģiju “Latvju sonets 100 gados” atzīmēja literatūras teorētiķis un vēsturnieks rakstnieks Kārlis Dziļleja. Sonets (no latīņu vārda *sonare* — skanēt) ir četrpadsmit rindu dzejolis, kas sastāv no divām četrindēm un divām trīsindēm, kuras saistītas īpašā atskaņu kārtībā. Tā dzimtene ir Itālija 13. gadsimtenī.

Latvijā sonetu ieviesa Juris Alunāns. K. Dziļleja raksta: ““Dziesmiņu” (Alunāna grāmata) oriģinālsoneti un atdzejojumi sacerēti ģimnāzista gados (1853–1854): “Dziesmiņu” I d. 1. izd. (1856) tie vēl nav uzņemti, bet atrodami 2., papild. izd. (1867) un II daļā (1869). Tā kā “Dziesmiņu” iespiešana iesākta 1856. g., kad oriģinālsoneti jau bijuši sacerēti, tad šo gadu arī mēdz uzskatīt par latvju oriģināldzejas nodibināšanas un latvju soneta vēstures sākumu.” Piezīmējams, ka latviešu dzejas vēsture gan ir senāka, Alunāns bija pirmais, kas dzeju radījis augstvērtīgā kvalitātē.

K. Dziļlejam palīdzēja dzejnieki Pēteris Ērmanis, Jānis Grīns, Andrejs Johansons un Veronika Strēlerte, un savai izlasei viņš izvēlējās tekstus no simt autoriem, tos sarindojot pēc vecuma. Pirmie ir Juris Alunāns, Fricis Brīvzemnieks, Kaudzītes Matīss un Auseklis. Seko Pēteris Blaus ar minēto vainagu, kas ir piecpadsmit sonetu cikls (katrs nākamais sonets atkārtoti iepriekšējā pēdējo rindu, un pēdējais sonets sastāv no visu sonetu pirmajām rindām).

Izrādās, ka sonetus nav rakstījuši R. Blaumanis, J. Poruks, K. Skalbe. No visjaunākajiem sonetistiem antoloģijā pārstāvēti Rita Gāle, Dzintars Freimanis (abi dzimuši 1925. gadā), Alberts Spoģis, Ojārs Jēgens, Andrejs Irbe, tātad tikai trimdinieki. Nav paņemts neviens sonets no Latvijā pēc Otrā pasaules kara izdotajām grāmatām. Trimdiniekiem tās bija grūti dabūjamas, un izvēli nosacīja arī politiski motīvi. Lai nepārmestu padomju dzejnieka propagandēšanu, sastādītājs

“Bibliogrāfijā” piezīmēja: “Latvijas neatkarības pirmajos gados S/udrabkalns/ piederēja pie ievērojamākajiem sonetistiem; īpaši ar sonetu vainagu “Iesvaidījums” (“Spārnotā armāda”, 1920) viņš nav noklusējams latvju soneta vēsturē.”

No 50. gados Latvijā dzīvojošiem dzejniekiem antoloģijā (ar agrāko laiku sonetiem) iekļauti Antons Bārda, Antons Birkerts, Austrā Dāle, Valts Dāvids, Kārlis Eliāss, Valdis Grēviņš, Juris Kosa, Kārlis Krūza, Bruno Saulītis, Elza Stērste, Kārlis Štrāls. Paulis Kalva un Jānis Medenis 1955. gadā atgriezās Latvijā no izsūtījuma uz Krieviju, Andrejs Kurcijs tika atbrīvots vēlāk.

Visvairāk sonetu (katram pa trim) ievietoti no Jura Alunāna, Kārļa Jēkabsona, Edvarta Virzas, Arveda Švābes, Pāvila Roziša, Elzas Ķezberes, Andreja Eglīša un Veronikas Strēlertes dzejas.

Antoloģijā ir vēl trīs nodaļas. Nodaļā “Latvju sonetīna 60 gados” ievietoti Jāņa Raiņa, Aleksandra Čaka, Friča Dziesmas, Dzintara

Jura Alunāna soneta “Neredzīgam Indriķim” rokraksts

Neredzīgam Indriķim.

*Tumšība us taveem ķelleem walda,
 To tēv arxim gaiskums nawa dohts,
 Na tawš muhph irē gruhts un pēhdigs gohds,
 Un tēv kaņša nefinn, kur tamalda.*

*Ne ar draugeem lihgmigs tu aic galva
 Sehdeht newaril, kad xēmōs gohds,
 Nedrā weep tur tēvi usluhnohts,
 Un tu nejuhti, xik dphwe falda.*

*Tu phel shropēs rā swephtneeks,
 ar kas ats rēttah, mahjahn nreed pteev fahs
 Kur tik lihgmība ween niht tūm pteevs
 Debhehts kad tehwi ar tēv swephts,
 Hgi wēhl par tēvi miht tēv tēv,
 To jaw bekrni tawas dēefmas tēv fahs.*

Soduma un citu saīsinātie soneti, kā arī Kārļa Dziļlejas sonetiņu vainags "Reiz manis nebūs vairs". Nodaļu "Cittautu soneti latvju dzejā" veido Friča Adamoviča, Laimas Akurateres, Jāņa Ezeriņa, Veltas Sņiķeres un citu atdzejojumi (K. Baļmonts, Š. Bodlērs, Dante, F. Petrarka, A. Puškins, R.M. Rilke, V. Šekspīrs u.c.), bet nodaļu "Latvju sonets un sonetīns pasaules lirikā" — J.A. Burtņieka, T. Buša, E. Ekardes–Skalbergas, E. Stērstes u.c. atdzejojumi vācu, itāļu, franču valodā (J. Alunāns, A. Brigadere, K. Krūza, J. Rainis, V. Strēlerte, A. Švābe). Atzīmēts, ka Raiņa "Kalnā kāpējs" atdejojots vismaz septiņkārt.

Antoloģija sākas ar aperci par soneta vēsturi, un beigās sastādītājs atvainojas "par neizbēgamām kļūdām". Nav nemaz pārāk tālu 2006. gads, kad latvju sonetam būs 150 gadi un kad varētu izdot plašāku antoloģiju, kurā būtu pārstāvēti arī Valija Brutāne (sonetu vainags "Skūpstis uz rokas"), Arvīds Grigulis, Jāzeps Osmanis (vainags "Šūpuļzeme"), Andris Vējāns un citi.

Kas ir "Rusiāde" un tās autors?

Ievērojamais latviešu aktieris Ēvalds Valters (1894–1994) līdz sava garā mūža beigām bija sabiedriski aktīvs Latvijas patriots un līdzdalīgs mākslas dzīvē. Viņa pēdējā loma ir Sāgu teicējs S. Lāgerlēvas "Gēstas Berlinga" izrādē Dailes teātri 1993. gadā — uz simtgadu sliekšņa.

No jaunām dienām Ē. Valteram bija liela interese par literatūru un folkloru. Īpaši tuva kļuva franču klasiskā literatūra, jo aktieris pašmācības ceļā bija apguvis franču valodu un brīvi varēja no tās tulkot. Dziļākajā būtībā abas mūzas — teātris un literatūra — māksliniekam bija vienlīdz tuvas. No franču valodas Ē. Valters tulkojis Rasina "Britaniku", Moljera "Mizantropu", "Skapēna blēdības", "Pilsonis muižniekos", Viktora Igo lugas, bet traģēdiju "Lukrēcija Bordža" dažādu teātru aktieri izrādīja uz vecā Dailes teātra skatuves tulkotāja simtgades svinību laikā.

Ē. Valtera literārajā kontā ir arī franču klasiskās poēzijas atdzejojumi un īpaši populāras viņa tulkotās Lafontēna fabulas paša aktiera izpildījumā. Ēvalds Valters bija Latvijas Rakstnieku savienības biedrs.

Taču līdz pat 90. gadiem nebija zināms, ka Ēvalds Valters laikā no 1945. līdz 1955. gadam, visbīstamākajos Staļina represiju laikos, dzijas valodā rakstījis latviešu tautas ciešanu un pazemojumu hroniku "Rusiāde". Ar pseidonīmu Ints Baltarājs.

"Suverēnā tautas griba" —

Argumenti šīs visai glums.

Komunisma celtniecība —

Humānisma zaimojums.

1955. gadā Rīgā viesojās Zviedrijas flotes kuģis, un interesenti varēja to apskatīt. Ē. Valters piegāja pie kāda virsnieka un franču valodā lūdza aizvest šo sacerējumu uz Stokholmu un nogādāt tuvam draugam. Brīdinot, ka tas ir politiska satura un Latvijā to neviens nedrukās. Tas bija ļoti liels risks. Taču virsnieks lūgumu izpildīja, un jau 1956. gadā "Rusiādi" publicēja Latviešu Nacionālais Fonds Skandināvijā. Ar Andreja Egliša ievadvārdiem, kuros teikts, ka "šis ir pirmais okupētās Latvijas mīkkrēslī rakstītais manuskripts, kas sasniedzis brīvo pasauli un publicēts". Ne Latvijā, ne Zviedrijā neviens nezināja, ka Ints Baltarājs ir populārā aktiera segvārds. Un arī autoram nekas nebija zināms par "Rusiādes" likteni līdz 1990. gadam, kad pēc kādas televīzijas pārraidis par šo noslēpumaino un varonīgo personu Ē. Valters atklāja savu autorību.

1990. gadā Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs "Rusiādi" publicēja Rīgā Stokholmas izdevumam līdzīgā pieticīgā ietērpā.

Skroderdienas Silmačos un — Druvienu?

Kāds sakars Blaumaņa populārajai lugai ar Druvienu Gulbenes pusē? Droši vien nāks atmiņā nesenā pagātne, kad ap Jāņu laiku Druvienā notika slave-nās Nacionālā teātra brīvdabas izrādes, pulcinot skatītāju tūkstošus vairākus gadus.

Skats no izrādes "Skroderdienas Silmačos" 1986. gadā

Taču vēsturiskā saikne ir daudz dziļāka, kālab šīs izrādes notika tieši tur un ne Blaumaņa dzimtajā pusē Ērgļos vai citā vietā. Lieta tāda, ka druvēņietim Jānim Porukam 19. un 20. gadsimta mijā bija radusies iecere uzrakstīt stāstu ar nosaukumu “Skroderdienas Silmačos”, un viņš to arī sācis darīt. Mājas vārds “Silmači” tajā pusē ir ļoti sens un pieminēts arī Poruka stāstā “Kukažiņa”.

Taču, kā atzīstas rakstnieks, viņam ar stāstu nav veicies, un iecerēto sižetu viņš kādreiz pavēstījis Rūdolfam Blaumanim. Tam turpretim darbs sekmējies raiti, un dzīvespriecīgā luga tapusi dažās nedēļās. Tajā nu ienākuši arī Ērgļu apkaimē novēroti tipi un sadzīves notikumi. Sākumā nosaukums ir “Nomaldījušās sirdis”, bet vēlāk Blaumanis paturējis Jāņa Poruka stāstam paredzēto nosaukumu “Skroderdienas Silmačos”. Jāpiebilst gan, ka aizgūtais sižets abu rakstnieku attiecībās radīja vēsumu, kas ar laiku nevis izzuda, bet palielinājās, kā raksta Rūdolfis Egle, tas pat pārgāja paklusā naidā.

1902. gadā Rīgas Latviešu teātrī notika lugas pirmizrāde, un kritika to nolīdzināja līdz ar zemi, kaut gan lomās bija labākie tā laika aktieri — D. Akmentiņa, B. Rūmniece, A. Mierlauks, J. Skaidriete, T. Valdšmits u.c. Taču luga jeb “sadzīves skati ar dziedāšanu” jau drīz pēc apnicinātās pirmizrādes tika spēlēta visur Latvijā ar lieliem panākumiem.

1986. gadā Druvienā pie kādreizējās Silmaču pirtiņas atrašanās vietas ar 400 entuziastu atbalstu un palīdzību uzbūvēja brīvdabas estrādi, atklāja šīs lugas piemiņas muzeju, un ikgadējā pulcēšanās uz Druvienas “Skroderdienām” kļuva par tautu vienojošu notikumu trešās Atmosdas laikā.

No J. Asara recenzijas par lugas “Skroderdienas Silmačos” pirmizrādi

.. autors tagad izšāva v i s u savu pulveri! Ārēji efekti sadziti tik skaļi, ka ausis jau aizkrīt un top nejutīgas pret tiem; personām uzliktas karikatūras krāsas tik biezas, ka acis apžilbst; visi tautas joki un joku meldijas izšķiestas: gan “trīs dakteri, trīs slakteri”, gan “cik bēdīgi tie vecāki”, gan visas Jāņu dziesmas. [...] ar židiem un

Trīnēm viņš ir sasniedzis savus vieglos panākumus. [...] latviešu drāmas nākotnei uz Blaumani maz vairs ko cerēt!

“Dienas lapa”. 1902

Kura latviešu rakstnieka darbi ir filmēti visvairāk?

Visas pasaules kino praksē ir pats par sevi saprotams, ka dažādu valstu kinematogrāfisti ekranizē savas tautas klasiku literāros darbus. Nevar teikt, ka latvieši šajā ziņā būtu bijuši čaki: filma “Pūt, vējiņi!” ir pagaidām vienīgais Raiņa darbu ekranizējums, “Ceplis” — vienīgais kinodarbs pēc Pāvila Rozīša prozas motīviem, ekranizēti divi Jāņa Jaunsudrabiņa darbi, mazliet ekranizēti arī Andreja Upīša darbi. Taču pirmajā vietā no mūsu rakstniecības dižgariem latviešu kinematogrāfisti likuši Rūdolfu Blaumani — viņa sižeti ne tikai filmēti visvairāk, bet arī devuši ļoti drošu pamatu, lai taptu labas, mākslinieciski spilgtas filmas.

Tālais 1955. gads. Top filma “Salna pavasarī”. Rīgas kinostudija vēl tikai uzkrāj spēkus, vietējo kadru pamaz, blakus jaunajam Leonīdam Leimanim filmēšanas paviljonā saimnieko režisors Pāvels Armands — ar krievu kinostudiju “Gosvojenkino”, “Sojuzkino”, “Mosfilm” un “Lenfilm” pieredzi, bet, protams, ne jau nu Rūdolfā Blaumaņa un Latvijas lauku dzīves zinātājs. Arī scenārija autoram Jūlijam Vanagam blakus ir līdzautors — Semjons Nagornijs. No vairākām Blaumaņa novelēm (“Salna pavasarī”, “Laimes klēpī”, “Spījēnos”) kopā saliktais filmas sižets par kalpa puīša Andra un saimnieces Madaras attiecībām izrisināts tā, ka spēj saviļņot skatītājus. Lieliska Madaras lomā ir Zigrīda Stungure, viņas vīru — veco Miglu — atveido skatuves vecmeistars Žanis Kopštāls, Andra lomai uzaicināts operdziedonis Oļģerts Krastiņš.

Jūlijs Vanags šīs filmas scenāriju vēlāk pārveido lugā, sešdesmitajos gados to izrāda Liepājas teātris un Madaras lomā daudz labu vārdu izpelnās Astrīda Kairiša.

1966. gadā režisors Leonīds Leimanis jau patstāvīgi, bez Armanda blakusstāvēšanas uzņem filmu "Purva bridējs", Blaumaņa realīstam klāt likdams daudz ko no savā teātra biogrāfijā iemantotās Eduarda Smiļģa romantiskās skolas. Pats būdams arī scenārija autors, Leimanis dzērājpuisi Edgaru un latviešu literatūrklasikā balto, skaidro Kristīni satuvina ar tik drošu, vērienīgu roku, ka daļa skatītāju sāk protestēt — "tas nav Blaumanis". Latvijas presē izvērsās liela diskusija par ekranizējumu specifiku. Citviet, kur Blaumaņa proza mazāk pazīstama, filmu (ar nosaukumu "Edgars un Kristīne") pieņem vienprātīgāk, jo Vija Artmane un Uldis Pūcītis ir visnotaļ skaisti un simpātiski.

1971. gads — filma "Nāves ēnā". Gunārs Piesis bija debitējis aktierfilmu režijā jau 1961. gadā ar filmu "Kārkli pelēkie zied", bet, ne īsti saprastam un novērtētam, viņam aktierkino nācās pamest. Toties viņš desmit gadus lieliski strādāja dokumentālistikā, īpaša vērtība ir viņa veidotajiem kinožurnāliem "Māksla". Atgriešanās pie "lielā kino"

Skats no filmas "Nāves ēnā" (pēc R. Blaumaņa noveles)

izrādījās ļoti veiksmīga (kaut arī presē bija daži iebildumi par “patvaļībām”, Blaumaņa noveles personāžu paplašinot un ievēdot filmā Birkenbauma atmiņu epizodi ar Marijas tēlu, kā novelē nav). Ne tikai augstas klases aktieri Kārlis Sebris, Eduards Pāvuls, Gunārs Cilinskis, Alfrēds Videnieks, Ģirts Jakovļevs un Vaironis Jakāns, bet arī gluži jauniņais Pēteris Šogolovs mazā Kārlēna lomā, tāpat operatora Mārtiņa Kleina talants ļauj vērtēt šo filmu tā, kā bija dots virsraksts vienai no tālaika recenzijām — “Liela uzvara”.

1982. gads bagātināja latviešu kinematogrāfiju ar jautru komēdiju “Īsa pamācība mīlēšanā”, kur režisora Imanta Krenberga atjautību papildināja līdzscenārista Arnolda Liniņa teatrālisma izjūta, savijot virpulī Blaumaņa humoristisko stāstu pārpratumus par to, kā Jānis (filmā — Rolands Zagorskis) līgavu meklēt brauca. Aktieri jutās brīvi un atraisīti, līdzās veselam barām darbīgu un slinku meitu bija spilgti veco ļaužu raksturi (it īpaši jau Uldis Pūcītis vecā Vēja lomā). Talkā nāca ansamblī “Ornaments” un “Vektors” un Operteātra mākslinieki. Raimonds Pauls bija uzrakstījis mūziku, un tā nu skanēja mazuliet pārveidoti pusrātņu, pusnerātņu tautasdziesmu teksti.

*“Gulta čīkst, gulta čīkst,
Kas to gultu čīkstināja?
Viļņu Jānis čīkstināja
Uz Magoni domādams...”*

Kura karaliene dejoja lauku kāzās?

“**D**iena, kad tiku apstiprināta karalienes Ģertrūdes lomai Grigorija Kozinceva “Hamletā”, manuprāt, radīja apvērsumu manā kinoaktrises dzīvē. Un, kas zina, bez šīs karalienes nebūtu arī Rīgas kinostudijā manas Anceš filmā “Klāvs — Mārtiņa dēls”. Lepnās un spītīgās Anceš, kuru tik spil-

gti atceros līdz pat šai dienai.”

Tas ir fragments no kādas intervijas ar aktrisi Elzu Radziņu un vienlaikus arī atbilde uz jautājumu par karalieni lauku kāzās, tomēr mākslinieces nu jau pusgadsimtu ilgajā kinobiogrāfijā tieši šīs abas lomas — karaliene Ģertrūde un lauku sieva Ance — ieņem tik īpašu vietu, ka der ar tām iepazīties tuvāk.

Kinomākslā Elza Radziņa ienāca jau kā visai populāra Jelgavas un Rīgas teātru aktrise ar 12 gadu skatuves pieredzi.

Kino dēļ viņa nav pametusi darbu teātrī, un latviešu tautā viņa ir īpaši iemīļota, tāda tuva, no skatuves vai ar roku aizsniedzama, tik spoža divspēlē “Mīlais melis” ar Kārli Sebri un vēl daudzās citās lomās. Arī — pa Latviju krustu šķērsu izbraukājusi, koncertos tautasdziesmas skandēdama. Toties ārpus Latvijas viņas talanta mirdzumu pamanīja 1964. gadā Šekspīra lugas “Hamlets” kinovariantā Hamleta mātes lomā. Kopā ar Inokentiju Smoktunovski viņa kļuva leģendāra, uz mūžiem pasaules kinomākslas klasikā ierakstīta. Viņai radās iespēja apbraukāt dažu labu ārvalsti (šodien tas šķiet pats par sevi saprotams, bet PSRS laikos reti kuram izdevās palūkoties, kā dzīvo cilvēki ārpus bēdīgi slavenā “dzelzs aizkara” iesprostojuma). Savā raksturā jau tā vairāk enerģiska un droša, ne klusa un bikla būdama, Elza Radziņa pēc

Elza Radziņa Ances lomā filmā “Klāvs — Mārtiņa dēls”

tikšanās Londonā ar Lorensu Olivjē, pēc viesošanās Šekspīra dzimtajā pilsētā Stretfordā, pēc braucieniem uz Prāgu, Helsinkiem un vēl arī gluži eksotiskām tālām vietām guva jaunus spēkus, pašapziņu, darbaprieku. Un Ances lomā režisora Oļģerta Dunkera filmā “Klāvs — Mārtiņa dēls” viņa krietni vien pārspēja, pārsniedza to, kas bija scenārijā ierakstīts.

“Man netik glēvi un mazdūšīgi cilvēki, kas pakļaujas nelaimēm un sāpēm, ļaujot tām valdīt pār sevi, kas gatavi savu sirdi kā maišeli izkratīt katram pretimnācējam. Manas varones parasti cenšas pretoties šādai asarainībai un gaudulībai, neļaujot dažādiem slābuma brīžiem vaļu. Tieši tādēļ man patīk arī Ance, kura sava aizvainojuma rūgtumu un sāpes izdzied dziesmā,” atzīst aktrise. Filmas scenārijā ir runa par Ances dziesmas “dīvainu smeldzi”, “pirmās mīlestības, pirmās vilšanās, pirmo ciešanu melodiju”, bet uz ekrāna ir jūtu eksplozija: Raimonda Paula valsi aktrise gan dzied, gan izdejo.

“Kā vientuļīgi vēji kauc...”

un

“Cik skaisti zied tā vasara, vasara, mana vasara...”

Ne tikai sāpes par zaudētu mīlestību, bet tautas vēstures traģēdija izskan šajā epizodē, kur pie lauku kāzinieku galda risinās neparasti drosmīgs dialogs par “vecu laiku” un “jauno laiku” dzīvesveidu, attieksmi pret zemi, cilvēku pamatvērtībām. No izsūtījuma nesen mājās palaistais “kulaks” Vilis Stonka un “bandītu brūte” Ance pārstāv “vecu laiku” domāšanu (tolaik jau oficiālā terminoloģija nacionālos partizānus sauca par bandītiem), un filma pēkšņi vedināja uz domu, ka šie “vecu laiku” cilvēki ir dvēselē daudz dziļāki, daudz cildenāki, nekā viņus grib parādīt.

Ne velti pēc filmas pirmizrādes izskanēja doma: Ances dzīvestāsts vien varētu aizpildīt visu filmas ekrāna laiku...

Kuru blūzu gribēja pārvērst par maršu?

Filmai “Lietus blūzs” scenāriju rakstīja Dagnija Zigmonte, viena no savdabīgākajām latviešu prozaiķēm. Pārdaugavas nomalē, savā Brūkļu ielas mājas klusumā un diezgan lielā vientulībā dzīvodama, viņa brīnum precīzi saklausīja cilvēku ikdienas dzīvi, izjuta šīs sadzīves konfliktus un drāmas, mācēja pati un mācīja mūs galvu turēt augšā un iet taisnu ceļu, tomēr — saprast cilvēkus un piedot viņu vājības, nepārsteigties ar nosodījumu. Spilgta bija rakstnieces meistarība dialogu veidošanā. Režisors Oļģerts Dunkers vairākkārt brauca pie viņas ciemos, aicināja un mudināja, līdz scenārijs bija gatavs.

“Lietus blūzs” — lirisks stāsts par to, ka veikala pārdevēja Iriša svin savu 35. dzimšanas dienu un nevēlas no draugiem pieņemt tik labi gribēto palīdzību personiskās dzīves “nokārtošanā”. Gan viņa pati spēš atrast savu laimi!

Tā iecerēts, tā izvēlēts lēna, pieklusināta “blūza” ritms.

Nē, nē, tā nevar — 1980. gada 1. septembrī no Maskavas Kinokomitejas raksta visuzinošs ierēdnis, galvenās redakcijas galvenais redaktors, atteikdamies apstiprināt scenāriju. Visu varoņu likteņos esot samezglājumi un sarežģījumi, tos vajagot pārcirst un atrisināt. Aktīvāk, aktīvāk, kas tā par “novērošanu no malas”!

Ja Maskava neparaksta scenāriju, tad filmas uzņemšana nevar sākties.

1981. gada 2. jūlijā ir pabeigts jauns scenārija variants, gan ne īpaši “aktivizēts”, toties ar diplomātisku un itin garu pavadvēstuli, kurā Latvijas Kinokomitejas galvenais redaktors Tālivaldis Margēvičs viltīgi cenšas ieskaidrot, ka Irišas raksturs tagad nu gan esot daudz, daudz asāks, bet “blūza” tonalitāti tomēr esot vērts saglabāt (taktika pareiza, neba nu maskavieši ar pirkstu vilks līdzī, salīdzinādami jauno un sākotnējo Irišu, gan jau nopriecāsies, ka viņu “gudrie padomi” ir ņemti vērā).

Rasma Garne un Juris Lejaskalns filmā "Lietus blūzs"

Un 1981. gada 13. jūlijā nāk Maskavas atbilde: nu labi, scenāriju apstiprinām. Bet gan tikai ar nosacījumu, ka finālā "tiks skaidrāk iezīmēta filmas varones tiekšanās pēc laimes".

Scenāristei, režisoram un Latvijas Kinokomitejas galvenajam redaktoram pietika prāta, lai Irisai tomēr neliktu pēc Maskavas pavēles marša solī doties pretī laimei personiskajā dzīvē. Aktrises Rasma Garne biogrāfijā šī kinoloma ir viena no jaukākajām lappusēm.

Vai hercoga Jēkaba galmā spēlēja latvieši ?

Par hercoga Jēkaba laika mūzikas dzīvi nav daudz ziņu. Tomēr skaidrs, ka ar 1642. gadu, kad Jelgavas un Kuldīgas pilis tika atzītas par galma rezidencēm, nostabilizējās arī galma dzīve ar visām tolaik pieņemtajām tradīcijām. Dievkalpojumiem bija nepieciešams ne tikai galma mācītājs, bet arī ērģelnieks, bija nepieciešama sava galma kapela, jo svētkos un svinībās neiztika bez mūzikas. Hercoga Jēkaba kāzu brauciens, precoties ar Brandenburgas kūrfirsta meitu Luīzi Šarloti, veda no Kuldīgas uz Jelgavu. Kuldīgā svinības ritēja septiņas dienas un droši vien ne mazāk Jelgavā. Bija svinīgi dievkalpojumi, bija mielasti un dejas. Svētku gājienos piedalījās taurētāji un bungotāji, bija galda, bija deju mūzika.

Mūziķu stāvokli galmā noteica stingra rangu tabula, īsts galma "kārtības rullis". Bija stingri noteikts, pie kura galda katram sēdēt, kādi ēdieni katram tiek pasniegti. Vēsturnieks J. Juškevičs apraksta kādu maltīti Jelgavas pili 1655. gadā. Pavisam klāti 18 galdi, no kuriem ērģelniekam atvēlēts sēdēt pie astotā galda galma ierēdņu istabā kopā ar darbvežiem, sekretāru un galma ķirurgu, resp., bārddzini, jo galma ārsts ierindots augstākā rangā. Taurētājiem ierādīta vieta pakāpi zemāk — gan tajā pašā istabā, bet pie devītā galda. Uz pirmā galda, pie kura sēdēja hercoga ģimene, pasniedza 20 ēdienus, turpretī uz astotā un devītā — tikai pa sešiem ēdieniem. Ērģelnieka galdā tika liktas butes, skābi kāposti, reņģes, mencas, nēģi un vērša gaļa. Turpretim taurētājiem gaļas vietā pasniegta vienkārši biežputra. No šī laika saglabāties arī hercoga diriģenta vārds. Tas no 1621. līdz 1658. gadam bijis kāds Heizo Raudens.

Par to, ka hercoga Jēkaba galma mūziķiem bijusi laba slava arī ārpus hercogistes robežām, liecina vēsturiskie materiāli, par kuriem stāsta S. Bogojavlenskis savā grāmatā "Maskavas teātris caru Alekseja un Pētera laikā". Viņš citē cara Alekseja Mihailoviča ukazu pulkvedim

Nikolajam fon Stadenam, kurā viņam pavēlēts doties “uz Lielo Novgorodu un Pleskavu un pie Kurzemes kņaza Jēkaba un, uzturoties Kurzemē, sarunāt lielā valdnieka dienestam visādus labus rūdu zinātājus meistarus, kuri visādas rūdas labi pazīst un tās kausēt prot, kā arī divus cilvēkus — pašus labākos un mācītākos taurētājus un vēl divus cilvēkus, kas māc visādas komēdijas taisīt”.

Fon Stadena misija nav bijusi diez cik veiksmīga. Gan rūdu pazinēji, gan mākslinieki baidījušies braukt uz Krieviju — pa daļai tālā ceļa dēļ, pa daļai sakarā ar visai izplatītām runām, ka ārzemniekus Krievijā neciešot, ar viņiem slikti apejoties un reizēm pat draudot izsūtīt uz Sibīriju. 1672. gada decembrī Stadens atved uz Maskavu tikai taurētāju un vēl četrus mūziķus, kā arī septiņus dažādus mūzikas instrumentus. Muzikantu vārdi ir zināmi, un taurētājs Johans jeb, pēc citiem dokumentiem, Jānis Valdons, šķiet, ir bijis latvietis. Viņš bijis kara trompetists, ar ko arī izskaidrojama viņa kā nevācieša iespēja pārvarēt stingrās cunftu barjeras.

Ar muzikantiem noslēgtajā līgumā rakstīts, ka viņi var spēlēt uz visiem līdzī atvestajiem instrumentiem kopā “ar vokālu izpildījumu” un vajadzības gadījumā “arī uz citiem instrumentiem”. Kopā ar viņiem ieradusies vēl kāda cita ārzemju mūziķu grupa, un abas šīs grupas 1672. gadā arī piedalījās pirmajā Maskavā notikušajā teātra izrādē ar Johana Gregori lugu “Artakserksa darbība”.

Maskavā mūziķi tomēr nav uzturējušies ilgi. Jau 1674. gada vidū tie esot aizbraukuši un viņu vietā sarunāti citi.

Tā laika stingri noteiktajos cunftu ietvaros latviešu mūziķiem nebija iespējams iegūt kaut cik profesionālas muzicēšanas iemaņas. Tomēr dažādi materiāli liecina par latviešu zemnieku instrumentu spēles prasmi un pat par to izgatavošanu. Pret latviešu kapelu jeb, kā tās toreiz dēvēja, “kompaniju” uzstāšanos godos un kāzu svinībās asi vērsās vācu muzikanti. Sūdzībās par “fušieriem”, kā sauca nelicenzētos ansambļus, lasām, ka “pa visu rudeni tikai divas nevācu kāzas bijušas, jo citas mums fušieri nozaga” vai ka muzikanti esot bijuši spiesti “klusī sēdēt un ar sāpēm noskatīties, kā vēl trīs kompanijas bez mums uzspēlē”. Tā laika muzicēšanā pat bija noteikta instrumentu sociālā klasifikācija, kad zināmus instrumentus atļāva lietot tikai aristokrātijai, bet citus — tautas zemākajiem slāņiem. Mežragus un citus metāla pūšamos instrumentus drīkstēja

lietot tikai aristokrātijas un tirgoņu svinībās, koka pūšamos instrumentus bija atļauts spēlēt sabiedrības vidējo aprindu godībās, bet par zemāko slāņu instrumentiem tika uzskatītas tikai svilpes un bungas. Tā Kurzemes hercogistē izdotā rīkojumā nevāciešiem (t.i., latviešiem) teikts: “Kāzas lai ilgāk par vienu dienu nenotiek, pie tam lai netiek ņemts alus, nepavisam ne kafija, tēja vai vīns, nedz cepumi un pie mūzikas nekādi pūšamie instrumenti.”

Tādos apstākļos arī ļoti prasmīgam latviešu muzikantam iekļūšana hercoga galma kapelā bija liela nejaušība un, ja tas arī notika, par to klusēja. Kurzemes hercogistē rangu tabula bija tikpat stingra kā hercoga pili kārtība pie galda.

Kad dibināts skolotāju seminārs Vidzemē?

Pēc Vidzemes zemnieku brīvlatīšanas 1819. gada likumi paredzēja, ka pagastam ir pienākums uz katriem 1000 iedzīvotājiem uzturēt skolu un bez tam vēl katrā draudzē — draudzes skolu. Pagasta skolā mācīja lasīt, dziedāt un atskaitīt t.s. katehisma “galvas gabalus”. Draudzes skolās mācīja arī rakstīt, rēķināt un latviešu valodu. Ja pagasts vai muiža uz sava rēķina sūtīja kādu bērnu draudzes skolā, tad tam, skolu beidzot, bija seši gadi jākalpo par skolotāju vai rakstvedi. Tomēr drīz vien draudžu vadība saprata, ka šī skolu sistēma paliks bez pamatiem, trūkstot pietiekami sagatavotiem skolotājiem.

Pirmā Vidzemes sinode 1834. gadā ievēlēja skolu komiteju Krimuldas mācītāja Krišjāņa Ulmaņa vadībā. Noklausījusies Ulmaņa ziņojumu par skolu stāvokli Vidzemē, sinode 1835. gadā iesniedza ģenerālgubernatoram priekšlikumu dibināt divus skolotāju seminārus (vienu latviešiem, otru igauņiem). Valmieras mācītājs F. Valters ieteica sūtīt uz Vācijas studēt apdāvināto Jāni Cimzi, kas arī no 1836. līdz 1838. gadam mācījās Vācijā, Veisenfelsas seminārā. Veisenfelsā gūtās

zināšanas Cimze vēl papildināja kā brīvklausītājs Berlīnes universitātē, studējot filozofiju, teoloģiju, pedagogiju un arī mūziku.

1839. gada jūnijā Cimze atgriezās Vidzemē un novembrī atvēra Vidzemes latviešu draudzes skolu skolotāju semināru. Par tā mācību valodu noteica vācu valodu. Valdība pieprasīja, lai semināru pakļautu Izglītības ministrijai, ko tūlīt noraidīja bruņniecība. Iekšlietu ministrs tad pavēlēja semināru slēgt. Lai apietu šo rīkojumu, semināru pārdēvēja par draudzes ķesteru skolu un līdz 1853. gadam to uzturēja muižniecība.

1849. gadā semināru legalizēja un tadpat pārcēla uz Valku. Kurss bija trīsgadīgs. No 1839. gada līdz pat savai nāvei 1881. gadā to vadīja J. Cimze. Tāpēc arī to tautā sauca par Cimzes skolu un pašu Cimzi par skolastēvu. Cimzes seminārā bija labi nostādīts muzikālās audzināšanas darbs. Jaunie skolotāji apguva ne tikai klavieru un ērģeļu spēli, obligāta bija arī vijoles spēle, jo tolaik maz bija skolu, kurās bija mūzikas instrumenti, un skolotājs bieži mācīja dziedāt ar vijoles palīdzību. Cimzes seminārā izauga nākamie latviešu koru kustības veidotāji: gan Dziesmusvētku diriģenti, gan arī tautas muzikālo garamantu vācēji.

Cimzes skola Valkā ap 1880. gadu

Jau no paša sākuma ap semināra mērķiem bija asi strīdi. Garīdzniecība sprieda, kā tas izskanēja arī 1842. gada sinodē, ka latvieši tā kā tā nespējot savu tautību noturēt un tie esot jāvirza uz pārvācošanos. Rusifikācijas briesmas garīdzniecība saskatīja zemnieku kustībā, pārējot pareizticībā. Tādēļ mācītāji iestājās par to, lai semināra jaunākajās klasēs mācības notiktu latviešu, bet augstākajās — vācu valodā. Pret latviešu zemnieku vācisko izglītību savukārt iebilda muižniecības pārstāvji, baidoties, ka tad zemnieki pametīšot savu kārtu. 1844. gada landtāgs pārmeta semināra direktoram mācītājam Valteram, ka tas ābolu vietā gribot audzēt firziķus, un nolēma, ka seminārā būtu aizliedzama vācu valoda.

J. Cimzem savas darbības laikā bija jāsaņem pārmetumi no abām pusēm. Mostošā latviešu tautiskās atmodas kustība kritizēja Cimzes provācisko orientāciju, turpretim garīdzniecība uzskatīja, ka seminārā attīstās bīstams brīvdomības gars. Pats Cimze bija ideālists, kas mīlēja un cienīja savu tautu, daudz tika darījis tās dziesmu vākšanā un apdarē, bet uzskatīja, ka progress panākams vienīgi ar apgaismību, izglītību, kultūras attīstību, tādēļ centās izvairīties no asām sadursmēm. Pirmo Dziesmusvētku laikā tāda izvēršanās jo asa. Pamācīgais tonis mācītāja Augusta Bīlenšteina uzrunā izraisīja krasu atbildes reakciju no Kronvaldu Ata puses, un Cimze, cenšoties samierināt un pats negribot, nelaimīgā kārtā izrādījās vācu mācītāju pusē.

Pēc cara valdības nozīmētās senatora Manaseina revīzijas un krasi uzsāktā rusifikācijas procesa Vidzemes muižniecība nevēlējās pakļauties valdības pieprasītajām reformām un tādēļ semināru 1890. gadā slēdza. Tā pastāvēšanas laikā semināru beidza 479 absolventi, to vidū tādi izcili sabiedriskie un kultūras darbinieki kā Auseklis, Apsīšu Jēkabs, Juris Neikens, Baumaņu Kārlis, Jānis Sērmūklis, Indriķis Zīle u.c.

1894. gadā Rīgā no jauna nodibināja Valkas skolotāju semināru, kas no 1902. gada darbojās Valmierā. Tas atkal uzņēmās latviešu tautskolotāju gatavošanu. Kurss bija trīsgadīgs, no 1903. gada četrgadīgs, bet mācību valoda nu bija krievu. Seminārā gribēja mācīties daudz latviešu jauniešu. Jau pirmajā gadā pieteicās 167, no kuriem uzņēma tikai 40. 15 jauniešiem tika piešķirtas stipendijas. Skolotāju semināra audzēkņiem vajadzēja maksāt 20 rubļu lielu mācību maksu gadā, par

uzturu — 100 rubļus, bet pēc 1905. gada 150 rubļus. Stipendiāti no šiem maksājumiem bija atbrīvoti.

Par mūzikas skolotāju no 1906. gada seminārā daudzus gadus strādāja Jēkabs Mediņš, un muzikālās audzināšanas līmenis tajā bija ļoti augsts. 1917. gadā semināru evakuēja uz Sizrāņu un tur 1919. gadā slēdza. Šo semināru absolvējuši 520 audzēkņi, to vidū tādi izcili kultūras darbinieki kā dzejnieks Jūlijs Dievkociņš, rakstnieks Jānis Ezeriņš, skolotājs un rakstnieks Leons Paegle un citi.

Jānis Cimze par skolu

Skola ir arkls, ar ko izravē nezāles. Izmantojiet šo darba rīku, un jūs ieraudzīsiet savu tautu atbrīvojoties no jaunām vainām. Līdzīgi kā ķermenim jābūt stipram, lai noteiktu barību uzņemtu, tāpat arī garam priekš garīga baudījuma jābūt stipram un nogatavojušamies. Skola ir tā, kas var sagatavot tautu garīgu vērtību izmantošanai.

Kad dibināts skolotāju seminārs Kurzemē?

Līdzīgi Vidzemei, arī Kurzemē pēc zemnieku brīvlaišanas 1817. gada likumos bija noteikts, ka pagastiem ir pienākums uz katriem 1000 iedzīvotājiem uzturēt skolu. Bet pagasti bija pārāk nabagi, lai pildītu šo prasību. Mācītāji sāka uztraukties, jo izglītības līmenis vairākās draudzēs bija tik zems, ka nevarēja pat nodrošināt pienācīgu dievkalpojumu norisi. Trūkstot nepieciešamām dziedāšanas iemaņām, draudze nevarēja vairs kopā nodziedāt korāli. Bija nepieciešami izglītoti latviešu skolotāju kadri.

Skolotāju semināra dibināšanu Kurzemē ierosināja Cīravas mācītājs J.Volters. 1831. gadā viņš nosūtīja uz Vāciju mācīties sava pagasta saimnieka Kalnieka dēlu Andreju, kas dabūja uzvārdu Bergmanis. Atgriezies Andrejs Bergmanis sāka strādāt par skolotāju Dzērvēs—Cīravas skolā, kas izvērtās par nelielu izglītības centru, sava veida mazu semināru. 1836. gadā pēc Voltera ierosmes Kurzemes landtāgs nolēma piešķirt līdzekļus Irlavas skolotāju semināra celšanai.

1840. gada rudenī Irlavas seminārs uzsāka darbu, sākumā gan saucoties par draudzes skolu. Semināra tiesības tas dabū 1841. gada janvārī. Kurss bija trīsgadīgs, un mācību valoda — vācu. Semināra direktors no 1841. līdz 1882. gadam bija Prūsijas vācietis, teologs no Karalaučiem Karls Zadovskis, labs pedagogs un tolerants attieksmē pret latviešu izglītošanos. Irlavas semināram savā darbā bija jāsaduras ar tām pašām grūtībām kā skolotāju semināram Vidzemē. Arī Kurzemē vairāki muižnieki kategoriski iebilda pret vācu valodas mācīšanu latviešu skolās. 1853. gadā Kurzemes landtāgs pārmeta Zadovskim semināra “vācināšanu”, jo vācu valoda latviešu skolotājiem esot kaitīga, un pat iecēla komisiju semināra pārbaudei. Zadovskis vēstulē Bergmanim rakstīja, ka, pēc komisijas domām, turpmāk pagastos “pieņemami tikai tādi skolotāji, kas vāciski nerunā, pastalās staigā un strādāt prot”.

Irlavas semināra ēka

Irlavas seminārā bija ļoti labi nostādīts muzikālās audzināšanas darbs, ko no 1850. līdz 1893. gadam vadīja bijušais semināra absolvents Jānis Bētiņš. Tāpat kā Vidzemē, arī Irlavas skolotāju seminārā liela vērtība bija pievērsta dziedāšanai, diriģēšanas iemaņu, tāpat mūzikas teorijas pamatu apgūšanai. Atšķirībā no Valmieras–Valkas semināra Irlavā īpaša uzmanība tika veltīta instrumentu spēlei. Slavens bija semināra orķestris, un semināra absolventu darba nopelns bija strauja instrumentālo ansambļu un orķestru attīstība Kurzemē, tā bija pārāka par stāvokli Vidzemē. Pirmajos Dziesmu svētkos 1873. gadā, kuros J. Bētiņš bija arī virsdiriģents, piedalījās Irlavas semināra orķestris, kas atskaņoja ne tikai dziesmu pavadījumus, bet uzstājās arī patstāvīgi. “Latviešu Avīzes” rakstīja: “Nodaļu starpās spēlēja slavenais orķestris zem J. Bētiņa kunga vadības.” No Vidzemes orķestru nebija, ko arī prese atzīmēja: “Tā tik bija viens mūziķu koris (domāts — orķestris) — Bētiņa kunga teicamais koris iz Irlavas ar 31 biedru.”

Pēc cara valdības 1882. gadā nozīmētās un senatora Manaseīna vadītās revīzijas par stāvokli Baltijas guberņās semināru gribēja pakļaut rusifikācijas reformām. Tam pretojās muižniecība. Semināru 1893. gadā pat uz kādu laiku slēdza. Kurzemes muižniecības priekšnieks grāfs Keizerlings bija ar mieru iet uz kompromisu un 1897. gadā semināram apstiprināja jaunus statūtus. Darbs tomēr nesekmējās, un 1899. gadā semināru slēdza pavisam.

Irlavas skolotāju semināru beiguši 772 absolventi, to vidū tādi izcili sabiedriskie un kultūras darbinieki kā valodnieks Ludis Bērziņš, pianists un ērģelnieks Ludvigs Bētiņš, rakstnieks un folklorists Ansis Lerhis–Puškaitis, mediķis Pauls Dauge, diriģents un komponists Vīgneru Ernests u.c.

Kas būvēja Lestenes ērģeles un kā tās aizgāja bojā ?

Pagājušos gadsimtos feodālo valstiņu valdniekiem un viņu vasaļiem muižniekiem baznīcas bija ne mazāk svarīgs reprezentācijas objekts kā pilis. Tā arī Jurgens Georgs Firkss 1669. gadā nopircis no tautas teikās bieži pieminētā Jaunpils barona Frīdriha fon Rekes Lestenes muižu, nolēmis tur uzcelt baznīcu, kurai līdzīgas nebūtu visā Kurzemes hercogistē. Firkss ir bijis hercoga Jēkaba sūtnis Francijā, tā ka ārzemju paraugi viņam bija labi zināmi. Lestenes baznīcai pamatus ielika jau 1690. gadā. Tomēr darbs uz priekšu gājis lēni. Baznīcu turpināja celt vai veselus 30 gadus, bet tikai no 1704. gada temps paātrinājās, un 1709. gadā baznīca tika pabeigta — tas jau bija Firksa mazdēla laikā.

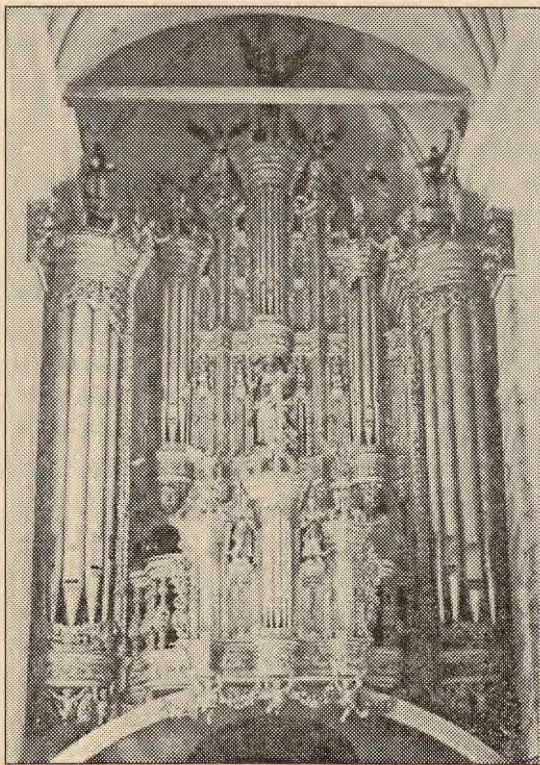
Skaidrojums baznīcas ilgajai celšanai rodam tautas teikās, kas lēnos būvdarbus saista ar nešķīsto garu iejaukšanos. Ir teika par kādu briesmīgu lozēšanu. Mācītājs licis visiem baznīcēniem — sievietēm lakatus, vīriešiem cepures — samest vienā kaudzē. Pats mācītājs no kaudzes izvīlīcis vienu lakatu un vienu cepuri. Cepure piederējusi kādam no baznīcas mūrniekiem, bet lakats — kādai jaunavai. Pēc tam mūrnieks un jaunava sasieti ar ķēdēm un iemūrēti baznīcas mūrī pretī dievgaldam. Nu mūri vairs neesot gāzušies — un darbi varējuši turpināties.

Lestenes baznīca tiešām bijusi izcils arhitektūras meistardarbs, jo visa ārējā un iekšējā izbūve, ieskaitot ērģeles, veikta vienā laikā un vienā stilā. Rakstnieks Kārlis Ieviņš, viens no tiem laimīgajiem, kas vēl redzējis Lestenes baznīcu tās pilnveidā, 1932. gadā rakstīja: “Lestene — viena no visskaistākajām pērlēm starp Latvijas lauku baznīcīņām. Nav nekur vairs tādas Latvijas spožajos laukos! Citā zemē viņa jau būtu plaši pazīstama un tūristu apmeklēta.”

Unikālos baznīcas kokgriezumus veidojis Ventspils slavenās koktēlnieku skolas pārstāvis Nikolauss Sēfrens jaunākais, bet milzīgo darbu viens jau veikt viņš nevarēja. Vai palīdzējuši arī apdāvināti latviešu meistari?

Visvairāk tautas nostāstu ir saglabājies par ērģelēm. To būvei Sēfrenss ir ataicinājis Liepājā dzimušo vācu meistarū Kornēliusu Rāneusu. Tas ērģeles pabeidzis 1708. gadā vienlaicīgi ar instrumentu rotājošiem kokgriezumiem. Taču vēsturnieks Juris Juškēvičs min kādu nostāstu, tautas versiju, ka ērģeļu stabules griezis kāds muižas jauneklis Dāvids, kurš bijis iemilējies Firksa audžumeitā Marijā. Barons sākumā gribējis pārdrošnieku padzīt, bet tad iedomājies izmantot viņa talantu un apsolijs audžumeitu par sievu, ja ērģeles tiks teicami uzbūvētas. Teika vēsta, ka Dāvids arī tiešām apprecējis savu iecerēto, bet kāzu dienā no kāda baznīcēna aplipsis ar mēri un otrā rītā, jauno pāri modinot, tie atrasti apkampušies, bet miruši.

Dažādas versijas ir par ērģeļu aprbrīnojamo mehānismu un tā sabojāšanos. Ērģelēm spēlējot, pašā augšā melns koka ērglis (baronu Firksu

Lestenes baznīcas ērģeļu prospekts

vapeņa simbols) plivinājis spārnus, ķēniņš Dāvids spēlējis uz arfas stīgām, eņģeļi un apustuļi muzicējuši uz dažādiem instrumentiem. Visu šo orķestri un vēl divus dziedātājus, zizli vicinot, vadījis Mozus. Viņam pie tam pakausī bijis iebūvēts “runājamaiss kanāls”. Ja kāds šajā kanālā iedziedājis, Mozus — statuja bijusi ar atvērtu muti — runājis pārkonīgā balsī.

Teika stāsta, ka barons ērģeļu meistaram esot izdūris acis, lai tas neuzbūvētu tādu brīnumu nekur citur. Meistars lūdzis

atļauju vēlreiz spēlēt savu brīnuminstrumentu. Esot spēlējis brīnišķīgi, pa akļajām acīm ritējušas asaru lāses. Bet pašās beigās viņš esot kaut ko pagrozījis, un nu vairs tēli nav kustējušies.

Teikas ir skaistas, bet izskaidrojumi tomēr diezgan prozaiski. Nelielajai Lestenes baznīcai neparasti lielās ērģeles ar 33 reģistriem tomēr bija par skaļām. Tā arī tautas atmiņās stāsta, "kad laiduši visas bazūnes vaļā, baznīcas mūri esot ieplaisājuši". Pārāk skaļās balsis ērģelēm 1724. gadā pārtaisījis kāds amatnieks, bet līdz ar to mehānisms vairs nav darbojies. Arī teikai par meistara Dāvida kāzām ir vēsturisks pamats. 1709. gadā Kurzemē ienāca mēris. Lestenē, tāpat kā visā zemē, izmira veselas zemnieku sētas, nomiruši vairāk nekā puse iedzīvotāju. Ir zināms, ka arī Lestenes kokgriezumu autors Nikolauss Sēfrenss jaunākais nomiris no mēra 1710. gadā.

1873. gadā ērģeles gan nomainīja ar jaunām, kas esot maksājušas 1200 sidraba rubļu. Tomēr vecā instrumenta ārējo veidolu atstāja to pašu — tik ļoti tas saderējās ar baznīcas iekšējo arhitektūru.

Kariem Lestenes baznīca spītēja dūšīgi, tā paglābās gan Pirmajā, gan Otrajā pasaules karā. Bet — savam liktenim neizbēgsi! Lestene aizgāja bojā cilvēku nevērības un vandālisma dēļ pēckara gados. Nevienam tolaik nerūpēja skaistās baznīcas liktenis. 1967. gadā baznīcu pārbūvēja un pielāgoja kaltes un ūdenstorņa funkcijai! Daļa kokgriezumu tagad atrodas Rundālē, bet, cik daudz sapostījusi alkatība, nevīžība, lietus un vējš, grūti pat pateikt. Tā izvazātas tikušas arī ērģeles un to stabules. Taču baznīcas vecie mūri vēl turas stingri.

Varbūt Lestene kādreiz vēl sagaidīs savu meistaru Dāvidu!

LESTENES BAZNĪCA

Teika

Sākumā Lestenes baznīcas tornis bijis dikti augsts. Tad kuģinieki to nolādējūši. Viņi braukūši pa jūru, gribēši braukt uz Rīgu, bet vienmēr nobraukūši šķībi. Pērkons tad vienreiz torni nospēris, ka nav varēši vairs atjaunot.

Kur atrodas Latvijas lielākās ērģeles?

Lai cik liela arī būtu Rīgas Doma ērģeļu slava, Latvijas lielākās ērģeles atrodas Liepājas Sv.Trīsvienības baznīcā. Unikālajam instrumentam ir ļoti gara vēsture, un tās, tāpat kā saka par pilsētām — metropolēm, nav būvētas vienā dienā, pat ne vienā paņēmienā.

Liepājas Sv. Trīsvienības baznīcas pamatakmens tika likts 1742. gada 19. jūlijā, un jau 1758. gada 5. decembrī, vēl pilnībā nepabeigta, baznīca tika iesvētīta. Baznīcu cēla vācu draudzei, un godkārigie muižnieki gribēja to redzēt jo lepnu un greznu, tādēļ iekšdarbus, kas vērtā celtni par vienu no krāšņākajiem Kurzemes dievnamiem, pabeidza tikai 1775. gada jūnijā. Celtne bija tik cēla, ka savā laikā to pat piedēvēja arhitektam Bartolomeo Rastrelli (Liepājas vācu kalendārs, 1875. g.).

Jau baznīcas celtniecība ilga gadus piecpadsmit, taču tās ērģeļu vēsture ir vēl sarežģītāka. Pirmais ērģeles te ir būvējis meistars Johans Heinrihs Joahims, kuram tajā laikā bija izdota privilēģija vienam pašam būvēt ērģeles visās Kurzemes baznīcās. Ērģeles bija gatavas, baznīcu atklājot, —1758. gadā. Pretim altārim bija skatāmas “labi ierīkotas un ar 36 balsīm un skaistu zvanu spēli uzbūvētas ērģeles”. Taču nabaga meistars Joahims jau bija gados un kļuvis kurls. Tā vismaz liecina dokumenti par viņa būvētajām ērģelēm apmēram tajā pašā laikā Rīgā Sv.Ģertrūdes baznīcā. Tādēļ liepājnieki, neapmierināti ar instrumenta skanējumu, uzdeva būvēt jaunas ērģeles Halles privilēģētam ērģeļu meistaram Heinriham Andreasam Konciusam, kurš tai laikā dzīvoja Rīgā un kuram, starp citu, ļoti atzinīgu rekomendāciju ir rakstījis pats Johans Sebastians Bahs. Vienlaikus ar ērģeļu būvi Liepājā Konciuss no 1773. līdz 1776. gadam paplašina un pārbūvē arī Rīgas Doma ērģeles.

Liepājas Sv.Trīsvienības baznīcas ērģeles Konciuss būvē no 1773. līdz 1779. gadam, kad 26. augustā Konciuss nodod gatavas ērģeles ar

38 balsīm, 2 manuāliem, pedāli un ap 2000 stabulēm Trīsvienības baznīcas ērģelniekam un skolas rektoram K.G.Kāckim. Ērģeles pilsētai izmaksājušas dārgi. Jau sākot būvi, Konciusam izmaksāts 1600 florīnu. Var jaust, ka ir bijuši iebildumi par lielo dārdzību, kādēļ atrodams īpašs summas precizējums, ka pilsēta par ērģelēm samaksājusi 2647 valsts dālderus un 66 vērdiņus Vecās Joahima ērģeles tiek izmestas, saglabājot vienīgi prospektu. Šis 18. gadsimta 50. gados veidotais rokoko kokgriezums arī pašlaik ir ērģeļu vecākā daļa.

Konciusa būvētās ērģeles tikušas augstu novērtētas. U. fon Šlipenbahs savā ceļojumu aprakstā 1809. gadā atzīmē, ka "ērģeles, kurām ir zvanu spēle un sevišķi satriecošs skaņas kuplums, ir labākais šāda veida darbs Kurzemē". Arī vēl šobrīd ērģelēs, kuras 19. gadsimtā vairākkārt ir pārbūvējis un paplašinājis ērģeļu meistars Kārlis Pēteris Oto Hermanis, vēl ir saglabājušās H.Konciusa darinātās balsis. Kaut arī Konciuss būvējis daudzas ērģeles dažādās Eiropas pilsētās, vienīgā liecība par viņa veikumu ir saglabājusies Sv. Trīsvienības baznīcas ērģelēs.

K.Hermanis palielinājis ērģeļu reģistrus līdz 64 balsīm, tātad pievienojot Konciusa balsīm vēl 13, un 13 balsis pedālī. Hermanis tāpat rūpējies par ērģeļu skanīguma kvalitāti samērā ar baznīcas telpu, ierīkojot palīgieslēgus: "Kviecošās balsis uz jauki skanīgām ir izmainītas."

K.Hermaņa darbu turpinājis viņa dēls Kārlis Aleksandrs Hermanis. Jau 1871. gada vasarā viņš piebūvējis t.s. atbalsu reģistrus. Ērģeles nu jau ir izaugušas par instrumentu ar 4 klaviatūrām, 76 balsīm un 3696 stabulēm. Paši liepājnieki par tām bijuši sajūsmā, un tā laika avīzēs lasām: "Ir gan ko klausīties, kad šis slavens muziķa meisters (toreizējais Sv.Trīsvienības baznīcas ērģelnieks Ādolfo Vents) grābj savas lielās ērģeles nagos." Tolaik Sv. Trīsvienības baznīcas ērģeles bija lielākās visā Krievijā.

Tomēr liepājnieku godkārei vēl nav gana. Kad Rīgas Domā uzstāda lielākās ērģeles pasaulē, kāda bagāta liepājniecē negaidīti piešķir 10 000 rubļu subsīdiju, un sacensība par lielākajām ērģelēm var turpināties. 1885. gada 1. decembrī (pēc vecā stila) jaunās milzu ērģeles tiek iesvētītas. Tās būvējusi Štetīnes ērģelbūvētāja Barnima Grīneberga firma. Ar 130 balsīm un 6978 stabulēm tās nu bija lielākās pasaulē.

Liepājā tiek rīkota vesela koncertu sērija, lai iepazīstinātu pilsētas iedzīvotājus ar lielisko instrumentu. Tie ir baznīcas ērģelnieka Ādolfa Venta mākslinieka kulminācijas gadi. Pēc viņa nāves baznīcas vācu draudze sarīkoja konkursu uz ērģelnieka vietu. Pieteicās trīs pretendenti — divi no Vācijas, viens no Pēterburgas konservatorijas. Pēdējā vārds bija Johans Sermokselis. Konkurss notika, reflektantiem spēlējot aiz priekšvara. Draudzes vadības un rātskungu izvēle krita uz Sermokselu. Nepatīkams bija pārsteigums, kad izrādījās, ka uzvarētājs ir latvietis, vienkārši Jānis Sērmokslis (Sērmūkslis). Tomēr notikušajam pretoties laikam nevarēja, un J.Sērmokslis nostrādāja Sv. Trīsvienības baznīcā par ērģelnieku no 1887. gada līdz pat savai nāvei 1912. gadā.

No 1915. līdz 1926. gadam baznīcas ērģelniece bija J. Sērmūkšļa skolniece vāciete Marija Meirāne. Kā atceras laikabiedri, viņa esot darbu pazaudējusi mīlestības dēļ, jo iemīlējusi precētu vīru. No amata esot šķīrusies nelabprāt un kādu laiku pat dažādi traucējusi darbā savam vietniekam Konstantīnam Veinbergam, kurš te strādāja no 1926. līdz 1939. gadam. No 1939. līdz 1987. gadam pie ērģelēm sēdējis M.Meirānes skolnieks (viņai Liepājā bijusi arī klavierstudija) Tobijs Jauģietis. Labi pārzinādams instrumentu, jo pats bijis ērģelbūvētāja dēls, Jauģietis glābis instrumentu vācu okupācijas laikā no daļējas iznīcināšanas. Pēc viņa baznīcā ērģeļu saimniece bija Liepājas E.Melngaiļa mūzikas vidusskolas pedagoģe ērģelniece Maija Ķeniņa, bet pašlaik ērģelnieka postenī ir Latvijas Mūzikas akadēmijas absolvents Lotars Džeriņš.

Liepājas Sv.Trīsvienības baznīcas ērģeles bija lielākās pasaulē līdz 1912. gadam, kad vēl lielākas uzbūvēja Hamburgā, kas Otrā pasaules kara gados aizgāja bojā. Jautājums par to, kas būtu lielākās ērģeles, tomēr ir strīdīgs, jo vērtējumi ir iespējami dažādi, ņemot vērā gan balsu, gan reģistru skaitu. Galvenais, ka instruments ir daiļskanīgs, un to pierādījusi klausītāju interese par Sv. Trīsvienības baznīcas ērģelēm. Arī pašlaik baznīcā notiek koncerti ar ievērojamu mākslinieku piedalīšanos.

Kā tapa Emīla Dārziņa “Melanholiskais valsis”?

Kā gandrīz visi skaņraži, arī Emīls Dārziņš necieta klausītājus savos dialogos ar mūziku. Artūrs Bērziņš atmiņās raksta: “Dārziņš šaubīgi skatījās uz katru blakus dzīvotāju. Tas nekādā ziņā nedrīkstēja mūziķis būt, pie tādas gudrības Dārziņš jau bija nonācis. “Kad es komponēju, man šķiet, ka mani novēro. Tad apjūku, un darbs man nevedas,” smaidīdams piezīmēja Emīls. Un tiešām tā arī bija. Viņš tūlīt aplusa improvizēšanā, kad izdzirda tuvumā soļus. Tikai tad, kad nācējs attālinājās un viņš juta, ka tas iet savu gaitu, nepievērsdams viņam uzmanību, atkal iešalcās aplusušās klavieres. Viņš turpināja darbu. Tās vasaras, kurās Dārziņš ir dzīvojis kopā ar biedriem mūziķiem, tiešām nav bijušas radišanā bagātas.”

Turpretim Dārziņš ļoti mīlēja būt kopā ar dzejniekiem Antonu Austriņu, Viktoru Eglīti, Haraldu Eldgastu, bet īpaši ar Jāni Poruku. Alfrēds Kalniņš savās atmiņās raksta: “Dārziņa mīļākais latviešu dzejnieks bija Poruku Jānis, kura dzejas tas arī visvairāk komponēja.” No Dārziņa 17 solodziesmām 10 ir ar Poruka tekstiem. Dārziņš Poruku pat dēvēja par latviešu Gēti.

1903. gada vasarā Dārziņš ciemojās Poruka sievas vecāku mājās netālu no Cēsīm. Ar tās vasaras viesošanās saistās arī slavenā “Melanholiskā valša” tapšanas vēsture. Visvalda Penģerota 1925. gadā izdotajā Dārziņa piemiņas krājumā ir saglabāties Dārziņa mātes stāstījums. Viņa atceras: “Man Poruka kundze stāstīja, ka Emīls, kad Poruks vēl bija vesels, aizbraucis reiz pie viņiem ciemā viņas vecāku mājās. Tur esot lapene, visa apaugusi ar zaļumiem. Tai lapenē viņa ar Poruku esot saderinājusies, un Poruks vasarās pastāvīgi tur sēdējis un rakstījis. Arī toreiz Dārziņš ar Poruku nosēdējuši lapenē gandrīz visu nakti. Runājuši ļoti maz, it kā saprazdami bez vārdiem, ko katrs domā un jūt. Poruka kundzei, kura arī tur sākumā bijusi, palicis garlaicīgi un viņa aizgājusi gulēt. Poruks arī uz kādu brīdi aizgājis no lapenes, un

Emīls palicis viens pats. Tad viņš esot redzējis kādu parādību: tām lapenes stūrī parādījusies Dievmāte un gaisā bijušas dzirdamas skaņas. Ritā viņš to Porukam esot izstāstījis, piesēdies pie klavierēm un mēģinājis naktī dzirdēto spēlēt. Tas esot bijis “Melanholiskā valša” sākums.”

1903. gada vasara Dārziņa dzīvē bija gaišākais un laimīgākais laiks. Vasaras otru pusi viņš pavadīja Ogrē, Rozišu mājās Kārļos kopā ar savu nākamo sievu Mariju Deideri un tās draudzeni Matildi Jurēviču. Tika daudz lasīts un muzicēts. Emīls spēlēja Šopenu un ar Mariju četrocīgi Čaikovska “Romeo un Džuljetu”. Dārziņa pirmais biogrāfs V. Penģerots stāsta: “Tās mīlestības scēnas jau gāja tīri labi, bet, kur nāca Monteku un Kapuletu ieroču cīņas, tur “Jūlija” ar savu partiju vairs netika galā un arvien pameta “Romeo” vienu pašu kaujas laukā.”

Vasaras idilli spēji pārtrauca Dārziņa tēva ierašanās, pavēstot par Emīla jaunākā brāļa Hermaņa nāvi 1903. gada 3. augustā. Emīlam tas bija smags trieciens, pēc kura uz kādu laiku viņš ieņēma pat smagā depresijā.

Novembrī Emīls Rīgā apprecējās ar Mariju Deideri. Laulības bija pavisam klusas, bet jaunais pāris, šķiet, jutās laimīgs. Katrā ziņā šī ziema Dārziņa daiļradei bija auglīga un ļāva viņam pabeigt vasarā dzimušā “Melanholiskā valša” iecerī. Partitūras pirmatskaņojums notika 1905. gada 31. jūlijā Rīgā Pāvula Jurjāna vadībā. No tā laika tas ir bijis viens no populārākajiem un visbiežāk atskaņotajiem latviešu simfoniskās mūzikas paraugiem, par kuru Jānis Zālītis 1912. gadā ļoti trāpīgi rakstījis: “Katra muzikālā doma te dziļi dvēselē rasta, apgarota un klausītājiem sniedz arvien sajūsmu un pārdzīvojumu.” 1911. gadā Jāzeps Vītols darināja partitūras klavierizvilkumu.

Kur 1945. gadā izskanēja kantāte "Dievs, Tava zeme deg!"?

Kā Andreja Egliša pazīstamās dzejas, tā Lūcijas Garūtas kantātes "Dievs, Tava zeme deg!" likteņi īpaši cieši sasaistījušies tieši ar Kurzemi, kaut arī kantātes pirmatskaņojums notika Rīgā.

1943. gada pavasarī Kuldīgas evaņģēliski luteriskā draudze ar tās prāvestu Oskaru Sakārnī priekšgalā bija nodomājusi izsludināt literāru un pēc tam arī muzikālu sacensību par tēmu "Latvju lūgšana Dievam". Konkursa organizēšanā iesaistījās arī literatūrvēsturnieks Jānis Rudzītis. Izveidoja žūrijas komisiju, kuras priekšsēdētājs bija O.Sakārnis, no Baznīcas virsvaldes piedalījās prof. Kārlis Kundziņš, bet par mūzikas konsultantu tika uzaicināts prof.Jēkabs Graubiņš. Kā savās atmiņās stāsta J. Rudzītis, saskaņa visiem esot bijusi laba. Sacensībai bija iesūtīti 47 teksti, no kuriem ātri esot atlasīti mazvērtīgākie un sākušās debates par saturīgākajiem. J.Rudzītis atceras: "Par visiem pārāki man šķita viena autora divi darbi ar kopīgu sacensības moto: "Dievs, Tava zeme deg!" Par šiem tekstiem ieinteresējās arī prof. Graubiņš, un beidzot visa žūrijas komisija vienojās, ka tiem piešķirama pirmā godalga, ja nemaldos — 1000 markas." J. Rudzītis atceras, ka bijuši vēl divi labi, bet tradicionālāki teksti. Atplēšot aploksnes, izrādījies, ka autori ir Andrejs Eglītis, Ludis Bērziņš un Kārlis Jēkabsons.

Andrejs Eglītis ar vienu devīzi bija iesūtījis divus tekstus. Komisija nolēma ieteikt autoram abus apvienot un izveidot trešo, kam arī Eglītis piekrita. Bija nodomāts A.Egliša dzeju iespiest "Latvju Mēnešrakstā", bet tādā gadījumā, kā jau okupācijas apstākļos, bija nepieciešama cenzūras atļauja. To dabūt nenācās viegli, un daži panti bija jāmaina. Īpaši cenzors Nāters iebilda, tikko tekstā parādījās epitets "melns", kas asociējas ar Melno bruņinieku, tāpat viņš protestēja pret lūgšanu: "Mūžīgu brīvību elpot grib Latvijas dēli". Tomēr beidzot tekstu atļāva publicēt, un tas tika piesūtīts vairākiem komponistiem.

Izlasījusi A.Egliša saviļņojošo tekstu, tūlīt atsaucās Lūcija Garūta. Darbs tapa neticami īsā laikā. Sākotnējā doma, ka to varētu dziedāt baznīcu kori, tomēr nerealizējās. Kantātes mūzikas valoda bija par sarežģītu. Darbu iestudēja Reitera koris, un 1944. gada 15. martā notika kantātes pirmatskaņojums Rīgā Vecajā Ģertrūdes baznīcā diriģenta Teodora Reitera vadībā un ar pašu komponisti pie ērģelēm. Solisti bija Mariss Vētra un Ādolfs Kaktiņš. Tika izdarīts arī kantātes skaņu ieraksts, ko vēl atkārtoja Rīgas radio.

Rīgai tuvojās fronte, un daudzi latviešu inteliģences pārstāvji devās bēgļu gaitās, vispirms jau uz Kurzemi, cerot, ka varbūt nebūs jāatstāj dzimtene pavisam. Kurzemes cietoksnī Lūcija Garūta savāca nelielu kori un izveidoja atvieglinātu kantātes redakciju, lai varētu arī tādos apstākļos ar pašu autori pie ērģelēm kantāti atskaņot. Tas notika Kuldīgas Trisvienības baznīcā 1945. gada sākumā. Vēstulē muzikologa Longina Apkalna mātei Lūcija Garūta 1945. gada martā rakstīja: "Bez daudziem koncertiem Zlākās man ir bijuši ļoti skaisti koncerti Kuldīgā. [...] Bija liels muzikāli literārs vakars ar 1500 klausītājiem, kur Andrejs Eglītis lasīja savas dzejas. Tālis Matīss un Herta Štrause dziedāja dziesmas ar A.Egliša tekstiem. Es spēlēju savus darbus. Tad vēl bija ļoti jauks koncerts publikas pilnajā Kuldīgas baznīcā, kur Kuldīgā atskaņojām otru reizi manas kantātes fragmentus. Kora partiju izveidoju dziedāšanai solistiem[.]

Lielaļā Piektdienā esam paredzējuši atskaņot kantāti Talsos. Arvīds Prēdelis noorganizējis tur kori un rūpīgi strādā pie iestudēšanas. Vēl arvien ticam, ka paliksim uz savas zemītes. Kaut mūsu ticība atrastu savu piepildījumu..."

Garūtas kantātes skaņu ierakstu no pirmatskaņojuma Rīgā izmantoja arī Liepājas radio raidītājs Kurzemes cietokšņa laikā. Raidījumus vadīja līdz pat pašam pēdējam brīdim A.Eglītis. Garūtas kantātes skaņu ieraksta lenti bēgļi paņēma līdz trimdā. Tur pēc šī mūsdienu tehnikas prasībām stipri neatbilstošā materiāla tomēr izgatavoja skaņuplati, kas saglabājusī gan kantātes pirmatskaņojuma dokumentāciju, gan arī sasprindzināto emocionālo atmosfēru, kas valdīja pārpildītajā Ģertrūdes baznīcā, skatot tautas lūgšanai Dievam latvju tautai tik traģiski grūtos apstākļos.

Kādas bija pirmo trīs dziesmusvētku estrādes?

Pirmo dziesmusvētku estrāde uzcelta 1873. gadā un atradās Ķeizardārzā, tagadējā Viestura dārzā. To cēla pirmais profesionālais latviešu arhitekts, kas tajā laikā līdz 1875. gadam bija arī Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks — Jānis Frīdrihs Baumanis. Kā tolaik rakstīts: “Ķeizara dārzā bija īpaša tribīne ar jumtu priekšā uzcelta un priekš klausītājiem beņķi taisīti.” Bija gādāts arī par apgaismojumu. “Līdz tumsa metās, tika dārzs caur glāzēm un lukturēm izgaismots. Lai gan apgaismošana lielu naudu maksāja, tā nebija tāda, kā to svētku komiteja bija uzdevusi izdarīt.” Frīdrihs Baumanis tika darinājis arī speciālas luktas Doma baznīcā koru garīgajam koncertam.

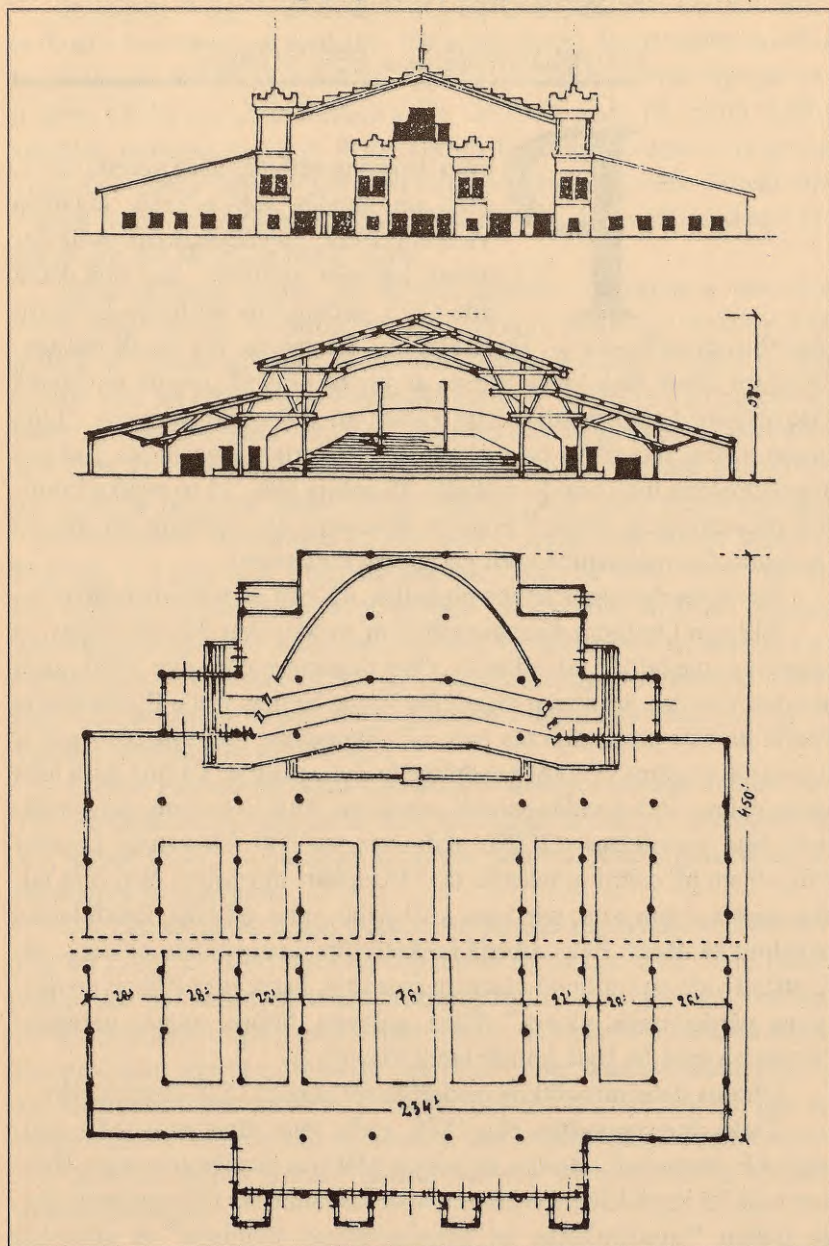
Pirmajos dziesmusvētkos piedalījās 45 kori ar 1003 dziedātājiem.

Sākot ar Otrajiem dziesmusvētkiem, svētku ēkas būvēja slēgtas, jo koncertos piedalījās arī orķestri. Otro dziesmusvētku ēka 1880. gadā atradās Vecrīgā, apmēram tagadējās Valsts bankas vietā. Būvkomisiju vadīja un ēku projektēja tas pats J.F. Baumanis. Ēka bija pārsegta ar jumtu un aizņēma 60 000 kvadrātpēdu lielu platību. Tā bija gara telts veida celtnē. Ēkā atradās estrāde apmēram 2000 koristiem, un skatītājiem bija paredzētas 12 000 sēdvietas un 300 stāvvietas. Lautenbahs–Jūsmiņš celtni aprakstīja tā: “Visapkārt milzīgajai ēkai bija taisīta augsta, cieta sēta, pār kuru koši zaļas egles pacēlās, izrādīdamas pagalmu kā dārzā. Ēkas dibenā ierīkots slīpi paaugstināts stāviens, sāni atstāti vaļā un milīgām vēsmām pieejami, katrā pusē ēdienu un dzērienu pārdodamās vietas.” Ēkas galveno fasādi rotājis uzraksts: “Dziesmu gars lai līgo, kamēr tauta dzīvo!”

Otrajos dziesmusvētkos piedalījās 69 kori ar 1624 dziedātājiem.

Trešo dziesmusvētku ēka 1888. gadā, kuru tāpat projektēja arhitekts J.F. Baumanis, atradās tagadējās Mākslas akadēmijas vietā. Būvkomisija kā iepriekšējos svētkos netika sastādīta, bet bija nozīmēta īpaša svētku “izpušķošanas un apgaismošanas komisija” ar arhitektu

Trešo dziesmusvētku celtnē Rīgā, Esplanādē (1888), arhitekts J.F.Baumanis

K. Pēkšēnu priekšgalā. Ēkas celtniecību mazākizsolē par 7 500 rubļiem ieguva latviešu būvuzņēmējs Kārklīņš.

Ēkas celtniecība vispār rīdziniekiem bija lielais brīnums. Lūk, kā to romānā "Rīga" apraksta A. Deglavs: *"Stabu rindas sniedzās augstu gaisos un bija sasiētas ar krusta kokiem, uz kuriem tika celtas spāres un jumts segts ar dēļiem. Vienu laiku būve stāvēja mierā, jo būvvalde to apturēja, bīdamās par pilāru un saišķu izturības spēju, celdama ierunas, ka būve varētu sakrist. Bet pēc tam, kad būves vadītājs Pēkšēns ar logaritmiem bija pierādījis būves izturības spēju, darbi tika atkal atļauti. Attīstījās milzīga imponanta ēka, kas pēc sava apmēra lielā mērā pārspēja Otro latviešu dziedāšanas svētku ēku un ar visu iežogojumu aizņēma kādas sešas pūrvietas. Uz ielas no garāmgājējiem bija apstājuši lieli ļaužu pūļi un skatījās kā uz kādiem brīnumiem."*

Staltās milzīgās ēkas priekšgalā bija 4 torņi, starp tiem 7 vārti, bet pār vārtiem visuļoja vienlaidu 3 milzīgi logi. Fasādes izpušķojumos bija ievīti Rīgas, Kurzemes un Vidzemes ģerboņi, bet pašā ēkas čukurā pacēlās liela lira ar skaitli III vidū. Ēka bija rotāta ar Rīgas, Vidzemes un Kurzemes karogiem. Svētkos piedalījās 117 kori ar 2618 dziedātājiem.

Pēc svētkiem milzīgo celtni nojauca un tās gruntsgabalā uzcēla Viļa Olava komercskolu, tagadējās Mākslas akadēmijas ēku.

Vai ārstniecība — dzijas pavedienā?

Dziesmas tinu kamolā jeb bieži diskutētais un tā arī nepierādītais senlatviešu mezglu jeb cilpu raksts atspulgu saglabājis tautas ārstniecībā. Izmantoja dažādu krāsu dzijas pavedienus. Šos dzīparus mēdz uzskatīt par maģijas piedevu, lai gan citas norādes liecina par mezglu rakstu izmantošanu informācijas fiksēšanai, saglabāšanai un tālāk nodošanai. Folkloras drumsklas un dažu entuziastu savākti dati veido šādu ainu.

Dzīparos tik tiešām šifrētas vairākas ārstniecības metodes. Sarkans pavediens parasti norādīja, ka dziedniecībā jāizmanto sauss siltums, bet mezglu daudzums, lielums un izkārtojums atbilda procedūru skaitam, intensitātei un secībai. Oranžs pavediens orientēja uz karsta tvaika dziedniecību, piemēram, pirts procedūrām. Pelēks pavediens tika saistīts ar apdūmošanas nepieciešamību, zaļš — sāpošai vietai jāpieliek augu (kāpostu, mārrotku) lapas, balts — vajadzīgs aukstums (samitrināta lupata, dzelzs priekšmets vai tml.).

Reizēm uz sijām, aiz kurām žāvēšanai aizsprauti ārstniecības augi, dziednieki iegriezta īpatnējas zīmes — svītriņas, krustiņus, aplišus. Arī to nozīmi vismaz daļēji ir izdevies atšifrēt. Skaidrojumos sastopami pat veseli teikumi, piemēram, Jāņu dienā trejdeviņās pļāvās jālasa deviņas zālītes.

Tautas dziednieki, lai izvairītos no konkurences un gūtu ienākumu, racionāliem dziedniecības līdzekļiem bieži deva nosacītus noslēpumainus nosaukumus. Pazīstamāks ir ieteikums peļu mēslus lietot pret asiņošanu un gaiļa asinis, ja pazemināts skābes saturs kuņģa sulā. Tieša ieteikuma izpilde labākajā gadījumā būtu muļķība, taču, atšifrējot nosaukumu, tā vis nav. Peļu mēsli ir melnie graudi rudzu vārpās, gaiļa asinis — raudzēta sarkano biešu sula. Tātad — pietiekami efektīvi tautas dziedniecības līdzekļi.

Daudziem tautas ticējumiem ir pilnīgi reāls pamats. Piemēram, novērots, ka to lauku māju iedzīvotāji, pie kurām aug ozoli, neslimo ar caureju. Jā, patiešām — ozolmizu novārījumu tautas medicīnā lieto kā līdzekli pret caureju. Taču tad šī tēja būtu jālieto pastāvīgi, kas ne vienmēr ir patīkami un pieņemami. Skaidrojums ir plašāks.

Ozollapas krītot pārklāj augsni. Tās satur daudz miecvielu, lapām piemīt antimikroba aktivitāte, tāpēc tās nomāc augsnes mikrofloru, sevišķi tās sīkbūtnes, kas izraisa kuņģa un zarnu trakta slimības. Inficēšanās ar dizentēriju, paratīfiem u.c. parasti notiek ar augsnes starpniecību (netīri augļi, seklas akas). Augsnei pārklājoties ar ozollapām, slimību dīgļu kļūst mazāk. Ja māju tuvumā daudz ozolu, bet neaug kļavas, maiži cepot, paklājam izmanto ozolu lapas. Reizēm tās pievieno, skābējot gurķus, sēnes. Šo māju cilvēki biežāk dzer ozolzīļu kafiju. Tālab barībā pastāvīgi nokļūst aktīvas vielas, kas novērš caurejas slimības.

Tautas vērojumiem bieži vien ir reāls un zinātniski pieņemams pamats. Vai tagad ticēsim, ka ārstniecība slēpjas dzijas pavedienā?

Kad Rīgā sāka lietot narkozi?

Līdz pat 19. gs. vidusposmam ķirurģijas svarīgākā problēma bija sāpes. Senās Asīrijas ķirurgi sāpju remdināšanai rīkojās neiedomājami oriģināli — cilvēkam ap kaklu apmeta cilpu, ko savilka, līdz tam zuda samaņa, bet, kad tā atjaunojās, pievilka vēl un tā turpināja līdz brīdim, kad operācija beidzās. Vēlāk izmantoja dažādas apdullinošas vielas, īpaši mandragoru un opiju, bet viduslaikos visai plaši — alkoholu. Vēl 19. gs. pirmajā pusē operāciju zāle varēja izraisīt šaušalīgas sajūtas: slimnieki piesieti ar platām un izturīgām siksnām pie galda, skan sirdi stindzinoši kliegzieni, bet ķirurgi savu darbu veic pēc iespējas ātrāk, apdomas laika trūkumā pieļaujot kļūdas. Efektīvu pretsāpju līdzekļu trūkuma dēļ operācijas ātrums tika uzskatīts par svarīgāko faktoru, tālab ķirurģiem bija jāizkopj virtuozu tehnika. Locekļa amputāciju veica pāris minūtēs. Valdija uzskats, ka skalpelis un sāpes ir nešķirami.

Ētera narkozi atklāja amerikāņu zobārsts Viljams Mortons (1819–1868), un operācijas sāpju novēršanai tā pirmoreiz tika lietota 1846. gada 16. oktobrī Bostonā. Jaunais atklājums aplidoja pasauli, un pēc diviem mēnešiem operācijas ētera narkozē jau tika veiktas Londonā un Parīzē. Rīgā no ārzemju preses par narkozi pirmais uzzināja ārsts Johans Kristofs Švarcs (1809–1859) un tūlīt — 1847. gada 15. janvārī — par to ziņoja Praktizējošo ārstu biedrības sēdē. Narkoze uz laiku aizrāva vietējo ārstu prātus, pārējo atstumjot malā.

Jau nākamā biedrības sēdē 29. janvārī cits cienijams kolēģis Rīgas 1. slimnīcas virsārsts Bernhards Frīdrihs Bērenss (1795–1863) ziņoja par personīgiem vērojumiem. Viņš veicis mēģinājumus ar vairākām slimniecēm, jo uzskatīja, ka sievietēm narkoze iedarbojas sekmīgāk. Kādai dāmai pēc ētera tvaiku ieelpošanas izspiedušās acis, parādījies nemiers, nozilējušas lūpas, līdz jutība zudusi. Cita pēcāk teikusi, ka visu gan redzējusi, gan dzirdējusi, tikai nespējusi parunāt. Toties trešai (kā rakstīts sēdes protokolā), “kura pusotras minūtes ieelpoja sēra ētera tvaikus, tika izrauts zobs, pie tam viņa neko nejuta”.

Jāsecina, ka ētera narkoze Rīgā pirmoreiz lietota 1847. gada janvāra otrajā pusē (laikā starp abām sēdēm). Maskavā tas noticis 1847. gada 7. februārī, Pēterburgā — vēlāk. Rīdzinieki tātad bija pirmie visā plašajā Krievijas impērijā.

No turpmākiem Rīgas Praktizējošo ārstu biedrības sēžu protokoliem noprotams, ka narkoze reizēm lietota pārsteidzīgi, pat kaitējot pacientam, jo tās darbība vēl īsti nebija iepazīta. Ziņots par zobu ekstrakciju narkozē, vietējo ārstu eksperimentiem, narkozes saistību ar temperamentu, arī par lielākām operācijām narkozē. 1847. gada 23. aprīlī B.F. Bērenss referēja par metodes variāciju — rektālo ēterizāciju (ar klistīra palīdzību).

Gada nogalē biedrībā jau tika spriests par ēterizācijas kaitīgumu, bet pa to laiku 1847. gada 4. novembrī Edinburgā skotu ginekologs Džeimss Jangs Simpsons (1811–1870) bija atklājis hloroforma narkozi. Rīgā hloroforma narkozi pirmais 1848. gada 7. janvārī lietoja 1. slimnīcas ķirurgs Oto Roderihs Engelharts (1819–1870).

Tā narkoze atdalīja skalpeli no sāpēm.

Kad Latvijā pirmoreiz veikta liķa sekcija?

Miruša cilvēka ķermeņa uzšķēršanu ārsti izdara vairāku iemeslu pēc — lai noskaidrotu nāves patieso cēloni, kam ir medicīniska, zinātniska, tiesu ekspertīzes nozīme; lai izprastu cilvēka ķermeņa uzbūvi (studijām un zināšanu pilnveidošanai), kā arī lai ilgāk saglabātu mirušā ķermeni, gatavojot to balzamēšanai. Rietumeiropā sekcijas plašāk ieviesās 16. gs., pie tam anatomiskos teātrus jeb anatomikumus parasti greznoja uzraksts: *Hic locus est, ubi mors gaudet succurrere vitae* — šeit ir vieta, kur nāve labprāt palīdz dzīvībai.

Medicīnas vēsturē tiek atzīmētas ikdienas cilvēkam varbūt neierastas un dīvainas gadadienas. Tā 1986. gadā kāda konference tika veltīta četršimtgadei kopš pirmās anatomēšanas toreizējā PSRS teritorijā.

Ieganstam kalpoja ungāru izcelsmes Polijas karalim Stefanam Batorijam Grodņā izdarītā sekcija pēc viņa pēkšņās nāves 1586. gadā. Nācās padomāt, vai kas līdzīgs jau tolaik nenotika arī Latvijā.

Apbedīšanas tradīcijas viduslaiku Latvijā maz atšķirās no Rietumeiropas, it īpaši augstdzimušu personu lokā. Piemēram var kalpot Kurzemes hercogi. Pirmais no viņiem — Gothards Ketlers — bija Stefana Batorija laikabiedrs un nomira gadu vēlāk — 1587. gadā. Visai ticami liekas, ka notikusi liķa sekcija ar sekojošu balzamēšanu. Jo augstdzimušo nelaiķu obdukcija (uzšķēršana) jau tolaik bija diezgan parasta lieta vismaz viena iemesla pēc, turklāt baznīcas pretestība (pretēji padomju ateistiskajā literatūrā paustiem uzskatiem) tomēr bija minimāla. Uz lielām bērēm tika aicināts daudz viesu, bet pasta sakari un satiksme bija lēna, tālab bēres notika ar nedēļu, mēneša, pat pusgada intervālu, turklāt tām vajadzēja pienācīgi un pamatīgi sagatavoties. Mirušā cilvēka ķermeni bija nepieciešams saglabāt pēc iespējas ilgāk, tāpēc arī notika balzamēšana, izmantojot tolaik zināmās metodes. Liķim atvēra vēdera dobumu un izņēma iekšējos orgānus, kurus ievietoja īpašā traukā, bet pēc tam veica ķermeņa balzamēšanu. Piemēram, Kurzemes hercoga kapeņu zīmējumā, kas izdarīts pirms 1737. gada, ir saskatāmi 24 zārki un sarkofāgi, kā arī trīs trauki (lādes) ar uzrakstu *Intestinae Principum*, proti, hercogu zarnas. Vēl izpētīts, ka 1640. gadā mirušajam hercogam Vilhelmam bijusi nozāģēta galvaskausa virsdaļa, tātad jādomā, ka nāves cēlonis meklēts smadzenēs.

Līdzīgas apbedīšanas tradīcijas saglabājās arī turpmākajos gadsimtos. Augstdzimušas un bagātas personas parasti apbedīja baznīcā zem grīdas, kur bija ierīkotas kapenes. Pēc 1772. gada, kad apbedīšanu baznīcās sanitāru un pretepidēmisku apsvērumu pēc stingri noliedza, izveidojās ārpilsētu kapsētas (piemēram, Rīgas Lielie kapi), kur ļoti turīgiem cilvēkiem tāpat tika ierīkotas kapličas. Zārkus ar mirušajiem nonesa pagraba daļā un atstāja, ieeju reizēm aizmūrējot. Liķi bija balzamēti un saglabājās ilgi.

Pirmā un it īpaši Otrā pasaules kara laikā sākās lielie postīšanas un apgānīšanas darbi, kas turpinās līdz pat mūsdienām. Pavisam maz vairs palicis t.s. baronu kapu, kas nebūtu izrakņāti vērtslietu meklējumos. Cilvēki zina pastāstīt, ka atvērtajos zārkos bijuši labi saglabājušies liķi, kas drīz pēc tam gaisa iedarbībā sairuši.

Bet, atgriežoties nedaudz atpakaļ, Rīgā anatomiskais teātris medicīnu apmācībai tika ierīkots 1736. gadā un pastāvēja līdz 1824. gadam. Plašāk slimnīcās mirušo cilvēku sekcijas ieviesās 19. gs., tadpat — arī tiesu medicīnas ekspertīzes nedabiskā nāvē mirušiem cilvēkiem. Rīgas 1. slimnīcā īpašu prozektūras ēku uzcēla 1878. gadā, bet patoloģiskās anatomijas nodaļu ierīkoja 1883. gadā. Gadu vēlāk Maskavas ielā atklāja laikmetam atbilstošu jaunbūvi — pilsētas sekciju iestādi (morgu). Anatomikumū medicīnas studentu apmācībai ierīkoja 1920. gadā.

Kad Latvijā “atnāca” sifiliss?

Kopā ar kartupeļiem, tomātiem un tabaku Amerikas velte Eiropai bija sifiliss, kas Vecajā pasaulē ieradās no Haiti ar Kristofera Kolumba karavelu “Niña” 1493. gadā Barselonā. Jau gadu vēlāk Neapoles dāmas aplipināja franču karavīrus un ugunsgrēkam līdzīgi sērga pārņēma Eiropu. Francūži jauno kaiti tālab dēvēja par neapolitāņu slimību, vairums Eiropas tautu — par franču slimību, krievi — par poļu slimību, jo neviena tauta nevēlējās uzņemties necilo godu. Termins sifiliss ieviesās ar 1530. gadu pēc itāļu ārsta, dzejnieka un astronoma Džirolāmo Frakastoro (1478–1553) didaktiskās poēmas varoņa cūkgana Sifilisa vārda un tiešā tulkojumā to arī nozīmēja — cūkas draugs.

Polijā sifiliss iekļuva jau 1495. gadā, Maskavā caur Viļņu, Smoļensku un Vjazmu — 1499. gadā. Izteikts nedrošs minējums, ka Latvijā līdzīgi kaimiņzemēm sifiliss parādījās 15. gs. beigās, to liecinot paleopatoloģiski dati (izrakumos atrasti cilvēku kauli). Taču šajā nozarē daži gadu desmiti uz priekšu vai atpakaļ daudz nenozīmē. Droši un literatūrā fiksēti dati ir par 1518. gadu, kad Cēsīs kāds Hanss fon Šonebergers izdarījis “veiksmīgas franču kūres” Livonijas ordeņa bruņiniekiem. Kopš šā laika sifiliss Latvijā pamazām kļuva par ikdienišķu parādību.

Jau 1543. gadā Rēvelē (Tallinā) ir ticis ierīkots sifilisa hospitālis, bet nekas vēl nav zināms par līdzīgu iestādi Rīgā vai citā Latvijas

pilsētā. Netieša norāde ir saglabājusies Rīgas ķirurģu un bārdzīņu cunftes 1626. gada šrāgās (statūtos), kas aizliedz pārsiet vai skūt cilvēku ar izsitumiem, jo par to jāziņo fogtam (tiesnesim), kas ieviesīs skaidrību. Latviešu vārdnīcās 1638. un 1885. gadā sifiliss saukts par franču slimību (*Frantzosen, Brantzoses*), kas jau liecina par slimības izplatību.

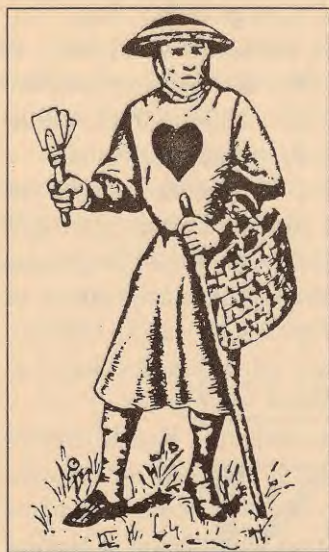
Ceļotājs un ārsts Rozins Lentilijs (1657–1733) liecina, ka 1680. gadā Kurzemē ar sifilisu slimojuši tikai tie, kas pabijuši ārzemēs, tātad galvenokārt muižnieki un tirgotāji. Savukārt Ambrozijs Bergmanis (1740–1784) savā 1762. gadā Leipcigā aizstāvētajā disertācijā raksta, ka starp Vidzemes zemniekiem sifiliss ir plaši izplatīts. Nav arī ko brīnīties, jo pēc pārciestā Ziemeļu kara, bada un posta iedzīvotāju sociālais stāvoklis bija nožēlojams.

Vēl kāds cits — mums adresēts “pagodinājums”. Kad Kurzemes hercogiene Anna, Pētera Pirmā brāļameita, 1730. gadā no Jelgavas pārcēlās uz Pēterburgu, lai kļūtu par Krievijas imperatori, viņa ņēma līdzi Ernstu Johanu Bironu un citus uzticamus galminiekus, Krievijas metropolē izplatījusies kurzemnieku slimība (kurļandskaja bolezņ).

Glūži satriecoši dati rodami 19. gs. sākuma Rīgas ārstu pētījumos. Piemēram, 1825. gadā Rīgā bija 41,6 tūkstoši iedzīvotāju un ar sifilisu slimoja 939 (bet ne jau visi gāja pie ārsta!) jeb 2,2%. Gan ierobežojošu pasākumu, gan efektīvu ārstniecības līdzekļu pēc saslimstība vēlāk saruka. Tā norisa viņņveidīgi līdz ar sociāliem procesiem, bet allaž bijusi satraucoša, un tāda tā paliek līdz mūsu dienām.

Kā viduslaikos aprūpēja spitālīgos?

Lepra jeb spitālība Baltijā pirmoreiz parādījās 12. un 13. gs. mijā, kad to no Vakareiropas ievazāja kristietības misioņāri, bruņinieki krustneši un tirgotāji. Tā kā saslimstība vērsās plašumā, tika veikti pretpasākumi — spitālīgo izolācija īpašās iestādēs līdz mūža galam un citi ierobežojumi, kas tika īstenoti konsekventi un pat ar bardzību.

Spitālīgais. Pēc viduslaiku gravīras

Vēsturiski pirmais konkrēti zināmais lepras gadījums Baltijā datēts ar 1222. gadu, par ko liecība rodama kādā skandināvu hronikā. Lundas arhibīskaps Andreass Sunisons (1167–1228) karaspēka priekšgalā iebrucis Baltijā, bet drīz vien saslimis ar lepru un tāpēc mūža atlikušo daļu pavadījis vientulībā Skenes salā. Taču viņš apbedīts ar pilnu godu Lundas katedrālē, kas nebūtu noticis, ja viņš būtu slimojis ar lepru. Turklāt krietni vēlāk — 1833. un 1923. gadā, izpētot skeletu, lepras diagnozi apstiprināt neesot izdevies.

Gādību par lepras slimniekiem Eiropā bija uzņēmies Svētā Lācara ordenis, kura patrons noteikti bija lepras slimnieks. Svētā Lācara vārdā bija nosauktas lepras slimnieku patversmes, hospitāļi, izolācijas nami, no Lācara vārda cēlies arī nosaukums lazarete. Par Rīgas Svētā Lācara hospitāļa dibināšanas laiku tiek uzskatīts 1225. gads. Tas atradies ārpus pilsētas mūra iepretī Jāņa baznīcai, vēlāk minēts Alksnājā, vietā ar nelabu slavu (starp tag. Audēju, Kalēju un Peitavas ielu). 1425. gadā leprozorijā uzturējušies 32 līdz 48 slimnieki.

Kāda tūristiem bieži stāstīta lēģenda vēsti par t.s. spitālīgo balkonu Jāņa baznīcas kreisajā pusē pie ieejas. No balkona uz leprozoriju esot uzbūvēts slēgts gaitenis, lai nabaga cietēji varētu piedalīties dievkalpojumos, nenonākot saskarē ar pārējo publiku. Tik tiešām — baznīcas ziemeļaustrumu pusē vēl tagad skatāmā galerija it kā varētu būt izmantota minētajam mērķim. Taču tā attiecināma uz jaunāku laiku, 17. gs., kad lepras briesmas vairs nepastāvēja. Ticamāk, ka galerija ar norobežotām daļām vīriešiem un sievietēm kalpoja cietumniekiem un nespējniekiem, jo pie baznīcas 1679. gadā ierīkots cietums un darba nams, kas 1783. gadā pārveidots par patversmi.

Ap 1300. gadu ieviešana leprozorijā norisa šādā veidā. Aizdomīgo slimnieku, tā kā Rīgā vēl nebija pilsētas ārsta, aplūkoja hospitāļa kalps un pilsētas nabagu pārzinis. Ja aizdomas apstiprinājās, tika ziņots varas

iestādei. Abi kalpotāji nelaimīgo aizveda uz Jāņa baznīcu. Pienācīgi drošā attālumā sekoja slimnieka piederīgie un draugi. Pretī iznāca priesteris, aplacīja nelaimīgo ar svētīto ūdeni un nolasīja miršanas mesu, jo kopš šī brīža viņš juridiski skaitījās miris. Pēc tam spītālīgo aizveda uz leprozoriju un atbilstoši apģērba. Bija jānēsā melns vai pelēks mētelis bez krāsainas padrēbes, tad vēl svārki, bikses, vilnas vai linaudekla mice (bet ne platmale). No leprozorija viņš drīkstēja iziet tikai noteiktā laikā, bet tad virs apģērba bija jāpiestiprina divas baltas vilnas piedurknes par atšķirības zīmi un jāskandina klabeklis, lai brīdinātu ceļā sastaptus cilvēkus. Ja pretī nāca rātskungs vai cita ievērojama persona, nācās apstāties pienācīgā attālumā pret vēju. Slimos kopa un aprūpēja mūki, kas aizlūdza par viņu nelaimīgajām dvēselēm. Arī tas bija labi, jo vairāk jau vēlēties nevarēja un apstākļi arī neatļāva. Regulāra kopšana, ēdināšana, pajumtes nodrošināšana, lūgšanas (savdabīga psihoterapija) taču atvieglāja ciešanas. Cita starpā Rīgā bija noteikts, ka trīs dienas nedēļā spītālīgie jāēdina ar svaigu cūkgaļu, jo uzskatīja, ka spēķim piemīt lielisks dziedniecisks spēks.

Tā sāpēs un dvēseliskās ciešanās stingrā izolācijā aizritēja laiks līdz mūža noslēgumam. Nolemtībai atpakaļceļš nepastāvēja. Nehumāna attieksme pret cietēju tomēr bija humāna pret sabiedrību kopumā. Stingriba, īstenojot šos pasākumus, ļāva samazināt lepras izplatību līdz pat tās pilnīgai izzušanai Baltijā 16. gs. No jauna lepra pie mums parādījās 19. gs., bet tagad atkal ir praktiski izzudusi. Kāda interesanta, bet pavisam nedroša hipotēze to saista ar tukšās vietas aizņemšanu: 16. gs. lepras vietā stājās sifiliss, tagad — aids.

Vācu valodā *das Spital* ir hospitālis, slimnīca. Savukārt *hospitalis* latīņu valodā ir viesmīlīgs. Par hospitāļiem agrajos viduslaikos sauca viesnīcas un patversmes svētceļniekiem. Tā kā starp viņiem bija slimnieki, kas no rīta tālāk doties nespēja, un viņu skaits pieauga, hospitālis pakāpeniski no īslaicīgas apmešanās vietas kļuva par ilgstošāku mītni. Ar laiku pamatfunkcija mainījās un par hospitāļiem sāka dēvēt slimnieku patversmes. Viduslaikos tajās bija daudz lepras slimnieku, hospitāļa iemītnieku, no kā savukārt radies spītālīgo vārds. Tātad līdz latviešu valodai vārds *s p i t ā l i b a* būs nogājis garu ceļu no latīņu valodas ar vācu valodas starpniecību, pie tam pa ceļam vārda nozīme divreiz mainījusies. Bet vārds *l e p r a* ir cēlies no grieķu valodas: *le-pis* — zvīņa, proti, slimība, kas ādu dara raupju un zvīņainu.

Kur palicis lauva?

Lauvas aptieka atrodas Vecrīgā, Kaļķu ielas 20. namā. Kā pēc nosaukuma pieklājas, virs ieejas skatāms lauvas cilnis. Tātad — tepat vien ir! Taču izrādās — šis lauva nav īstais...

Aptieka, kas pašlaik ir vecākā starp mūsdienu Rīgas aptiekām, ar savu vēsturi var lepoties. Aptieka dibināta 1691. gadā sīvas cīņas rezultātā. Tolaik sešu vietējo aptieku īpašnieki, konkurences apsvērumu vadīti, bija vienojušies un guvuši arī maģistrāta atbalstu, ka jauna aptieka atverama tikai slēgtas vietā, proti, pilsētā nedrīkst būt vairāk par sešām aptiekām. Taču Rīgā ieradās jauns un enerģisks ārsts Benjamins Fišers (1653–1695), kas dienēja vietējā zviedru garnizonā un iedrošinājās nepakļauties pilsētas kārtībai. Viņš atrada apkārtceļu un par lielu sarūgtinājumu vietējiem aptiekāriem devās uz Stokholmu, kur guva Zviedrijas karaļa Kārļa XI labvēlību un pašrocīgi parakstītu privilēģiju jaunās aptiekas atvēršanai Rīgā, jo vietējie aptiekāri, lūk, nepietiekami gādānot par zviedru karavīriem un pilsētas nabagiem.

Privilēģija noteica aptiekas mantojamību, un Fišeru dzimta patiešām varēja lepoties ar izciliem pārstāvjiem. Dibinātāja brālis Johans Fišers (1633–1705) bija Vidzemes ģenerālsuperintendants un latviešu Bībeles tulkojuma sekmētājs, dēls — ārsts un dabaszinātnieks Johans Bernhards Fišers (1685–1772), Krievijas ķeizarienes Annas galma ārsts un valsts arhiatrs (mūsdienu izpratnē — veselības ministrs), arī lauksaimniecības racionalizētājs, mazdēls — aptiekārs un dabaszinātnieks Jākobs Benjamins Fišers (1731–1793), pirmā Baltijas dabas apraksta autors, kolekcionārs un masonu ložas sekretārs, cita starpā vācis arī latviešu tautasdziesmas. Tātad zinātne šajā aptiekā sīta augstu vilni, ko vēlāk ar pētījumiem farmācijas ķīmijā apliecināja arī kāds no tās turpmākajiem īpašniekiem Ernsts Ludolfs Zēcens (1799–1881), kas vienlaikus vadīja 1834. gadā dibināto Vērmaņparka mākslīgo minerālūdeņu iestādi (tās vietā Raimonds Pauls būvē savu mūzikas pili).

Sākotnēji aptieku saprotama iemesla pēc sauca par Ķēniņa aptieku un tā atradās Šķūņu ielā iepretī Tirgoņu ielai. Kad zviedru laiki aizgāja, tās nosaukums bija Dzeltenā aptieka, domājams, pēc ēkas krāsojuma. 1867. gadā aptieku pārvietoja uz kādu no blakusējām Šķūņu ielā 6 (nav saglabājusies). Vēlāk, 1892. gadā, aptieku pārcēla uz namu Kaļķu ielā 20 (agrākā numerācija — 14). Šajā laikā tā jau saukta par Lauvas aptieku. Bet kālab gan? Tālab, ka ēkas sienā atradās cilnis ar lauvas attēlu.

Nav īsti noprotama ciļņa izcelsme. Varbūt tas paņemts līdzī no iepriekšējās mājvietas, bet ticamāk gan, ka Kaļķu ielā tas atradies jau agrāk, varbūt bija kādas tirdzniecības mītnes zīme jeb simbols. Arī pēc pēdējā kara lauva bija skatāms ēkas pagalma ejas labajā pusē, virs gadskaitļa 1704, kam gan, domājams, nav sakara ar aptiekas vēsturi. Tā tas bija līdz 1984. gada pavasarim, kad cilnis (izmēri aptuveni 60x100 cm) pazuda, domājams, tika nozagts, un palika vienīgi gadskaitlis 1704.

Savukārt Lauvas aptieka jau 1939. gadā tika slēgta, tās īpašniekiem vācbaltiešiem aizceļojot. Bet 1996. gadā tajās pašās vēsturiskajās telpās tika atjaunota jeb atvērta no jauna ar veco Lauvas aptiekas vārdu. Pārtraukums gan ildzis vairāk nekā pusgadsimtu, taču tradīcija saglabāta. Cilni atjaunoja pēc fotoattēla, tiesa gan, ne īpaši precīzi, un tas tika novietots virs ieejas.

Bet kur palicis īstais lauva, kur tas tagad mīt? Gan jau šīs rindas izlasīs arī lauvas slēpējs. Turpmākais atkarīgs no sirdsapziņas.

Vai Asaris pārtapis par Gasaru?

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā konsultāciju lūdza Maskavas inženieris Mihails Gasars. Viņa rīcībā esot patents, kas liecinot, ka Grindeļa, Balka un Gasara kungi kopīgā darbā guvuši sekmes pret drudža līdzekļa meklējumos. Tālais sencis Frideriks Gasars bijis vācietis, bet viņa Rīgā dzimusī sieva meitas vārdā saukusies Oše.

Atbildēt nenācās grūti, jo Dāvids Hieronīms Grindelis (1776–1836) un Daniels Georgs Balks (1764–1826) ir pazīstami 19. gs. sākumposma Tērbatas universitātes profesori, bet universitātes akadēmiskajā albumā atradās ziņas arī par Gasaru, precīzāk — Hasaru. Frīdrihs (Frideriks) Gothards Justs Hasars dzimis 1788. gadā Vidzemē, Tērbatas universitātes Medicīnas fakultāti beidzis 1812. gadā, aizstāvot medicīnas doktora disertāciju, turpmāk bijis ārsts Arzamasā un Pēterburgā, miris 1855. gadā. Iepazīstoties ar “patentu”, izrādījās, ka tas ir F.G.J. Hasara medicīnas doktora diploms latīņu valodā. Teksts liecina, ka 1812. gadā viņš aizstāvējis disertāciju “Par formatīviem stāvokļiem atbilstošām slimībām”. Diplomu parakstījuši universitātes rektors D.H. Grindelis un Medicīnas fakultātes dekāns D.G. Balks.

Taču radās hipotēze par Hasara iespējamu latvisku izcelsmi, uz ko vedināja analogija ar D.H. Grindeli. Dokumentāli ir pierādīts, ka Grindelis cēlies no latviešiem Grunduļiem, bet uzvārds vāciskojies. Hasars varētu būt cēlies no Asariem, turklāt viņa dzīvesbiedres uzvārds pirms laulībām arī bija latvisks — Oše. Diez vai vācietis Hasars precētos ar latvieti Oši, ticamāk, ka abi bijuši latvieši.

Tālāki meklējumi Latvijas un Igaunijas arhīvos ļāva atklāt divus F.G.J. Hasara brāļus un viņa tēvu Valkas ķirurgu bārddzini (mūsdienā izpratnē — feldšeri) Dāvidu Gothardu Hasaru, dzimušu ap 1765. gadu, kā arī dažas citas radnieciskas saites. Tās liecina par latvisku vidi, bet labi arī zināms, ka izglītotie latvieši tolaik parasti pārvācojās (kaut vai jau minētā Grunduļu dzimtas evolūcija). Oses jeb Oši 18. gs. bijuši turīgi Rīgas latviešu amatnieki, nodarbojušies ar mastu koku šķirošanu. Šo amatu piekopus arī D.H. Grindeļa tēvs.

Krievijā aizklīdušā ārsta F.G.J. Hasara turpmāko pēcteču liktenis šajā gadījumā īpašu interesi neizraisīja — esot bijuši gan monarhisti, gan revolucionāri, no vāciešiem pārtapuši krievos Gasaros. Gandarīts bija Maskavas inženieris Mihails Gasars, uzzinot, ka ir Valkas ķirurga bārddziņa Dāvida Gotharda Hasara (varbūt tomēr — Asara?) mazmazmazmazdzēls. Bet pārdomas raisījās par to, vai latviskas izcelsmes inteliģentu 18. un 19. gs. mijā, tātad vēl dzimtbūšanas laikā, ir bijis patiešām tik maz, cik minēts vēstures literatūrā...

Kas bija pirmais izcilākais latviešu soļotājs?

Soļošanu mēdz uzskatīt gandrīz vai par aizvēsturisku sporta veidu. Taču patiesībā tas ir tikai 18. gs. pēdējā ceturkšņa atklājums, kad velsietis Forsters Pauels 1762. gadā no mazās Lidas provinces ienāca kājām Londonā, lai praktizētos tieslietu zinībās. Vēlāk jaunais angļis, dzīves likstu māksis un klievēdētājs, izgāja jūras malā un lietismēteli un garos ūdenszābakos kādās septiņās stundās nostaigāja 50 angļu jūdzes.

Krievijā 1892. gada 12. aprīlī A. Dokučajevs sportiskā solī nogāja vienu un trīs verstis sporta biedrības “Kružok ļubiķeļej sporta St. Peterburga” laukumā.

Olimpiskajās spēlēs soļošanu — 3500 metrus un 10 jūdzes — pirmo reizi iekļāva 1908. gadā Londonā. Abās distancēs uzvarēja 33 gadus vecais angļis — Breitonas policists Džordžs Larners.

Pirmās skopās ziņas par soļotājiem Latvijas presē sastopamas 19. gadsimta beigās. 1894. gada 15. augustā Rīgas žurnālists Konstantīns fon Rengartens uzsācis ceļojumu apkārt zemeslodei. Četros gados, vienā mēnesī un 12 dienās viņš nosoļojis 25 194 verstis. 1898. gada rudenī laikraksts “Dienas Lapa” atkal rakstīja par šo “kājotāju”, kā toreiz sauca soļotāju, kas 17. septembrī uzsāka ceļu no Liepājas, lai pēc 10 dienām iesoļotu Rīgā. Sportiskas sacikstes latviešiem saistās ar 1907. gadu, kad Rīgā 1000 m nosoļoja divi tuvāk nepazīstami censoņi Vaivariņš un Panders. Tad sekoja rīdzinieka Alekša Aides piedalīšanās Stokholmas olimpiskajās spēlēs 1912. gadā. Vecos meistaros — Aidi, Ratnieku un Franci — nomainīja jauni. Pirmie lielie panākumi saistās ar Alfrēda Ruka vārdu.

Alfrēds Voldemārs Ruks dzimis 1890. gada 28. oktobrī (pēc vecā stila) vietā, kuru lībieši sauca par Dieva dārzu, vācieši par *Segewold*, bet latvieši — par Siguldu. Viņš piedzima Siguldas pastorātā dārznieka ģimenē, no tēva mantojot nepārvaramu dziņu pēc visa jaunā.

Alfrēds Voldemārs Ruks

sporta un atlētikas klubu "Hērakls", kur viņš turpināja nodarboties ar smagatlētiku, bet 1910. gadā iestājās riteņbraucēju biedrībā "Marss". Jaunieši uzņēma tūru braucēju jeb, kā šodien teiktu, tūristu saimē. Kopš 1911. gada Alfrēds sāka nodarboties arī ar skriešanu.

Rosīgais prāts tiecās uz daudzveidīgu dzīves izzināšanu. A.Ruks apmeklēja dažādus tehniskos un lauksaimniecības kursus, darbojās vairākās izglītības biedrībās. Iegūto pieredzi izglītības laukā viņš centās izmantot arī sporta biedrībā, aktīvi piedaloties "Marsa" bibliotēkas izveidošanā un kora dibināšanā.

No 1911. līdz 1915. gadam A.Ruks strādāja Krievu-Baltijas vagonu fabrikā Rīgā automobiļu nodaļā par tehniķi konstruktoru. Viņš baudīja arī savas sporta biedrības arvien lielāku uzticību, veidojot sporta un saviesīgo dzīvi. Sākumā A.Ruku ievēlēja Jautrības un Kārtības

Ap 1895. gadu Ruku ģimene pārcēlās uz dzīvi Rīgā. Pilsētas nomalē Rumpmuižā (tagadējā Purvciemā pie Augusta Deglava ielas tilta) nopirka nelielu zemes gabalu un uzcēla vienstāva mājiņu. Alfrēds mācījās A.Milleres privātskolā. 1910. gadā pabeidza Rīgas vācu amatnieku skolas pilnu kursu. Izmēģināja jūrnieka laimi Ģentē (Beļģijā) un Šotlandē. Taču ne jūra, ne zemes darbi nesaistīja viņa prātu. Savas būtības izpausmi jauneklis atrada tehnikā un sportā. Jau 1903. gadā viņš sāka vingrināties smagumu celšanā. Romantiskā jūsma par stipriniekiem A.Ruku 1908. gadā aizveda uz

komisijā (1910) un Slidotavas komisijā. Nedaudz vēlāk viņš iesaistījās Viegļās—atlētikas un Smagās—atlētikas nodaļu izveidošanā un vadībā. A.Ruka — profesionāla sporta darbinieka darbalauks paplašinās no gada gadā; sākot ar 1. rakstveža pienākumiem “Marsa” valdē (1911) līdz Rīgas Viegļās—atlētikas Līgas priekšstāvja amatam Baltijas Olimpiskajā komitejā (1915); no Viskrievijas Riteņbraucēju savienības līdzdibinātāja (1914) līdz Latvijas Sporta organizāciju apvienības valdes un Latvijas Olimpiskās komitejas biedram (1922) un, visbeidzot, — Latvijas Vieglatlētikas savienības priekšsēža amatam (1925).

Dzīvot atvērti pasaulei A.Rukam nozīmēja ne tikai darboties kādā no sporta organizācijām, bet arī pašam aktīvi sportot.

1911. gada 16. martā Pēterburgā Viskrievijas sporta un atlētikas biedrību sapulcē nodibināja Krievijas Olimpisko komiteju, lai sapulcētu komandu startam pēc gada Stokholmas olimpiskajās spēlēs. Sporta biedrība “Marss” kļuva par līdzbiedri vietējā Baltijas Olimpiskajā komitejā, līdz ar to iegūstot tiesības sūtīt savus biedrus uz Stokholmu. A.Ruks olimpiskajās spēlēs piedalījās 1500 m skrējienā. Viņš distanci veica 4 minūtēs un 40 sekundēs.

A.Ruka draugs maratonskrējējs Andrejs Kapmāls rosināja izmēģināt spēkus soļošanā. 1913. gada 15. septembrī sporta biedrības “Amatieris” Rēveles nodaļas rīkotajās sacīkstēs A.Ruks atzīmēja savu pirmo uzvaru trīs kilometru soļošanā. Šajā gadā viņš kļuva par absolūti labāko soļotāju visā Krievijas impērijā, saņemot zelta medaļu 10 km distancē I Viskrievijas olimpiskajās sacīkstēs Kijevā. Viņa komandas biedrs riteņbraucējs Augusts Auns savā atmiņu grāmatā “Latviešu riteņbraucēju vēsture ciklista atmiņās” (1937) apraksta arī A.Ruka lielo uzvaru Kijevā:

“Pienāk sen gaidītā diena mūsu favoritam Ruksam. Soļošanai skatītāji toreiz piegriezta sevišķu uzmanību. “Galvenā nagla” šinī numurā bija kāds no vietējo virsnieku aprindām. Vispār arī pirmo reizi nāca atklātībā soļošanas sacensība. Mūsu Ruksa galvenais konkurents bija ap septiņi pēdas garš jauns virsnieks, brūns kā bronzas statuļa. No astoņiem dalībniekiem izvirzījās kā vedēji mūsu “cerība” un “garais goliāts”. Pēc pāris riņķiem jau Rukss sāk attālināties un ir jau ap simts metri visiem priekšā. Atskan mūsu pamudinošie saucieni. Bet no otras puses ar īgnumu krievu valodā: “Starik, kudā preš?”

Lai gan Rukss vēl nebija nekāds "stariks", tomēr pēc tāda izskatījās. Viņš bija izaudzinājis garu tumšu bārdu, lai varētu "tautu piemānīt". Tā, svešajiem par izbrīnu un mūsējiem par lielu sajūsmu, "mūsu vecis" jau aizsteidzies ap pus kilometru visiem priekšā un rauj finiša lenti kā varonīgs uzvarētājs, izpelnidamies olimpisko zelta medaļu!

Jau Rīgai pirmā iespējami lielākā uzvara izcīnīta! Ar trīskārtīgu "urrā!" svežam Ruksu gaisā un uz rokām iznesam no stadiona. Līdz pašai gulēt iešanai bija ko runāt par Ruksa cīņu ar milzu virsnieku."

Ari Baltijas un Rīgas meistara gods, tāpat kā uzvara 25 km soļojumā Rīga–Ropaži piederēja A.Rukam.

Pirmais pasaules karš pārvilka svītru iecerēm startēt olimpiskajās spēlēs Berlīnē 1916. gadā. Pēc bēgļu gaitām Tālajos Austrumos 1917. gadā viņš pārcēlās uz dzīvi Maskavā. Šis laiks atnesa ciešanas. Tikai stiprā griba un sportā rūdītais ķermenis ļāva izturēt badu, postu un revolūciju. 1919. gadā Maskavā, saslimstot ar tīfu un plaušu karsoni, sešus mēnešus ilga cīņa par izdzīvošanu. Cīņa turpinājās arī vēlāk, kad 1920. gadā Maskavas automobiļu fabrikas "AMO" konstruktoru un Zamoskvoreckas sporta kluba biedru A.Ruku apcietināja un septiņus mēnešus turēja ieslodzījumā Butirku cietumā. Tikai tāpēc, ka viņš gribēja atgriezties Latvijā tāpat kā daudzi latvieši. Viņš darīja visu, lai arī uz Krieviju aizvesto "Marsa" arhīvu, bibliotēku un citas biedrības vērtības pasargātu un nogādātu atpakaļ Latvijā.

Latvijas laikā A.Ruku godāja jau par vecmeistaru, kad "Marsa" Mūža biedrs, pārsniedzis 30 gadu robežu, sasniedza Latvijas rekordus soļošanā 2, 10, 7, 8 un 25 kilometros, kā arī 1 stundas soļojumā. 1923. gadā kā viens no pirmajiem latvju sportistiem viņš startēja Eiropas populārajās sacīkstēs "Apkārt, šķērsām Berlīnei" ("*Quer, durch Berlin*"), kurās 25 kilometru soļojumā 243 dalībnieku vidū izcīnīja 12. vietu. Vēl 34 gadu vecumā A.Ruks ieguva tiesības pārstāvēt Latviju olimpiskajās spēlēs Parīzē 1924. gadā. Kolombo stadionā 10 km distancē cerētie panākumi izpalika, jo sacīkšu tiesnešiem soļošanas stila vērtējums bija ļoti atšķirīgs. Mūsu sportists tiesnešu aizrādījumu dēļ bija spiests izstāties no sacensībām.

Savu soļotāja stafeti viņš nodeva nākamajam izcilākajam šī sporta veida pārstāvim Jānim Daliņam, uzdāvinot viņam vienu no savām godalgām — zelta medaļu.

1941. gada 14. jūnija naktī Dzelzceļa virsvaldes juriskonsultācijas I šķiras darbvedim A.Rukam lika sagatavoties pēdējam soļojumam. No savas Rumpmuižas ielas viņš aizgāja rudens mētelī, žokeja cepuri galvā, slēpju zābakiem kājās un ar zaļu mugursomu plecos. Sporta dievs “Marss”, kuram A.Ruks bija kalpojis godīgi visu mūžu, būdams “Marsa” Goda biedrs un saņēmdams vairāk nekā 40 zelta un sudraba goda zīmes un medaļas par uzvarām, kā arī Latvijas Vieglatlētikas savienības augstāko nozīmi “Par nopelniem”, — šis dievs tajā naktī Alfrēdam Rukam pārvērtās par kara un nāves dievu.

A.Ruks mira 1941. gada 30. novembrī valstī, kuru sauca par Padomju Savienību, — vietā ar šifrētu apzīmējumu: B-1973. Tā bija izsūtīto nometne “Čertjožnaja” Soļikamskas apgabalā Dienvidurālos. Mēnesī, kad Latvijā ir vētru un veļu laiks.

Kā cīkstonis Jānis Leskinovičs kļuva par Lielo Jāni?

Jānis Leskinovičs piederēja pie latviešu Lielo Jāņu plejādes. Dzimis 1892. gada 8. novembrī Rīgā ierēdņa ģimenē. J.Leskinovičs bija Āgenskalna puika. Jau bērnu dienās izpelnījās puīšeļu apbrīnu par lielo augumu un spēku.

Astoņu gadu vecumā bija lielisks peldētājs un kaislīgs slidotājs.

Jānis mācījās Nikolaja ģimnāzijā Rīgā. 1909. gadā kopā ar ģimēni aizbrauca uz Kaukāzu, kur Kislovodskas ģimnāzijā pabeidza Rīgā aizsāktās mācības. Toreiz ar sportošanu skolniekiem gāja pagrūti. “Ko, sportists?” prasīja skolas kungs un, savilcis nicīgā smīnā lūpas, konstatēja: “Tātad sliņķis.” Jānis piederēja pie “sliņķiem”, jo dūšīgi skrēja, lēca un meta disku. Jānis jau jaunekļa gados 100 metrus spēja veikt 12 sekundēs. 16 gadu vecumā viņš piecīņā izcīnīja pirmo vietu. Plecīgais, dūšīgais ģimnāzists tomēr meklēja kaut ko pamatīgāku, kur spēkus pielikt, tāpēc sāka cilāt svarus un cīkstēties. Ziemeļkaukāzā čempionātā “Mineraļņije Vodi” viņš arī pirmo reizi uzstājās kā “ists

profesionālis” — melnā maskā. Cīnījās godam, bet godalgu nedabūja. Kāds tomēr maskas īpašnieku bija atpazinis, par ko Jāni gribēja izslēgt no ģimnāzijas. Tomēr jauneklis nepadevās un mājās turpināja cītīgi trenēties svaru celšanā, izrakstīja speciālus sporta žurnālus franču un vācu valodā. Vēlākos gados brīvi pārvaldīja ne tikai šīs divas svešvalodas, bet arī vēl spāņu, portugāļu un krievu valodu.

1912. gadā Jānis Leskinovičs pārcēlās uz dzīvi Maskavā, lai universitātē studētu tieslietas, iestājās arī sporta klubā “Arena Morro”, kur nodarbojās gan ar svaru celšanu, gan cīņu. Trenējās arī lodes grūšanā, spēlēja futbolu. 1914. gadā Maskavas meistarsacīkstēs smagatlētikā augstāko mācību iestāžu studentu vidū Jānis izcēlās īpaši. Svaru celšanā smagajā svarā viņam nebija konkurentu. Jānis kļuva par populārāko atlētu Maskavā. Pirmajās Krievijas meistarsacīkstēs smagatlētikā, kas notika Rīgā 1914. gadā no 14. līdz 16. februārim, maskavietis Leskinovičs pacēla 1064 mārciņas un izcīnīja trešo vietu aiz Minskas “Sanitas” atlēta Soloneviča (1068), nostājoties līdzās šo sacensību uzvarētājam, savam slavenajam tautietim pasaules rekordistam Jānim Krauzem (1244). Kā rakstīja Krievijas sporta žurnāls “Russkij Sport”, 1916. gadā meistarsacīkstēs Maskavā pilsētas rekordu svaru celšanā atkal sasniedzis Ivans Leskinovičs.

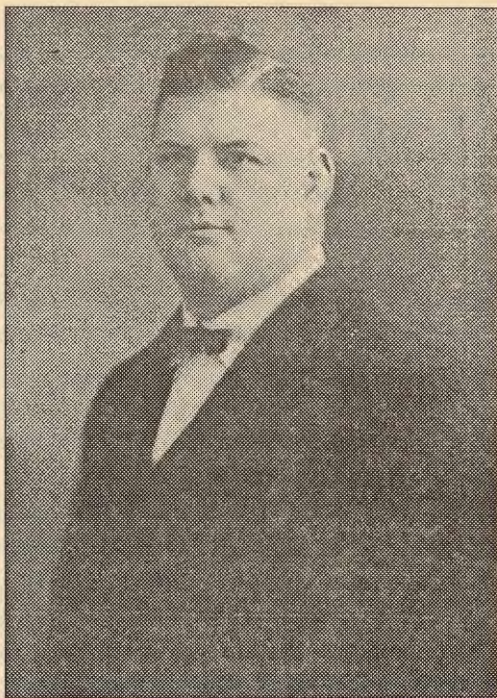
Jānis studijas tomēr nebeidza, jo tika mobilizēts armijā un iestājās Alekseja kara skolā, kuru pabeidza 1915. gadā. Tad nāca karš. Simtiem un tūkstošiem jaunekļu atmeta visam ar roku un gāja kā brīvprātīgie uz fronti. Arī J. Leskinovičs. Raibi, gari un grūti bija kara gadi. Jānis cīnījās kaujās Rīgas frontē, tepat pie Daugavas krastiem. Bet arī šeit nebija aizmirsis vecos “niķus”. Atpūtas brīžos brašais virsnieks labprāt trenējies ar saviem karavīriem. Tika pat sarīkoti sporta svētki, un arī pats Jānis uzstājies. Kad liela ļaužu pulka priekšā virsnieks nolīcis gar zemi visus savus pretiniekus, tad kareivju sajūsmai nebijis gala.

Jaunais cara armijas kapteinis pret paša gribu dabūja pat īsti izpeldēties Daugavā, jo pie Jaunjelgavas peldus bēdzis no gūsta. Bija ievainots. Tad dienests aizveda uz Kazaņas kara apgabala štābu, kā arī 7. Sibīrijas pulku.

Maskavā pienāca revolūcija. Bads. Ko darīt? Talkā nāca sports. Vēlāk revolūcijas jukās, kad virsniekiem vairs neizmaksāja algu un

iestājās naudas krīze, Jānis atkal ķērās pie reiz aizmirstām lietām. 1917. gadā virsnieks uzvilka melno masku un izgāja uz cīņas paklāja teātrī “Son”. Kāpēc maskā? Pēc gadiem Jāņa atbilde žurnālistiem bija šāda: *“Nedrikstēju cīnīties. Ko jūs domājat: štābskapitans cīkstoņus? Virssardze, vairāk nekā. Sēdi un atpūties.”* Pirmajā lielajā čempionātā Jānis godam cīnījās ar vairākiem pasaules meistariem.

Lielinieku laikos J.Leskinovičs noņēma uzplečus, pārdeva revolveri un binokli un aizbrauca uz

Jānis Leskinovičs

Tulu, lai iestātos Goreca cirkā un piedalītos čempionātā. Ar cirka trupu apbraukāja visu Krieviju un guva labus panākumus. 1919. gada pavasari pavadīja Penzā, kur sporta biedrībā “Makkabi” pat paguva izveidot vieglatlētikas sekciju.

1921. gadā cauri Rīgai Jānis devās uz Vāciju, lai kļūtu par profesionālu cīkstoni. Pāris gadu Jānis lauzās kā labs cīkstonis, bet līdz pasaules meistara godam vēl bija jānoiet krietns ceļš.

Kā Jānis pats intervijās atzinies, ceļš uz augstākajām virsotnēm bijis ne vien grūts, bet arī nežēlīgs un asiņains: *“Kad sāku čempionātos likt uz tepiķa slavenos cīkstoņus, viņi pūlējās mani salauzt, sasist. Un, kad uz cirkus arēnas parādījās niknais zvērs, kuram bija uzdots sakropļot manu miesu uz visiem laikiem, es zināju, ar ko man darīšana, un gāju droši tam pretī. Nedaudzās sekundēs tas kā akmens gulēja nosviests gar zemi. No tā laika es uzvarēju. Uzvara nāca ne tikai caur*

fizisko spēku, bet arī ar smadzeņu palīdzību. Bieži pa naktīm neguļu un domāju, kādas kombinācijas, kādus paņēmienus tam pielietot nākošā dienā cīņā pret savu pretinieku. Dzīvā atmiņā man trīs stundas ilga cīņa, kas bija viens nepārtraukts izšķirošs moments. Tas bija manas cīkstoņa karjeras sākumā, kad satikos ar fenomenālu cīkstoni, kura vārdu minēt liedz man sportsmeņa ētika. No šīs cīņas rezultāta atkarājās viss turpmākais. Uzvara jāgūst — šo apziņu rūdīju tik ilgi, kamēr kļuva par pārliecību. Trīs stundas pagāja kā trīs minūtes. Es neredzu savu pretinieku, tikai jūtu viņu kā objektu, kas mani apdraud. Manas fiziskās, kā arī garīgās emocijas šķitās norietam ne Jāņa Leskinoviča, bet citas būtnes iemiesojumā. Tikai kad pasludināja uzvaru pēc punktiem, es sāku sevi aptvert, ieraudzīju milzīgo pretinieku, tiesnešus, asinīs nobrāzto miesu, sajutu locekļu sāpes, nogurumu un arī prieku: uzvara bija gūta, tālākais ceļš atbrīvots.”

1923. gadā Ķelnē Jānis Leskinovičs ieguva Eiropas meistara nosaukumu, guva lielus panākumus Argentīnā un Brazīlijā. Tajā pašā gadā Madridē izcīnīja profesionālo cīkstoņu pasaules čempiona nosaukumu. 1924. gadā viņš panākumu atkātoja Riodežaneiro, cīnījās Vācijā, Šveicē, Spānijā un Portugālē, uzvarēja Zelta jostas izcīņā Hamburgā (1928, 1930, 1931), Eiropas meistarsacīkstēs Prāgā (1929, 1930) un Rīgā (1931), īpašumā ieguva H.Eberlesa kausu un Dortmundas kausu (1928), uzvarēja Ščecinas un Hamburgas turnīros (1932). Hamburgas lielo Zelta jostu Jānis pārveda uz Rīgu un pēc Otrā pasaules kara nodeva Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejam.

Pēc Eiropas nāca Amerika, kas bija to laiku profesionālo cīkstoņu Meka. J.Leskinovičs cīnījās Buenosairesā, Sanpaulo, Riodežaneiro, Ņujorkā. Kādā viesošanās reizē astoņos mēnešos Jānis izcīnīja 117 uzvaras. Amerikā tika iepazīta un izstudēta sarežģītā brīvā cīņa, kas bija ļoti populāra šajā zemē. Argentīnā Jāni sauca par kaulu laužēju, jo viņa iemīļotākais cīņas paņēmiens bija supless, ko apguva jau 1912. gadā Pēterburgā, un šo efektīgo paņēmienu Amerikā vēl nepazīna. Savukārt Brazīlijā blondo latvieti nodēvēja par “balto lāci”.

Eiropas laikrakstos parādījās telegrammas, kas vēstīja par jaunā cīkstoņa fenomenālajām uzvarām. Viņu sāka dēvēt par Lielo Jāni, kurš nu bija viens no pašiem stiprākajiem vīriem pasaulē! Jāņa svars bija 120 kilogrami, bet augums — 1,84 metri.

1924. gadā latviešu hērakls Dortmundā tikās ar profesionāļu karali Ivanu Poddubņiju. Šī cīņa ar krievu milzi beidzās neizšķirti.

Bet jāstrādā bija daudz, jo spēks bez darba nenāk. Katrs rīts sākās ar ģimnastiku 30 minūšu garumā un vieglu masāžu. Pēc vieglām brokastīm sekoja pastaiga pusotras stundas garumā. Katru priekšpusdienu Jānis cīnījās ar diviem treniņa pretiniekiem. Regulāri trenējās ar latviešiem — kolēģiem, labi pazīstamiem, draugiem, bet no sāncenšiem izvairījās. Pusdienās lietoja daudz sakņu, drusciņ gaļas, izvairoties no sāls un pipariem, lai nevajadzētu daudz dzert. Viegli varēja noēst pāris duču banānu vai divus trīs ananasus. Pēcpusdienā lasīja avīzes, cītīgi sekojot politikai, vai arī rakstīja vēstules. Kad necīnījās, tad pirms cirka ieturēja vakariņas, bet, ja bija jācīnās, palika neēdis septiņas stundas līdz dienas beigām. Pēc cīņas gaidīja silta vanna. Brīvajā laikā interesējās par sportu — tāpat kā skolas gados, kad nevienu futbola saciksti vai boksu, vai laušanos garām nepalaida, ja tikai atlika laiks.

Jānis Leskinovičs pastāvīgi dzīvoja Berlīnē, bija vairāku pasaules cīkstoņu profesionālo organizāciju biedrs. Dzimtenē tika pavadīti tikai divi mēneši. Vēlākos gadus vasarās dzīvoja Jaunķemeros. Labprāt brauca uz Latviju, kur alga čempionātos gan nebija tik liela kā ārzemēs, bet cirks bija pilns līdz pēdējai vietai, jo Lielais Jānis bija publikas mīlulis. Pēc uzvaras čempionātā Rīgā 1935. gadā J.Leskinoviča cienītāji savam Lielajam Jānim atsūtīja speciālu balvu — kurvi ar dažādiem augļiem. Viņu apjūsmoja ne tikai rīdzinieki. Ar puķēm Jāni apbēra gandrīz pēc katra čempionāta. Ziedus viņš klēpjiem nesa mājās, un istabas pārvērtās dārzā, jo sieva Anna, ar kuru viņš uz turnīriem tālajās zemēs devās kopā, ļoti mīlēja puķes. Spānijā, Madridē, zēnu bari uz ielas skrēja viņiem pakaļ un sauca: “Leskinovič! Leskinovič!” Jānis sevišķi mīlēja dzīvniekus, tāpēc katrā lielākā pilsētā apciemoja zooloģisko dārzu, izdalot cukuru, burkānus un maizi, bet neieredzēja korridu Spānijā — neželības dēļ pret dzīvniekiem.

Kādā Argentīnas kūrortā Jānis piedzīvoja vienu no neparastākajiem notikumiem savā dzīvē. Tā kā kopš bērnības viņš bija labs peldētājs, tad ūdenī bez atpūtas varēja atrasties kādas četras stundas. Kopā ar maza auguma argentīnieti aizpeldēja tik tālu jūrā, ka krasts vairs bija tikko saredzams. Šo piekrasti bieži apmeklēja haizivis. Pēkšņi dažu metru attālumā paspīdēja dzeltens zivs vēders. Jānis saprata, ka cīnīties

kailam bez naža bija pilnīgi veltīgi. Šausmīgais kustonis it kā spēlēdamies tuvojās un atkal attālinājās, spīdot saulē, un lēkāja ar milzīgu spēku Jāņa tuvumā. Pasaule izgaisa, un sākās cīņa par ātrumu un cilvēka spēku izturību. Jānis atjēdzās tikai pie kāda lielāka jūras akmeņa, pie kura bija atpeldējis arī mazais argentīnietis. Tikai tagad abi saprata, ka tā nebija vis haizivs, bet četrus metrus garš delfīns, kāds nekad nebija redzēts. Pēc šī atgadījuma Jānis nekad vairs nedevās nekādos peldējumos tālu jūrā.

1926. gadā aprīļa čempionātā Rīgā J.Leskinovičam pienācās pirmā godalga, jo cīņas viņš beidza bez zaudējumiem. Eleganto un apbrīnojamo pasaules čempionu Hansu Kavanu uzvarēja silēzietis Karšs. Tomēr žūrija nosprieda pirmo godalgu sadalīt starp Leskinoviču un Kavanu. Jānim tika dota iespēja izvēlēties — vai nu saņemt žetonu ar goda lenti nacionālajās krāsās, vai arī 30 000 rubļu. Un, kaut arī žetonam bija tikai pāris tūkstošu rubļu vērtība, Leskinovičs atstāja naudu Kavanam. Lielais Jānis mierīgi atteicis: *“Gan jau es nopelnīšu, esmu jauns. Latvietis nedrīkst atteikties no savas dzimtenes krāsām.”*

1927. gadā pēc cīņām Madrides un Lisabonas čempionātos Jānis startēja Argentīnā, kur Buenosairesā grandiozā čempionātā simt desmit dienu garumā piedalījās ap 50 pasaules labāko cikstoņi (pelnīdams no 30 līdz 60 latiem dienā), un pēc punktiem izcīnīja otro vietu.

J.Leskinoviča lauri nedeva mieru otram latvju hēraklam, pasaules čempionam Ivanam Romanovam (ar šo pseidonīmu cīnījās latvietis Jānis Burmeisters), kas vēlējās ar preses starpniecību izaicināt uz cīņu savu tautieti. Par labākā latvju cikstoņa nosaukumu Ivans Romanovs no Krievijas ieradās Rīgā. Cīņa notika skaistajā Ēdinburgas (tagad Dzintari) kūrmājas dārzā, kur uz koncerta estrādes bija ierīkots cīņas laukums. Un Jānis turpat divu stundu garajā cīņā uzvarēja otru Jāni! Publikas sajūsmā nebija gala — uzvarētāju uz rokām aiznesa līdz ģērbtuvēm.

1937. gada marta mēnesī atlēts demonstrēja cīņu Berlīnes Sporta pili. Viņa pretinieks bija slavenais vācu smagsvars Steinke. Cīņa bija grūta, bet tomēr pretinieku, kā pats Jānis izteicās, viņš “nolocīja”. Sacensību sarīkoja Vācijas valsts sporta vadība, lai vācu jaunatnei demonstrētu ideālu grieķu—romiešu cīņas paraugu.

1938. gadā ar lieliem panākumiem pagāja Londonas čempionāts, kas notika sporta pili 15 000 skatītāju klātbūtnē. Tādi paši panākumi

gaidīja latviešu cīkstoni Hamburgā, Gēteborgā, Berlīnē un Vīnē. Tā paša gada aprīlī Rīgā pirms čempionāta Salamonska cirkā notika preses konference ar turnīra dalībniekiem. Jānis atstāja spīdošu iespaidu. Un, pēc paša izteikumiem, bija neparasti labā formā. Lai tie nebūtu tikai vārdi, viņš negaidīti piecēlās no krēsla un visu žurnālistu acu priekšā, it kā viņam nebūtu 120 kg, demonstrēja savu slaveno špagatu, fuatē un citus baleta trikus. Tāpat viņš visus pārsteidza ar lielisko cīņas mākslu un elpošanas tehniku, fenomenālu lokanību un kustību ātrumu.

Trīsdesmito gadu beigās Jānis uzstājās teatralizētos cirka priekšnesumos kopā ar aktieriem Ernestu Feldmani, Ellu Jēkabsoni, Voldemāru Švarcu un Augustu Mitrēvicu. Vēl 1940. gada sākumā Jānis piedalījās cirkā Jaungada programmā.

Pēc Otrā pasaules kara Jānis Leskinovičs darbojās klasiskās cīņas veterānu padomē, piedalījās sporta sacensībās kā Vissavienības kategorijas tiesnesis un cītīgi strādāja savā lielajā un priekšzīmīgi iekoptajā dārzā Pārdaugavā, Apūzes ielā.

Daudzus gadus viņa mājas guļamistabā pie platās koka gultas karājās melnā maska.

Lielais Jānis miris 1959. gada 14. jūlijā. Jāņa Leskinoviča atdusas vieta ir Pleskodāles kapos.

Kā brāļi Poli kļuva par ievērojamiem sportistiem?

Pēteri Poli Valmieras pusē Matīšos un visā apkārtnē sauca par trako Poli, jo viņš bija liels “buntavnieks” pret katru netaisnību. Tāpēc P.Polis nevienā darbā nevarēja pastāvēt un dzīves vietas tika mainītas spēji un bieži. Viņa bagātība bija lāča spēks, strādīgas rokas un četri bērni — Jānis, Kārlis, Paulis un Antonija.

Diviem brāļiem liktenis lēma būt par sportistiem, trešajam — par veikalnieku. Šis stāsts būs par sportistiem.

Jānis dzima 1893. gada 11. janvārī, bet brālis Paulis — 1896. gada 3. jūlijā.

Pagājušā gadsimta beigās Poļu ģimene pārcēlās uz dzīvi Rīgā. Vecākais dēls Jānis, tāpat kā jaunākais Paulis, bija mantojis tēva spēku.

Jānim bija astoņi gadi, kad Rīgā Ķeizara dārzā, Momino cirkā Puškina bulvārī un Salamonska cirkā uzstājās slavenais igauņu atlēts Georgs Lūrihs. Zēns gāja uz cirku par piecām kapeikām, lai no “gaļorkas” noskatītos Rīgas puiku elka Lūriha cīņās, neizlaizdams nevienu čempionāta dienu. Pārnācis mājās, trenējās arī pats. Sēja kopā dažādus smagumus un cēla, cik spēki ļāva. Vēlāk kopā ar jaunāko brāli ģimnāzistu Pauli savas mājas pagalmā malkas šķūnītī cilāja svaru bumbas. Mazā brāļa uzmanību saistīja vieglatlētika, bet Jāņa — svaru celšana. Jānis cīkstoja gaitas sāka 16 gadu vecumā, kad 1909. gadā iestājās “II Rīgas atlētu klubā”, bet Paulis — riteņbraucēju biedrībā “Marss” sāka skriet un mētāt šķēpu.

96 kg smagais un 1 metru 73 centimetrus garais Jānis pārējo atlētu — Jāņa Krauzes, Jāņa Leskinoviča, Jāņa Rozentāla, Jāņa Spula, Jāņa Burmeistera vidū kļuva par Mazo Jāni. Bet tas netraucēja 1910. gadā ierindoties otrajā vietā Baltijas guberņu meistarsacīkstēs. Laurus drīz vien plūca abi brāļi. Paulis uzvarēja šķēpa mešanā, pārspējot “Marsa” biedra Arvīda Ķibilda rekordu.

Drīz vien interese par laušanos un svaru celšanu saveda kopā trīs Jāņus — grāmatvedi Krauzi, nākamo cara armijas virsnieku Leskinoviču un zemnieka dēlu Poli. Viņi 1912. gadā satikās vāciskajā “I Rīgas atlētu klubā”. Par Jāni Krauzi klīda teiksmainas valodas, ka puisis strādājot lopkautuvē un katru dienu dzerot asinis, tāpēc šis pārcilvēciskais spēks. Kaut gan patiesībā viņš strādāja par grāmatvedi kādā alus darītavā. Smagatlētika kļuva ne tikai par svētdienīgu aizraušanos, bet par viņa dzīves aicinājumu.

1912. gadā Rīgas meistarsacīkstēs grieķu–romiešu cīņā uzvarēja 19 gadus vecais gaišmatis Jānis, tāpat kā staltais Jānis Krauze bija labākais svaru celšanā.

Jānis Polis bija viens no aptuveni 40 cariskās Krievijas vienības dalībniekiem, kurus tvaikonis “Birma” aizveda uz V Stokholmas olimpiskajām spēlēm 1912. gadā. Jaunība un pieredzes trūkums viņam neļāva ieņemt kādu īpašu vietu 38 vīru konkurencē, tomēr Jānis pārliecinājās,

ka ir dzimis cīņai. Un to viņš pierādīja tūlīt pēc atgriešanās, kad lika lietā Stokholmā redzēto un piedzīvoto, mājās pārvedis jaunus cīņas paņēmienus "atslēgu" un "suplesu". 1912. un 1913. gadā Jānis kļuva par Baltijas meistaru. 1913. gadā I Viskrievijas olimpiskajās sacīkstēs Kijeivā viņš atkal ir labākais, iegūstot arī absolūti labākā cīkstoņa nosaukumu. Gadu vēlāk šāda paša ranga sacīkstēs Rīgā tiek iegūta otrā vieta.

Pirmais pasaules karš sportošanai pārvilka svīturu. Stiprinieki Jāni izklīda kara ceļos. Paulim vajadzēja uzvilkt strēlnieka šineli 5. Zemgales pulkā. Jānis kara gados, lai saglabātu sportisko formu, nodarbojās ar svarcelšanu.

Krievijas klejojumos sabruka Jāņa Krauzes dzelzs veselība un spēks. 1919. gada 1. augustā 25 gadus vecais pasaules rekordists mira. Abus Jāņus saistīja ne tikai draudzība un kopīgi ceļi dažādās arēnās, bet arī radu saites. J.Krauzes māsa Elza bija kļuvusi par J.Poļa sievu.

Jānis bija viens no tiem, kas palīdzēja tapt jaunai smagatlētikas biedrībai. 1921. gadā 9. februārī sāka dzīvot sporta biedrība "Krauze". Ilgus gadus Jānis arī pats startēja ar šīs biedrības zīmi — stilizētu ozolapu baltā krāsā, kuras vidū izcēlās melns "K" burts.

Pēc Latvijas Republikas izveidošanās sākās jauns posms grieķu—romiešu cīņas attīstībā. 1921. gada 22. februārī Rīgā notika starptautiskas sacīkstes smagatlētikā ar somu un igauņu sportistu piedalīšanos. Pēc tam sekoja pasaules čempionāts Helsinkos.

Pēc divpadsmit gadiem Jānis atkal posās uz savām otrajām olimpiskajām spēlēm. Šoreiz 1924. gadā uz Parīzi. Olimpiskais turnīrs varēja kļūt par viņa zvaigžņu stundu, jo pirmajā cīņā pēc punktiem viņš gan zaudēja dānim E.Larsenam, bet tad sekoja uzvaras pār M.Čurju (Itālija) un L.Potjēru (Beļģija). Par bronzas medaļu Jāniņim bija jātiekas ar ungāru R.Bado. Taču Jānis uz paklāja neizgāja, solidarizējoties ar pārējiem Latvijas cīkstoņiem un protestējot pret tiesnešu lēmumu R.Roņa un ungāra L.Kerestesa cīņā, piešķirot zaudējumu latviešu cīkstonim.

Laikā no 1920. līdz 1925. gadam J.Polis kļuva par pieckārtēju Latvijas meistaru. Cīkstonis bija sasniedzis brieduma gadus un no pus-smagās svara kategorijas pārgāja uz smago.

1926. gadā J.Polis 33 gadu vecumā atvadījās no amatieru sporta un pārgāja profesionāļu kārtā. Salamonska cirkā viņš nostājās blakus

savam jaunības draugam Jānim Leskinovičam. Mazā Jāņa un Lielā Jāņa (Leskinoviča) cīņās trīsdesmitajos gados cirkā centās noskatīties katrs krietns puika. Jāpiezīmē, ka savas maskas noslēpumu (profesionālo un finansiālo) Jānis cieši glabāja.

Arēnā Jānis Polis bija korekts, mierīgs un nosvērts, liels partera un aizsardzības meistars. Viņa profesionālās cīkstoņa karjeras augstākais sasniegums — Eiropas meistara nosaukums.

Turnīru cīņas, izbraukumi ārzemēs mijās ar Latvijas valsts vienības trenēšanu un darbošanos sporta biedrībā “Krauze”. Kādu laiku viņš strādāja kā brīva līguma cilvēks Kara intendantūras pārtikas noliktavā. Kāds no vasaras mēnešiem tika pavadīts Jūrmalā — Bulduros.

Brālis Paulis 1921. gadā sasniedza Latvijas rekordu šķēpa mešanā — 47,83 metri, taču 1926. gadā, spēlējot basketbolu, izmežģīja ceļu un bija spiests no sporta aiziet. Pēc 1934. gada P.Polis strādāja par aizsargu štāba fiziskās audzināšanas instruktoru un vadīja laikraksta “Brīvā Zeme” sporta nodaļu, vēlāk laikraksta “Tēvija” sporta nodaļu. Viņš bija viens no pirmajiem, kas palīdzēja vieglatlētikā iesaistīt sievietes. Jau 1920. gadā sporta biedrībā “Krauze” nodibinājās sieviešu sports. Vēlāk Paulis bija biedrības “Latvju Jaunatne” treneris. Pirmās izcilākās vieglatlētes E.Karlsone–Kukaine, Z.Liepiņa, E. Krūmiņa un V.Kerstena bija viņa audzēknes.

1944. gada 10. novembrī laivā, kurā atradās 104 bēgļi, Paulis Polis ar ģimeni un brāļa Jāņa meitu Ausmu ieradās Zviedrijā. 1945. gada 25. novembrī Stokholmā Serafima klīnikā mira Paulis Polis. Jānis palika dzimtenē. 1948. gadā uzsāka būvēt māju Pārdaugavā, Valentīnas ielā, un strādāja Rīgas Centrālajā tirgū. 1953. gada vasarā negaidīts kritiens no savas mājas sastatnēm traģiski noslēdza izcilā cīkstoņa mūžu.

1921. gadā sporta biedrības “Krauze” statūtos tika ierakstīti vārdi: “Veselā miesā tik var mājot veselīgs gars!” Šai devīzei visu mūžu uzticīgi kalpoja arī Pētera un Jūlas dēli Jānis un Paulis.

Ko sportā paveicis Rūdolfis Ronis?

1897. gada 7. martā Igaunijā, bijušās Bokenhofas muižas stacijā (uz dienvidiem no Valkas) dzelzceļ-

nieku ģimenē kā ceturtais bērns pasaulē nāca vēl viens latviešu stipriņieks — Rūdolfis Ronis.

Rūdolfis Ronis desmit gados (1920–1930) astoņas reizes bija Latvijas meistars un Parīzes olimpisko spēļu turnīru grieķu–romiešu cīņā noslēdza, dalot 6.–9.vietu.

Pirmais pasaules karš aizveda R.Roni uz Petrogradu, kur viņš strādāja mašīnu fabrikā par virpotāju un iestājās Petrogradas igauņu biedrībā “Kalev”, sacentās dažādās pilsētās — Turku, Helsingforsā, Viborgā — un cīnījās ar Somijas meistaru Robertu Oksu, ar nākamo vairāku pasaules meistarsacīkšu uzvarētāju Oskaru Frīmani. Šeit viņš iepazinās ar slaveno igauņu cīkstoni Eduardu Pitsepu, kas startēja visvieglajā svarā, vēlāko olimpisko spēļu zelta medaļas ieguvēju, kas trīsdesmitajos gados neilgu laiku bija angažēts par Latvijas valsts vienības treneri cīņas sportā.

1917. gada janvārī Petrogradas “Kalev” uzņēmās sarīkot Viskrievijas meistarsacīkstes smagatlētikā. Sabrauca dalībnieki no Maskavas, Tallinas, Harkovas, Kijevas un, protams, Rīgas. R.Ronis startēja vieglajā svarā, kurā izcīnīja uzvaru un 20 gadu vecumā kļuva par Krievijas čempionu.

Tā kā Petrogradā tajā laikā dzīvoja daudz latviešu sportistu, mākslinieku un ierēdņu, tad pēc cara gāšanas aprīļa mēnesī latviešu sanāksmē tika nolemts dibināt sporta un izglītības biedrību “Latvija”. Biedrības karogs bija zaļā, sarkanā un baltā krāsā. R.Ronis kopā ar J.Krauzi, K.Vītiņu, J.Mucenieku, A.Grundmani un J.Svilpi bija dibinātāju pulkā. Biedrības atklāšanas svētki ar sporta priekšnesumiem un māksliniecisko programmu notika Kalašņikovas biržas zālē. Uzstājās latviešu dziedātāji A.Rebane, P.Sakss, R.Bērziņš, arī T.Reitera koris.

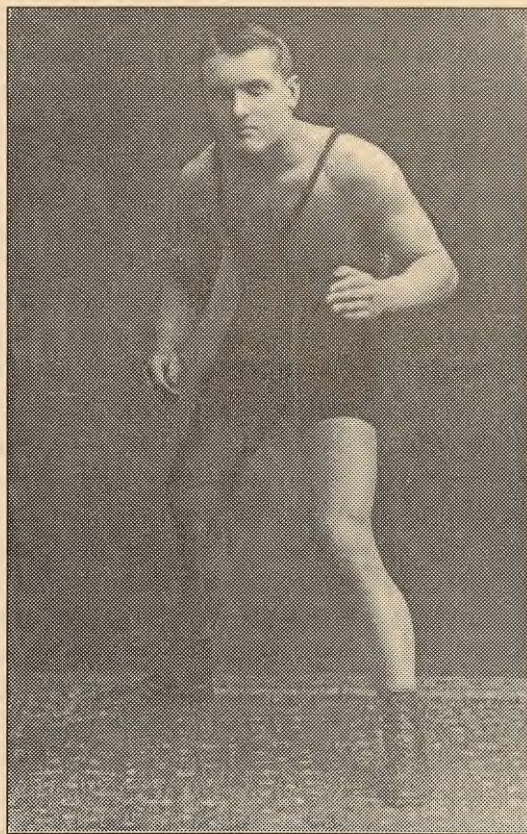
Pirmās biedrības telpas atradās sporta biedrības "Palma" telpās. Rudeņi pārgāja uz jaunām telpām Vasilija salā. Protams, ka visi latvieši—kalevieši pārgāja uz jauno biedrību, tāpat daži igauņi un visi somi, jo bija labi draugi latviešiem. Ar šo gadu R.Ronis pārstāvēja jauno biedrību.

Reiz kādas sacikstes vēroja liela auguma karavīrs. 190 m garais un 110 kilogramus smagais vīrs izrādījās latvietis — Auces milzis Augusts Hehts, kas vēlējās iestāties biedrībā. Rūdolfš apsolīja viņam iemācīt cīņas paņēmienus.

Sākās revolūcija, un fabrikas uz laiku pārtrauca darbu, atlaižot strādniekus. 1918. gada sākumā R.Ronis un A.Hehts, kas jau bija demobilizēties, devās uz Maskavu, kur jaunajā gadā vajadzēja notikt Viskrievijas meistarsacīkstēm. Ar godu nostartējuši un izcīnījuši uzvaras, abi devās uz Tambovas cirku, lai kļūtu par profesionāļiem. Tā kā cirks bija komerciāla "padarīšana", tad cīkstoņiem vajadzēja būt vairāk aktieriem, mazāk sportistiem. Kuram no pretiniekiem būs "jākrīt", to noteica turnīra organizētājs un saimnieks. Rūdolfš kļuva par dāni Andersonu. Augustam Hehtam lika nopirkt biļeti un savās karavīra drēbēs iejukt skatītājos. Tad viņam vajadzēja parādes laikā pārkāpt pāri barjerām un uziet manēžā, lai izaicinātu uz cīkstēšanos puskaillos vīrus cīkstoņu triko. No īstas cīņas vajadzēja atteikties, jo tādi bija cirka noteikumi. Rūdolfam vajadzēja "krist" no visiem cīkstoņiem, par katru vakaru saņemot 6 rubļus. Tā viņš nostrādāja līdz pat 1918. gada maijam, kad kopā ar cirku pārcēlās uz Voronežu. Pēc tam sekoja Rjazaņas cirks un Samāras ziemas cirks, kurā R.Ronis nostrādāja līdz 1919. gada februārim. Ufas čempionātā Rūdolfam jau lika lauzties, uzlikt melno masku. Bet Melnajai maskai pretinieku nedrīkstēja būt, tāpēc nu Rūdolfš uzvarēja visus savus pretiniekus. Tikai pēdējā cīņā pretī stājās pasaules čempions Teodors Gurskis, kas tad arī Melno masku nolika uz pleciem. Turnīra vadītājs atklāja publikai maskas noslēpumu: "Pasaules čempions Rūdolfš Rone! Petrograda!" Permā R.Ronis nostrādāja visu 1919. gadu.

1920. gadā viņš atgriezās Maskavā, lai dotos uz Rīgu. Tā kā bēgļu reģistrācija vēl nenotika, tad pietiecās kā igauņis uz viņu ešalonu, jo labi prata igauņu valodu. Tallinā R.Ronis satika bijušo rīdzinieku pasaules rekordistu svarcelšanā un nākamo divu olimpisko spēļu medaļnieku Alfrēdu Neilandu, kas viņu vilkšus aizvilka pie Igaunijas sporta vadības,

lai to uzņemtu valsts vienības sastāvā braucienam uz 1920. gada olimpiskajām spēlēm Antverpenē. Latvijai nebija izdevies nokārtot piedalīšanos šajās spēlēs, tāpēc R.Ronis bija ar mieru piedalīties Igaunijas olimpiskās vienības sastāvā. Nekavējoties tika telegrāfiski nosūtīts papildpieteikums par R.Roņa startu vidējā svara kategorijā. Nākamajā dienā viņš saņēma arī Igaunijas valsts ārzemju pasi ar Beļģijas konsula vīzu. Vēl divas nedēļas viņš dzīvoja nometnē kopā ar citiem igauņu olimpniešiem. Dienā, kad jau bija jādodas ceļā ar kuģi uz olimpiskajām spēlēm, negaidīti pienāca

Rūdolfis Ronis

telegramma, kurā bija paziņots, ka pieteikumu nosūtīšanas laiks spēlēm nokavēts... Bet viņš taču jutās tik stiprs kā vēl nekad!

Klusi, neviena neievērots, ar olimpiskajām spēlēm sagatavoto konferīti rokās Rūdolfis Ronis atstāja pulcēšanās telpu un devās uz staciju, lai sēstos Rīgas vilcienā.

Rīgā viņš iebrauca 1920. gada jūlija beigās. Pēc iebraukšanas dokumentu nokārtošanas un reģistrēšanās iestādēs devās uz "Latvijas Sporta biedrību" Kr.Valdemāra ielā. Vienā telpā atradās ciņas paklājs, un vīri te trenējās, jo septembrī Rīgā bija paredzēti I Latvijas vispārējie sporta svētki. Pāris reižu nedēļā sāka nākt arī Rūdolfis.

Tad sekoja satikšanās ar leģendāro Jāni Poli, kura vārdu apvija daudzi nostāsti. Rūdolfš, tāpat kā Jānis, izvairījās no tikšanās treniņos. Abi saprata, ka tikai uz paklāja viņi mērosies spēkiem par stiprākā Latvijāš cīkstoņa titulu. Rūdolfš startēja pussmagajā svarā, bet Jānis — smagajā svarā. Abi uzvarēja savās svara kategorijās. Pēc tam sākās intriģējoša cīņa par absolūtā Latvijas meistara nosaukumu. Septiņās minūtēs Rūdolfš pieveica smagsvaru Jāni. Pēc tam pieveica arī vidējā svara atlētu A.Muskatu. Ronis kļuva par stiprāko cīkstoni Latvijā 1920. gadā!

Latvijā viņš kopā ar domubiedriem ķērās pie jaunas atlētu biedrības dibināšanas. Par godu izcilajam svarcēlājam Jānim Krauzem, pasaules rekordu īpašniekam, pasaules amatieru meistarsacikšu 3. vietas ieguvējam, kura dzīve tik ātri aprāvās plaušu slimības dēļ. Un 1921. gadā nodibinājās sporta biedrība “Krauze”.

1923. gadā R.Ronis sāka strādāt robežsargu dienestā uz Latvijas—Igaunijas robežas. Dienesta vieta atradās 15 kilometru attālumā no Rūjienas. Rudenī R.Ronis gāja garām Rūjienas lielajam tirgus laukumam, kur puikas dzenāja futbola bumbu. Reiz viņš piegāja pie zēniem, lai aprunātos. Pēc pāris dienām viņš atkal atnāca, lai aicinātu viņus sev līdzī uz Rūjienas Zemkopības biedrības telpām, kur atradās arī “Krauzes” Rūjienas nodaļa un kuras vadītājs viņš bija. Biedrībā darbojās cīņas, boksa, futbola, vingrošanas un šaha sekcija, kā arī pūtēju orķestris. Sporta biedrības “Krauze” īpašo gaisotni izjuta arī Jānis Dimza, kas gan sākumā bija “sisenis”, kā tajos gados dēvēja strādnieku sporta biedrības “Strādnieks, sports un sargs” biedrus, un vēlāk kļuva par izcilu Latvijas desmitcīņnieku.

Rūjienā sākās vēl nepiedzīvota interese par cīņas mākslu. Ap mazo, četrus metrus garo paklāju stāvēja vairāk nekā 100 zēnu, kuri visi alka kļūt par tādiem pašiem cīkstoņiem, kāds bija viņu jaunais treneris. Tieši viņa dēļ puikas nāca lauzties uz pašstaisītā paklāja. Starp viņiem arī vēlākā sporta zvaigzne cīkstonis Edvīns Bietags — Berlīnes olimpisko spēļu sudraba medaļas ieguvējs. Divas reizes nedēļā R.Ronis soļoja 15 kilometrus uz pilsētu, lai vadītu nodarbības. Jau pavēlā tumsā gan lietū, gan sniegā un salā mēroja tos pašus kilometrus atkal atpakaļ. Turpat pāri robežai igauņu zemē cīņas sports bija kļuvis par tautas sportu. Pateicoties R.Roņa neatlaidībai, arī mazā Rūjiena līdzinājās ziemeļu kaimiņiem.

Pēc dažiem gadiem varēja redzēt darba rezultātus — puse Latvijas izlases cīkstoņu nāca no Rūjienas: Edvīns Bietags, Pāvels Atars, Augusts Ķīsis, Ādolfs Mednis, brāļi Edgars un Rihards Kici, arī sporta darbinieks Arnolds Rezevskis–Raitums.

1924. gadā Parīzes olimpiskās spēles atnāca ar cerībām arī Rūdolfam. Bet atkal nekā. Olimpiskajā turnīrā cīņā ar ungāru L.Kerestesu viņam uzvarētā sacensībā piešķīra zaudējumu, kaut gan faktiski Rūdolfis bija uzvarējis. R.Ronis vairs neizgāja uz paklāja un no tālākās spēkošanās atteicās.

1926. gadā I Eiropas amatieru meistarsacīkstēs grieķu–romiešu cīņā Rīgā R.Ronis izcīnīja 4.vietu. Vecākais Rīgas atlētu klubs izvēlējās tieši viņu no septiņu valstu 35 cīkstoņiem, lai apbalvotu ar sudraba kausu, kurā bija iegravēti vārdi — “Labākam cīkstonim par labāko tehniku”. Pēc tam R.Ronis kā policists pārstāvēja “Rīgas policijas darbinieku sporta klubu”.

1944. gadā jaunā padomju vara R.Roni arestēja. Pēc Centrālcietumā, Džezkazšanas vara raktuvēs un Karagandā pavadītiem astoņiem gadiem viņš atgriezās Latvijā un strādāja par treneri. Pēc tam, kad tam aizliedza trenēt jauniešus, atgriezās pie jaunībā apgūtās virpošanas. Līdz mūža galam ļoti interesējās par sportu. Ar savu seno draugu E.Pitsepu turpināja sarakstīties igauņu valodā. Tuva draudzība R.Roni saistīja ar lielo sporta pētnieku un sporta lietu krājēju Voldemāru Šmidbergu. Pat savas dzīves pēdējos brīžos 1970. gada 30. martā viņš atradās cīņas varā. R.Ronis skatījās hokeja spēli starp Padomju Savienības un Čehoslovākijas izlasēm. Viņš tik ļoti pārdzīvoja čehu zaudējumu, ka lielā atlēta sirds neizturēja.

Tagad Rūdolfā Roņa tēva dzimtas mājās Trikātas pagasta Aušās saimnieko viņa abas meitas ar mazmeitām un mazmazdēliem. R.Roņa sporta medaļas, nozīmes, kausi, balvas, diplomu un portretējumi eļļas tehnikā, fotogrāfijas (turpat divi simti), dokumenti, vēstules atrodas Latvijas Sporta muzejā.

Kas bija “Skaistā Dieva pasaule Keizarmežs”?

No 19. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam Rīgā bija aptuveni 60 sporta biedrību un organizāciju. Pirmās ierosmes sporta biedrību dibināšanā pieder Rīgas vāciešiem. Viena no vācu sporta biedrībām bija 1903. gadā dibinātā “*Kaiserwald*”, kas atradās Ķīšežera krastā. Latvijas Republikā biedrība vācisko nosaukumu nemainīja, taču presē lietoja latviskojumu — “Keizarmežs”. Biedrībā sportoja angļi, norvēģi, holandieši, dāņi, somi, ebreji, čehi, poļi, krievi un citas tautības. To varētu dēvēt arī par ūdens un ledus biedrību, kurā nodarbojās ar ātrslidošanu, mākslas slidošanu, ledus burāšanu, bēdiju, buru slidošanu, laivu braukšanu un peldēšanu. Neviena biedrība Rīgā nevarēja lepoties ar tik lielu un krāšņu sporta parku, kas veicināja arī tenisa, vieglatlētikas un futbola attīstību.

Ar 1903. gada biedrības reklāmas izdevuma starpniecību rīdziniekus aicināja doties prom “no pilsētas ciešajiem mūriem uz skaisto Dieva pasauli *Kaiserwald*’i!”, lai pilsētnieki tur būtu kopā ar dabu nepiespiestā kustībā — ziemā un vasarā, tūrā un veselīgā gaisā, mežā un klajā laukā, tīros un dzidros ūdeņos starp gleznainiem krastiem. Braucot ar riteni, jājot ar zirgu vai slidojot. Bet galvenais bija jūtu izkopšana un pasaules skaistuma apjaušana. “Keizarmeža” dibinātāji vēlējās radīt ideālu biedrību cilvēka fiziskai un garīgai pasaulei. Par paraugu izraudzījās Vācijas sportu.

1903. gadā biedrība apstiprināja statūtus un ieguva arī īpašumu Annas muižā Ķīšežera krastā — 17 920 kvadrāta asu lielumā un 13 655 cara rubļu vērtībā. Nama telpās iekārtoja bufeti, lasītavu un šaha istabu. Netālu ierīkoja laukumu laun–tenisam*, laukumu spēlēm un

* Lidz Pirmajam pasaules karam šo bumbas spēli pāri tīklam sauca par laun–tenisu (no angļu val. — lawn tennis). Tā ir sporta spēle ar bumbiņu un raketi pāri tīklam uz speciāli iekārtota laukuma (zālāja). Vēlāk no šī vārdu salikuma pirmās daļas atteicās, jo zālāju vietā sāka izmantot ar tenisu klātus laukumus.

riteņbraucējiem. Priežu parkā ierīkoja ceļus izjādēm un mašīnu izbraukumiem. Trīsdesmitajos gados īpašumā jau iekļāvās trīs tenisa laukumi ar tenisa mājiņu, futbola laukums, brīvdabas estrāde izrādēm un ģērbtuves aktieriem, mājiņa liepu alejā, Vīnes kafejnīca, lapene — Limonādes paviljons, laivu osta ar ēku, moderna peldētava ar lēkšanas torni. Biedrības īpašums robežojās ar Rīgas jahtklubu, Saules dārzu, Dr.Kurta Hāna sanatoriju un bijušā Rīgas pilsētas galvas Ludviga Vilhelma Kerkoviusa radnieku mantotā īpašuma daļu.

Biedrības devīze bija “Sports ir labs!” (“*Gut Sport!*”). Sportistu tērpu tradicionālās krāsas bija balts un melns ar zili dzeltenas biedrības zīmes rombveida uzšuvi. Dzeltenā un zilā krāsa simbolizēja sauli un ūdeni. Bija arī savs karogs šajās krāsās.

“Ķeizarmeža” pirmais priekšsēdis un vēlākais goda prezidents bija Dr. A.Bingners, vēlāk inženieris Ādolfs Agte. Pēc viņa nāves 1907. gadā — Karls Reisners, no 1921. gada inženieris Raimunds Kovarčiks, direktors Heinrihs Agte un arhitekts Kristofs Agte, bet no 1931. gada — tirgotājs Nikolajs Šurgins. Valdē darbojās tādas izcilas personības kā Oto Kivuls — populārais vingrošanas un peldēšanas skolotājs, aktīvs fizisko nodarbību propagandētājs, Latvijas Olimpiskās komitejas līdzdibinātājs un pirmais Latvijas peldēšanas savienības vadītājs, Aleksandrs Leitners — riteņbraukšanas sekcijas vadītājs, vēlākais velo rūpnieks un auto ražotājs, divi dažādu gadu I Rīgas atlētu kluba vadītāji Džeims Dalics un Karls Grauers.

Sākumā izveidoja deviņas sekcijas — astoņas fiziskām nodarbībām dažādos sporta veidos (jāšanas, velosipēdistu, airēšanas un zēģelēšanas, peldēšanas, laun-tenisa, spēļu sekcija brīvā dabā, slidskriešanas un ledusspēļu, sniega kurpju un kamaniņu) un devīto skaitumam — parka un apstādījumu sekciju, kuru vadīja ievērojamais Rīgas parku un dārzu arhitekts Georgs Kūfalts. Vēlāk no esošajiem sporta veidiem radās jauni atzari un sekciju skaits jau sasniedza 14.

Darbības sākums bija neparasti vērienīgs. Ziemā varēja braukt ar kamanām pa ledus kalna diviem ceļiem vai pa slidu skrējēju ledus ceļu, mācīties izgriezt lokus mākslas slidotāju laukumā, izmēģināt slidkrēslu vai leduskamanas ar burām, buru slidošanu; apgūt itāļu laptu, apļa bumbu, trejsitienu, stafešu skriešanu ar slidām, piedalīties sniega kaujās, spēlēs ar bumbiņām, karodziņiem, vālitēm, hokeja nūjām;

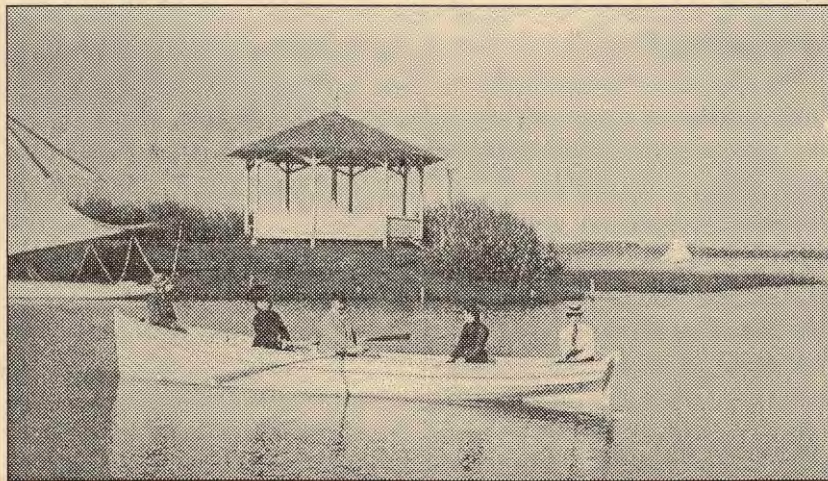
vasarā gaidīja bumbu spēles aplī, bumbu spēle ar dūrēm vai kājām, izbraukumi riteņbraucējiem vai ūdeņos ar laivām, izjādes ar zirgiem, tenisa spēle vai peldēšana bērniem un pieaugušajiem mājīgā peldvietā ar labiekārtotām pārģērbšanās kabīnēm. Lai to visu izbūvētu un uzturētu, Rīgas Komerbankā tika ņemti lieli aizdevumi.

“Ķeizarmežs” bija viena no pirmajām sporta biedrībām, kas pievērsās daiļslidošanai, ātrslidošanai, slēpošanai, lēkšanai ar slēpēm, bendija spēlei, futbolam, tenisam.

1907. gada ziemā biedrība sarīkoja virkni sacīkšu. Kādās slēpošanas sacīkstēs veicamais ceļa garums bija 6,5 km. Startējošo kungu skaits — pieci, bet mērķi sasniedza trīs, jo divi, lūk, apmaldījās.

Ledus sacīkstes skriešanā ar slidām notika uz Ķīšezera 430 m garā aplī bez norobežotiem celiņiem. Ledusstafetēs startēja skolu audzēkņi. Katras vienības seši dalībnieki veica savu posmu — 250 metrus, slidojot nevis pa apli, bet pa taisni. Notika arī bendija spēle skolēniem un pieaugušajiem.

Ar “Ķeizarmežu” saistās kāds īpašs fakts. 1907. gada ziemā biedrības sacīkstēs daiļslidošanā karjeru uzsāka Haralds Blaus (1885–1944) — pirmais izcilākais daiļslidotājs, kurš 1912. gadā Rīgā izcīnīja Baltijas provinču meistara nosaukumu. Tā paša gada vasarā olimpiskajās spēlēs Stokholmā viņš saņēma bronzas medaļu šaušanā

Izbraukums ar laivu Ķīšezera ūdeņos 20. gadsimta sākumā

pa māla baložiem, kļūstot par pirmo olimpisko spēļu medaļas ieguvēju Latvijā!

1907. gada 13. maijā Sporta parkā notika grandiozi svētki skolu jaunatnei un pieaugušajiem. Programmā iekļāva ielu skrējienus, jāšanas sacīkstes ar šķēršļiem, vingrojumu ar izvēles elementiem, individuālās sacīkstes vieglatlētikā, stafetes skriešanu un komandu spēles. Ielu skrējiens sākās no “Uniona” velodroma Strēlnieku dārzā un turpinājās pa Elizabetes, Nikolaja, Miera un Ķīšežera ielu līdz biedrībai 7,8 kilometru garumā.

Vieglatlētikas sacīkstēs, ko rīkoja “Ķeizarmežs”, rūdijumu guva nākamie sporta izcilnieki — vieglatlēts Oskars Līts un šāvējs Pauls Līts, ātrslidotājs un Baltijas provinču labākais riteņbraucējs Mihails Beitlers, vieglatlēts Herberts Baumanis — 1912. gada olimpisko spēļu dalībnieks.

Tenisu pirms Pirmā pasaules kara spēlēja tikai vācieši Ķeizarmežā un 1. Rīgas riteņbraucēju biedrībā. 1914. gada jūlijā biedrības tenisa laukumos notika 2. Viskrievijas olimpiskās sacīkstes laun—tenisā. Tenisa sekcija darbojās arī neatkarīgās Latvijas laikā.

Zēģelēšanas sekcija izjuta ļoti lielu konkurenci no turīgajiem kaimiņiem — Rīgas jahtkluba un Vidzemes jahtkluba. Pirmā pasaules kara gados sekcijas manta izputēja, tāpēc 1921. gada vasarā valde vienojās par šī sporta veida likvidēšanu.

Ledusjahtu burāšanas galvenais centrs atradās Ķīšezerā. 1906. gadā “Ķeizarmežs” sarīkoja pirmās Ķīšežera meistarsacīkstes. Pēc tam sacīkstes notika regulāri katru gadu.

Kāju bumbas spēle — futbols kļuva par sporta veidu Nr.1. Jau 1905. gadā Spēļu sekcija brīvā dabā iekļāva sporta svētku programmā arī futbolu. Par publikas interesi liecina tas, ka sacīkstes vērojuši līdz pat 1500 skatītāju.

1908. gada augustā biedrība dāvāja Rīgas futbolistiem ceļojošo balvu — Ādolfa Agtes kausu. 31. augustā Sporta parkā notika spēle starp “Uniona” un “Britu futbola kluba” vienībām. Angļi uzvarēja (5:0) un kļuva par kausa pirmajiem ieguvējiem.

1909. gada vasarā vācu vingrošanas skolotājs Karls Verkentīns izveidoja futbola komandu, bet jau septembrī nodibināja sekciju. Vēlāk Rīgas futbola līgas rīkotajās sacīkstēs piedalījās pat trīs vienības. Jaunie futbolisti ieguva arī G.F.Hatona—Holla (seniora) kausu. Pēc gada

nodibināja vēl vienu kausu — ceļojošo Jubilejas kausu, kuru 1912. un 1913. gadā izcīnīja “Ķeizarmeža” futbolisti.

Pirmā futbola valsts vienība, kas viesojās Latvijā, bija no Somijas. Pēc olimpiskajām spēlēm Stokholmā somi devās turnejā pa Krieviju. Atceļā iegriezās Rīgā un sacentās ar “Ķeizarmežu”, viesi uzvarēja 9:1.

Pirmā pasaules kara priekšvakarā pienāca norādījums, ka sportot drīkstēs tikai Krievijas pavalstnieki. 1915. gada 19. jūlijā valdes sēdē pieņēma vienu lēmumu: “Izslēgt no mūsu biedru rindām visu to valstu pavalstniekus, kas karo ar Krieviju!”

Pēc postošajiem kara gadiem “Ķeizarmežs” atdzima jaunā valstī — Latvijas Republikā. Futbolisti bija pirmie, kas sanāca kopā 1921. gada 27. aprīlī. Maijā darbību atsāka laun—tenisa, ūdenssporta un futbola sekcija, atjaunoja Sporta parku un peldētavu, iegādājās sporta rīkus, sākās biedru iestāšanās. Neatkarīgās Latvijas laikā aktīvo biedru skaits svārstījās no nepilna simta līdz pusotram simtam. 1922. gada 13. maijā notika biedrības darbības atjaunošanas svētki.

1921. gadā izveidoja teātra sekciju. Vasarā izrādes notika katru svētdienu, pieaicinot arī viesspēlētājus. Biedrības namā katru mēnesi

“Ķeizarmeža” futbolisti 1923. gadā

notika divi vakari. Populāras bija tradicionālās masku balles. Vācu arodskolnieki rikoja deju vakarus, dienā ritēja dejas stundas. Svētdienas ritos skolotāja E.Fabera vadībā kungi devās meža skrējienā vai vingroja telpās.

Arī pēc kara dominējošais sporta veids bija futbols. No 1921. gada "Ķeizarmežs" atradās valsts labāko vienību pašā "spicē".

1922. gadā pirmo reizi notika oficiālās Latvijas meistarsacīkstes futbolā. Izšķirīgajā spēlē uz šo titulu pretendēja divas sporta biedrības — "Ķeizarmežs" un "Jaunekļu Kristīgā Savienība" (*YMCA*). Dramatiskā cīņā "Latvijas sporta biedrības" laukumā 3000 skatītāju klātbūtnē, pieveicot imkiešus ar rezultātu 3:2, "Ķeizarmežs" ieguva Latvijas meistarnosaukumu. Sporta vēsturē savus vārdus ierakstīja — K.Graupners, H.Johansons, K.Plade, M.Lorencs, Č.Stančiks, Mendēls, K.Pletenburgs, R.Maršics, T.Plade, V.Plade un K.Vorms. Labākie valstī viņi bija arī 1923. gadā.

Latvijas valstsvienībā lieliski spēlēja Česlavs Stančiks un slavenie brāļi Plades — Teodors, Voldemārs, Kurts un Alfreds. Č.Stančiks un V.Plade startēja nacionālās vienības sastāvā Olimpiskajā turnīrā Parīzē 1924. gadā.

Īpaša attieksme bija pret bērniem. Mazturīgo bērniem parka apmeklējums bija bez maksas. Bērniem bija speciāla programma peldēšanas apgūšanai. Bērns vai pusaudzis varēja laukumos vingrot, skriet, rāpties, lēkt un spēlēt bumbu spēles. Sacīkstēs tika īpaši izdalīta bērnu un jauniešu grupa. Biedrība bija viena no pirmajām Rīgā, kas aizsāka attīstīt skolu sportu. 1927. gadā izveidoja Jaunatnes spēļu sekciju bumbu spēlēm. Ik gadu notika bērnu peldēšanas svētki un svētki parkā ar spēlēm, leļļu teātri, sporta priekšnesumiem, mērķi šaušanu, loteriju un bufeti. Trīsdesmito gadu otrajā pusē "Ķeizarmežā" jaunatnes darbu vadīja atvaļinātais admirālis grāfs A.Keizerlings. Jaunatnes sekcijā nodarbojās ar vingrošanu, sporta spēlēm, dziedāšanu un audzināšanu.

Taču divdesmito gadu vidū "Ķeizarmežs" sāka pārdzīvot nopietnu finansiālu un sportisku krīzi. Īpašuma uzturēšana prasīja arvien lielāku naudu, tāpēc tā lielāko daļu iznomāja dažādām vācu sporta biedrībām un organizācijām. Spožās futbola zvaigznes sāka zaudēt agrāko labo formu vai pārgāja uz citām biedrībām, bet rezerves no pašu

spēkiem nebija. Pirmās komandas prestižs strauji saruka. Sacīkstes ar "Ķeizarmežu" vairs nesaistīja publikas uzmanību. Vācu jaunatne drīz sāka pulcēties citās biedrībās. 1926. gadā futbola sekcija darbību pārtrauca. Lielo uzvaru laiks piederēja pagātnei.

Dažādos gados ar pārtraukumiem pastāvēja futbola, tenisa, peldēšanas, bendija, vieglatlētikas, ledusceļa, slēpošanas, jaunatnes spēļu, galda tenisa, ledus hokeja un smagatlētikas sekcija. Tā kā šajos sporta veidos trūka īstu spēju konkurēt ar citām biedrībām, tad pēc 1935. gada izdzīvoja tikai peldēšanas sekcija.

Peldēšanas sporta pirmsākumos sacenšanās notika Daugavā — Andreja ostā, vēlāk Balasta dambī. Kad "Ķeizarmežs" izbūvēja peldētavu Ķīšezerā, labākie peldētāji pulcējās šeit. Peldēšanas sekcija bija populārākā un skaitliski lielākā visos gados. Īpaši stipra tā bija neatkarīgās Latvijas laikā. Piemēram, 1933. gadā aktīvo sportistu skaits bija 27, bet biedru saraksts noslēdzās pie cipara — 294.

1931. gada 23. jūlijā Ķīšezerā notika neparasts tālpeldējums 1100 metru garumā ar vācu skolu skolēnu piedalīšanos — "Apkārt, šķērsām Ķīšezeram". 25 peldētāju konkurencē Ķīšezerā kausu izcīnīja Georgs Remi.

1933. gadā 12. un 13. augustā peldētavā risinājās Latvijas meistar-sacīkstes. Rīgas pilsētas balvu saņēma "Ķeizarmeža" peldētāji, kuri savā īpašumā kausu paturēja trīs gadus. Gadu ritumā Latvijas rekordi piederēja biedrības sportistiem A. Jakimovičam, H. Ukšem, A. Lēbelam, A. Kudim, A. Gertneram, N. Šinam, arhitektam A. Medlingeram un viņa meitai Astrīdai.

1938. gadā izbūvēja jaunu peldvietu — 885 m² lielu, ar baseinu un celiņiem 25 m garumā, lēkšanas torni 10 m augstumā, 14 peldkabinēm un skatītāju tribīnes ar 1000 sēdvietām. Jau vasarā peldēšanas svētkos piedalījās Somijas valsts vienība. Pasaules slavenais peldētājs Arne Borgs arī apmeklēja lielisko peldētavu un vadīja peldēšanas nodarbību. Šeit notika Latvijas meistarsacīkstes, valstssacīkstes un starptautiski sarīkojumi.

Biedrība vācisko stāju nekad nezaudēja, uzturot saites ar Vācijas, Igaunijas un Lietuvas vācu sporta biedrībām. Presē tomēr parādījās raksti, ka biedrībai vajadzētu mainīt nosaukumu un pārdēvēties par sporta biedrību "Mežaparks". Finanšu atkarība no vācbaltu

organizācijām un jaunajām politiskajām vēsmām iekšzemē un Eiropā veicināja biedru masveida izstāšanos, aizgāja arī lielie peldēšanas meistari. Un tā 1939. gada 10. augustā biedrības sēdes protokolā parādījās jauns nosaukums “Rīgas vācu sporta biedrība”.

Pēc Otrā pasaules kara Sporta parks pārvērtās par “Spartaka” komplekso sporta bāzi, bet kaimiņi — Rīgas un Vidzemes jahtklubi — par Rīgas centrālo jahtklubu.

Mūsdienās sporta bāze pie Ķīšežera atguvusi savu senāko nosaukumu — “Ķeizarmežs”.

Kādu mantojumu atstājis sporta žurnālists Arnolds Šmits?

Kas bija Arnolds Šmits? Vai esam lasījuši viņa rakstītās sporta reportāžas un grāmatas par sportu?

Viņa vārds Latvijā ir pazīstams, taču tikai šauram lasītāju lokam. Tie ir cilvēki, kuri interesējas par mūsu sporta vēsturi. Pēc Otrā pasaules kara Latvijas sporta arhīvi atradās aiz trejdesmitātajiem atslēgām. Pieminēt vai rakstīt par Latvijas valsti un sportu bija noliegts. Garie okupācijas gadi Latvijā draudēja nogremdēt visu iepriekšējo paaudžu paveikto. Taču slepus pāri robežai atnāca sporta grāmatas, kuru autori bija Vilis Čika, Gunārs Gubiņš un Arnolds Šmits. Viņi arī bija trīs “lielie vaļi” brīvajā pasaulē, uz kuru mugurām balstījās visa sporta vēstures saglabāšana un dokumentēšana grāmatās.

Viens no lielās rakstošās trijotnes bija Arnolds Šmits. Nu jau pagājuši gandrīz 20 gadi, kopš vairs nav populārā un talantīgā sporta žurnālista, kurš visu mūžu nostrādāja avižniecībā gan Latvijā, gan Vācijā un Austrālijā.

Uz dzimteni no tāluma pārvesta A.Šmita un V.Čikas sarakste no tiem gadiem, kad kopā tika rakstītas grāmatas par sportu, arī daļa no viņa dienasgrāmatām, kuras izdevies paglābt no nebūtības.

Vēstules rakstītas uz zīdpapīra. Tās liecina par rakstītāja impulsīvo dabu, emocionalitāti un spēju rakstīt ātri, izteiksmīgi un gandrīz bez labojumiem. A.Šmits nav varējis paciest sausu un garlaicīgu vervelēšanu. Kādā vēstulē V.Čikam 1963. gada martā viņš rakstīja: “Kā redzi, arī visos šajos nosūtītos manos darbos — katrā gabalā ir vietas “ārpus temata”, jo citādi es nevaru. Tāpēc nav grūti svītrot, atstājot tikai šauro lietišķo, bet tāds nav mans raksturs ne dzīvē, ne rakstos. Man riebjas enciklopēdiskas un statiskas lietas.” Tāpēc arī viņš tā spēja iedzīvoties sporta notikumos, situācijās un cilvēku likteņos, ka brīžiem šo un to pielika arī no sevis, tā sakot, uz spalvas rēķina.

Pirmā A.Šmita grāmata bija “Sporta Latvija”, kas iznāca 1955. gadā autora paša izdevumā. Otrā grāmata “Zelts, sudrabs, bronza” bija veltīta latviešu sportistiem olimpiskajās spēlēs. Tā tapa sadarbībā ar Vili Čiku. Grāmata tika uzrakstīta 10 gadu laikā. 1960. gadā to izdeva “Grāmatu Drauga” apgādā Amerikā. Kā pats A.Šmits izteicies, tā ir grāmata, kuru rakstījuši divi autori divos kontinentos: Amerikā un Austrālijā. Tad sekoja “Sporta smaidi” (1961) un grāmata “Neaizmirstamie sporta brīži un zvaigznes” (1966). Grāmatas kļuvušas par hrestomātiskiem izdevumiem, kurām nav konkurentu pašu mājās. Tagad A.Šmita padarīto darbu vērtē ne tikai kā spožu žurnālista veikumu, bet pašu autoru — arī kā izcilu sava laika dokumentētāju un vēstures pētnieku.

A.Šmits dzimis 1909. gada 14. martā Rīgā, bet uzauga, kā pats ar smaidu mēdza teikt par sevi, sverot siļķītes tēva Jēkaba Šmita bodē Lēdurgā. Pirmo izglītību guva Lēdurgas draudzes skolā, kuru beidza 1922. gadā. Tā paša gada rudenī iestājās Rīgas pilsētas 1.ģimnāzijā, kur sāka interesēties arī par sportu. Vasarā, braucot uz Lēdurgu, vienmēr līdzī nēma futbola bumbu, bet baznīcas dārzā dūšīgi tika mests pašdarināts paegļa koka šķēps. 1927. gadā ģimnāzijas komandā spēlēja basketbolu, bet gadu vēlāk spēlēja par pussargu “Latvijas Sporta biedrības” 3. futbola vienībā, uzspēlēja arī galda tenisu un biljardu. Bet, kā pats A.Šmits ironizēja, “izrādījos sportā neapdāvināts, kaut līdz šodienai plātos, ka esmu spēlējis futbolu kopā ar Latvijas valsts vienības kapteini Jāni Lidmani, kas bija arī mans skolas draugs. “Džeks” Lidmanis aizsoļoja līdz Latvijas izlases sastāvam, bet es netiku nekur. Vēlāk sporta žurnālista gaitās tēvzemē visvairāk rakstīju par futbolu, jo vismaz vienu sporta veidu vajadzēja pastudēt pamatīgi.”

Rakstīšanas dziņa A.Šmitu vajājusi no agras bērnības, tā mantota no tuvajiem radiem — “Mērieku laiku” autoriem Reiņa un Matīsa Kaudzītēm, jo Arnolda māte bija dzimusi Kaudzīte un viņas tēvs bija rakstnieku brālis. Skolā zēns izcēlies domrakstu rakstīšanā. Ģimnāzijas pēdējā klasē seši puikas pat izdeva savu žurnālu “Šuri — Muri”. Arnolda “līdzstrādnieki” bija viņa klases biedri, vēlākie Latvijas valsts vienības basketbolisti Pauls Maike un Artēmijs Podnieks.

1927. gadā A.Šmits iestājās Latvijas Universitātē Lauksaimniecības fakultātē un kopš 1928. gada piederēja studentu korporācijai “Selonija”, kas latviešiem devusi arī daudz lielu sportistu: Hugo Vītolu, Vili Rozenbergu, Vladimīru Bērziņu, Jāni Andriksonu, Elmāru Biti, Eduardu Andersonu, Edgaru Rūju, Miķeli Danci un citus.

Taču zemes lietas Arnoldu nemaz neinteresēja. Kaut studijas ilga kādus 10 gadus, viņš nekur tālu vis netika, “jo visās dzīslīnās ritēja tikai domas par sporta žurnālistiku”. Jau 1927. gadā bija iespiests pirmais rakstiņš “Futbola sezonu iezvanot” Eduarda Tūbeļa rediģētajā un Liepājā izdotajā laikrakstā “Mūsu Sports”. Vēlāk visas Arnolda rakstīšanas dziņas “saskrēja” populārājā laikrakstā “Sporta Pasaule”, kuru viņš izdeva kopā ar draugu no “Selonijas” — Nikolaju Seglenieku. Viņa skolotājs un vienīgais paraugs žurnālistikā bija Adolfs Plūms, kas trīsdesmito gadu pirmajā pusē laikrakstā “Latvis” izveidoja iespaidīgāko sporta nodaļu latviešu presē.

Nikolajs Seglenieks par Arnoldu rakstīja, ka viņš bijis produktīvs rakstītājs, labprāt visu rakstījis pagari, rakstījis ātri un, uzrakstīto pārļasot, reti atradis pārļabojamas vietas, cildinājis visu pozitīvo un maz vārdu veltījis kritikai. Viņam piemēris draudzīgs veids sarunās un intervijās, tā izvilinot vārdus un domas, un bijusi prasme dzirdēto interesanti uzrakstīt.

Pirmo rakstu “Sporta Pasaulei” — “Sports mūsu un ārzemju armijās” — A.Šmits uzrakstīja 1931. gada maijā. 1933. gadā pēc dienesta Rēzeknē viņš atkal atgriezās “Sporta Pasaule”. Nikolajs Seglenieks jaunajam censonim parādīja, kā strādā spiestuve un kā top avīze. Arnolds Šmits palika “Sporta Pasaule”, tā sakot, uz mūžu. Pēc N.Seglenieka aiziešanas karadienestā 1934. gadā A.Šmits ieņēma redaktora vietu. Kopā ar N.Seglenieku no 1934. gada līdz 1938. gadam izdeva sporta mēnešrakstu “Starts”, bet no 1936. gada līdz 1940. ga-

dam žurnālu “Šacha Māksla”. 1940. gadā komunisti nacionalizēja Latvijas presi un “Sporta Pasauli” pārvērtā par “Sarkano Sportu”. Avīzes bijušie līdzstrādnieki izklīda uz visām četrām debespusēm. 1941. gada vasarā, sākoties vācu okupācijai, atsāka iznākt “Sporta Pasaule”. 1943. gadā laikrakstā parādījās arī A.Šmita raksti. Kādu laiku viņš strādāja arī laikraksta “Tēvija” redakcijā.

1944. gada 28. septembrī A.Šmits kopā ar žurnālistu Hermani Zaļumu atstāja Rīgu un ar velosipēdiem devās Ventspils virzienā, tad vēlāk nonāca Liepājā, no kuras uzsāka ceļu uz Vāciju. Vēlāk viņš pārcēlās uz mazu bavāriešu pilsētiņu Lauingenā pie Donavas, t.i., starp Augsburgu un Minheni. Tā kā Arnolda vājība bija maksšķerēšana, tad tam par Donavas pieteku Brencu bija liels prieks.

A.Šmits vēl kopā ar deviņiem vīriem nodibināja žurnālistu kopu un sāka izdot laikrakstu “Latvija”, kas iznāca Ginsburgā divas reizes nedēļā. Šajā izdevumā ievietots ap 100 A.Šmita rakstu. Tāpat viņš publicējās Lībekas laikrakstā “Latvju Sports” un laikraksta “Tēvzeme” pielikumā “Sports”.

1949. gadā ceļš A.Šmitu aizveda uz tālo Austrāliju. Arnolds Šmits un “Austrālijas Latvietis” — šie vārdi nesaraujami saistīti kopš laikraksta dzimšanas dienas 1949. gadā. Bez neviena izlaiduma 1359 reizes Arnolda vadītā sporta nodaļa sasniedza lasītājus Austrālijā un visā pasaulē. Viņa mīlestība uz sportu un sporta žurnālistiku ilga vairāk nekā pusgadsimtu.

1976. gadā G.Bērzziņš, kurš strādāja kopā ar Arnoldu Šmitu “Austrālijas Latvietī”, ieteica “trim lielajiem” (G.Gubiņam, V.Čikam un A.Šmitam) sagatavot grāmatu par latviešu sportu trimdā. Bet tam nebija lemts piepildīties. Tagad jau citi cilvēki Latvijā un svešumā turpina realizēt kādreiz aizsāktos ieceri.

A.Šmits centās rakstīt patiesi un godīgi, jo, kā viņš pats teicis, “ir ļoti viegli rakstīt, ja neko nezina, bet grūti, ja zin”.

Lielais aiziešanas brīdis pienāca 1978. gada 10. septembrī. Izvadīja Arnoldu Šmitu 15. septembrī ar sēru dievkalpojumu no Sv. Trīsvienības baznīcas Austrummelburnā. Pelnu urna novietota Folknera kapsētā.

DABA

Latvian Encyclopedia of Nature
DABAS VĒSTURE

A

Abstrakts, kas apraksta dabas vēstures pamatus, ietverot ģeogrāfiju, klimatoloģiju, hidrogrāfiju un bioloģiju. Šis ir pirmais lielais darbs, kas apkopoti ir apkopoti dabas vēstures pamati, kas ir būtiski, lai saprastu dabas vēstures būtību un tās attīstību.

Abstrakts, kas apraksta dabas vēstures pamatus, ietverot ģeogrāfiju, klimatoloģiju, hidrogrāfiju un bioloģiju. Šis ir pirmais lielais darbs, kas apkopoti ir apkopoti dabas vēstures pamati, kas ir būtiski, lai saprastu dabas vēstures būtību un tās attīstību.

Abstrakts, kas apraksta dabas vēstures pamatus, ietverot ģeogrāfiju, klimatoloģiju, hidrogrāfiju un bioloģiju. Šis ir pirmais lielais darbs, kas apkopoti ir apkopoti dabas vēstures pamati, kas ir būtiski, lai saprastu dabas vēstures būtību un tās attīstību.

Abstrakts, kas apraksta dabas vēstures pamatus, ietverot ģeogrāfiju, klimatoloģiju, hidrogrāfiju un bioloģiju. Šis ir pirmais lielais darbs, kas apkopoti ir apkopoti dabas vēstures pamati, kas ir būtiski, lai saprastu dabas vēstures būtību un tās attīstību.

DABA

Ceļotāji akmeņi. Kas vainīgs — ledājs vai velns?

Arī lieli akmeņi, ko sastopam tūrisma gaitās, reiz bijuši ceļotāji un nogājuši daudzus simtus kilometru. Jau pirms vairākiem gadsimtiem mūsu tēvu tēvi pareizi sprieda, ka šie “zemes akmeņi”, kā tos dažkārt sauca, ir atvesti no citurienes un tas, kas tos atnesis, ir bijis apveltīts ar lielu spēku. Vēlāk tautā radās teikas, ka šis stipriņieks bijis velns, kas parasti tos nesis ar nolūku kaut ko aizbērt, bet pēc pusnakts, laika vēstneša gaiļa dziedāšanas traucēts, bijis spiests savu kravu nomest.

Zinātnieki atzina, ka Ziemeļeiropā izplatītie laukakmeņi stipri atšķiras no pamatnes iežiem, tātad ir atnesti no citurienes. Petrogrāfi noskaidroja, ka laukakmeņi sastāv no tāda paša materiāla kā milzīgie klinšu kalni Skandināvijā, Somijā un Karēlijā. Vēl atlika noskaidrot, kādā veidā samērā nelielie gabali no šīm milzu klintīm nonākuši pie mums. Tika izteiktas domas, ka akmeņi ir atnesti pa jūru ar ceļojošiem leduskalniem “grēku plūdu” laikā.

Zviedru zinātnieks Oto Torells 1875. g. izteica jaunu domu: līdzīgi kalnu šļūdoņiem, kas nes sev līdzī akmeņus, Ziemeļeiropu senatnē pārklājis ledājs, kas atbīdījis no ziemeļiem laukakmeņus kopā ar mālu,

smilšu u.c. materiālu maisījumiem — tā saucamo morēnu, no kuras izveidotas paugurainās augstienes. Vēlāk, novērojot iežu slāņos virsējo kārtu neparastu sakrokojumu vai arī virsējo nogulumu iztrūkumu, daudzos gadījumos ģeologi konstatēja, ka vainīgais ir ar lielu enerģiju apveltītais ģeoloģiskais aģents — ledājs.

Dažās vietās, piemēram, Apes dolomīta lauztuvēs, varam redzēt, ka dolomīta slāņu virspuse ir noslīpēta gluda, pat mazliet spīdīga un sašvikota, galvenokārt ziemeļu—dienvidu virzienā. Tās ir īstas ledāja pēdas. Virzīdamies no ziemeļiem uz dienvidiem, ledājs ar līdznestām smiltīm ir noslīpējis dolomīta slāņu virspusi, ar līdznestiem akmeņiem saskrambājis dolomītu un beidzot uzkrāvis tam virsū vairākus metrus biezu morēna kārtu.

Ledāja izveidotajās morēnu paugurainēs laukakmeņi ir ļoti raksturīga ainavas sastāvdaļa — tie ir leduslaikmeta liecinieki. Daži no lielākiem un īpatnējākiem laukakmeņiem atrodas valsts aizsardzībā kā dabas un arī vēstures pieminekļi. Jūras piekrastē laukakmeņiem ir svarīga tautsaimnieciska nozīme, jo tie aizsargā krastu, lai jūra to neaizskalotu. No pārējiem laukakmeņiem daži lielākie (ar vienmērīgu graudu un bez plaisām) ir noderīgi pieminekļu kalšanai, un tos nav racionāli izmantot citur. Laukakmeņus var arī izvietot parkos dekoratīvos nolūkos un alpināriju veidošanai. Vairums laukakmeņu ir mazi un nav piemēroti pieminekļiem. Tos tad ir lietderīgi izmantot būvniecībā un šķembām.

Par laukakmeņiem sauc tikai tos akmeņus, kurus ir pārbīdījis ledājs.

Par šļūdoņiem sauc tikai tos, kuri nāk lejā no Alpu u.c. kalniem.

Ledāji ir tie, kuri nāk no līdzenumiem un kontinentiem un kurus dzen viņu pašu reljefs.

VELLA KLĒPIS

Teika

Senos laikos zem Salacas tilta dzīvojis Vells. Tur vienmēr slikuši cilvēki. Tad sadomājuši, ka Vella darbiem jādara gals. Pie Salacas tilta atnākuši deviņi mācītāji no tuvām un tālām draudzēm un skatījuši ačgārni Tēva reizi. Vells izdzīts gan. Tas aizskrējis gar Sa-

lacu uz Skaņākalna pusi un iemeties Vella alā. Par izdzišanu no Salacas tilta apakšas Vells bijis briesmīgi sapiktojies un nolēmis Salacu aizdambēt. Aizdrāzies uz igauņu puru — Ķerzas puru, sagrābis lielu klēpi akmeņu un nesis uz Salacu, bet gailis to aizdziedājis. Vells izbēris akmeņus Salacā aiz Valtenberga muižas (vidusskolas). Vēl tagad skaidrā laikā akmeņus var redzēt. Nākošo nakti Vells nesis otru klēpi. Kāds aizkavējies gailis nodziedājis savu dziesmu, un Vellam klēpis izbēris pie Kurkuļballām. Tas vēl tagad tur stāv un gaida, kad Vells to nesis tālāk. Vells to tālāk nenes vis, bet laudis viņu sauc par Vella klēpi.

Ko var pastāstīt ceļojošais ledus?

Kā gan leduslaikmetā ledājs varēja virzīties uz priekšu? Ledus taču ir ciets! Un tomēr...

Nelīdzenajā Alūksnes augstienē gar stāvajiem pauguriem tek straujā Vaidava, kuras ne sevišķi garajā tecējumā var saskaitīt ap 14 aizsprostu dzirnavām u.c. vajadzībām. Inženieris O. Gabrāns reiz ziemā novilka taisnu līniju pāri Vaidavas upei un iezīmēja to ar ledū iespraustu mietu rindu. Pēc pāris nedēļām mietu rinda bija izlocījusies upes tecējuma virzienā. Tātad cietais ledus bija pamazām kustējies pa straumi uz leju. Tuvāk krastam šī kustība bija lēnāka, tāpēc ka ledus piesalst pie krasta nelīdzenumiem.

Turpinot savus novērojumus, inženieris kādā siltumnīcā, kur ziemā temperatūra bija ap -5°C , no ledus gabala nogrieza sīkas skaidiņas un novietoja tās zem mikroskopa. Pēc pāris minūtēm skaidiņas sākušas kustēties, tuvojies cita citai, līdz beidzot pārvērtušās par vienotu ledus gabaliņu.

Kāda dzirnavu uzstādījuma malā O. Gabrāns novērojis ap 0,5–1 m augstu zemes valni, kuru pavasaros uzspiedis dīķa ledus.

Kā senais ledājs vispār varēja kustēties? Tāpēc, ka centrālā daļa bija augstāka un izdarīja spiedienu uz malām. Vai ledus kā cieta,

kristāliska viela varēja līdzīgi darvai virzīties pa nelidzenu apvidu? Novērojumi rāda, ka tas ir iespējams. Kustoties ledus varēja saplaisāt un sakausēties no jauna.

Kāpēc mēs dzīvojam pēc Austrumeiropas laika?

Cilvēka dzīves ritmu nosaka Saules gaita pie debesīm, tādēļ par laika mērīšanas pamatu jau tālā senatnē tika pieņemta Saules diennakts, kurā ir 24 stundas. Agrāk laika skaitīšanai lietoja vietējo laiku, kas katrā apdzīvotā vietā bija atšķirīgs, jo bija atkarīgs no brīža, kad pusdienlaikā Saule atrodas visaugstāk debesīs. Piemēram, vietējais laiks Liepājā un Daugavpilī atšķirās par 22 minūtēm. Taču, attīstoties pasta un transporta sakariem, vietējais laiks kļuva neērts praktiskai lietošanai. Tā vietā 1884. gadā pasaulē sāka lietot joslu laiku. Visu zemeslodi sadalīja 24 laika joslās, kuras sanumurēja no 0 līdz 23. Nulltās joslas centrs sakrita ar sākummeridiānu, kurš iet caur veco Griničas astronomisko observatoriju Londonā. Joslu robežas noteica $7,5^\circ$ attālumā uz abām pusēm no katras joslas centrālā meridiāna, bet praktiski uz sauszemes laika joslas tika nospraustas pa valstu robežām, gar kontinentu piekrasti u. tml., ievērojot ģeogrāfiskās īpatnības, valstu robežas un administratīvo dalījumu. Latvija uz joslu laiku pārgāja 1919. gadā. Kad Latvija ietilpa Padomju Savienības sastāvā, tās teritorijā lietoja t.s. Maskavas dekrēta laiku, kas bija par stundu priekšā Austrumeiropas laikam. Tikai 1989. gadā Latvijā atkal sāka lietot Austrumeiropas laiku.

Visā laika joslas teritorijā tiek lietots viens un tas pats laiks, bet blakus joslās laiks atšķiras tieši par vienu stundu. Lidojot ar lidmašīnu, braucot ar vilcienu, automašīnu u. tml. uz rietumiem un šķērsojot laika robežu, pulkstenis jāpagriež par vienu stundu atpakaļ. Pārvietojoties uz austrumiem, pulkstenis katrā jaunā laika joslā jāpagriež par vienu stundu uz priekšu. Tātad pulksteņi uz visas zemeslodes minūtes skaita vienādi, bet stundas dažādās laika joslās — atšķirīgi. Tomēr ne visur ir tā — ir

dažas valstis, piemēram, Indija, kur laiks no blakus joslas laika atšķiras nevis par stundu, bet par 30 minūtēm.

Daudzās laika joslās laikam ir savs nosaukums. Piemēram, nulltās joslas laiku sauc par Rietumeiropas laiku, pirmās joslas laiku — par Viduseiropas laiku, bet otrās joslas laiku sauc par Austrumeiropas laiku. Latvijas teritorijas lielākā daļa atrodas otrās laika joslas rietumu malā, bet Kurzeme ģeogrāfiski ietilpst pirmajā laika joslā. Tomēr visā Latvijas teritorijā pieņemts lietot otrās joslas, tātad Austrumeiropas laiku. Šis laiks arī vislabāk atbilst redzamajai Saules gaitai debesīs, kam pieskaņots cilvēka organisma bioloģiskais ritms. Piemēram, Rīgā Saule atrodas dienvidū plkst. 12.24.

Pavasārī, vasarā un rudenī, kad dienas ir samērā garas, daudzās pasaules valstīs, arī Latvijā, ievieš vasaras laiku, kas ir par stundu priekšā joslas laikam. Vasaras laiku lieto ekonomisku apsvērumu dēļ — lai labāk izmantotu dienas gaismu. Kopš 1997. gada vasaras laiks Latvijā ir spēkā no marta pēdējās svētdienas plkst. 3 līdz oktobra pēdējai svētdienai plkst. 4. Pārejot uz vasaras laiku, pulkstenis jāpagriež par vienu stundu uz priekšu, bet, pārejot atpakaļ uz joslas (ziemas) laiku, pulkstenis jāpagriež par vienu stundu atpakaļ. Līdz ar to pavasarī šajā diennaktī viena stunda tiek izlaista, bet rudenī vienu stundu skaita divreiz.

Vai Latvijā ir redzama ziemeļblāzma?

Ziemeļblāzma ir atmosfēras spīdēšana lielā augstumā. To ierosina Saules vējš — lādēto daļiņu plūsmas, ko Saule izsviež spēcīgu uzliesmojumu brīžos. Kad pēc diennakts tās nonāk uz Zemes, sākas magnētiskā vētra, kuras laikā atmosfēras augšējos, retinātajos slāņos 90–300 km augstumā notiek lādēto daļiņu sadursmes ar skābekļa un slāpekļa atomiem. Sadursmju rezultātā notiek spīdēšana dažādās krāsās, ko novēro kā ziemeļblāzmu. Pareizāk būtu sacīt — polārblāzmu,

jo parādību var redzēt ziemeļpola un dienvidpola polārajos rajonos. Polārblāzmas visbiežāk ir redzamas noteiktā aplī apkārt Zemes magnētiskajiem poliem.

Ziemeļblāzma ir tik spēcīga un spoža, ka apgaismo apkārtni tikpat gaiši kā Mēness pilnmēness naktī. Ziemeļblāzma mirdz visdažādākajās krāsās: dzeltenī zaļā, sarkanā, zilā, pat violetā, debesis tā veido joslās un lokus, starus un viļņotus aizkarus. Visa ziemeļblāzmas aina un tās spožums samērā ātri mainās. Polārblāzma var ilgt dažas minūtes, bet reizēm visu nakti. Loki lielākoties ir dzeltenzaļā krāsā, bet aizkari — sarkanos un violetos toņos. Ja polārblāzma nav spilgta, tad var būt redzama tikai viena forma vai krāsa. Katram, kas dodas uz polārajiem apgabaliem, var laimēties skatīt šo majestātisko debess ainu, kas mirgo un mainās pilnīgā klusumā.

Ziemeļblāzma šad tad ir redzama arī Latvijā. Tauta tai devusi nosaukumu — kāvi. Iespaidīga ziemeļblāzma novērota 1970. gada 8. marta vakarā Baldonē. Astoņdesmito gadu beigās, deviņdesmito gadu sākumā tā redzēta biežāk. Piemēram, 1989. gada rudenī ziemeļblāzma novērota pat trīs reizes dažādos Latvijas novados. Savukārt 1991. gadā ziemeļblāzma redzēta vismaz četras reizes: oktobra sākumā Priekulē, 28. oktobrī — Priekuļu apkaimē un Rīgā. Debess bija redzami rozā un zaļi, nedaudz dzeltenī plankumi, kuru forma un spožums plūstoši un samērā ātri mainījās. Jau pēc pusminūtes plankumu forma bija cita. Parādība kopumā ilga pusstundu. Toruden ziemeļblāzma Rīgā novērota arī 1. novembra vakarā un naktī no 8. uz 9. novembri. Pēdējā bijusi sevišķi krāšņa. Vēl tā bija saskatāma arī 1992. gada 27. februārī sarkanu un zilganbaltu staru veidā. Tā bija tik spoža, ka aizsedza zvaigznes. Ziemeļblāzma vienlaikus redzama plašā apgabalā visā Latvijā. Šeit nosauktas tikai konkrētas novērojumu vietas. Ar ko izskaidrojama ziemeļblāzmu parādīšanās Latvijā? Ar spēcīgo Saules aktivitāti, kas 1990. gadā bija sasniegusi savu 11 gadu aktivitātes cikla maksimumu, kad uz Saules biežāk notika spēcīgi uzliesmojumi. Tiek uzskatīts, ka tas ir bijis viens no spēcīgākajiem maksimumiem pēdējos gadu simteņos.

90. gadu beigās Saules aktivitāte pēc vairāku gadu minimuma sāk atkal paaugstināties, uz tās biežāk notiek uzliesmojumi. Šo procesu rezultātā ziemeļblāzma Latvijā bija novērojama arī 1998. gada pavasarī un vasarā.

Vai rasa vienmēr ir rasa?

Pavasaris pilnā plaukumā. Agrs rīts, un saules stari zaigo ik rāsas pilienā. Priekšā kā jūra plešas spilgti zaļš vasarāju lauks. Skatoties pretī saulei, kas tikko pacēlusies pāri koku galotnēm, acis žilbina tikpat kā dārgakmeņiem nosēts tilts pāri visam laukam. Ieskatīsimies labāk šajos zaigojošajos brīnumos. Uz labības dīgstiem šie pilieni lieli, apaļi, iekārušies lapu galos, daudziem lakstaugiem tie ierīkojušies uz lapu apmales robiņiem. Šādus pilienus var novērot arī uz dažu kokaugu — it īpaši uz mitrās vietās augošu vītulu lapām. Ejot garām gar šādu koku, pilieni uzkrīt uz galvas un rodas iespaids, ka lietus līst no skaidrām debesīm. Tie, kuriem istabā aug milzīgs krāšņs augs ar lielām, caurumotām lapām un auklām līdzīgām gaissaknēm, būs ievērojuši, ka, lielum tuvojoties, no lapām sāk izdalīties pilieniņi un ritēt zemē. Tāpēc šo augu sauc ne tikai par monsteru, bet arī par lietus koku.

Tātad pilieniņi izdalās pirms lietus, kad gaisā daudz ūdens tvaiku. Ar saknēm uzņemtais ūdens nespēj caur lapām iztvaikot un izdalās pilienu veidā. Labos transpirācijas apstākļos šādu pilienu uz lapām un dīgstu galotnēm nav. Tāpēc arī dīgstu galotnītēs šo mirdzošo brīnumu var redzēt tikai agrās rīta stundās. Saulei paceļoties augstāk, paaugstinās gaisa temperatūra, samazinās gaisa mitrums, uzlabojas transpirācijas apstākļi un pilieniņi pazūd.

Kas ir šie pilieniņi, ko sauc par rāsas pērlēm? Vai rasa? No skolas fizikas kursa zinām, ka rasa ir tīri fizikāla parādība. Tā ir ūdens tvaiku kondensācija, pazeminoties apkārtējā gaisa temperatūrai. Jo lielākas temperatūras svārstības diennaktī, jo lielāka rasa. Franču lidotājs un rakstnieks Antuāns de Sent–Ekziperī, kad bija avarējusi viņa lidmašīna, tuksnesī slāpju remdēšanai savāca rāsas lāses. Lielās rāsas dēļ tuksnešos augošie augi, it īpaši kaktusi, kam sakņu sistēma atrodas augsnes virskārtā, izmanto nakts stundas, lai ar rasu atjaunotu savas ūdens rezerves. Mēs visi labi zinām, ka apraso ne tikai priekšmeti — logu stikli, akmeņi, dzelzs izstrādājumi, no koka pagatavotās lietas u.c., bet arī augi,

kuru virsma vienmērīgi pārklājas ar sīkiem ūdens pilieniņiem. Tad liekas, ka visam augam pāri ir ūdens slānis. Migla faktiski ir tā pati rasa, kad gaisā esošie ūdens tvaiki kondensējas turpat uz vietas, neuzkrītot uz priekšmetiem.

Sākumā minētās saules staros zaigojošās rāsas pārles rada nevis fiziķāls, bet gan fizioloģisks process. Tā ir parādība, ko sauc par gutāciju. Gutācija liecina ne tikai to, ka sakņu darbība ir ļoti intensīva, bet arī par to, ka augsnē mitruma ir pietiekami. Ūdeni augi uzņem ar saknēm, virza to cauri dzīvajām šūnām un iespiež trahejās vai traheīdās, no kurām ūdens paceļas uz augšu līdz lapām ar saknes spiediena spēku. Saknes spiediens var veidoties tikai tad, ja saknes ir labi apgādātas ar barības vielām un intensīvi elpo. Arī augu sulošana, kas vislabāk novērojama pavasaros, notiek saknes spiediena iedarbībā.

Gutācija notiek tur, kur lapu galotnītēs vai apmales robiņos ir izveidojušās tā saucamās atvārsnītes. Tām piegulošo dobumu klāj aktīvi funkcionējošas epitēmas šūnas. Ūdenim izspiežoties cauri šīm šūnām, tajās tiek aizturētas augam vajadzīgās barības vielas. Tāpēc gutācijas pilienus veido gandrīz tīrs ūdens, jo dažādu izšķīdušu vielu tajā ir ļoti maz. Un tomēr zināms daudzums vielu no auga šādā veidā izdalās. Ar šādā veidā izdalīto vielu palīdzību vienas sugas augi var ietekmēt citu, blakus esošu sugu augu augšanu un attīstību.

Kā veidojušies mūsu vecie lauku parki?

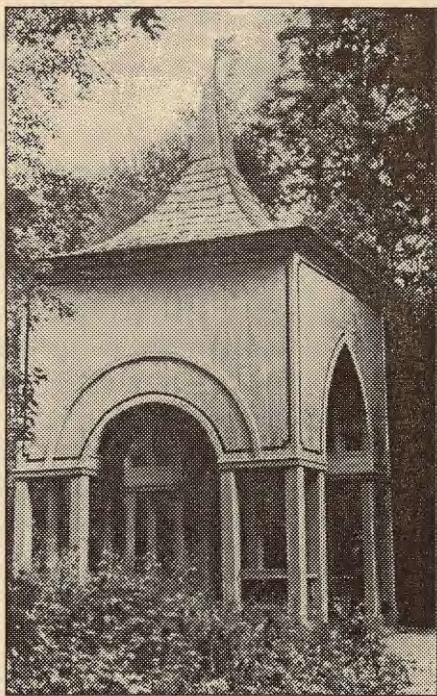

Nelieli dārzi Latvijā pastāvēja jau 14.–15. gadsimtā ap bruņinieku pilīm, taču tie nebija domāti atpūtai; tur audzēja dārzenus, garšaugus, ja kādu puķi, tad kā ārstniecības augu. 16. gadsimtā pazina medību parkus jeb tā dēvētos iršu dārzus, kas nebija nekas cits kā iežogoti meža nogabali.

16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā nocietinātās viduslaiku pils savu aizsardzības nozīmi zaudēja — muižu pils veidojās kā kungu dzīvojamās mājas. Ap tām tad arī sāka ierīkot apstādījumus, sākumā pēc “paradīzes dārzu” paraugiem, kas bija noskatīti muižnieku ceļojumos pa Eiropas zemēm. No šiem visvecākajiem dārziem nekas nav saglabājies, jo, kā zināms, daudzajos karos Baltijas zemes tika nežēlīgi postītas.

Latvijas lauku apvidū patlaban ir vairāk vai mazāk saglabājies ap 700 parku, kas ierīkoti pēdējos 200–300 gados.

Vecākie ir itāļu jeb renesanses laikmeta dārzi; platībā tie nebija lieli — piekalnēs izbūvēja terases, kāpnes, nišas, uzstādīja dažādas skulptūras; no cirptiem kokiem un krūmiem veidoja figūras. Itāļu dārzu elementi vēl saskatāmi ap kādreizējām muižu pilīm, piemēram, Bīriņos, Katvaros, Burtniekos, Rūmenē, Krāslavā un citur. Vēlāk parādījās franču baroka jeb ģeometriskie dārzi, kam par paraugu kalpoja slavenais Versaļas ansamblis Francijā, Potsdamas un Drēzdenes dārzu mākslas šedevri Vācijā. Dārzi ierīkoti lielākās un līdzienās platībās, ar taisniem ceļiem, platām koku alejām, puķu parteru pils priekšā, augstu dzīvžogu ieskaudām slēgtām telpām, tā saucamiem bosketiem, maldu ejām; izbūvēja taisnu kontūru dīķus. Šādi dārzi kalpoja smalkās sabiedrības atpūtai un izpriecām. Izcils franču baroka dārzu mākslas pieminekļis ir 50 ha lielais Rundāles parks, ko 18. gadsimta 1. pusē ierīkojis ievērojamais meistars B. Rastrelli. Mazāki “izpriecu, augļu un virtuves dārzi” bijuši pie daudzām muižām, īpaši Kurzemes hercoga valstī — Vircavā, Lustē,

Aleksandra paviljons Alūksnes parkā

Lamiņos, Dundagā, ap Jelgavu un citur. Izņemot Vircavas dārzu, tie laika gaitā ievērojami pārveidoti, bet divi hercoga dārzi Jelgavā pazu-duši bez pēdām. Vidzemē tolaik dārzi ierīkoti mazākās platībās — Ungurmuižā, Mazstraupē, Pļaviņās u.c. — un arī tika pārveidoti.

18. gadsimta nogalē Latvijā sākās ainavu parku laikmets. Sākumā tos dēvēja par dārziem “angļu gaumē”, jo eiropieši — pārsvarā angļi — pirmie iepazina vēl sirmā senatnē ierīkotos Ķīnas un Japānas dekoratīvos dārzus. Ainavu parks ar likumotiem celiņiem, pakalniem un ielejām, dzirnavu dīķu izlocītām krastu līnijām ir tuvs dabas ainavai. Kokus un krūmus stādīja ne vairs rindās un alejās, bet brīvās grupās vai pa vienam, izmantojot to vainaga formas daudzveidību un lapotnes nokrāsu gadalaiku ritumā. Plaši stādīja vietējo sugu kokus un vienlaikus pirmo reizi sāka izmantot Latvijā neierastus kokaugus, pārņemot rietumzemju pieredzi. Svešzemju sugas nākušas no Dienvideiropas, Centrālās Āzijas, Ķīnas, Japānas, Ziemeļamerikas, dažādi mutanti kļuva par dekoratīvām formām jeb šķirnēm. Puķes parkos tolaik nestādīja.

Sākumā ainavu parki ierīkoti, pārveidojot itāļu vai franču dārzus: tāds redzam Alūksnē, Mazstraupē, Cēsīs, Preiļos, Krāslavā un vēl citur. 19. gadsimtā līdz ar muižu saimniecisko uzplaukumu ap kungu mājām veidoti jauni parki. Tā gadsimta sākumā ierīkoti Mežotnes, Elejas, Durbes (pie Tukuma), Vandzenes, Veselavas un daudz citu parku, gadsimta vidū un vēlāk — Dižstendes, Bornsmindes (Ziedoņu), Bebreņu, Vecgulbenes, Jaungulbenes, Stāmerienas, Ambeļu u.c. parki. Latvijā lielākā — Kazdangas parka veidošana turpinājās apmēram 150 gadus. Parku ierīkošanas darbu mūsu zemes lauku apvidos pārtrauca Pirmais pasaules karš.

Latvijas vēstures likloči skāra arī lauku parkus — ne vienmēr liktenis pret tiem bijis žēlīgs. Tādēļ apzināsimies, ka parki, kas saglabājušies, ir mūsu nacionālā bagātība; tos projektējuši spējīgi sava laika dārzu arhitekti un ar savām rokām ierīkojuši čaklie latviešu dārznieki.

No Valda stāsta “Staburaga bērni”

Kurš mirstīgais gan spēj ieiet bez svētas bijāšanas lielajā un bagātajā Vigantes pakrastē, kad viņa stāv visā pilnībā mierīgi un cēli vakara staru spožumā?

Tur stāv tās pašas maigi staltās liepas, tie paši dziži stingrie ozoli, par kādiem mums tik brīnum daudz vēsta sirmās dziesmas.

Bet par kuplajiem krūmiem, par smagu ziedu pilniem ceriem klus senā latvju fantāzija, it kā baidītos no sacikstes ar austrumnieku fantāziju. Vai šie nav tie paši krūmi, pa kādiem maldījās Aladins, savu burvja lampu meklēdams? Tie paši ceri, kuru ēnā sapņo kaislīgais austrumnieks tūkstots un vienā naktī?

Un, liekas, visu, ko tur tālumos auda viņa dedzīgā iztēle, pavasaris nolika te vienā rokas mājiņā, gan ne tik lielā dažādībā, tomēr tādā pašā pilnībā un kuplumā.

Te sastopams smaržīgais mulsinātājs — jasmīnu cers, ir sarkanais un baltais rožu krūms, tāpat ķekarotais ceriņu puduris, kā arī agrīnais riekstu nesējs un jūsmīgā ieviņa.

Katrs savā vietā, un visi jaukākā saskaņā.

Un it kā dzīvā mīlestība no viena krūma uz otru, no viena cera uz otru stiepjas ziedu pilnās vījotņu stīgas; bet par visiem tālāk — slaidais, lokanais ziemeļu stiprinieks apinis.

Viņš aptver cieši un mīļi katru no dažnedažādiem krūmiem, it kā gribētu savā laipnībā mazināt bijušās tālā ceļa grūtības, it kā vēlētos savā sirsnībā atvieglināt viņiem šeit sūro, neparasto dzīvi, jo te satiekas austrums un rietums, dienvidus un ziemeļi, bet Staburags stāv viņu vidū.

Visu redzamākajā vietā pakrastes augšējā malā aug staltākā un kuplākā liepa Vīgantē. Viņa te ziemeļos mājas māte un valdniece, tāpēc viņa arī izraudzījusies šo goda vietu.

No sava troņa viņa var pārskatīt visu pakrasti, visus savus lielos un mazos pavalstniekus, visus sīkos un arī resnos apakšniekus.

Tie visi spiestin spiežas pa labi un kreisi pie valdnieces troņa pakāpēm, bet taisni priekšā pašos kāpšļos viņi nedrīkst apmesties: tad jau saburzītos smalkā, tumši zaļā sega, kas viņu viņiem stiepjas pār abām milzu pakāpēm lejup uz Daugavas pusi.

Tikai trešajam pakāpienam, kas ir pats stāvākais un cietākais, jo viņš viss ir tīra, balta klints un viņa sākums tieši ūdens malā, — tikai šim pakāpienam pašā augšas maliņā taisni pret liepu drīkst apmesties ziediem bagātākie krūmi.

Viņi izpilda veiklo, smuidro pāžu vietu Staburaga valstī. Tāpēc viņiem brīv tur stāvēt.

Vai Latvijā aug koks, zem kura indiāņi kūpināja miera pīpi?

Maina Rīda un Fenimora Kūpera romānos aprakstītas miera sarunas starp indiāņu cilšu pārstāvjiem. Miera krāsās izkrāsotas sejas, lēnām pa apli ceļo miera pīpe, nesteidzīgas runas. Bet virs apspriedes dalībnieku galvām plešas varenie hemloka — miera koka zari.

Šis miera koks, ko dendrologi sauc par Kanādas hemlokegli (*Tsuga canadensis* Carr.), aug arī dažos Latvijas parkos (Aizviķos, “Sprīdīšos”, Stelpes “Timukos”, Smiltēnē, Silenē, Ķevelē, Jamaikos, Avotos, Valdeķos, “Vāgnera dārzā” pie Tukuma). Kanādas hemlokegle ir ļoti savdabīgs skaists skuju koks ar tālu atstāvošiem izliektiem zariem, neparasti maziem (ap 2 cm) čiekuriem un īsām (ap 1 cm) skujām. Savā dzimtenē, Ziemeļamerikas austrumu daļā, šis sugas koki sasniedz 30 m augstumu, tos plaši izmanto papīra ražošanai. Latvijā Kanādas hemlokegli audzē tikai kā dekoratīvu kokaugu, visvecākajiem kokiem ir jau 70 gadu. Tie sasniedz 16 m augstumu un līdz pusmetram stumbra diametrā, paretam ražo arī čiekurus ar dīgstošām sēklām. Pārējās 9 hemlokegles sugas vēl nav ieaudzētas.

Hemlokegles sējeņi pirmajos divos gados ir ļoti jutīgi, tie jāsargā gan no tiešajiem saules stariem, gan lietus gāzēm, gan no salnām un sala. Arī pieaugušie koki cieš no augsnes mīdīšanas, no dūmiem un gāzēm. Tāpēc visi kādreiz Latvijā ieaudzētie Kanādas hemlokegles koki rūpīgi jākopj un jāsargā no aplaušanas, kā arī jāvēc sēklas, lai plašāk mūsu dārzos un parkos ieaudzētu šo skaisto skuju koku.

Vai Latvijā dzīvo olīvas radinieki?

Balodis nes olīvas zaru... Visā pasaulē pazīst šo miera simbolu. Vidusjūras piekrastes tautas jau vairāk nekā četr-tūkstoš gadu audzē olīvkokus (*Olea europaea L.*), kas bagātīgi ražo vērtīgus augļus. No augļiem iegūst visiem labi pazīstamo olīveļļu.

Ievērojamais sengrieķu tēlnieks Fīdijs Partenona jumtgalā attēlojis Atēnas strīdu ar Poseidonu par varu Atikā. Kā stāsta sens mīts, strīda izšķiršanai Olimpa dievi ar zibeņmeti Zevu priekšgalā ieteica strīdniekiem sacensībā parādīt, kurš spēj veikt nozīmīgāku darbu. Zemes tricīnātājs Poseidons pacēlis savu trijzari, triecis to pret klinti, un no neauglīgas klints sācis plūst sālsavots. Tad Atēna Pallāda pacēlusi savu šķēpu un dziļi iedūrusi to zemē. No zemes izaudzis svētais olīvkoks ar mūžzaļām, apakšpusē sudrabetām lapām. Dievi nobaudījuši olīvkoka augļus un piešķīruši uzvaru Atēnai, atzīdami, ka viņas dāvana Atikai (valstiņai senās Grieķijas teritorijā) ir vērtīgāka.

Olīvkoki ir tipiski subtropu augi. Taču olīvkoku dzimtas dažu citu ģinšu pārstāvji Latvijas klimatiskajos apstākļos jūtas pavisam labi. Šādi īsto olīvkoku radinieki ir oši, ceriņi, ligustri, zeltplukstenīši (forsītijas), īstie jasmīni, forestjeras un citas ģintis. Pavisam olīvkoku dzimtā ir vairāk nekā 20 ģinšu ar 400 sugām, kuras visvairāk izplatītas subtropu un tropu apgabalos.

No visām šīm sugām Latvijā savvaļā aug tikai viena — parastais osis (*Fraxinus excelsior L.*). No pārējām 64 ošu sugām mūsu republikas parkos un dārzos visbiežāk audzē Pensilvānijas osi (*F. pennsylvanica Marsh.*) no Ziemeļamerikas. Šīs sugas 60–80 gadus veci koki sasniedz 22–25 m augstumu un 60–70 cm diametru (Rīgā, Iecavā, Kocēnos, Kazdangā, Zūrās u.c.). Pensilvānijas osi pēc brūnajiem pumpuriem var viegli atšķirt no parastā oša, kuram pumpuri melni, platāks sēklas spārns un lapas saliktas no lielāka (9–13) lapiņu skaita nekā minētajai Amerikas sugai, kam lapas sastāv no 5–7 lapiņām.

Pie olīvkoku dzimtas pieder arī **ceriņi**. Parastos ceriņus (*Syringa vulgaris* L.), kuri savvaļā aug Balkānu pussalā, Latvijā plaši audzē jau kādus trīssimt gadus. Pie ceriņiem esam tā pieraduši, ka grūti iedomāties mūsu dārzus bez šiem krāšņajiem krūmiem. Selekcionāri ir izaudzējuši ap tūkstoš dažādu parasto ceriņu šķirņu — ar dažādas tonalitātes gan violetiem un baltiem, gaiši rožainiem, gan purpursarkaniem un pat iedzelteniem dažāda lieluma un pildījuma pakāpes ziediem.

Latvijā visbiežāk audzē *Ungārijas ceriņus* (*S. josikaea* Jacq.). Ungārijas ceriņi atšķiras ar savām lapām, kuras galotnē ir no-smailotas, virspusē tumšzaļas, spīdīgas, apakšpusē bālganas. Ziedu skaras šauri piramidālas, diezgan skrajās. Ziedi tumši violeti ar īpatnēju smaržu, ziedēšanā nomaina parastos ceriņus.

Nedaudz līdzīgi šai sugai ir *pūkainie ceriņi* (*S. villosa* Vahl) no Ķīnas un Korejas, kurus paretam audzē Latvijas dārzos un parkos. Lapas tiem rupjākas nekā Ungārijas ceriņiem, apakšpusē gar dzīslām ar matiņiem, ziedi rožaini violeti. Dārzos sastopama arī kāda hibrīda suga ar sīkākām lapām nekā parastajiem ceriņiem un gaiši violetu palielu ziedu skrajām skarām. Šīs sugas augus sauc par *Ķīnas ceriņiem* (*S. chinensis* Will.). Tomēr šāds nosaukums radies pārpratumā dēļ, jo šim parasto un Persijas ceriņu krustojumam nav nekāda sakara ar Ķīnu, kur savvaļā aug vairums ceriņu sugu.

Visai savdabīga ir kāda ceriņu sugu grupa, kas zied sīkiem baltiem, ļoti smaržīgiem ziediem mēnesi pēc pārējo ceriņu noziedēšanas. Daži botāniķi šīs sugas pat izdala atsevišķā ģintī. Latvijā no šīs grupas sugām biežāk kultivē *Amūras ceriņus* (*S. amurensis* Rupr.), kuri parasti aug kokveidīgi, sasniedz 12 m augstumu un 25 cm stumbra diametru (Dzintaros, Jēkabpils rajona Krodziņos, Valmieras rajona Līdzēnos, Timuku un Skrīveru dendrārijā un citur). Amūras ceriņi Latvijas klimatiskajos apstākļos jūtas labi, bagātīgi zied katru vasaru un ražo dīgstošas sēklas, tikai sevišķi bargās ziemās nedaudz apsalst iepriekšējā gada dzinumi.

Apmēram nedēļu pēc Amūras ceriņiem sāk ziedēt tiem ļoti līdzīgie *Japānas ceriņi* (*S. japonica* Dcne.), kas atšķiras ar lielākām ziedkopām un vairāk matotām lapu apakšpusēm. Japānas ceriņus audzē samērā reti (Rīgā Mežaparkā, Gulbenē, Jūrmalā, ZA Botāniskajā dārzā Salaspilī). Universitātes Botāniskajā dārzā Rīgā aug, zied un

ražo sēklas vēl viens šīs īpatnējās ceriņu grupas pārstāvis — Pekinas ceriņi (*S. pekinensis* Rupr.) no Ķīnas.

No A. Sakses pasakas “Persijas ceriņš”

Tie bija briesmīgi laiki, kad cilvēkiem vēl bija jābaidās no pūķiem un raganām. Ja kādu vakaru skurstenī iegaudojās vējš, tad ļaudis zināja, ka pūķis sūtījis raganu izlūkos. Visvairāk pūķi tikoja nolaupīt princeses, bet, tā kā pūķu bija daudz un visiem princešu nepietika, tad vienam otram bija jāsamierinās ar zemākas kārtas sievietēm.

Kādu dienu pūķis nolaupīja Persiju, kurai bija deviņi dēli, bet tieši todien māti sargāt bija apņēmies jaunākais dēls.

Šis nu stāvēja pie vārtiem, reizēm paraudzījās uz skursteni — nekādas pazīmes, ka draudētu kaut kas ļauns. Gribēja jau puisis iet istabā un paēst pusdienu, kad padzirda dārzā jautrus smiekliņus. Paskatījās — un ko viņš ieraudzīja! Skaistu meiču ar sārta magoni pie krūtīm. Meiča pamāja jauneklīm, lai nākot tuvāk. Bet vispirms lai noliekot zobenu, jo viņai tāds ierocis nepatīkot. Puisis arī izpilda meičas vēlēšanos, un šī nu sāk vāvuļot un ķiķināt, noņem no krūtīm magoni un sniedz, lai paožot. Puisis savā vientiesībā arī piebāž degunu sārtajam ziedam un uzreiz jūt tādu miegu uz mācāmies, ka jāliekas turpat dārzā gulēt. Tik vien vēl samanija, ka rūkdams un sprauslodams atskrien pūķis, sagrābj māmuli un aiznes pa gaisu, bet skaistā meiča pārvēršas par raganu un aizjāj uz slotas kāta.

Pēc laba laiciņa pamodies, jaunākais dēls domāja, ko nu darīt, ko atbildēt brāļiem. Nē, labāk jādodas tūlīt meklēt pūķa alu, izcīnīt grūtu kauju un atbrīvot māti. Apjoza zobenu, iebāza kabatā maizes gabaliņu un devās ceļā.

Jaunākais dēls trīs reizes ceļā satika vecu vecīti, kurš pārbaudīja puīša sirds dāsnumu, roku čaklumu un drosmi. Un tad teica:

– Ej, dēls, uz rietumiem, un tur, kur naktī ieraudzīsi naudu žāvējamies, tur tuvumā būs pūķa ala. Tikai nedomā, ka viņš ar labu atdos tavu māti. Tev būs jāizcīna grūta kauja, un kas to zina, vai abiem izdosies glābties. Es tev pateikšu burvju vārdu, kas tevi var pārvērst, par ko vien tu vēlies. Bet ievēro vienu – divas reizes tu vari pārvērsties, par ko vien gribi, bet trešo reizi pataupi, lai atkal pārvērstos par cilvēku. Ja izvēlēties kaut ko citu, tas arī paliksi mūžu mūžos.

Jauneklis iegaumēja burvju vārdiņu un aizgāja uz rietumiem. Gāja visu dienu, līdz ap nakts vidu ieraudzīja zilās uguntiņas lēkājam. Nauda žāvējas! Tātad tuvumā atrodas pūķa ala un jāgatavojas cīņai.

Puisis cieši satvēra zobenu, devās uz uguntiņu pusi un iestīga purvā. Kā izvelk vienu kāju, tā otra vēl dziļāk iegrimst dūksnājā. Mocījās, mocījās puisis, līdz pamanīja tuvojamies salikušu stāvu. Kas tad tas — vai patiešām, vai patiešām? Jā, tā patiešām bija viņa māmuliņa, kas stiepa smagu naudas sieku.

Dēls pasauca māti, bet tā izbijusies sāka vaimanāt:

— Vai, dēliņ, kāpēc tu nāci mani meklēt! No šī purva vēl neviens nav izgājis dzīvs. Labāk es viena mocos nekā redzu tevi pūķim kalpojam.

— Nē, māt, — atbildēja dēls, — manas vainas dēļ tu nokļuvi pūķa varā, tagad mans pienākums tevi izglābt. Iesēsties tajā siekā, bet es pateikšu vienu vārdiņu, pārvērtīšos par upi un iznesīšu tevi no purva.

Dēls pastāstīja, kā saticies ar vecīti un kādu vārdiņu tas viņam atklājis.

Tā arī izdarīja. Māte iesēdās siekā, un drīz vien upe to šūpoja kā laivā.

Bet pūķis bija pamanījis savas verdzenes Persijas nozušanu un dzinās pakaļ. Upe plūda, plūda, līdz sākās smilšu klajs un ūdens izsīka. Ko nu darīt, kā būt?

— Māmiņ, es pārvērtīšos par zirgu, tu sēsties tam mugurā un ieķeries krēpēs. Tā es tevi pārnesīšu smilšu laukam, — teica puisis un pārvērtās par staltu kumeļu.

Auļoja, auļoja zirgs ar jātnieci, bet pūķis dzenas pakaļ. Varbūt viņš nenokertu straujo dūkaini, bet te uzreiz bēgļiem priekšā dziļš plats grāvis. Tādam ne pārlēkt, ne citādi pāri tikt.

— Dēliņ, pārvērties atpakaļ par cilvēku un paslēpies grāvja dibenā, — māte lūgtin lūdzās, bet jauneklis par to ne dzirdēt negribēja.

— Mēs tev esam deviņi dēli, bet mums visiem māte ir tikai viena, — viņš teica. — Es pārvērtīšos par kuplu, ziedošu krūmu, bet tu paslēpies starp maniņiem zariem.

Puisis nosauca savu burvju vārdiņu, un acumirkli grāvja malā uzauga kupls krūms ar smaržīgiem, violetiem ziediem. Persija paslēpās tā zaros, un pūķis krākdams, uguni splanūdams, aizdrāzās garām.

Persijas ceriņš — cik daudzus dārzus tas tagad rotā!

Kas ir lapegle?

1858.

gada sausajā vasarā Donavas ūdeņi nokritās neparasti zemu un Dzelzs Vārtu tuvumā at-

sedzās kādreizējā Trojana tilta balsti. Šo tiltu būvēja senās Romas leģionāri mūsu ēras sākumā. Tilta braucamo daļu iznīcināja turpmākajos karos, bet tā balstus laika zobs nespēja sagrauzt pat vairāk nekā 1700 gados. Tilta balstos iebūvētie balņi bija kļuvuši cieti kā akmens.

Tikai ar pūlēm izdevās atskaldīt koksnes paraugus, lai noteiktu, kas tā par koku sugu ar tik izturīgu koksni. Speciālistu spriedums bija vienprātīgs — Eiropas lapegle (*Larix decidua* Mill.).

Ar koksnes pazinēja aci apskatot Pēterburgā Ermitāžas — bijušās Ziemas pils — logu rāmjus, atklājās, ka arī tie izgatavoti no lapegles koksnes. Vairāk nekā divsimt gadu laikā šiem logu rāmjiem nav kaitējis ne lietus, ne saules stari, ne “lauska tēvs” ziemā. Krievijas cārs Pēteris I ļoti augstu vērtēja lapegli kā izcilu materiālu kuģu būvei. Tikai Solombalas kuģu būvētavā (Arhangeļskā) vien līdz 1862. gadam no lapegles koksnes uzbūvēti 500 kara kuģi. Pēteris I ar speciālu dekrētu aizliedza lapegli izmantot citām vajadzībām. Tomēr viegli aizsniedzamā lapegļu mežu platība Krievijas Eiropas daļas ziemeļaustrumos arvien samazinājās. Lai nodrošinātu kuģu būvniecību ar lapegles koksni arī tālākā nākotnē, Pēteris I ierosināja ierīkot lapegļu stādījumus kuģu būvētavu tuvumā.

Latvijā lapegles sāka stādīt pirms 100–150 gadiem. Izrādījās, ka lapegles ir daudz ātraudzīgākas nekā parastā priede un egle. Tāpēc jau pirms 70–80 gadiem Eiropas un Sibīrijas lapegli sāka stādīt mežaudzēs (Šķēdes, Raiskuma, Augstrozes, Skrīveru, Cesvaines un citās mežniecībās). Pašreiz nav gandrīz neviena parka, kurā neaugtu lapegles. Lapegli ziemā var itin viegli atšķirt no citiem skuju kokiem — tai nav skuju. Skujas nobirst rudenī tāpat kā lapu kokiem, tāpēc jau to arī sauc par lapegli jeb skujmeti.

Eiropas lapegle atšķiras no Sibīrijas lapegles (*L. sibirica* Ldb.) ar nedaudz mazākiem (2–4 cm gariem) čiekuriem un plašāk izplestiem zariem. Rudeņos Sibīrijas lapegles sāk ātrāk dzeltēt un birdināt skujas. Pavasarī lapegles strauji saplaukst un uz gaišzaļo skuju klāsta krāšņi izdalās rožainie sievišķie un zelttdzeltenie vīrišķie ziedi.

Bez jau minētajām Eiropas un Sibīrijas lapeglēm mūsu republikā apstādījumos un dažviet arī mežaudzēs audzē Japānas, Daurijas, Amerikas un Kuriļu lapegli. Ar sevišķu ātraudzību izceļas Japānas lapegle (*L. leptolepis* Gord.). Šīs sugas kokiem raksturīgi plaši izplesti zari un čiekuri ar atliektiem zvīņu galiem. Japānas lapegles nelielas mežaudzes var apskatīt Skrīveru mežos, Tērvetes un Lielauces mežniecībās, bet atsevišķus kokus Litenes, Mēru, Krāslavas, Kazdangas, Aizviķu, Dzērves, Veļļu un Nurmuižas parkos, kā arī Skrīveru, “Sprīdīšu”, “Čiekuru” un “Jurģukalna” dendrārijos.

Daurijas lapeglei raksturīgi mazi (1,4–2 cm gari) čiekuri ar 3–4 zvīņu rindām. Vienīgā lielākā šīs sugas mežaudze Latvijā ir Lielauces mācību un izmēģinājumu mežniecībā, bet atsevišķi koki aug Skrīveru un “Čiekuru” dendrārijos. Taču vismazākie čiekuri (ap 1 cm gari) ir Amerikas lapeglei. Lielus šīs sugas kokus var apskatīt “Čiekuru”, Skrīveru un “Vāgnera dārza” dendrārijos. Zinātņu akadēmijas Botāniskajā dārzā aug arī 5 citas lapegļu sugas.

Lapegļu sējeņiem pirmajā mūža gadā skujas saglabājas arī ziemā. Tas liecina, ka lapegļu attālākie senči ir bijuši mūžzaļi skuju koki. Tikai turpmākajā evolūcijas gaitā, pielāgojoties bargāka klimata apstākļiem, tagadējo lapegļu senčiem izveidojusies spēja nomest rudenī skujas. Ziemā skujas iztvaiko ūdeni, taču saknes nevar piegādāt to no sasalušās augsnes. Pateicoties šai spējai zaudēt ik rudenī skuju segu, lapegles var augt pat mūžīgā sasaluma joslā līdz pat Eiropas, Āzijas un Amerikas tundrai.

Cik ilgi zied liepas?

Jautājums šķiet vienkāršs. Katrs būs ievērojis, ka parastā liepa (*Tilia cordata* Mill.), kura par retam sastopama arī mūsu mežos, zied desmit, divpadsmit dienas jūnija beigās, jūlija pirmajā pusē. Liepu, tāpat kā ozolu, mūsu senči ir uzskatījuši par svētu koku. Daudzās vietās Latvijā saglabājušās tā saucamās “elku liepas”. Sevišķi izcila “elku liepa” aug Valdemārpils vidusskolas parkā. Tās apkārtmērs ir 8,5 m, augstums 22 m un vecums (pēc zinātnieka S. Saliņa datiem) ap 400 gadu.

Taču pasaulē ir vēl 44 citas liepu sugas, kuras aug savvaļā Ziemeļu puslodē visos kontinentos. Latvijā introducētas 7 citzemju liepu sugas. Visbiežāk no introducētajām sugām apstādījumos sastopama platlapu liepa (*T. platyphyllos* Scop.) no Viduseiropas un Rietumeiropas, kura sāk ziedēt dažas dienas pirms parastās liepas, kā arī tā saucamā Holandes liepa (*T. vulgaris* Hayne) — parastās un platlapu liepas krustojums, kura zied gandrīz reizē ar parasto liepu. Par retu apstādījumos sastopama kāda platlapu liepas dekoratīvā forma ar dziļi šķeltām lapām (Saldus rajona Smukās, Ogres rajonā Lindē, “Vāgnera dārzā” un dažās citās vietās).

Parasto liepu ziedēšanā nomaina Krimas liepa (*T. euchlora* Koch), kas izceļas ar tumšzaļām spīdīgām lapām. Krimas liepa aug daudzos Latvijas dārzos un parkos (Jūrmalā, Smiltēnē, Gulbenē, Ķēvelē, Liepājas rajonā Padūrē, Talsos, “Vāgnera dārzā” pie Tukuma un citur). Reizē ar Krimas liepu zied arī Amerikas liepa (*T. americana* L.), kurai ir lielas lapas un ziedi. Amerikas liepa aug Iecavas, Bebreņes, Vaboles, Dandāles, Kalvenes un citos parkos, kā arī “Sprīdīšu” un Skrīveru dendrārijā un botāniskajos dārzos. Ziedēšanas stafeti tālāk pārņem sudrabliepa (*T. tomentosa* Moench), kas Latvijas parkos ieviesta no Rietumeiropas. Šīs sugas kokiem lapu apakšpuse blīvi segta ar sudrabaini baltiem matiņiem, tāpēc tās šķiet sudrabotas. Atsevišķi sudrabliepas koki aug Rīgas parkos, “Vāgnera dārzā”, Gaviezes, Ēdoles un Katvaru parkos, kā arī dažās citās vietās. Vēsās un lietainās vasarās

sudrabliepas ziedēšana ievēlās līdz augusta beigām un pat līdz septembra sākumam.

Tātad, kā redzam, no dažādām sugām izveidota liepu audze zied apmēram divus mēnešus. Divus mēnešus bites var ievākt izcilo liepziedu medu. Tādi jaukti tipa dažādu liepu sugu stādījumi ir ierīkoti Dobeles rajonā Jaunaucē un Ķeivelē, Tukuma rajonā “Vāgnera dārzā” un dažās citās vietās. Ar liepām medošanas ziņā citi kokaugi nevar sacensties: no vienas lielas liepas bites dienā ievāc ne mazāk kā no specializētu medusaugu hektāra. Liepas ir arī izcili krāšņumaugi ar ļoti dekoratīvu lapotni un ziediem. Ierīkojot jaunus apstādījumus, stādīsim vairāk un dažādākas liepu sugas!

Kādas papardes aug Latvijas mežos?

Sensenos laikos, precīzāk, karbona jeb akmeņogļu periodā pirms 360–286 miljoniem gadu — paparžu “ziedu laikā” —, daudzas papardes bija kokveidīgas un veidoja īstus mežus. Par šiem mežiem gan vairs liecina tikai akmeņogļu slāņi un dažs nejaušs lapas vai stumbra nospiedums kādā iezī — mūsdienās papardes ieņem daudz pieticīgāku vietu starp citiem — konkurētspējīgākiem augiem un arī kokveida formas tikpat kā nav saglabājušās.

Paparžu lapu savādās, senatnīgās formas vienmēr piesaista skatīenu. Īpaši skaistas un krāšņas papardes atrodamas tropu mežos, bet arī Latvijas mežos un purvos varam sastapt šos augus. Paparžu klasei Latvijā pieder ap 20 sugu, no tām piecas ir aizsargājamas.

Latvijas Sarkanās grāmatas 0. kategorijā ieskaitīta **vārpainā ēnpaparde** — ļoti reta, iespējams, iznikusi suga, kas pēdējoreiz Latvijā atrasta 1955. gadā. Šī paparde iecienījusi ēnainus skujkoku mežus — un tās izdzīvošanu apdraud šādu mežu izciršana.

Ļoti reta suga, kurai draud iznīkšana (ieskaitīta 1. kategorijā) ir **plūksnu sikpaparde**, kas sastopama uz veciem mūriem un dolomīta atsegumiem upju krastos. Applūdinot vai citādi iznīcinot šos atsegumus, iet bojā arī niecīgās papardītes (lapas garums ir tikai 0,4–1,2 centimetri) dzīves vide. Reta un plūksnu sikpapardei radniecīga ir tai samērā līdzīgā **mūru sikpaparde**, kuras izplatība nav pietiekami izpētīta, un tādēļ tā ieskaitīta 4. kategorijā. Arī tā aug līdzīgās vietās — dolomīta un smilšakmens atsegumos un akmeņainās nogāzēs.

Brauna cietpaparde un **daivainā cietpaparde** (3. kategorija) sastopamas platlapju un platlapju–egļu mežos. Tādu mežu ir palicis pavisam maz, jo tie aizņem visauglīgākās augsnes, kuras cilvēkam vajadzīgas lauksaimniecības kultūru audzēšanai, tāpēc šie meži jau senos laikos daudz izcirsti. Samazinoties mežu platībām, tiek apdraudēta arī šo divu paparžu sugu eksistence.

Visbiežāk sastopamā paparde, šķiet, ir **parastā ērgļpaparde**, kurai ir tika viena lapa uz gara, cieta kāta. Savu interesanto nosaukumu tā esot ieguvusi tādēļ, ka kāta griezumā ir saskatāms ērgļa atveids. Tā aug mežmalās, ceļmalās, izcirtumos, meža norās pat ļoti sausā augsnē. Toties **strauspapardei** patīk upju ielejas un mitras, ēnainas nogāzes, to varam sastapt arī parkos un dārzos, kur šīs papardes krāšņās lapu rozetes rada īpašu noskaņu.

Arī melnās **ozolpapardes** un **sievpapardes** lapas veido rozetes, un tās ir sastopamas ēnainos mežos un krūmājos.

Savādi liekas ieraudzīt papardi, kas aug ūdenī un izskatās tāda kā bāla, kā nonīkusi, — tā vien gribas steigšus pārstādīt šo nabaga applūdināto augu tālāk mežā vai pat savā dārziņā, bet tur šī paparde neieaugšies, jo tās normālā dzīves vide ir tieši zāļu purvi vai purvainu ezeru un lāmu malas, — tā ir **purvāju purvpaparde**.

Savukārt pavisam citādākā vietā aug **parastā saldsaknīte**, kuras tumšzaļās, vienkārt plūksnotās lapas nokarājas no smilšakmens klinģiem, radot iespaidu, ka esam nonākuši pasakā un no meža tūdaļ iznāks sirma vecenīte ar žagaru nastiņu — patiesībā burve...

Papardēm Latvijas augu valstī, tāpat kā visiem citiem augiem, ir sava loma mežā un purvā, kuru pašlaik mēs varbūt nemaz nevaram iedomāties un izziņāt. Taču mežs bez papardēm būtu daudz skumjāks un trūcīgāks.

Kā jūtas ciemiņš no Andu kalniem?

Dienvidamerikas kontinentā Andu kalnos piedzima neliela maiga puķīte. Tiesa, ne visai krāšņa, bet ļoti sprigana. Glīti sakārtojusi olveidīgās lapiņas pa divām vienu otrai pretī, tā izstiepa zarus uz visām pusēm un atvēra dzeltenbaltas actiņas — sīkus ziedu kurvišus, lai palūkotos, kas notiek apkārt. Tā kā puķīte bija ļoti čakla, tad nekavējoties sāka rūpēties par to, lai tādu meitiņu–māsiņu kā tā būtu daudz, un tas tai ļoti labi izdevās. Katrā kurvītī bija daudz sīku ziediņu, katrs ziediņš nogatavināja vienu auglīti, kas ar vēja vai ūdens palīdzību aizceļoja tālāk pasaulē. Katrs augs deva pat 300 000 auglišu, un tie spēja dīgt vēl pēc diviem vai pat vairāk gadiem, ja tas nebija izdevies pirmajā gadā. Tikai nedaudzām augu sugām var būt tik daudz augļu uz viena eksemplāra!

Tad 18. gadsimtā Andu kalnos ieradās zinātnieki no Parīzes un Madrides botāniskajiem dārziem. Ieraudzījuši Eiropā neredzētu puķīti, viņi savāca tās sēklas un līdz ar citiem ekspedīcijā ievāktajiem augiem papildināja ar tām savu dārzu kolekcijas. Tas notika 1794. gadā. Tā kā botāniskajiem dārziem ir sena tradīcija apmainīties ar augiem, tad pēc diviem gadiem šī puķīte auga Kjū botāniskajā dārzā Anglijā un vēlāk arī daudzos citos dārzos. Tomēr tā nevēlējās palikt kā cietumniece botānisko dārzu ierobežojumā un sūtīja savas sēkliņas uz visām pusēm. Nebija tādas vietas, kur tā necenstos ieviesties, pat puķu kastēs uz balkona. Tā šī puķīte atceļoja arī uz Latviju, un tai ir dots ļoti piemērots latviskais vārds — sīkgalvīte. (Patiesībā tās ir divas sugas, kas ļoti maz atšķiras viena no otras.)

Aptuveni simt gados sīkgalvītes ir izplatījušās pa visu zemeslodi. Uzskata, ka Eiropā visi sīkgalvītes pēcnācēji ir cēlušies no tiem eksemplāriem, kas bija iesēti Parīzes un Madrides botāniskajos dārzos. Tālāku sīkgalvīšu izplatīšanos veicināja cilvēku saimnieciskā darbība. Tāpat kā daudzi citi augi, arī sīkgalvītes izplatījās nelegāli ar labības un sēklu transportu, pārvadājot jebkādas citas mantas.

Kas gan tur slikts, ka mūsu augu valsts ir papildinājusies ar jaunu sugu? Uz to var atbildēt ikviens, kas kopj lielāku vai mazāku dārziņu. Sīkgalvīte ir viena no nīknākajām mūsu dārzu nezālēm. Pietiek kādu nepamanīt, lai nākamajā gadā viss dārzs būtu šīs nezāles pārņemts. Jā-ravē ļoti rūpīgi jau tad, kad augs tikko izdīdzis un izveidojis pirmās la-piņas. Ja to neizraus ar visu saknīti, tad pēc kāda laiciņa sīkgalvīte tik bagātīgi sazarosies un sakņu kamols izveidosies tik liels un blīvs, ka to varēs izplēst tikai ar grūtībām un tas raus sev līdzī mūsu lolotos sīpo-lus vai burkānus.

Tādi, lūk, dažkārt mēdz būt tāli ciemiņi!

Kā tā — plīks zieds uz plīkas zemes?

Katram dzīvam organismam ir savs dzī-ves ritms. Augu augšanas un attīstības gaitā visvairāk ievērojam ziedēšanu, kad augs ir viskrāšņākais. Būtu skum-ji, ja visi augi ziedētu vienlaicīgi, jo ziedu pārbagātība mūs apžilbinātu un neļautu uztvert un izbaudīt visu formu un krāsu daudzveidību, ko tie sniedz. Vairāk augu zied vasaras saulgriežu laikā, tomēr kaut nedaudz ziedu var atrast no sniega kuša-nas brīža pavasarī līdz jaunai sniega segai rudenī.

Mūsu klimata apstākļos lielākā daļa augu izveido zaļas virszemes daļas vasaras sezonas sākumā, tad nozied un izplata augļus un sēklas. Viengadīgie augi nokalst, bet daudzgadīgie nogulda rezerves vielas nā-kamās sezonas vajadzībām drošā bankā — saknēs, sakneņos, sīpolos, gumos.

Vēlziedēm dzīves ritms ir pavisam citādāks. Ja rudenī esam iestā-dījuši dārzā zeltaini brūnos bumbuļsīpolus, tad pavasarī varam vērot, kā no zemes izlien lapas, stiepjas garumā un savā vidiņā slēpj pum-puram līdzīgu veidojumu. Šķiet, teju, teju izplauks zieds. Taču notiek

pavisam kas cits. No zieda nav ne vēsts, bet šis pumpurs pārvēršas par augli — trīsšķautņainu pogaļu, kas atveras un izkaisa daudzas sēklas. Katrai sēklai ir sulīgs izaugums, kas satur cieti un izdala uz savas virsmas cukura pilieniņus. To sajūt skudras un, čakli darbojoties, izplata vēlziedes sēklas. Pēc tam lapas kļūst brūnas, nokalst un no gaidītā krāšņuma — nekā...

Varbūt vasaras gaitās esam vēlziedi piemirsuši, kad pēkšņi uz rudenīgi kailās zemes parādās krāšņi violeti rožaini ziedi. Tie ir līdzīgi krokusiem, tikai parasti lielāki. Ziedam ir garš stobriņš, kas līdzīgi kātiņam ir izlīdis no paša bumbuļsīpola un pacēlis augšup sešdaļīgu vainagu. Tā kā zieds ir liels, tā iekšpusē labi saskatāmas trīs īsākas un trīs garākas putekšņlapas, kas pieaugušas apziedņa lapām, bet uz putekšņlapu kātiņiem ir oranži nektāriji. Pašā centrā dižojas trīs slaidi irbuļi ar resnākām driksnām galos. Meklējot vēl pēdējo nektāru, ziedus pirms ziemas miera apmeklē kamesnes, bites, dažādas mušas un apputeksnē vēlziedes. Kad ziedēšanai atvēlētais laiks pagājis, ziedi noliecas un pieplok zemei, kur lielā slepenībā turpinās vēlziedes dzīve. Zieda apakšējā daļa — auglenīca — ir palikusi augsnē, un tur veidojas jaunais auglis. Tas izlien no zemes nākamajā vasarā reizē ar lapām. Arī bumbuļsīpola attīstība ziemā turpinās. Vecais sīpols vasarā no lapām ir saņēmis barības vielas, un tagad tas baro jauno bumbuļsīpolu.

Uz vēlziedēm var attiecināt teicienu, ka nav likuma bez izņēmuma, — daļa no kalnos augošām sugām zied pavasarī, kad tām, kā jau tas pieklājas, ir arī lapas.

Vēlziežu zinātniskais nosaukums — *Colchicum* — ir saistīts ar Kolhidu Kaukāzā, jo tur augs pirmo reizi aprakstīts. Nacionālajās valodās nosaukumi doti sakarā ar īpatnējo ziedēšanas laiku un praktisko izmantošanu. To sauc gan par rudens puķi, rudens bezlaici, ziemziedi, kailo Kati, gan par utu puķi, jo ar to ir nīdēti parazitiskie kukaiņi. Vecākos latviešu izdevumos tā dēvēta par bezlaicīti, bezlaiķi, rudens puķi, zemziedi. Bijis arī zināms, ka augs ir indīgs, par ko liecina nosaukums ģifts sīpols.

Košumdārzos parasti audzē krāšņo vēlziedi, kuras rožainie, dažām šķirnēm arī tumši violetie vai baltie ziedi paceļas 20–25 centimetrus virs zemes. To grupas sevišķi labi izskatās zālienos un akmeņdārzos. Rudens vēlziedei ir gaišāki un sīkāki ziedi. Arī Latvijā tā ir sastopama savvaļā,

tiesa, tikai dažās vietās. Iespējams, ka tā ir pārgājusi savvaļā no kultūras, jo atrodas tālu aiz dabiskās izplatības ziemeļu robežas. Baltijas jūras senkrasta gravās Medzes apkārtnē gan tā izskatās pēc īstas savvaļnieces.

Latvijā savvaļas apstākļos vēlziedi pirmais ieraudzīja apriņķa tiesnesis R. Bernhards kādā pļavā Rīgas tuvumā 1871. gadā. Par to viņš ziņoja Rīgas Dabas pētnieku biedrības sēdē, piebilstot, ka tuvējos dārzos šo augu neaudzē. Susējas parka apkārtnē vēlziedes pāriešana savvaļā tika konstatēta 19. gs. 90. gadu sākumā. 1901. gada rudenī vēlziede ievākta arī Valtaiķu tuvumā. 1910. gadā augs ievākts netālu no Jelgavas Lielupes pļavā, 1911. gadā — Kuldīgas apkaimē. Jaunas atradnes konstatētas arī vēlāk.

Krāšņumam audzē vēl dažas no 60 sugām, kas dabā sastopamas Eiropā, Kaukāzā, Vidusāzijā un Āfrikas ziemeļos.

Šie skaistie augi ir ļoti indīgi, sevišķi sēklas. Kopš 1820. gada no vēlziedēm iegūtās vielas lieto medicīnā, tās izmanto ģenētiskos eksperimentos. Šveicē ar lapām krāso Lieldienu olas dzeltenā krāsā.

Daudzās valstīs, arī Latvijā, savvaļā augošās vēlziedes ir ierakstītas aizsargājamo augu sarakstā un Sarkanajā grāmatā.

Par ziemcietīti

Teika

Ziema sūdzējusies Dievam, ka vasarai esot visas puķes un viņai nevienas. Dievs ilgi skatījies uz puķēm un nav zinājis, ko darīt. Pēdīgi tas paņēmis ziemcietīti, dalījis to divās daļās, ziedos un lapās. Ziedus tas atdevis ziemai, bet lapas vasarai.

No tā laika ziemcietītis zied ziemā, bet viņa lapas aug vasarā, kad ziedi jau noziedējuši.

Kādēļ spriganes šaudās?

Ēnainās, pamitrās vietās mežos, krūmājos, upmalās sastopams augs ar īpatnēju nosaukumu. Tā “uzvārds” — ģints nosaukums — ir *Impatiens*, kas nozīmē nepacietīgs, bet sugas epitets, ko var nosaukt par auga “vārdu”, veidots no diviem vārdiem — nolieguma *noli* un *tangere* — aizskart. Tātad tas ir nepacietīgs augs, kuru nedrīkst aizskart. Patiesībā meža sprigane — tā šo augu sauc latviski — to tik viengaida, lai augļu nogatavošanās laikā kāds garāmejošs dzīvnieks, cilvēks vai krītošs zariņš tai pieskartos un palīdzētu izplatīt sēklas.

Meža sprigani viegli ievērot, jo tā bieži aug palielās grupās. Augums arī nav mazais — pāri pusmetram. Lapas maigas, mīkstas, nedaudz atgādina balandu lapas, tādēļ vietām, piemēram, Lubejas apkārtnē, tās sauc par meža balodām.

Tomēr interesantākie tai ir ziedi un augļi. Līdzīgi Ziemassvētku eglītei, kurā bērni sakarina piparkūkas un dažādas mantiņas, meža sprigane ir izgreznojusies ar apmēram 2 centimetrus garām dzeltenām ziedu taurītēm, kas graciozi šūpojas tievos kātiņos. Tās ir paslēpušās tieši zem lapām kā lietussargiem, lai dārgie instrumenti lietus laikā nesamirktu.

Kad notikuši visi vajadzīgie procesi — apputeksnēšanās un apaugļošanās —, izveidojas auglis — pagara bumbierveida pogaļa ar sēklām. Pogaļa ir arī magonei, tikai apaļa, un sēkliņas no tās izbārstās pa atverītēm pogaļas augšdaļā. Spriganei sēklas izkļūst no augļa pavisam citādāk. Pogaļas sieniņas sastāv no piecām gareniskām daļām — vārsnēm. Tajās ir īpatnējs šūnu slānis ar ļoti augstu osmotisko spiedienu — līdz 25 atmosfērām. Reāli grūti iedomāties, cik milzīgs spēks slēpjas šādā nelielā auglītī. Tiklīdz kāds tam pieskaras, notiek sprādziens. Tas notiek tikpat strauji, cik strauji pārplīst līdz pēdējai iespējai piepūsts balons, ja tam pieskaras ar kniepadatas smaili. Vārsnes atveras, gliemežveidā saritinās un izsviež sēklas pat līdz 2 metriem tālu. Par spriganes šaušanas spējām var pārliecināties, saņemot pirkstos

nogatavojušos augļi. Sākumā roka pat instinktīvi atraujas, kā jau negaidīti satverot kaut ko kustīgu, jo šķiet, ka tik straujas un spēcīgas kustības var piemist tikai dzīvniekiem.

Par meža sprigani, ko sauc arī par meža balodām, Lubejas apkārtnē ir ievāktas šādas ziņas: *“Meža balodas sakaltējamas, saberzamas pulveri un tad ar medu pieliekamas pie ēdāja, tad uz galvošanu paliekot vesels.”* (Latviešu tautas ticējumi, III, 1225. lpp.) Bet tautas dziedniecības zinātāja A.Pētersone savā grāmatā *“Savvaļas ārstniecības augi”* norādījusi, ka meža sprigani pret dažādām kaitēm lieto arī iekšķīgi. Ar spriganes lakstiem var krāsot vilnu sarkanā vai citā krāsā atkarībā no kodinātāja.

Latvijā izplatās vēl divas citas sprigaņu sugas. Sikziedu sprigane, kurai arī zieds ir dzeltens, taču uz pusi mazāks nekā meža spriganei, nedaudz vairāk kā simt gadus ir apceļojusi visu Eiropu un nonākusi pat Amerikā. Tās dzimtene ir Sibīrija, Mongolija, bet Rīgā tā pirmoreiz atrasta 1904. gadā Bastejkalnā. Tagad tā Latvijā sastopama daudzās apdzīvotās vietās un to apkārtnē. Turpretī dārzos kā dekoratīvu audzē no Himalajiem un Austrumindijas atvesto skaistuli puķu sprigani ar lieļiem, rožainiem ziediem. Arī tai patīk izbēgt no košumdārzjiem un brīvi savairoties mitrākās vietās, nezālienēs. Ar lielo augumu tādas grupas dažkārt labi apslēpj vienu otru netīrāku vietņu māju tuvumā. Arī šo abu sugu augļi prot labi šaudīties.

Kāpēc ūdensgundegai dažādas lapas?

Pastaigājoties vasarā gar kādu klusāku upes vai ezera līcīti vai diķmalu, dažkārt no pārsteiguma jāapstājas: uz ūdens greznas baltu ziedu dārziņš tumšzaļu lapu fonā. Ja ūdens nekustīgs, baltās pieclapainās zvaigznītes snauž, baudot saules siltumu, bet līdz ar ūdens straumīti tās rotaļjas un dejo tām vien zināmu nebeidzamu deju. Vēl fantastiskākus

līkločus zīmē ūdenī iegrimušās lapas. Esam atraduši parasto ūdensgundegu, kas diezgan izplatīta visā Latvijā.

Izvilksim kādu augu no ūdens un apskatīsim tuvāk. Baltajai vainaglapai pie pamata ir dzeltens plankumiņš. Te atrodas bedrīte, kurā sakrājas nektārs. Tas ir mielasts kukaiņiem — apputeksnētājiem. Stublāja augšdaļā parastas lapas ar ieapaļu, vairākās vietās iešķeltu plātni. Šīs lapas augu tur virs ūdens. Lielākā auga daļa atrodas ūdenī un izskatās pavisam citādi. Iegremdēto lapu plātne ir sadalīta daudzās tievās pavedienveida daļās, it kā kāds būtu tās saplosījis. Izvilktas no ūdens, tās salīp kopā kā otiņā. Ir arī tādas ūdensaugu sugas, kurām zemūdens lapu daļas paliek stīvi izplestas uz visām pusēm kā miniatūra skursteņslauķa slotiņa.

Ūdensgundega vienlaicīgi dzīvo it kā divējādu dzīvi — ar virsūdens lapām un ziediem kā sauszemes augs, bet ar iegremdētajām zemūdens lapām tā pielāgojusies ūdens videi. Ja iedomāsimies sevi stāvam līdz pusei ūdenī, tad sapratīsim, cik šie vides apstākļi atšķirīgi. Ūdens ir blīvāks par gaisu, arī gaismas dziļumā ir mazāk un tās sastāvs citādāks. Auga dzīvē būtiski svarīgi ir tas, ka salīdzinājumā ar gaisu ūdenī ir ļoti maz (35 reizes mazāk!) skābekļa, kas nepieciešams elpošanai. Tādēļ ūdensgundega un arī citi ūdenī iegremdētie augi ir palielinājuši lapas darbīgo virsmu, plātni sašķeļot daudzās daļās. Ja uznāk sausums un ūdenstilpe izžūst, izveidojas vairāk lapu ar platākām daivām, un otrādi. Tātad cēlonis parādībai, ko sauc par dažādlapainību jeb heterofiliju, meklējams dzīvesveidā, dzīvesvietas apstākļos. Atliek atzīt, ka ūdensgundegai nepieciešamas dažāda veida lapas.

Ko Pirmā pasaules kara frontes josla nodarīja augu valstij no Klapkalnciema līdz Ilūkstei?

Kad 1915. gada jūlijā vācieši ieņēma Tukumu un Jelgavu, vairāk nekā divus gadus abi pretinieki — vāciešu un krievu armijas — mīņājās gandrīz uz vietas, iekārtojot un nostiprinot savas pozīcijas un pa laikam sarīkojot asiņainas kaujas. Tas deva vielu pētījumiem Baltijas vācu botāniķim Karlam Kupferam (1872–1935), kurš dzīvoja un strādāja Rīgā.

Frontes līnija bija gara un likumota. Tā sākās Rīgas jūras liča krastā pie Klapkalnciema, veda caur Ķemeru purviem un mežiem, pāri Lielupei Kalnciema tuvumā, līdz Daugavai pie Bērzsentes, tālāk gar Daugavu un caur Ilūksti pāri Latvijas robežai. Lai studētu augu valsti notikušās pārmaiņas un to tālāko attīstību, kopš 1918. gada vasaras K. Kupfers atkārtoti apmeklēja frontes posmu no Smārdes līdz Bērzsentei. Par to, kas noticis Daugavas krastos, viņš uzzināja, kā brīvprātīgais piedaloties Baltijas Landesvēra karagājienā pie Jēkabpils, Trepes un Līvāniem 1919. gadā. Visplašāko pārskatu viņš guva, nolidojot ar kara lidmašīnu 1918. gada maijā no Rīgas uz Tartu, tad atpakaļ pāri Valkai, Alūksnei, Daugavpilij un gar Daugavu uz Rīgu.

Lidojumā redzētais un uz zemes izpētītais liecināja par pilnīgi izpostītu dabisko augu segu. Karotāji bez žēlastības izcirta kokus, lai ierīkotu blindāžas, patvertnes, nostiprinātu aizsarggrāvjus, celtu mājas un tiltus. Lai tiktu pāri Ķemeru un Rīgas apkārtnes purviem un smiltājiem, ierīkoja daudzus simtus kilometru ceļu. Tos klāja ar baļķiem un bieziem dēļiem. Iespējams, ka vēl tagad purvajos ir saglabājušies šo ceļu fragmenti. Artilērijas apšaudēs ievainoja kokus, kaujās lietotās gāzes indēja ne tikai cilvēkus, bet visu dzīvo dabu. Koku vainagi no ārpusēs pakāpeniski atmira. Sevišķi cieta priedes. Lapu koki bija izturīgāki, kā to arī tagad novērojam pilsētu piesārņotajā gaisā. Granātu

sprādzienos tika izārdīta zeme. Atklājās gaiši smiltāji, kas mijās ar brūniem un melniem kūdras laukumiem zemākajās vietās. Ainava kļuva arvien līdzīgāka tuksnesim.

Tikai pēc dažiem gadiem šajā postažā ieradās pirmie augi — šaurlapu kazroze jeb ugunspuķe, krustaines, virši, mitrākās vietās — sūnas. Mainījās augu sega pamestajos tīrumos. Zemgales līdzenumā ar katru gadu samazinājās lopbarībai iesētais āboliņš. Tā vietā ieviesās viengadīgās nezāles — nesmaržīgā suņkumelīte, lauku ilzīte, vēlāk arī daudzgadīgās — dzeltenā ilzīte, ložņu vārpata, tīruma usne. Tā kā Jēkabpils apkārtnē bijušos tīrumus ieskāva mežs, tajos nonāca daudz sīko un

Rihards Skrubis. Pirms kaujas

viegli lidojošo spārnoto un mataino bērzu un apšu sēklu. Kādreiz iekoptajā zemē strauji veidojās lapu koku jaunaudzes. Latvijas klimatā augu valsts attīstība parasti noslēdzas ar meža izveidošanos.

Īpaši apstākļi bija apmetnēs, kur ilgstoši uzturējās daudz cilvēku un zirgi. Mežos, visbiežāk pie mežsargu mājām, bija ierīkotas krievu armijas apmetnes Babītes ezera dienvidaustrumu krastā, pie Piņķiem, Švarcmuižas, Tīraines, Olaines, Kukuļmuižniekiem, Skujeniekiem, Iecavas. Dažus kilometrus uz dienvidiem bija vācu apmetnes — pie Lielupes starp Ledņiem un Kalnciemu, pie Mangaļiem, Jaunzemiem, Pēterniekiem, Ratniekiem, Plakaņiem. Apmetņu vietās gandrīz nekas nebija palicis pāri no meža augiem, toties bija izveidojušies nezāieni. Nabadzīgākā augsnē saauga ugunspuķes, krustaines, mazās skābenītes. Samēslofākās vietās, kur stāvēja zirgi, varenas audzes izveidoja tīrumu un dārzu nezāles. Pie Kukuļmuižniekiem 1918. gadā nezāļu lauks gandrīz nebija izbrienams, jo suņkumelītes un ilzītes sniedzās cilvēkam gandrīz līdz jostas vietai. Dzeltenbalto ziedu fonu izraibināja tīruma zilaušu un rudzupuķu zilie ziedi. “Kāds krāsu prieks!” ironiski izsaucās K. Kupfers. Viens atsevišķi stāvošs suņkumelītes cers izpelnījās viņa sevišķu uzmanību, jo bija kā 40 centimetru augsta puslode 75 centimetru diametrā, ko izgreznoja aptuveni tūkstotis ziedu kurvīšu.

Tā kā krievu karaspēka zirgus ar barību apgādāja no austrumu un dienvidu rajoniem, tad šīnīs apmetnēs bija daudz svešzemju nezāļu. Zirgu staļļu vietās un barotavās pāris gadu bija bagātīga sēņu — atmateņu jeb šampinjonu raža. Daudzi silto zemju augi gan te neizturēja ilgāk par vienu sezonu, jo vēsajā un īsajā vasarā nespēja nogatavināt sēklas. Kad frontes līnija pārvietojās, pāris gados ievērojami samazinājās vai pavisam izzuda viengadīgās nezāles. To vietā savairojās daudzgadīgās nezāles — vārpata, vībotnes, retēji, ieradās pļavu augi, tostarp arī vērtīgi tauriņzieži — pļavas dedestiņa un vanagu vīķis. Tā daba pati pamazām dziedēja savas brūces, gaidīdama atgriežamies zemes kopējus.

Netālu no Jēkabpils pie Biržiem krievi bija aizsprostojuši Ziemeļsusējas upi ar dambi un applūdinājuši pļavas un krūmājus vairāk nekā desmit kvadrātkilometru platībā. Kad pēc diviem gadiem dambi atvēra, kārkļu krūmi stāvēja uz augstām stakļu saknēm, kuras bija izlaiduši no zariem ūdenī. Viļņu iedarbības josla ūdenskrātuves malās bija kaila un

dūņaina, bet pārējā daļā pļavu augi bija izturējuši dzīvi zem ūdens un strauji atzēla.

Aprakstot dabai nodarītos postījumus, K. Kupfers kā baltvācietis izcēlis to, ka krievu karaspēks rīkojies mežonīgāk, bet vācieši — kultūrālāk. Krievi cirtuši kokus pēc kārtas, arī augļu kokus, sējuši zirgus tieši pie koku stumbriem, ceļu segumu veidojuši no biezākiem dēļiem un platāku, tā iztērējot vairāk koksnes. Vācieši likuši dzelzceļam dzelzs gulšņus, zemes ceļus klājuši ar plānākiem, tikai no vienas puses apzāģētiem kokiem, apmetnēs ierīkojuši puķu dobes, krāšņumaugu stādus izrokot pamesto māju dārziņos, ierīkojuši parciņus ar celiņiem, tiltiņiem, lapenītēm. To var izskaidrot ne tikai ar audzināšanu, bet arī ar nostalgiju pēc mierīgas dzīves dzimtajās mājās un ar pārliecību par to, ka šī iekarotā zeme viņiem piederēs uz visiem laikiem... Neapšaubot K. Kupfera minētos faktus, kas apstiprināti arī ar viņa publicētajiem fotoattēliem, mēs varam tikai atzīt, ka tā bija mūsu Latvijas zeme. Tās dabu postīja šis karš, kurā viena otram pretī karoja divas lielas armijas.

Pirmā pasaules kara brūces daba sadziedēja. Vairs it kā nejutām arī Otrā pasaules kara postījumus. Lai arī rētas ārēji vairs nav redzamas, tomēr dziļi koku stumbros atrodas koksne ieaugušās šāviņu šķembas. Un dziļi zemē guļ nesprāguši lādiņi, kurus vēl joprojām atrod. Pēc astoņdesmit gadiem...

*Vai Dieviņu, vai Dieviņu,
Vaidi nāk šai zemē:
Vaidu bite ielaidās
Manā rožu dārziņā.*

*Ai priedīte, ai eglīte,
Kas tev' mazu padzenāja?
Kara kungi padzenāja
Aiziedami, atnākdami.*

*Bargi kungi, karavīri
Mīda manu tēvu zemi;
Nāks vasar', nāks pārkons,
Saspers jūs gabalos.*

Vai ir sēnes — migranti?

Migrēt — tas nozīmē pārvietoties. Migranti ir tie, kas pārvietojas. Parasti šo vārdu lieto, runājot par cilvēkiem un arī dzīvniekiem, bet nelieto, runājot par augu un sēņu izplatīšanos. Taču ir tādas sēnes, kuras svešā vietā ierodas pat no tāliem apgabaliem un, atrodot atbilstošus apstākļus, apmetas tur uz dzīvi. Vai arī tādas sēnes, kuras agrāk pie mums nebija pazīstamas, bet tagad ir parādījušās. Kā tās lai sauc? Par sēnēm ceļotājām? Vai kā citādi? Nu — visistākie migranti...

Kaut vai tāda sēne kā Ravenela muīne (*Mutinus ravenelii*). Pēc izcelšanās Ravenela muīni uzskata par ziemeļamerikānieti. Eiropā to pirmo reizi atrada Vācijā pie Berlīnes 1942. gadā. Patiesības labad gan jāsaka, ka jau 19. gs. beigās tā atrasta Anglijā. Taču šis fakts ir palicis bez īpašas ievēribas. Izrādās, ka sēne sastopama arī Japānā un Ķīnā. Tāpēc daži speciālisti apšaubā sēnes ienākšanu no Amerikas un izsaka varbūtību, ka tā ievesta no Austrumāzijas. Taču parasti to uzskata par ienācēju no Ziemeļamerikas. Kā tā no Amerikas ir pārceļojusi, vēl šodien mums ir mīkla.

Jā, bet kāda tad šī sēne izskatās? Sākumā augļķermeņi virs zemes parādās kā mazas baltas oliņas. Tie ir vēl neatvērušies jeb, kā dažkārt tēlaini izsakās, “neizplaukuši”. Augļķermeņu izmēri sasniedz 1,8–2 x 1,5 cm. Bieži vien “oliņas” atrodamas lielākās vai mazākās grupās. Tad augļķermeņi plīst un uz augšu izaug nesējs (receptākuls), kas sasniedz 6–11 cm garumu un apmēram 1,5 cm resnumu. Tas ir gandrīz cilindrisks, uz pamatni un galotni nedaudz sašaurināts, ar dobu vidu, porains, apakšdaļā bālgani iesārts, bet galotnē aveņsarkans. Nesēja galotnē veidojas gandrīz gluda, sākumā pelēkzaļa, vēlāk tumšzaļa masa (gleba) ar spēcīgu nepatīkamu smaku. Šajā masā veidojas sēnes sporas, bet nepatīkamā smaka pievilina kukaiņus, kuri, ar glebu barodamies, izplata sēnes sporas.

Latvijā šo sēni pirmo reizi pie Rīgas, Aconē, atrada 50. gados. Tur tā auga kādas mājas pagalmā vairākus gadus, ik gadu nedaudz mainot

augļķermeņu augšanas vietu. Un tad sākās... 1961. gada vasarā sēni atrada Rīgā, Kauguru ielā, 1965. gadā — Šķirotavas stacijas apkārtnē, 1974. gadā — pie Strazdupītes, 1978. gadā — Elvīras ielā... Gandrīz ik gadus apmeklētāji to atnesa uz Dabas muzeja sēņu izstādēm. Kad 1980. gada rudenī laikrakstā "Rīgas Balss" mikologi uzrakstīja rakstiņu par Ravenela mutīni un lūdza lasītājus, kas atraduši šo sēni, par to paziņot, tika saņemti 78 ziņojumi... Interesanti, ka lielākā daļa ziņojumu bija no Rīgas pilsētas Kurzemes un Zemgales priekšpilsētām. Sēne ir izrādījusies īsta pilsētiece — Latvijā mežos tā nav atrasta. Toties tā iecienījusi galvaspilsētu Rīgu un dažas lielākās pilsētas, kā, piemēram, Valmieru un Liepāju, bet izņēmuma kārtā neapņicinot arī Mērsragu, Jūrmalu, Garcieņu, Ropažus, Carnikavu, Dārziņus...

Nu jā — jūs teiksiet — kas tad tā par sēni? Mežā neaug, bet aug pilsētās. Uz trotuāra, vai? Uz trotuāra tā neaug, bet aug zālajos, dārzos — starp avenēm, zemenēm, puķu dobēs. Vārdu sakot — vistiešākajā cilvēku tuvumā. Rīgā tā bija izaugusi pat Fizikālās institūta studentu atpūtas istabā puķupodā līdzās televizoram.

Tiešā cilvēku tuvumā sēne atrasta ne tikai Latvijā, bet pēc Otrā pasaules kara arī citās valstīs, kur tā izplatījusies, — Polijā, Holandē, Norvēģijā, Zviedrijā, Somijā, Igaunijā. Krievijā tā atrasta lielajās pilsētās un to apkārtnē gan pie Sanktpēterburgas, Maskavas, gan arī Habarovskas dendrārijā. Atsevišķos gadījumos tā atrasta arī krūmājos, birztaļās, parkos, bet vienmēr cilvēka mītņu un cilvēka darbības tuvumā.

Kā gan šī sēne izplatās? Jādomā, ka ar dažādu stādāmo materiālu, kūdru, zemi, kas satur sēnes micēliju. Sava loma tās izplatīšanā neapšaubāmi ir kukaiņiem, kuri barojas ar smirdīgo glebu un izplata sēnes sporas, kuras pielīp to kājām un ķermenim.

Vai no sēnēm var iegūt tinti?

Viena no cepurīšu sēņu ģintīm latviešu valodā ieguvusi tinteņu nosaukumu. Tās zinātniskais nosaukums (*Coprinus*) gan burtiskā tulkojumā nozīmē “mēslu sēnes” (no grieķu “*copros*” – mēsli), jo lielum lielais vairums šo sēņu aug uz mēsliem. Tas atspoguļojas arī šo sēņu nosaukumos citās valodās, piemēram, krievu valodā “navozņik”. Vācu valodā gan to sauc par “*Tintling*”, no kā, domājams, tā ieguvusi savu latvisko nosaukumu.

No tinteņu ģints Latvijā līdz šim atrastas 23 sugas. Tās ir sēnes, kuras attīstās kā saprofīti uz barības vielām bagātas augsnes, komposta kaudzēm, retāk koksnes. Bieži apstādījumu zālajos, ceļmalās u.c. uz bagātīgi mēslošanas augsnes atrod porcelāna tinteni (*Coprinus comatus*). Tās cepurīte sākotnēji ir tīri balta, 4–10 cm augsta, cilindriska, ar biežām atspurušām zvīņām. Bieži sastopama arī pelēkā tintene (*Coprinus atramentarius*). Tās cepurīte ir pelēkbrūna, olveida, ar viļņainu, veselu malu, zvanveidīga, 5–11 cm plata. Sastopama ganībās, dārzos, grāvmalās uz augsnē trūdošas koksnes vai arī pie koku pamatnes. Turpretī mežos, dārzos uz trūdošas koksnes ļoti bieži atrodama dižbara tintene (*Coprinus disseminatus*). Tās augļķermeņu cepurītes ir okerdzeltenas, pelēki dzeltenas, vēlāk gaiši pelēkas, zvanveidīgas, 1–2 cm platas. Dižbara tintenes augļķermeņi vienmēr atrodami lielās masās — desmitiem un pat simtiem augļķermeņu kopā.

Tinteņu cepurīšu apakšpusēs veidojas lapiņas, uz kurām attīstās sēnes sporas. Šīs lapiņas tad arī vēlāk sadalās, veidojot tintei līdzīgu melnu šķidrumu.

Tas viss cieši saistīts ar sēnes bioloģiju. Lapiņas, kuras veidojas cepurītes apakšpusē, ir ļoti plānas — tikai 0,1–0,15 mm biezas. Tās novietotas ļoti blīvi — 0,15–0,2 mm cita no citas. Lapiņas klāj blīva iegarenu šūnu — bazīdiju kārta. Uz tām attīstās tinteņu sporas. Starp bazīdijām atrodas lielas šūnas, kuras ietiecas spraugā starp divām lapiņām un neļauj tām salīpt. Tās sauc par cistidām.

Tinteņu lapiņas sākumā ir baltas, tad kļūst pelēcīgas, violetas, iesārtas un visbeidzot — melnas. Kas tad te notiek? Tinteņu sporas, kas pēc savas formas ir iegarenas, ovālas, sākumā ir gaišas, bezkrāsainas, tad kļūst iesārtas, bet nobriedušas ir melnas. Kad sporas ir nogatavojušās, tās atdalās un krīt uz leju, kur tās pēc izklūšanas no augļķermeņa uztver gaisa plūsmas, aiznes un izsēj. Un te nu sākas sarežģījumi. Kā jau teicām — attālums starp lapiņām ir ļoti neliels. Tāpēc sporas vienlaicīgi nenogatavojas uz visas lapiņu virsmas, bet sākumā tikai uz

Porcelāna tintene

lapiņu šķautnes. Tad varam redzēt, ka lapiņu šķautnes ir melnas, bet pārējā lapiņu daļa, kas atrodas tālāk, ir iesārta un balta. Nobriedušās sporas izkaisās, bet no tām atbrīvojušies lapiņas daļa ar visiem tās elementiem (bazīdijām, cistīdām) pārvēršas šķidrumā — notiek process, ko sauc par autolīzi. Šis šķidrums, protams, satur arī daudz tinteņu sporu, tāpēc tas ir gluži melns. Šādas autolīzes rezultātā tā lapiņu daļa, kas sporas izveidojusi, sadalās un atklājas telpa, pa kuru var izbirt un izkaisīties augstāk novietoto lapiņu daļu sporas pēc to nobriešanas. Šis process pamazām iet uz priekšu, kamēr beidzot paliek vairs tikai cepurīte bez lapiņām. Ja ir liels gaisa mitrums, tad izveidojies šķidrums savācas melnos pilienos un notek uz leju. Sausā laikā šādu melnu pilienu veidošanās nenotiek. Tinteņu augļķermeņi ir ļoti efemēri — tas nozīmē, ka tie ātri izveidojas un ātri arī sadalās un izzūd.

Un, beidzot aplūkojuši tintes izveidošanos, varam runāt par tās izmantošanu. Agrākos laikos, savācot tinteņu melno šķidrumu ar sporām, pievienojot tam gumiarābiku un vēl dažas citas vielas, ieguva tinti, kuru izmantoja retušanai fotogrāfijā, kā arī īpašiem rakstīšanas gadījumiem. Šāda tinte bija piemērota parakstiem, jo tajos vienmēr varēja konstatēt sporu klātbūtni un tādējādi viegli atklāt viltojumu.

Nobeigumā piebildīsim, ka pelēkās un porcelāna tintenes ir labas ēdamās sēnes, protams, kamēr vēl nav sākusies lapiņu sadalīšanās. Vienīgi jāatceras, ka, ēdot pelēko tinteni, nedrīkst dzert alkoholiskus dzērienus, — tie izraisa saindēšanos.

Pazemes sēnes. Kas tās tādas?

Tās ir sēnes, kuru augļķermeņi attīstās meža trūdu kārtā vai augsnes virsējā slānī. Jūs varbūt iebildīsiet, ka visām sēnēm augļķermeņi sāk veidoties meža trūdu kārtā vai augsnē, kur atrodas to sēņotne, un tikai tad gailenes, bekas vai citas sēnes iznāk dienas gaismā. Taču pazemes sēnēm visa dzīve noris augsnē vai trūdu kārtā.

Pazemes sēņu augļķermeņiem nav cepurišu un kātiņu, tie atrodami kā mazāki vai lielāki dažādas formas un krāsas bumbuļiem līdzīgi veidojumi. Arī no sēņu sistemātikas viedokļa šīs sēnes pieder dažādām sēņu grupām.

No pazemes sēnēm populārākās ir trifeles (*Tuber*). Tulkojumā šis ģints nosaukums burtiski nozīmē “bumbulis”. Tās ir ļoti populāras ēdamās sēnes, kuras sastopamas galvenokārt dienvidu apgabalos (Dienvideiropā, Dienvidkrievijā), kur tās lasa ar dresētu dzīvnieku — suņu un cūku palīdzību. Taču Latvijas iedzīvotāji ir jāapbēdina, jo piemums ēdamās trifeles nav sastopamas. Tiesa, vecākajā literatūrā ir sastopama norāde, ka Ķemeru kādreiz atrasta ziemas trifele (*Tuber brumale*), kas ir ļoti garšīga ēdamā sēne. Bet tas arī viss. Mūsdienās šīs sēnes atrašana Latvijā nav zināma. Tās augļķermeņi ir dūres lielumā, melni vai melnbrūni, iekšpusē pelnpelēki vai violeti pelēki, caurausti ar baltām dzīslām; aug zem ozoliem. No ēdamajām trifelēm Lietuvā Klaipēdas apgabalā agrāk atrasta baltā trifele (*Choiromyces meandriiformis*), kas arī pēdējā laikā vairs nav atrasta.

Bet kādas pazemes sēnes tad Latvijā ir sastopamas? No jau pieminētās trifeļu ģints Latvijā atrastas trīs dažādas trifeļu sugas: sīkā trifele (*Tuber puberulum*), rutku trifele (*Tuber rapaeodorum*) un rudā trifele (*Tuber rufum*). Tās ir sēnes ar nelieliem, vairāk vai mazāk lodveidīgiem augļķermeņiem, kuru izmēri sasniedz 1–2 cm. Atšķirt šīs sēnes un noteikt to sistemātisko piederību var tikai speciālisti.

Tālāk parunāsim par dažām pazemes sēnēm, ar kurām arī lasītājiem var gadīties tikšanās. Tādas pazemes sēnes ir briežtrifeles (*Elaphomyces*). Sēņu zinātniskais nosaukums tulkojumā nozīmē “briežu sēne”. Tātad šīs sēnes ēd lielie meža zīdītāji: brieži, aļņi, stirnas, meža cūkas. Briežtrifeles attīstās tur, kur beidzas meža trūdu kārtā un sākas minerālzeme. Cilvēkiem gan, it īpaši bez pieredzes, pagrūti atrast. Vieglāk pie tām varam tikt, izmantojot meža cūku pakalpojumu, jo šie dzīvnieki sajūtot briežtrifeļu aromātu cauri meža trūdu kārtai. Un, kad nu mēs nedaudz “parevidējam” meža cūku rakumu, tad diezgan bieži, sevišķi, ja rakumi atrodas kāda ceļa vai takas tuvumā, kur dzīvnieki savā nodarbē ir tikuši izbaidīti, varam atrast briežtrifeļu augļķermeņus. Tie ir 1–4 cm diametrā, klāti ar sīkām, piramīdām līdzīgām kārpiņām. Latvijā konstatētas 4 šīs ģints sēņu sugas. Visbiežāk ir

sastopama skarbā briežtrifele (*Elaphomyces asperulus*). Ārēji dažādo briežtrifeļu sugu augļķermeņi ir visai līdzīgi un to piederību tai vai citai sugai var noteikt speciālists ar mikroskopa palīdzību. Briežtrifeles ir mikorizas sēnes un veido mikorizu ar skuju (priede, egle) un lapu kokiem.

Tautā briežtrifeles tiek sauktas arī par buļļu riekstiem un izbarotas govīm pret ālavību.

Meža cūku pārtikas racionā briežtrifeles var sastādīt ievērojamu daļu. Tā 70. gados Polijā veiktajos pētījumos, analizējot 3 meža cūku kuņģu saturu, konstatēts, ka 36% no kopējās barības masas bija šo sēņu augļķermeņi.

Latvijā lielas iespējas ir atrast tādas pazemes sēnes kā jumjupūpēžus (*Rhizopogon*). No šīs sēņu ģints aplūkosim iedzelteno (*Rhizopogon luteolus*) un iesārto (*Rhizopogon roseolus*) jumjupūpēdi. To augļķermeņi ir bumbuļveida, iegareni, 2–6 cm lieli un, kā rāda nosaukums, atšķiras ar krāsu. Iedzeltenā jumjupūpēža augļķermeņi iespiedumu vietās nekļūst sarkani, bet iesārtā jumjupūpēža augļķermeņi — kļūst. Atšķirībā no briežtrifelēm jumjupūpēžu augļķermeņi ir gludi, bez kārpiņām. Iedzeltenā jumjupūpēža augļķermeņiem ir stiprs, bet iesārtā jumjupūpēža augļķermeņiem — vājš ķiploku aromāts. Gan iedzeltenie, gan arī iesārtie jumjupūpēži atrodami smilšainos priežu mežos, kur tie attīstās augsnē vai tuvu tās virskārtai un bieži vien attīstības beigās izspraucas virs augsnes. Sevišķi bieži jumjupūpēži ir atrodami kāpu vai tām tuvajos priežu mežos. Literatūrā norādīts, ka jumjupūpēži ir ēdamas un garšīgas sēnes.

Tāpat literatūrā ir norādes, ka dažādu pazemes sēņu augļķermeņi garšo pelēm, kuras, tos ēdot, izplata šo sēņu sporas.

Latvijā ir atrastas arī vēl citas pazemes sēnes, kā, piemēram, Tilāna zemesriekstene (*Hydnotria tulasnei*) — Krimuldā, Kolkā, pūkainā geneja (*Gene hispidula*) — smilšakmens alās, platsporu balzāmija (*Balsamia platyspora*) — Tērvetē. Taču tās ir retas un grūti pamanāmas pazemes sēnes.

Sēnes latviešu tautas ticējumos

* *Sēnes un bekas izaug vienā pašā naktī, bet, kad cilvēks ir tās redzējis, tad tās vairs lielākas neaug.*

* *Mežā ieejot, sēņotājam jāsaka: "Čiku, čiku, meža Miku, pilna āda baraviku!" — tad būs daudz sēņu.*

* *Ja kādā vasarā daudz sēņu, tad ziemā — bads.*

* *Ja sapni sēnes lauž, tad rados kāds mirst.*

Ko zinām par Ferdinandu Erdmani Štollu?

Ferdinands Erdmanis Štolls dzimis 1874. gada 3. oktobrī Vecdaugavgrīvā. Viņa darbība cieši saistīta ar Rīgas Dabaspētnieku biedrību, par kuras biedru viņš kļuva jau 1893. gadā. F.E. Štolla zinātnisko interešu lokā bija Baltijas, galvenokārt Latvijas daba. Zinātniskās darbības sākumā viņš galvenokārt nodarbojās ar putnu pētījumiem, par ko liecina publikācijas biedrības rakstos un uzstāšanās biedrības sēdēs. Taču vēlāk Štolla intereses saistījās ar cepurišu sēnēm un to pētīšanu. Savu pētījumu rezultātā F.E. Štolls uzrakstīja daudzus zinātniskus un populārzinātniskus rakstus. Bez tam viņš interesējās arī par dabas aizsardzību un bija īsts dabas draugs.

F.E. Štolls bija gandrīz vienīgais cepurišu sēņu pētnieks Latvijā pirms Otrā pasaules kara 20. un 30. gados. Vecākās paaudzes ļaudis vēl atcerēsies (vienam otram būs arī vēl saglabājusies) viņa uzrakstītā un Jaunā zinātnieka sērijā 1934. gadā izdotā grāmata "Latvijas sēnes".

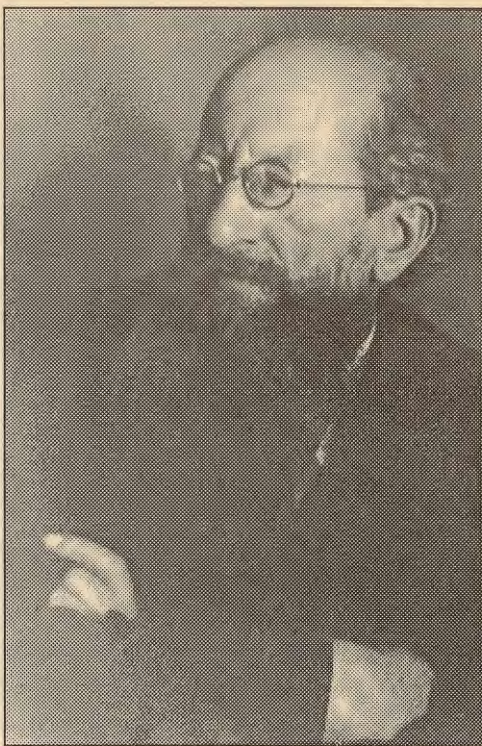
F.E. Štolls daudz laika pavadīja dabā, vācot un pētījot sēnes. No savāktā materiāla viņš sēņu herbāriju negatavoja, bet sēnes zīmēja ar akvareļa krāsām, precīzi norādot ievākšanas vietu un laiku, kā arī morfoloģiskās

un anatomiskās īpatnības. Ar laiku sakrājās liela zīmējumu kolekcija. Kad 30. gadu beigās baltvācieši devās uz Vāciju, no Latvijas aizbrauca arī F.E. Štolls ar ģimeni un līdzī aizveda savus sēņu akvareļu zīmējumus. Kara laikā iznāca tā, ka zīmējumi palika pie viņa meitas Katarinas Bikerihās-Šollas Potsdamā (vēlāk Vācijas Demokrātiskā Republika), bet pats autors nonāca Vācijas Federatīvajā Republikā, kur arī nodzīvoja līdz mūža galam.

Šo rindiņu autoram savā laikā bija iespēja iepazīties ar zīmējumiem, kas glabājās Potsdamā. Tas ir bagāts izziņu materiāls, kas dokumentē daudzu šodien Latvijā retu un aizsargājamu sēņu atradnes —

tādu sēņu kā parazitiskā samtbeka, krokainā kazbārde, sekstainā zemeszvaigzne, punktainā poronija u.c. Pavisam kolekcijā ir vairāk nekā 1100 atsevišķu lapu 137 mapēs. Daudzos gadījumos akvareļu zīmējumus papildina arī fotogrāfijas. Kolekcijas datus mēs tagad izmantojam, apkopojot ziņas par sēņu — īpaši reto un aizsargājamo sēņu sugu izplatību Latvijā.*

1929. gadā F.E. Štolls no Garcieņa kāpas aprakstīja zinātnei jaunu cepurīšu sēņu sugu — kāpu tinteni (*Coprinus dunarum*). Šo sēni F.E. Štolls pirmo reizi atrada 1925. gadā. Sēni tajā pašā vietā vēl atrada 1929., 1930. un 1931. gadā. Pēc tam tā vairs nav atrasta. Taču 1977.

Ferdinands Erdmanis Štolls

* Tagad ar K. Bikerihās-Šollas kundzes gādību šie zīmējumi atgriezušies Latvijā un glabājas Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātē.

gadā Lietuvas sēņu speciālisti to atrada Kuršu kāpas smiltājos. Suga ierakstīta Latvijas Sarkanajā grāmatā kā 0. kategorijas suga (t.i., suga, kas vairākus gadu desmitus Latvijas teritorijā nav atrasta un uzlūkojama par izzudušu).

F.E. Štolls bija arī lielisks zinātnes popularizētājs — ļoti labprāt strādāja ar jaunatni, organizēja ekskursijas skolēniem dabā un sēņu izstādes.

F.E. Štolls miris 1966. gada 5. septembrī.

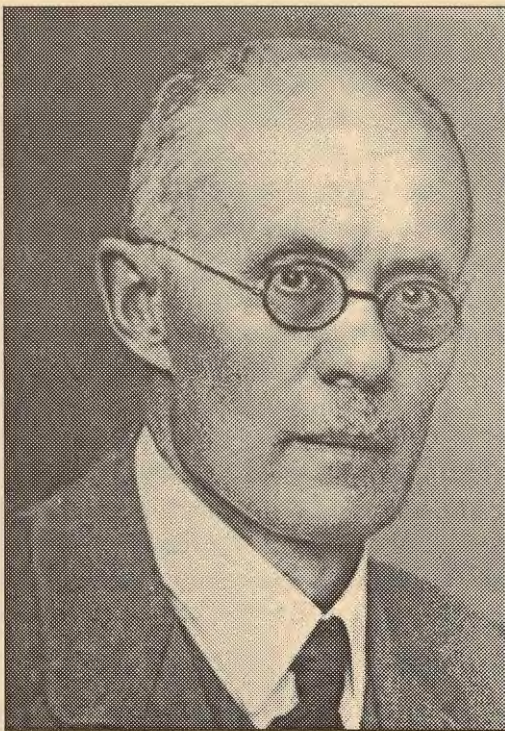
Ko pētīja Kārlis Reinholds Kupfers?

Kārlis Reinholds Kupfers bija izcils baltvācu botāniķis. Tātad ļoti vispārīgā veidā jau esam atbildējuši uz uzdoto jautājumu, jo — ja jau botāniķis, tad pētīja augus. Bet par to nedaudz vēlāk.

K.R. Kupfera dzīve aizsākās 1872. gada 25. martā Besarābijā. Viņš bija ārsta dēls. Vēlāk viņa ģimene atgriezās Latvijā, kur sekoja K.R. Kupfera skolas gaitas. No 1883.—1889. gadam viņš mācījās proģimnāzijā Grīvā un ģimnāzijā Liepājā. Botāniku un matemātiku (tiem laikiem ļoti neparasts zinātņu savienojums) viņš studēja Tērbatas universitātē, kuru beidza 1893. gadā, kad atgriezās Rīgā un visu savu tālāko dzīvi saistīja ar Rīgas Politehnisko institūtu, kur bija gan tēlotājas ģeometrijas, gan botānikas pasniedzējs institūtam pievienotajos valsts kultūrasursos (vēlāk Latvijas Universitātē), būdams profesors (abās zinātņu jomās).

K.R. Kupfers intensīvi pētīja Latvijas un arī Igaunijas augu valsti, uzkrājot lielus herbārija materiālus un, protams, arī milzīgu faktu materiālu par Baltijas — galvenokārt Latvijas augu valsti. Savas dzīves laikā viņš savāca lielu Baltijas floras herbāriju (*Herbarium Balticum* — apmēram 26 000 herbārija lapu), kas tagad glabājas Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātē. Šo herbāriju pēta gan mūsu botāniķi, skaidrojot

jautājumus, kas saistīti ar augu ieceļošanu un izplatību, gan speciālisti no Lietuvas, Igaunijas, Krievijas, Polijas u.c. valstīm. Apmainoties ar herbārija materiāliem ar ārzemju speciālistiem, K.R. Kupfers bija savācis lielu herbāriju, kas izveidots t.s. vispārējā herbārijā (*Herbarium generale*). Augi, to sistemātiskā piederība, izplatība un izplatības likumsakarības bija galvenie jautājumi, kas interesēja zinātnieku. Jo, apsekojot Latvijas teritoriju, rietumos un austrumos nebūt nebija sastopamas vienas un tās pašas augu sugas. Piemē-

Kārlis Reinholds Kupfers

ram, Baltijas efeja un parastā iver izplatītas tikai Piejūras zemienē. Kāpēc? Kādi apstākļi to nosaka? Par saviem atradumiem un atklājumiem K.R. Kupfers ir uzrakstījis daudzus rakstus, bet 1925. gadā viņš publicēja grāmatu "Austrumbaltijas apgabala augu ģeogrāfijas pamati" (vācu valodā). Šajā darbā Kupfers deva apgabala iedalījumu atsevišķos floras reģionos un to floru raksturojumu.

K.R. Kupfers interesējās arī par to, kā izveidojusies tā augu valsts, kuru redzam mūsdienās. Par floras attīstību un veidošanos viņš iesniedza pētījumu I Baltijas vēsturnieku sanāksmes "Rakstiem" 1908. gadā. Vēlāk šī informācija bija iekļauta lielajā monogrāfiskajā darbā "Baltijas zemesmācība" (vācu val.) 1911. gadā un, protams, jau pieminētajos "Augu ģeogrāfijas pamatos".

Augu sistemātiskā K.R. Kupfers īpašu uzmanību veltīja tādai visu iemilētai un pazīstamai augu ģintij kā vijolītes. Un, kad krievu botāniķis

N. Kužņecovs 20. gadsimta sākumā gatavoja izdošanai apceri par Kaukāza floru, kas atradās kritiskā stāvoklī, tad apstrādāt vijolišu materiālu šim izdevumam viņš uzticēja K.R. Kupferam. Atzīmējot Kupfera nopelnus Kaukāza vijolišu pētišanā, ukraiņu botāniķis Klokovs vēlāk vienu no Kaukāza vijolišu sugām nosauca Kupfera vārdā.

K.R. Kupfera vārds ierakstīts arī Latvijas dabas aizsardzības vēsturē. Ar viņa atbalstu un rūpēm 1912. gadā Usmas ezerā tika izveidots Latvijā pirmais dabas rezervāts — Moricsalas rezervāts jeb, kā toreiz teica, dabas jaukumu apvidus. K.R. Kupfers licis pamatus arī relikto sugu aizsardzībai (tām sugām, kas saglabājušās no agrākiem ģeoloģiskiem laikiem) kā dabas pieminekļiem.

K.R. Kupfera darbība bija ļoti cieši saistīta ar Rīgas Dabas pētnieku biedrību, kurā viņš aktīvi darbojās no 1894. gada līdz savai nāvei 1935. gada 14. novembrī. 1908. gadā viņu ievēlēja par biedrības viceprezidentu, bet 1913. gadā — par prezidentu. No 1921. gada viņš bija priekšnieks biedrības dibinātajā un uzturētajā Doma muzeja dabaszinātņu nodaļā, kuras materiāli nonākuši Latvijas Dabas muzeja fondos.

Kādā krāsā ir zirgs?

Nosakot zirga apmatojuma krāsu jeb spalvu (attiecībā uz dzīvniekiem “spalva” nozīmē to pašu, ko “krāsa” — radniecīgajā leišu valodā šis vārds nozīmē krāsu vispār), būtiski ir atšķirt segmatus no aizsargmatiem. Segmati klāj visu zirga ķermeni, aizsargmati ir garāki, cietāki — no tiem sastāv aste un krēpes (šeit tos sauc arī par astriem), kāju “bārdiņas” (“zīda pušķi zemi slauka” — saka tautasdziesma) un taustes mati “ūsas” un “uzacis” uz zirga galvas, kas palīdz tam sajust un novērtēt apkārtējos priekšmetus.

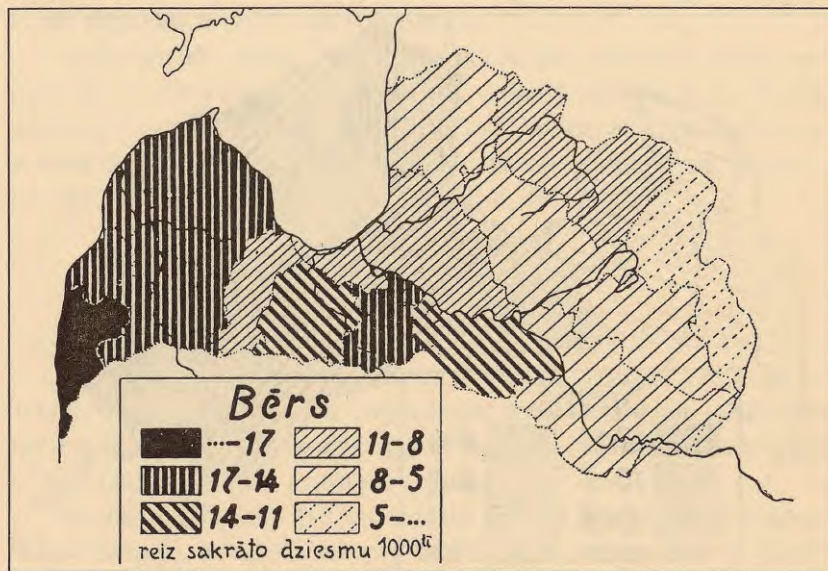
*Melnajam kumeļam
Zvārguļaini iemauktiņi,—*

tā skan tautasdziesma, tomēr nesteigsimies teikt, ka zirgs ir melnā krāsā, lai arī viss apmatojums ir melns. Īstu melni varam ieraudzīt pavisam reti, un tā spoži ogļmelnā krāsa nemainās atkarībā no sezonas. Visi citi melnie zirgi patiesībā ir dūkani jeb dūki, un tiem vismaz vasarā spalva izbalza un kļūst nedaudz rūsgana. Tātad dūkans ir zirgs, kura pamatkrāsa ir melna, bet tai piejaucas mazliet ruda toņa. Ja rudas krāsas ir vairāk — uz purna vai paslēpenēs ir plankumi, zirgu sauc par dūkanbēru jeb dulumbēru.

*Sēdi, sēdi, tautu meita,
Bērajā kumeļā.*

Bet kāds tad izskatās bērs zirgs? Bērim segmati ir brūni, bet aizsargmati (krēpes, aste un kājas) — vienmēr melni. Šai krāsai var izšķirt dažādas nokrāsas — gaiši, tumši, dzidri bērs, arī ruzgi (rūsgani) bērs. Bieži vien ir grūti izšķirt, vai zirgs ir tumši bērs vai dūkanbērs, gaiši vai vienkārši bērs, jo šīs krāsas var mainīties atkarībā no sezonas un ziemā redzētais dūkanbēris bieži vasarā kļūst tumši bērs, — ej nu

Zirgu spalvu krāsa latvju daiņās. Kartogramma no izdevuma "Latvju tautas daiņas" II sējuma, 1928

saproti! Toties, ja zirgs ir viscaur brūns, no šokolādes krāsas līdz sarkanbrūnai, — to sauc par rudu, arī — raudu, raudainu vai sarkanu.

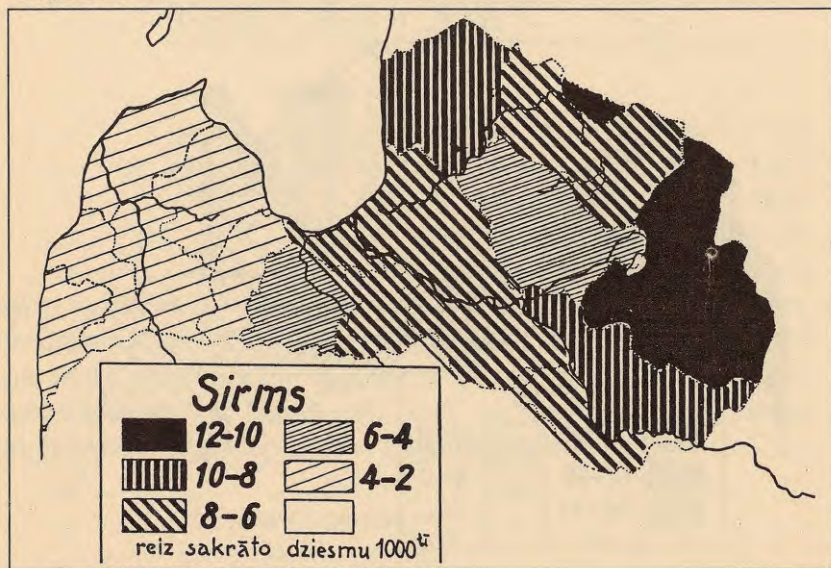
*Kalpa vīra kumeliņš
Dzeltenām krēpitēm.*

Šādu zirgu ar gaišām vai pilnīgi baltām krēpēm un asti sauc par gaišķari vai baltskari, ķermenis parasti tad ir ruds. Mūsdienās šai dziesmā minētā kumeliņa “pasē” būtu rakstīts “ruds gaišķaris”.

*Jūdziet man zelta loku,
Jūdziet sirmu kumeliņu,
Lai es braucu pār Daugavu
Pie citiem lielmaņiem.*

Kā stāsta tautasdziesma, ar sirmi bijusi lepna braukšana un tāda zirga īpašnieks varējis arī citu priekšā lepoties. Latvijas šķirnes zirgi gan biežāk ir dūkani, bērī vai rudī, tomēr reizēm redz arī sirmus zirgus.

Zirgu spalvu krāsa latvju daiņās. Kartogramma no izdevuma “Latvju tautas daiņas” II sējuma, 1928

Sirma krāsa toties ir raksturīga arābu tīraspīņiem, Krievijas un arī Latgales rikšotājiem. Sirma spalva rodas, nevienmērīgi sajaucoties baltiem un melniem matiem, pie tam var izšķirt visdažādākās šīs krāsas variācijas — tumši sirma, gaiši sirma, ābolaina, mušaina... Ābolainu sirmi kādreiz sauca arī par ripaini vai spangaini (spanga ir saktas burbulis vai kurzemnieces spangu vainaga sastāvdaļa — apaļa misiņa plātnīte) — šādam zirgam uz ķermeņa ir nelieli, apaļi plankumi kā sudraba dālderī. Interesanti, ka sirmiši piedzimstot ir pavisam melni, pirmie baltie mati parādās tikai 6 mēnešu vecumā, bet 20 gadu vecs šāds zirgs ir gandrīz pilnīgi balts, tātad arī zirgs, jo vecāks, jo sirmāks. Tāpat kā nosirmo pats jājējs. Kā saka tautasdziesma:

*Lūk, puisītis brūtgāniņš,
Deviņ' gadi precējās:
Melni zirgi sirmi tapa,
Brūtgāns nāca vecumā.*

Tāpat kā īsti melnu zirgu, arī īstu baltiņu ir ļoti maz, un tie ir albīni — ar sarkanām acīm un sārtu ādu. Zirgu ciltsgrāmatā krāsas apzīmējums “balts” nemaz nav minēts — visgaišākā krāsa ir baltsirma. Sirma zirga āda ir pelēka un acis tumšas.

Kāds izskatās salnis? Šāds dzīvnieks tiešām izskatās nedaudz apsarņojis — starp rudiem matiem it kā nejauši ieklīduši balti. Krāsu raksturojot, varam teikt, ka segmati ir brūni nevienmērīgā maisījumā ar baltiem. Mēdz būt gan rudi salni (segmati un aizsargmati vienādi), gan bērī salni (segmati salni, aizsargmati melni) zirgi.

*Dzeltens mans kumeliņš
Kā dzeltena bērzu lapa.*

Latvijā dzeltenas pamatkrāsas zirgi pašlaik ir pavisam reti un eksotiski. Tos sauc par losiem (segmati dzelteni, aizsargmati melni) un palsiem (gan segmati, gan aizsargmati dzelteni). Losiem zirgiem bieži ir “peļu teka” — melna svītra pār muguru.

Savvaļas dzīvnieku (stirnu, briežu) spalvai līdzīga krāsa ir pāta. Šādam zirgam, ko dēvē arī par briedspalvīti, katrs mats ir divās

krāsās — tuvāk ādai dzeltens, bet gals tumšs. Krēpes un aste ir tumšas vai pat melnas.

Arī pelēka krāsa ir mantota no savvaļas dzīvniekiem — meža zirgiem (Baltijas zemju vietējo zirgu priekštečiem), kas Viduseiropā dzīvojuši jau kopš ledus laikmeta, bet Polijā un Lietuvā tie medīti vēl 17. gadsimtā. Šiem zirgiem bija pelēka spalva, tumšas kājas un tumša svītra pār muguru. Šāda krāsa Latvijas zirgiem bija ļoti izplatīta šī gadsimta sākumā un ir sastopama vēl šodien.

*Pupu ziedu man zirdziņš,
Jūras putu iemauktiņi.*

Zirgs var būt arī raibs kā pupas zieds. Šādu interesantu krāsu sauc par dārku — uz tumša ķermeņa izvietoti lieli, balti laukumi (kā melnraibai govij). Agrāk dārķi saukti arī par rīpainiem vai ziedotiem zirgiem. Dārķus zirgus varam redzēt filmās par mežonīgajiem Rietumiem, kā arī bieži dārķi ir poniji. Ja uz ķermeņa ir nelieli, ieapaļi tumši plankumi un pamatkrāsa ir balta, zirgu sauc par lūsainu — lūsim līdzīgi izraibotu. Aste un krēpes šādam zirgam var būt baltas, tumšas vai jauktas. Atkarībā no plankumu krāsas izšķir palsi, rudi, dūki vai melni lūsainus zirgus.

*Es sirmīti apkaustīju,
Dzelteniša nekaustīju:
Lai tecēja dzeltenītis
Pa sirmīša pēdiņām.*

Kādēļ tāda atšķirīga attieksme pret dažādas spalvas zirgiem? Senāk Latvijā ir bijis daudz losu, pātu, pelēku un palsu vietējo zirgu, kas gan bijuši neliela auguma, toties veikli un izturīgi. Tomēr mūsu senčiem labāk patikuši no svešām zemēm nākušie bērie, sirmie, dūkanie un rudie zirgi. Tādēļ izlases rezultātā šīs senākās krāsas pamazām izzudušas un šodien jau reti sastopamas.

Latvijā zirgu ciltsgrāmatās tiek izmantoti ap 30 zirga krāsas apzīmējumi, no kurām 11 var saukt par pamatkrāsām — tās ir melna, dūkana, bēra, ruda, losa, palsa, pāta, pelēka, salna, sirma un dārka krāsa.

Pārējās ir nokrāsas, piemēram, tumši vai gaiši bērs, mušaini vai ābolaini sirms, dūkanbērs... Šīs krāsas kopā ar daudziem citiem datiem tiek izmantotas zirga oficiālajā dokumentā — “zirga pasē” jeb bonitēšanas apliecībā un ir viena no pazīšanas zīmēm, kas raksturo zirga izskatu.

Kādus zīdītājdzīvniekus pazina Latvijā 18. gadsimtā?

Pilnīgāko pārskatu par Latvijas zīdītājdzīvniekiem jeb zvēriem 18. gadsimtā uzrakstījis Jākobs Benjamins Fišers (1731–1793), kas pazīstams kā neparasti daudzpusīgs un arī erudīts Latvijas dabas pētnieks. Minētais pārskats atrodams viņa grāmatā par Līvzemes dabu “*Versuch einer Naturgeschichte von Livland*” un pirmoreiz publicēts 1778. gadā Leipcīgā, bet papildināts iespiests grāmatas otrajā izdevumā 1791. gadā Kēningsbergā. Tiesa, grāmata aplūko visas Līvzemes dabu, taču pamatā tā attiecas uz Latviju. Interesanti, ka, rakstot par zaķi, viņš 150. lappusē lieto apzīmējumu Latvija (*Lettland*), kas 18. gadsimtā visai neparasti. No J.B. Fišera teksta izriet, ka Latvija ir mazāka nekā Līvzeme. Tāpat ļoti interesanti ir tas, ka viņš gandrīz visiem zīdītājiem minējis latviskos nosaukumus.

Šis rakstiņš balstās uz 1791. gada izdevumu, kur 20 lappusēs aprakstīti 34 zīdītāji. No mūsdienu viedokļa šis skaits nav precīzs, jo tolaik sīko zīdītāju sistemātika vēl nebija pietiekami izstrādāta.

Vispirms pieminēti divi sikspārņi, kurus latviski saucot “**peļāda**” jeb “**sikspārne**”. Viens no tiem ir garausainais sikspārnis jeb Eiropas garausainis. Nav skaidrs, tieši kura suga ir otrā pieminētā, jo ar J.B. Fišera lietoto zinātnisko nosaukumu senāk apzīmēja gandrīz visas Baltijā sastopamās sikspārņu sugas.

Tālāk pieminēts **ronis**, kas, visticamāk, bijis pogainais sīkronis.

Seko 12 plēsēju apraksti. **Vilki** esot sastopami lielā daudzumā un ēdelības dēļ esot ļoti kaitīgi lopkopībai. Decembri latvieši saucot par

vilku mēnesi, jo tad vilki visbiežāk redzami, lai gan janvārī tie ir tikpat bieži sastopami un vēl bīstamāki, jo tad ir to riesta laiks, vakaros un naktīs tie baros kaucot.

J.B. Fišers visai pamatīgi apraksta arī **lapsu**, **lūsi** un **ūdri**. Par ūdēli uzrakstīts ļoti maz, tās latvisko nosaukumu nepieminot. **Tinis** Līvzemē esot rets, bet nepatiess ir autora apgalvojums, ka Kurzemē, Lietuvā utt. tas esot bieži sastopams. Vēl pieminēti **lācis**, **āpsis** (“**āpša**”), **sesks**, **meža cauna**, sermulis (latv. “**sērus**”, “**žebri**”, “**sērmulis**”), zebiekste (“**sērmolits**”).

Nav aizmirsts ne **kurmī**, ne **ezis**, ne **meža cirslis**. Cirslim nav dots latviskais nosaukums, bet piebilsts, ka kaķi to gan ķerot, bet neēdot.

Par zaķi (“**zakkis**”) rakstīts plaši. Autors apgalvo, ka (Eiropas) ziemeļu apvidos esot tikai viena zaķu suga, lai gan no dotā apraksta izriet, ka Līvzemē dzīvo divas sugas, taču viņš tās tāpat nav atšķīris. Pieminēts arī trusis (“**kanniķis**”). No vāciem pārņemtais nosaukums ļauj apgalvot, ka šie dzīvnieki Līvzemē agrāk nav bijuši, bet ievesti un savairojušies. Tomēr autors nepasaka, vai truši Līvzemē tiešām dzīvo savvaļā.

Agrāk samērā bieži sastopamais **bebrs** kopš vairākiem gadiem esot kļuvis samērā rets, lai gan atrodas šur tur pie strautiem.

Žurka (“**žurks**”) tikai īsi pieminēta, neko nesakot par tās sastopamību. Pārsteidz, ka nav žurkas apraksta, tāpēc nevar zināt, kura suga domāta. Nedaudz rakstīts par ūdensžurku, kas reizēm esot kaitīga dārzos un tīrumos, jo sagrauž augus.

Par pelēm (latv. “**PELLA**”) nosauktas 5 sugas. Trīs no tām dēvētas vienkārši par mājas, meža un tīruma peli, bet šie nosaukumi sugu precīzi neapzīmē. Pie pelēm pieskaitīts arī kāds susuris. Autors starp tām ierindojis arī kāmi, to gan visai sīki aprakstot, taču neko nesakot, vai kāmis Līvzemē ir vai nav sastopams. Īstenībā kāmis Latvijā nekad nav droši novērots.

Vāvere (“**vāvaris**”) pie mums esot ļoti parasta. Sevišķi daudz to bijis 1775. gada vasarā, kaut gan to ienaidnieks meža cauna arī bijis biežāk sastopams nekā parasti. **Lidvāvere** neesot īpaši reta, bet šis apgalvojums attiecas galvenokārt uz Igauniju. Pielikumā ir lidvāveres attēls, kas ir vienīgais kāda dzīvnieka attēls visā 850 lappušu biezajā grāmatā.

Autors nosauc dažas vietas Latvijā, kur vēl dzīvo alnis, taču nekur tas neesot bieži sastopams. Kā aļņa latviskais nosaukums dots “**briedis**”, bet mēs no tā šodien varam secināt, ka staltbriedis tolaik Latvijā savvaļā nav dzīvojis. **Stirnu** skaits esot samazinājies, lai gan tās vēl sastopamas vairākos mežainos apvidos.

Meža cūka neesot vietējais dzīvnieks, reizēm tā ziemās ienākot no Polijas.

Līvzemes zīdītājdzīvnieku apskats nobeidzas ar **jūrascūku**, kas pareizi būtu jāsauc par cūkdelfīnu. Fišers raksta, ka Baltijas jūrā, arī pie Sāmsalas un Rīgas līci tas nereti sastopams. Apmēram 10 pēdas garu cūkdelfīnu vētra 1782. gada septembrī izmetusi Rīgas līča krastā pie Buļļiem. Zem ādas tam bijusi tauku (“speķa”) kārtā trīs collu biezumā.

Vai Latvijā ir dzīvie izrakteņi?

“**D**zīvie izrakteņi” ir populārziņnātniskajā literatūrā bieži lietots nosacīts tēlainis apzīmējums, kaut gan faktiski tas ir neloģisks. Par dzīva-

jiem izrakteņiem mēdz saukt senas dzīvo organismu (augu, dzīvnieku) sugas vai grupas, kas izveidojušās pirms daudziem desmitiem miljoniem gadu un bez būtiskām izmaiņām saglabājušās līdz mūsdienām. Un saglabājušās tādēļ, ka mitinās vietās, kas būtiski nav mainījušās. To tuvākie radinieki sen izmiruši, tāpēc dzīvo organismu sistēmā tie ir izolētā stāvoklī. To izplates areāli parasti nav vienlaidus.

Viens no pazīstamākajiem dzīvajiem izrakteņiem starp augiem ir ginks, kam ir zināma radniecība ar skujkokiem. Savvaļā tas aug Rietumķīnas kalnos, bet tiek kultivēts Ķīnā un Japānā pie tempļiem. Latvijā ieaudzēti tikai daži koki, no kuriem pazīstamākais atrodas Rīgā kanālmalas apstādījumos (sk. rakstu mūsu enciklopēdijas 3. grāmatā).

Ļoti senas izcelsmes augi Latvijas florā ir kosas (radušās akmeņogļu laikmetā) un staipekņi (radušies devonā). Lai gan šie primitīvie

sporaugi izplatīti visā pasaulē (kosas gan nav Austrālijā), to sugu nav daudz: kosu pasaulē tikai 32 sugas (Latvijā 11), staipekņu aptuveni 400 (Latvijā 5). Ja izplati neuzskata par izšķirošu kritēriju, tad kosas un staipekņi atbilst dzīvo izrakteņu kategorijai.

Dzīvie izrakteņi sastopami visās lielākajās dzīvnieku grupās. Visai negaidīta un aizraujoša ir zivs latimērijas atrašana Indijas okeānā pie Āfrikas 1938. gadā. Tā ir vienīgā otiņspuru jeb bārķšpuru zivju klases pārstāve mūsdienās. Līdz tam uzskatīja, ka otiņspures izmirušas jau devona beigās, t.i., pirms 350 miljoniem gadu (sk. grām. Z. Spuris. Dzīvie izrakteņi. R., 1976 un Dž.L.B. Smits. Sencis četrkājis. R., 1977).

No kukaiņiem par dzīvajiem izrakteņiem var uzlūkot circeņprusakus. No šīs primitīvo kukaiņu kārtas izdzīvojušas tikai kādas 10 sugas Ziemeļamerikā un Austrumāzijā. Cita sena primitīva kukaiņu kārta ir prusaki, kas dzīvo galvenokārt tropu mežos. Prusaku sugu pasaulē pašlaik gan ir samērā daudz — apmēram 3700. Tās globālā mērogā pētījis un katalogizējis lībiešu izcelsmes entomologs Kārlis Princis (1893–1978), kurš 1944. gada nogalē emigrēja uz Zviedriju. Latvijā sastopamas 2–3 sugas savvaļā, 2 sugas telpās. Abas telpu sugas (virtuves un melnais prusaks) ir ļoti nevēlami cilvēka līdzmītņieki.

Ļoti seni kukaiņi ir arī spāres, kuru senči zināmi jau no akmeņogļu laikmeta. Līdz šim atklātas gandrīz 5400 sugas, bet tās vēl nav visas faktiski tagad dzīvojušās, jo tropu rajoni vēl nav pietiekami izpētīti. Tiek uzskatīts, ka mūsdienās sastopamas varbūt pat 10 000 sugas. Spāres ir no citiem kukaiņiem sistemātiski krietni izolēta grupa. Tajā ir dažas ar sugām nabagas dzimtas, kuras var uzlūkot par dzīvajiem izrakteņiem. Tādas sastopamas Japānā, Nepālā, Austrālijā, Čīlē.

Latvijā līdz šim atklātas 53 vietējas spāru sugas, papildus varētu atrast vēl 2–3 sugas. No tām vienu — lielo dzeltenmelni raibo strautuspāri — var uzlūkot par dzīvo izrakteni, jo tā pieder sugām nabagajai (tikai 68 sugas) strautuspāru dzimtai. Šīs spāres kāpuri dzīvo nelielos, praktiski bezaugu strautiņos, tātad senās, primitīvās dzīvesvietās. Strautuspāre Latvijā ir visai reti sastopama, piemēram, Lorupē un Vēršupītē pie Ķemeriem. Ierakstīta Latvijas Sarkanajā grāmatā.

Latvijā tātad tipisku vietējo dzīvo izrakteņu ļoti maz. Tas izskaidrojams ar to, ka Latviju vēl pavisam nesien klāja leduslaikmeta šļūdonis un ka Latvija neatrodas pie dziļas senas jūras.

Kādēļ staipeknis aug pie zemes gar sūnu

Teika

Kad Dieviņš visas puķes radījis, tad viņš katrai arī savādus ziedus uzdāvējis. Staipeknis toreiz audzis uz augšu un viņam pašā galā bijis varen smuks zieds, līdzīgs zelta dukātam. Staipeknis par to nu bijis pārāk lepns, ka viņam tāds zieds vienam pašam, kāds citai puķei nevienai vairāk nav. Bet vienreiz no liela lepnuma, nabagam, tas dukāts iekritis sūnā un pazudis. Nu staipeknis noliecies sūnā un meklējis savu zelta dukātu, bet nevarējis un nevarējis atrast. Tā nu staipeknis ložņājot vēl šodien pa sūnām, savu spožo zelta dukātu meklēdams, bet nevar atrast.

Vai peles var lidot?

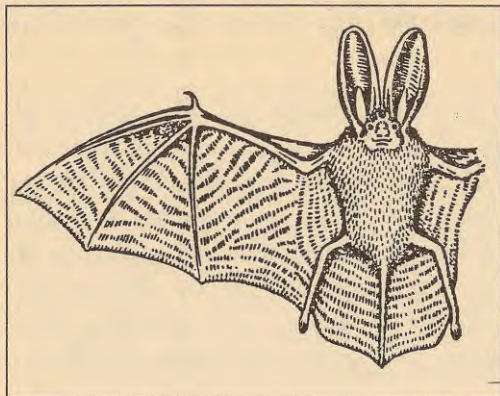
Zīdītāji atšķirībā no tipiskiem lidoņiem — putniem — ir pastāvīgi zemes virsas iemītnieki, kam ar gaisa telpas apgūšanu nav paveicies. Vienīgais izņēmums ir sikspārņi, kas iemācījušies aktīvi lidot.

Citi zīdītāji, piemēram, lidvāveres un tropiskie ādlidoņi, var tikai planēt, parasti no augstākas vietas uz zemāku.

Par sikspārņu eksistenci laikam gan visi būs dzirdējuši, bet vai daudz ir tādu, kas tos ir redzējuši? Un ko mēs vispār zinām par sikspārņiem?

Sikspārņi ir tikai viena no zīdītāju 19 pamatgrupām. Tāpēc varētu domāt, ka sikspārņu sugu nav daudz. Īstenībā ir otrādi — ar zināmajām 850–880 sugām tie ieņem otro vietu zīdītāju vidū. Pirmajā vietā ir grauzēji ar gandrīz 1700 sugām. No kopējā zīdītāju sugu skaita (aptuveni 4100) sikspārņi sastāda apmēram 21%. Pārsteidzoši lielais sikspārņu sugu skaits izskaidrojams galvenokārt ar to, ka tumsā tiem gaisā nav gandrīz nekādu ienaidnieku.

Sevišķi raksturīga sikspārņu pazīme ir lidplēve — plāna, plēvveidīga āda bez apmatojuma, kas stiepjas starp ķermeņa sāniem,

Garausainaisn sikspārnis

Sikspārņu ķermenis tātad ir īsāks nekā pelēm, toties to “spārnu” plētums lidojumā var sasniegt 26 cm (garausainajam sikspārnim). Pēc izskata sikspārņi atgādina peles, tāpēc samērā trāpīgs ir to nosaukums citās valodās — lidojošās peles. Cits, turklāt raksturīgs latviskais nosaukums ir bijis “peļādas”.

Sikspārņi ir nakts un krēslas dzīvnieki, kas dienā nelido, bet slēpjas koku dobumos, alās, bēniņos, malkas grēdās, tukšos putnu būrišos un līdzīgās vietās. Ja nelido, tad kaut kur pieķeras un karājas ar galvu leju.

Sikspārņi pārtiek no kukaiņiem, kurus ķer lidojumā. Lidojot tumšā, tie orientējas un atklāj mediījumu galvenokārt ar pašu izstaroto ultraskaņu. Taču tas palika ilgi nezināms, un tikai četrdesmito gadu sākumā tika pilnīgi pierādīts, ka sikspārņi izpalīdzas ar skaņu lokāciju. Ultraskaņa tiem parasti veidojas balsenē, retāk tiek iegūta, kustinot mēli, un tiek izstarota vai nu caur atvērtu muti, vai degunu. Atstarotās ultraskaņas parasti palīdz uztvert lielās ausis.

Sešdesmito gadu sākumā atklāja, ka dažiem naktīs lidojošiem tauriņiem (pūcītēm, sprīžotājiem, lācīšiem) uz krūtīm ir orgāni, kas spēj uztvert sikspārņu raidīto ultraskaņu. Ievērojusi sikspārņu tuvošanos, šie tauriņi maina lidojuma augstumu un lido maldinošos likločos. Ir pat tauriņi, kuri paši raida ultraskaņas, tādējādi dezorientējot sikspārņus.

Sikspārņi apēd daudz kaitīgu kukaiņu, tāpēc tie atzīstami par derīgiem un saudzējamiem. Visas Latvijā sastopamās sugas ir ierakstītas Latvijas Sarkanajā grāmatā.

pagarinātajām priekškājām, pakaļkājām un asti. Visplašāko laukumu tā veido starp priekškāju garo apakšdelmu un neparasti garajiem pirkstiem. Lidplēve ir ļoti labs lidorgāns, tāpēc sikspārņi ir veikli lidotāji.

Latvijas sikspārņiem ķermenis parasti ir 4–5 cm garš, tikai divām sugām tas ir garāks — 7–8 cm.

Cik sikspārņu sugu ir Latvijā? Ilgi tas nebija precīzi zināms, tikai pēdējos 15–20 gados ir pietiekami droši noskaidrots, ka pie mums sastopamas 15 sugas. Parastākais ir garausainais, ziemeļu un Natūza sikspārnis, arī ūdeņu naktssikspārnis.

Sikspārnis latviešu tautas ticējumos

* Lielo piektdienu vajag noķert sikspārni un pusnaktī ielikt skudru pūznī. Ausis jāaizbāž un ātri jāskrien projām. Kad dzirdot viņa čikstēšanu, tad paliekot kurls. Piektdienas ritu jāiet uz pūznī, kurā atrodoties no apēstā sikspārņa pārvērties kāšītis. Kuru ar šo kāšīti pieķerot, tas tūlīt ejot pakaļ; ar otrā galā esošu krukīti varot atkal atsvabināt.

* Kad sikspārņi vakaros apkārt lidinās, tad būs labs laiks.

* Ja apkārtnē naktis ir daudz sikspārņi, tad būs karš.

Kā muzicē sienāži un siseņi?

Sienāži un siseņi ietilpst tajā kukaiņu pamatgrupā jeb kārtā, ko sauc par taisnspārņiem (*Orthoptera*). Tiem gandrīz visiem ir slaidi, samērā šauri spārnī, kuru priekšējās un pakaļējās malas parasti ir paralēlas un vienlaikus vairāk vai mazāk taisnas, neizlocītas. Taisnspārņi, tāpat kā vaboles, lido ar pakaļspārņiem, to cieto, neelastīgo priekšspārņu uzdevums ir segt pakaļspārnus nelidojot. Cits taisnspārņu nosaukums, tulkojot no latīņu jeb zinātniskā nosaukuma (*Saltatoria*), ir lēkātāji. Patiesi, visi sienāži un siseņi spēj eleganti un tālu lēkt. Tas iespējams tādēļ, ka tiem ir paresninātas, tas ir, stipri muskuļotas pakaļkāju ciskas. Lēciens bieži vien turpinās lidojumā.

Siseņi un sienāži ir tuvi radnieki, tāpēc tiem daudz kā kopīga, bet šoreiz pakavēsimies pie atšķirībām. Kā atšķirt siseņus no sienāžiem? Tas istenībā ir visai viegli jau ar pirmo skatienu. Siseņu taustekļi ir īsi, nekad nav garāki par pusi ķermeņa garuma, parasti vērsti uz priekšu, atgādinot pagarus, tievus ragus. Dējklis īss. Sienāžu taustekļi ir gari, pavedienveida, parasti vismaz ķermeņa garumā un atpakaļvērsti. Dējklis garš, zobenvēda.

Siseņi parasti uzturas uz zemes īsā zālē, bieži vien sausās vietās bez augāja jeb ar skraju augāju. Siseņi sisina jeb “muzicē” ar kājām: viņi ātri rīvē jeb trin pakaļkājas augšup lejuļ gar priekšspārniem. Tādējādi siseņi ar izcilnīšiem vai listīti, kas atrodas uz pakaļkāju ciskām, it kā strinkšķina uz priekšspārnu pacilus gardzīslām kā uz mūzikas instrumenta stīgām. Rodas pazīstamā, reizēm visai skaļā sisināšana, kas visbiežāk dzirdama vasaras otrajā pusē pļavās un līdzīgās vietās. Retumis kā “lociņš” darbojas pakaļkāju stilbi (purvsisenim).

Sisina gandrīz tikai tēviņi, kuru “dziesma” mainās atkarībā no situācijas: tā ir atšķirīga, pievēršot mātītes uzmanību, tas ir, mēģinot to pievilināt, muzicējot mātītes priekšā vai sadziedoties ar sāncenšiem (signalizējot, kura vieta ir aizņemta). Dažādu sugu sisināšana ir tik atšķirīga, ka uzmanīgs lietpratīgs klausītājs jau ar dzirdi vien pēc sisināšanas veida — galvenokārt pēc tās ritmiskuma, bet daļēji arī pēc skaņas tembra un augstuma — var noteikt sugu, pašu “muzikantu” pat neredzot. Siseņi sisināšanas skaņas uztver ar dzirdes orgāniem (tos sauc arī par timpanālorģāniem), kas atrodas vēdera pirmā posma abās pusēs.

Sienāži bieži vien pakāpjjas uz lielākiem zālaugiem, pat krūmu un koku lapotnē. Viņi muzicē ar priekšspārnu pamatiem, tos trinot vienu gar otru, pie tam kreisais priekšspārns ir virspusē. Dzirdes orgāns atrodas priekškāju stilbu pamatnē. Tas sastāv no spraugas, kurā ir divas atklātas vai segtas membrānas, kas pēc darbības principa līdzīgas cilvēka bungādiņai.

Liels, druknais, zaļais, bet brūni un iedzelteni plankumainais pļavu dižsienāzis sisina tikai karstā saulainā laikā dienas vidū zālājā. Tāpat liels, praktiski pilnīgi zaļais parastais dziedātājsienāzis vismīļāk dzied pievakarē un pat pietiekami siltas nakts sākumā, pakāpies uz kāda auga. Viņa skaļā dziesma dzirdama pat vēlu septembrī

un pat pilsētas dārzos, piemēram, Rīgā, Zasuļauka dzelzceļa stacijas apkaimē.

Taisnspārņi ne tikai sisina, bet rada arī citas skaņas. Pie siseņiem piederošā tumškrāsainā parkšķa tēviņi lido trokšņaini, skaļi parkšķdami jeb švirkstēdami. Lidojumā kļūst redzami to sarkanie pakaļspārņi, troksnis rodas, miera stāvoklī vēdekļveidā sakļautos pakaļspārņus lidojumā ātri vēdekļveidīgi izplešot un sakļaujot. Šī suga sastopama sausās, smilšainās vietās, proti, priežu sausmežu malās, izcirtumos, smiltājos, arī virsājos.

Sienāzis un sisenis latviešu tautas ticējumos

* Ja siena laikā sienāži zaļi — būs labs siena laiks, ja pelēki — gaidāms lietus.

* Ja sienāži dzied kokos — būs lietus, ja zālē — būs siena laiks.

* Ja sienāži stipri dzied, būs drīz pērkons.

* Jānoķer sienāzis un jāuzliek uz kārpas, lai "noēd".

* Jāņa naktī jānoķer sienāzis, jāizkaltē un jāsaberž. Pulveris jāieber tā cilvēka ēdienā, kura mīlestību grib iegūt, un jādod tam apēst. Ieberot to pulveri, jāskaita: "Viegls kā sisenis, uzticams kā suns, padevīgs kā tārpiņš uz mūžu (uz trim gadiem, dienām, acumirkļiem)!"

* Ja daudz siseņu gaisā, tad būs daudz sēņu.

Kas medī zirnekļus?

Medības ir sena cilvēka nodarbošanās. Cilvēces rītausmā medības līdztekus pārtikas augu vākšanai bija svarīgākais iztikas avots.

Mūsdienās ir pazīstamas zvēru un putnu medības, jūrās un okeānos medī vaļus un haizivis, medī arī čūskas un saldūdens zivis. Medī visu, ko var apēst vai kā citādi saimniecībā izmantot. Zināmi pat mednieki, kas ķer krāšņus tauriņus pārdošanai kolekcionāriem.

Bet kas speciāli medī zirnekļus?

Izrādās, ka specializējušies zirnekļu mednieki ir īpašas lapsenes, kuras tāpēc apvienotas īpašā dzelējplēvspārņu dzimtā. Tās ir smilšlapsenes jeb ceļlapsenes (*Pompilidae*). Pirmais nosaukums norāda, ka tās dzīvo smilšainās vietās, kur vieglāk izrakt aliņas pēcnācēju audzēšanai. Otrais nosaukums nav tik labs, lai gan šīs lapsenes tā sauc arī vācu un krievu valodā. Ceļlapsenes nav sastopamas tikai uz ceļiem vai stīgām, tās tur tikai vairāk pamanāmas.

Smilšlapsenes ir sarkanmelni plēvspārņi, kuru dējeklis pārveidots par dzeloni. Pieaugušās smilšlapsenes pārtiek no ziedu nektāra, bet kāpuri — no zirnekļiem. Kāpuri paši zirnekļus nemeklē un tiem neuzbrūk, zirnekļus un kāpurus barībai sagādā lapsene.

Zirnekļu sagāde vispārējos vilcienos notiek šādi. Mātīte, vai nu skraidot pa zemi un vienlaikus īpatnēji vibrinot spārnus, vai veicot īsus pārlidojumus cieši virs zemes, vispirms sameklē kādu zirnekli, visbiežāk skrējējzirnekli. Atrastais zirneklis jāparalizē, lai tas nespētu pretoties tālākiem notikumiem. Parasti lapsene vispirms ar dzeloni iedur zirnekļa mutē, ievadot tajā nervus paralizējošu indi un tādējādi novēršot zirnekļa iespējas aizstāvēties ar spēcīgiem draudošajiem žokļiem jeb helicerām. Galvenais jeb izšķirošais dzēliens tiek virzīts zirnekļa galvkrūtīs, jo tur ir nervu mezgli, kas pārvalda kāju un vēdera kustības. Paralizēto, bet dzīvo zirnekli lapsene pamet, lai piemērotā vietā izraktu aliņu. To izkašņā ar viduskājām, veikli un ļoti ātri metot smilšu

graudiņus uz aizmuguri. Rakšanu lapsene reizēm pārtrauc un aizskrien pārlicināties, vai paralizētais zirneklis vēl atrodas tur, kur atstāts. Dažreiz gan atgadās, ka zirnekli ir aizvilkušas skudras vai to nozagusi cita smilšlapsene. Kad aliņa gatava, tajā ieviek zirnekli, uzdēj vienu olu, ar viduskājām aliņu aizber, nolīdzina zemi, šo vietu pat nomaskē ar skujiņām vai akmentiņiem. Pēc šī darba lapsene apkopjas — tīra tautstekļus un kājas, tad dodas nākamajās medībās.

Sagādātais zirneklis ir pietiekami liels, lai kāpurs varētu izaugt. Lielas smilšlapsenes, protams, meklē un pievārē lielus zirnekļus, piemēram, Vidusāzijā bīstamo indīgo karakurtu, tropos putnzirnekļus. Smilšlapseņu kāpuri ir parazitoīdi, t.i., parazitam līdzīgas būtnes, jo tikai sākumā tie ir pusdzīvā zirnekļa parazīti, bet vēlāk kā plēsēji to pilnīgi apēd (tipiskie parazīti savu upuri jeb saimnieku var gan nobeigt, bet to nekad neapēd).

Dažas sugas nevis pašas medī zirnekļus, bet tos atņem (nozog) citām sugām vai pamanās uzdēt zirneklim pirms tā aprakšanas savu olu.

Latvijā līdz šim pēc nepilnīgām ziņām atklātas 38 smilšlapseņu sugas. Par tām rakstījis entomologs V. Tumšs 1976. gadā LVU Zooloģijas muzeja Rakstos. Parastākā suga Latvijā ir *Anoplius viaticus*. Latviskā nosaukuma tai vēl nav.

No U. Plotnieka grāmatas "Zaļās zāles zemē"

Pusdienlaikā rasa nokrita. Zaļais sienāzis izlīda no krūma un devās pastaigā pa pļavu.

Kad siltuma diezgan, gribējās pačirkstēt, iepriecēt tos, kas veica rudens darbus.

Tālu sienāzis netika. Ceļu aizšķērsoja lipīgs tīmeklis.

– Kur tāds pēkšņi uzradies? – brīnījās sienāzis.

Pats divainākais – tīmekļa galā karinājās mazs zirneklītis. Tas šūpojās vējā un no dziedzeriem izlaida aizvien garāku un garāku pavedienu.

Sienāzis aizlēca pie zirnekļa.

– Ko jokojies! Vai tā kāds tīklu auž? Gribu redzēt, ko tu noķersi savās neparastajās lamatās.

– Pirmkārt, tas nav tīkls. Otrkārt, tas nav domāts kukaiņu ķeršanai.
 – Kādam tad nolūkam? – brīnījās sienāzis.
 – Lidošanai, – sekoja pārsteidzoša atbilde.
 – Tu gribi iestāstīt, ka spēsī lidot?
 – Man spārnu nav, tādēļ jāizlīdzas ar citādu ierīci. Pacieties un uzgaidi! Pats redzēsi.

Vējš raustīja pavedienu, bet saplosīt nespēja. Zirnekļa darinājums bija stīprs.

– Vai redzi krūma zaru? Tur es piestiprināju pavediena galu. Tagad tas izstiepies vairāk nekā metru garš. Pats sēžu uz zemes, bet tīmekļa cilpā pūš vējš.

– Cilpa nav spārni, – aizrādīja sienāzis. – Parādi kādu, kas ar cilpām lido!

– Skaties! – zirneklis iesaucās.

Hopā...

Viņš atspērās no zemes, uzskrēja augšā līdz pavediena piestiprinājuma vietai, pārkoda pavedienu un brīdi ar balto tīmekli šūpojās gaisā. Pēc tam zirneklis pievilka pie ķermeņa kājas un... sāka lidot.

Vējš un siltās gaisa strāvas vieglo pavedienu ātri pacēla zilgmē, un tas izzuda sienāža skatienam.

Savādi – zirneklis lidoja bez spārniem!...

Visiem tik labi neizdevās. Sienāzis ieraudzīja kādu zirnekli, kura darinājums bija sapinies smilgu stiebros.

– Neveicās, – sūdzējās zirneklis. – Viss jāsāk no gala. Varbūt tad palaimēsies.

– Kādēļ jūs visi vēlaties lidot? – ieminējās sienāzis. – Vai Zaļās zāles zeme jau apnikusi?

– Mūsu mātēm ir ļoti daudz bērnu. Ja visi dzīvos vienā vietā, tad ātri pietrūks barības. Lidošana mums palīdz izvietoties plašākā apvidū, – stāstīja zirneklis.

– Vai vējš tevi neaiznesīs pārāk tālu? Vai nenonāksi tur, kur nemaz nevēlies? Vai tā nenotiek?

– Mēs lidojumu paši regulējam. Citādi iekritisim upē vai ezerā. Lejā laižamies tikai tad, ja nākamā dzīvesvieta ir piemērota.

– Saki, ko gribi, bet es nūdien nesaprotu, kā tas iespējams.

– Pavisam vienkārši. Ievelkam pavedienu un satinam to zem vēderiņa.

– *Kāda tam nozīme? – brīnījās sienāzis.*

– *Jo pavediens īsāks, jo mēs zemāk laižamies. Parasti nosēžamies tajā vietā, kurā vēlamies.*

Mazais lidonis rāpās krūmā, lai no jauna piestiprinātu tīmekli un mēģinātu atrauties no zemes.

Vai Latvijā dzīvo lauvas?

Uz šo jautājumu varētu būt divas atbildes — “protams, nē!” un “varbūt zoodārzā?”. Bet uz cilvēku, kas apgalvo tu, ka ir tādi lauvas, kas dzīvo arī Latvijas rāmajos, klusajos priežu silos, labākajā gadījumā noraudzītos kā uz savādnieku. Tomēr nesteigsimies ar secinājumiem — varbūt šis cilvēks zina, ka sausu priežu mežu smiltīs pašu izraktās “lauvu bedrēs” mitinās un medī īsti plēsoņas, kas cilvēkam gan nav bīstami, jo ir pārāk sīki.

Ja kādreiz, ejot cauri kāpu priedēm, uz taciņas smiltīs ieraugāt piltuvveidīgus iedobumus dažū centimetru diametrā, nesteidzieties iet tālāk! Ja pacietīgi gaidīsiet, varēsiet ieraudzīt ko neparastu — garāmskrejoša skudra, kurai samisējusies kāja un kura iekritusi šajā piltuvē, rosīgi tiek apmētāta ar smiltīm no šķietami tukšās bedrītes dibena, tā neļaujot skudrai izrāpties laukā. Zem kājām brūk sausās smiltis, un upuris pamazām slīd arvien dziļāk, līdz nonāk viltīgā plēsoņas “ķetnās”.

Kas tad īsti slēpjas “lauvu bedrē”? Zem plānas smilšu kārtas atrodas apmēram centimetru garš divaina izskata radijums ar apaļu ķermeni, spēcīgām pakaļējām ekstremitātēm un acīm “uz kātiņiem” — tās tiek paceltas virs smiltīm, lai redzētu upuri. Šo plēsoņu sauc par skudrlauvu, un tas patiesībā ir kukainis, pareizāk sakot, kukaiņa kāpurs. Skudrlauvas pieder tiklspārņu kārtai (tāpat kā zeltaciņas) un arī tā latīniskais nosaukums (*Myrmeleon*) nozīmē to pašu — “skudru lauva”. Kukaiņu pasaulē skudrlauvas loma ir tāda pati kā īstajam lauvam

zīdītājdzīvnieku starpā — arī lielais, paslinkais Āfrikas kaķis labprātāk uzbrūk no slēpņa un tam nemaz nepatīk dzīties pakaļ medijumam. Lai kam zinātnieki saskatījuši līdzību šo abu dzīvnieku paradumos, un tā skudrlauva ticis pie tāda lepna vārda.

Tomēr ne jau katra skudra tiek pievārēta. Lielā rūsganā meža skudra, kas skudrlauvam ir tikpat liels medijums kā vezumnieks zirgs īstajam lauvam, gandrīz nepamana tādu sīku bedrīti un skudrlauvas mestās smiltis — vienā lēcienā tā jau ir laukā no lamatām un aizlēkšo tālāk savās gaitās, atstājot mednieku bez pusdienām. Arī sikākas skudras bieži vien izglābjas. Bedrē parasti paliek slimas un novājinātas skudras, tādējādi skudrlauvu, tāpat kā citus plēsīgos dzīvniekus, arī varam uzskatīt par dabas sanitāru.

Pieaudzis kukainis ir paliels (spārnu plētums līdz 7 centimetri) un pēc izskata atgādina spāri — tam tāpat ir plēvaini, caurspīdīgi spārni un izstiepts, brūngans ķermenis. Arī smilšu bedrītē tas vairs neslēpjas.

Kas bija “kukaiņu mācītājs”?

A

prit 200 gadu, kopš dzimis Johans Heinrihs Karls Kavals — viens no izcilākajiem dabaspētniekiem Latvijā 19.gadsimtā.

Viņa biogrāfiju pastāstīsim īsi. Dzimis Jelgavā 1799. gada 14. martā. Viņa tēvs bija no Vācijas (Šlēzijas) ieceļojis amatnieks. Par J. Kavala māti senā vācu biobibliogrāfiskā literatūra klusē, tāpēc par viņu nekas nav teikts arī Latviešu konversācijas vārdnīcā. Tā kā J. Kavals teicami pratis latviešu valodu, par ko liecina viņa daudzie raksti “Latviešu Avīzēs” (1833–1871), kā arī speciālie raksti par latviskajiem putnu, zivju un sēņu nosaukumiem utt., tad jādomā, ka viņa māte bijusi latviete, taču to derētu beidzot precīzi noskaidrot.

Ģimnāziju Kavals beidzis Jelgavā 1818. gadā, tad studējis teoloģiju Tērbatā. No 1821. līdz 1825. gadam bijis mājskolotājs Lestenē un

Salgalē, pēc tam apceļojis Vāciju, Franciju, Šveici un Ziemeļtāliju, šajā periodā Parīzē kā students klausījies lekcijas fizikā un ķīmijā. Pēc atgriešanās Kurzemē no 1827. gada atkal bijis mājskolotājs Abavas muižā un Rindā. Pēdējā vietā 1830.–1835. gadā prāvesta J.Z. Hillnera palīgs. No 1835. gada 31. marta līdz mūža beigām — 1881. gada 17. janvārim — Johans Kavals bija mācītājs Puzē.

Kāpēc šī rakstiņa virsrakstā lietots teiciens “kukaiņu mācītājs”? Tā viņu dažkārt ļaudis esot saukuši, reizēm pazobojuši, jo dīvains šķītis mācītājs, kas nododas “tādām blēņām” kā kukaiņu vākšana. Taču 1910. gadā biobibliogrāfijā par viņu ir cildinoši rakstīts, ka Kavals bijis pēdējais no tiem dabaszinātņu pionieriem, kas blakus skolotāja, ārsta vai mācītāja amatam licis pamatus zināšanām par vietējo dabu.

Cik nopietni J. Kavals lūkojies uz zinātņi, to liecina tas, ka viņa bibliotēkā bijuši 2834 sējumi, ka viņš sakolekcionējis apmēram 10 tūkstošus kukaiņu. Viņa kukaiņu, vietējo un citvietu minerālu, kā arī Ventas krasta pārakmeņojumu kolekcija nokļuva Dabaspētnieku biedrībā Tērbatā.

J. Kavala atstātais literārais dabaszinātniskais mantojums ir patieši ļoti plašs. No mugurkaulniekiem viņš visvairāk rakstījis par putniem un zivīm: devis pārskatu par vietējiem putniem, Kurzemē novērojis gājputnu atgriešanos, ziņojis par bezdelīgas un baltā stārķa bioloģiju, par zivīm Kurzemē un jūrā, par reņģi un tās zveju. Trīs plašus rakstus publicējis par saviem fenoloģiskajiem novērojumiem, kur ziņas galvenokārt par kukaiņiem. Visvairāk rakstījis tieši par kukaiņiem: par plēvspārņiem (dzelējplēvspārņiem, to vidū savvaļas bitēm, jātnieciņiem), vabolēm, taisnspārņiem, spārēm, makstenēm, tiklspārņiem. 1864. gadā viņš interesanti sāk rakstu par taisnspārņiem un tiklspārņiem: *kam ir tieksme uz vākšanu un savāktā kārtošanu, tie vāc pat tādus dīvainus objektus kā čības, šņaucamtabakas dozītes, teātru biļetes, pastmarkas. Daudzi labprāt vāc dālderus un rubļus*. Ar teikto J. Kavals liek noprast, ka dīvainības vākt viņš negrib, bet naudu vākt nespēj. Tāpēc viņš kolekcijā kukaiņus, jo tas ir ne vien vieglāk, bet derīgi zinātnei, turklāt viņš — atšķirībā no daudziem — īpaši nevāc skaistus tauriņus un vaboles, bet gan ķer un pēta arī no skata gluži necilus kukaiņus, nebaidoties no līdzcietīgas pazobošanās.

J. Kavals interesējies un rakstījis arī par kultūraugu kaitēkļiem, gliemjiem, pērļu ieguvi Livonijā, dzintaru Kurzemē, Usmas ezeru, bet vai visu var pieminēt!

Johana Kavala veikuma apskatam un analīzei vajadzīga pamatīga monogrāfija. Viņš bija personība, kam pienākas goda vieta Latvijas zinātnes vēsturē.

Kurš ir visbagātākais putnu ezers visā Austrumbaltijā?

Apmēram pirms 6500 gadiem Baltijas jūras vietā pletās cita — Litorīnas jūra, bet tagadējā Engures ezera vietā atradās sekls tās līcis. Jūras līmenim pazeminoties, līcis pamazām pārtapa par seklu lagūnas tipa ezeru. 19.gadsimta sākumā tā platība bija ap 90 kvadrātkilometru. 1842. gadā ezera ziemeļu galā tika izrakts kanāls uz jūru, lai nolaistu daļu ezera ūdens. Pasākuma mērķis bija iegūt vairāk lauksaimniecības zemju. Šī cerība diez ko neattaisnojās, jo nosusinātās augsnes lielākoties bija ļoti nabadzīgas, daudz maz auglīgas aramzemes tika iegūtas tikai dažviet ezera rietumu krastā. Pārējās nosusinātās platības aizņēma nabadzīgas grīšļainas pļavas vai mazproduktīvs mežs. Šķiet, ka lielākus ienākumus vietējiem iedzīvotājiem kādu laiku deva dzintara ieguve — sākās īsts “dzintara drudzis”. Vietējais mācītājs pat sūdzējies, ka baznīcēni svētdienās nenākot uz baznīcu, bet dodoties uz nosusinātajām platībām rakt dzintaru. Pamazām gan šis “drudzis” noplaka.

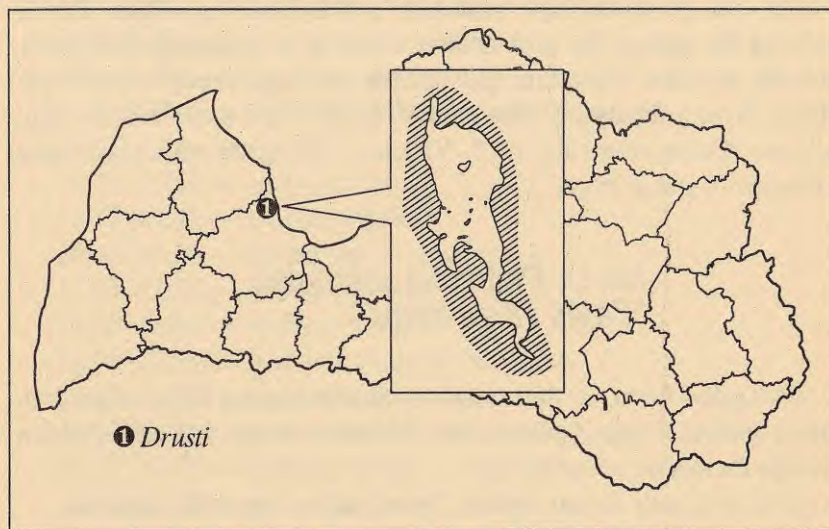
Šobrīd ezera platība ir apmēram 35 kvadrātkilometri, vidējais dziļums — apmēram 1 metrs. Ezera dibens ir dūņains, gandrīz pilnīgi klāts ar mieturaļģu paklāju. Ap 40 % ezera platības aizņem virsūdens augājs — niedres, vilkvālītes, meldri u.c. Ezerā ir 7 salas — 3 no tām apaļgušas ar mežu, bet 4 salas aizņem pļavas. Ūdens ir mazpiesārņots,

jo ezera krastos praktiski nav apdzīvotu vietu. Gandrīz pilnīgi tos klāj priežu (austrumu krastā) un mitri jauktie un lapkoku (galvenokārt rietumu krastā) meži. Ezerā ietek vairākas upītes un meliorācijas grāvji.

Vislielāko ievēribu Engures ezers guvis sakarā ar izcilo dabas daudzveidību tajā. Putnu faunas ziņā tā ir visbagātākā iekšzemes ūdenstilpe Baltijas jūras austrumu piekrastē. Ligzdošanas laikā ezerā un tā apkārtnē (1995.–1997. gadā) konstatētas 186 putnu sugas, starp tām 42 sugas, kas apdraudētas Eiropas mērogā, un 2 sugas — pasaules mērogā (vidējais ērglis un grieze). Īpaši bagāta ir ūdensputnu fauna. Ezerā, piemēram, māj 19 zosveidīgo putnu sugas (kopā ap 3000 pāru), bet lielo ķīru skaits 1986. gadā sasniedza pat 34 000 pārus. Ezers un tā apkārtnē ir mājvieta arī tādiem izciliem retumiem kā jūras ērglis (2 ligzdas), mazais dumpis, ūpis un lielais baltgārnis.

Ezers un tā apkārtnē ir ļoti bagāta augiem — konstatētas vairāk nekā 800 augstāko augu sugas, 40 no tām iekļautas Latvijā īpaši aizsargājamo augu sarakstā. Sevišķi bagātīgs ir orhideju klāsts — tām patīk mitrās, ar kalciju bagātās augsnes ezera krastos.

Apzinoties Engures ezera putnu bagātību, jau 1957. gadā tajā tika izveidots ornitoloģiskais liegums, ko paplašināja 1977. un 1987. gadā. Tagad tas sadalīts dažādās aizsardzības režīma zonās. Pirmkārt, 1080 ha aizņem pastāvīgais liegums, kurā aizliegta jebkāda saimniec-

ciska darbība un cilvēku uzturēšanās visā bezledus periodā. Otrkārt, visa pārējā ezera teritorija ir sezonas liegums, kur iepriekš minētās darbības aizliegtas no ledus izkuššanas laika līdz 31. jūlijam (izņemot dažus atklāta ūdens rajonus, kur atļauta ierobežota spinningošana un makšķerēšana). Treškārt, piekrastes teritorijas ap ezeru iekļautas lieguma buferzonā; tur aizliegta rekreācijas kompleksu u.c. būvniecība un ierobežoti dažādi saimnieciskie pasākumi, kas var novest pie dabas vērtību zuduma. Atļautajos laikos un vietās tiek iegūtas niedres, zvejotas un spinningotas zivis, notiek ūdensputnu medības. Kopš 1958.g. ezerā veic stacionārus ornitoloģiskus pētījumus.

Ezers ir iekļauts arī Eiropas nozīmīgo putnu vietu sarakstā (1989.g.). Kad Latvija 1995.g. pievienojās Ramsaras konvencijai (starptautiska konvencija par ūdensputniem sevišķi nozīmīgu ūdenstilpju saglabāšanu), Engures ezers bija viena no trijām Latvijas teritorijām, kuras iekļautas šīs konvencijas sarakstos. Tas nozīmē, ka mūsu valsts uzņēmusies starptautiskas saistības šīs teritorijas aizsardzībā.

Diemžēl problēmu ezera dzīvē netrūkst. Pirmkārt, tā ir paša ezera pakāpeniska aizaugšana ar virsūdens augāju un piekrastes pļavu izzušana, tām aizaugot ar niedrēm un krūmiem. Otrkārt, arvien pieaugošā, bieži vien nekontrolētā cilvēku uzturēšanās ūdensputnu ligzdošanas vietās, kas, protams, stipri pasliktina putnu dzīves apstākļus. Tomēr ceļi, kā tikt galā ar šīm problēmām, ir zināmi — vajadzīga tikai griba, līdzekļi un laiks. Tiem, kuri grib uzzināt par Engures ezeru vairāk, palīdzēs divas grāmatas: Z. Spura un V. Šmita 1962. gadā izdotais fotoalbums "Putnu rezervāts" un J. Vīksnes 1997. gadā iznākušais darbs "Engure — putnu ezers".

No U. Plotnieka grāmatas "Zaļās zāles zemē"

Mežapiles bērni jau bija krietni apvēlušies, un tos klāja miksta krāsaina spalva. Augumā pilēni sāka līdzināties mātei, kas vēl joprojām vadāja un mācīja savus bērnus.

Pilei bija savs dienas režīms. Tas mazuļiem visvairāk nepatika.

Mežapīle, kas bija pieredzējusi daudz nebaltu dienu, vienmēr centās atgādināt režīma nepieciešamību. Tas bez iebildumiem bija jāpilda visu dzīves laiku.

– Kādēļ nevar pagulēt ilgāk? – viens pilēns protestēja.

– Bet es vēlos peldēt, – otrs iesāka.

– Bet es rotaļāties un nirt, – trešais uzplijās mātei.

Tika izteiktas arī citas vēlēšanās. Vai kārtīga māte var atļaut darīt tikai to, kas patīk?... Jādara arī tas, kas vajadzīgs.

– Mūsu dienas režīms ir negrozāms, – sacīja mežapīle.

Lai kā bērniem tas nepatika, viņi tomēr bija labi audzināti un bez ierunām uzklausīja māti.

– Tātad vēlreiz atkārtosim! Esiet uzmanīgi!

0.00–1.00 — miegs.

1.00–1.20 — vieglas nakts brokastis.

1.20–2.10 — šķietams miegs, atpūta ar vaļējām acīm.

2.10–3.15 — miegs.

3.15–4.00 — niršana pēc barības un spalvu tīrīšana.

4.00–5.30 — miegs.

5.30–7.00 — niršana pēc barības un mazgāšanās.

7.00–7.40 — spalvu tīrīšana un ieziešana.

7.40–8.05 — rīta brokastis.

8.05–8.30 — mazgāšanās un spalvu sakārtošana.

8.30–8.45 — atpūta, šķietams miegs.

8.45–9.10 — niršana pēc barības.

9.10–9.40 — spalvu sakārtošana un peldēšana.

9.40–10.25 — miegs.

10.25–10.35 — otrās brokastis.

10.35–10.45 — spalvu tīrīšana.

10.45–11.30 — atpūta, šķietams miegs.

11.30–11.50 — spalvu tīrīšana.

11.50–12.00 — niršanas rotaļas.

12.00–12.35 — spalvu tīrīšana un žāvēšana.

12.35–13.05 — pusdienas un niršana.

13.05–13.10 — spalvu tīrīšana.

13.10–14.15 — šķietams miegs.

14.15–14.30 — spalvu tīrīšana.

14.30–16.30 — miegs.

16.30–17.45 — launags.

17.45–18.00 — spalvu tīrišana.

18.00–19.00 — miegs.

19.00–20.15 — niršana un vakariņas.

20.15–21.30 — spalvu sakārtošana un gulēšana.

21.30–22.00 — spalvu tīrišana.

22.00–23.30 — otrās vakariņas.

23.30–24.00 — spalvu sakārtošana un žāvēšana.

– Pēc mūsu dienas režīma gaužām maz laika atliek gulēšanai, – žēlojās pīlēns, kam gribējās ilgāk pasnaust.

– Nav tiesa, – māte pārtrauca mazuli. – Miegs ir vajadzīgs. Pasaulē neviens nedzīvo bez gulēšanas. Lai dzīvotu, ir jāguļ. Tad atpūšas viss organisms. Vārdu sakot, pilnīgs miers no galvas līdz kājām. Mūsu režīmā miegam atvēlētas astoņas stundas, un ar to pietiek.

– Tas ir saraustīts miegs, – nepiekāpās mazulis.

– No istā miega tas neatšķiras, – atbildēja māte. – Ziemā dienvīdus iepazīnos ar antilopēm. Tās gulēja ilgi un cieši. Miegā tām varēja pieiet gandrīz vai klāt. No ienaidnieku uzbrukumiem antilopes glāba – ātrās kājas.

– Ātrās kājas? – pārjautāja pīlēns. – Mums ir ātri spārni.

– Spārniem nav kāju žīgluma. Lai ienaidnieks mūs nepārsteigtu, bieži jāatmostas. Drusku paguļam, atveram acis un paskatāmies, vai nedraud briesmas. Iznāk, ka neguļam, bet snauzam. Arī tas ir miegs. Ātrāk nekā bads dzīvnieku nonāvē bezmiegs.

– Spalvu tīrišana un kārtošana aizņem pārāk daudz laika, – žēlojās kāds cits pīlēns.

– Pīles ir ļoti tīri putni. Tas jau sen zināms. Ja pīles būs netiras, tās nevarēs peldēt un nosliks, – stāstīja mežapiļu māte. – Kad esam paēdušas un savedušas tērpū kārtībā, tad guļam. Nakti vairākkārt pārejām no miega uz darbošanos, bet tā tas vajadzīgs. Ja guļam, tad vienu kāju izstiepjām uz leju un laiku pa laikam paairējamies. Tādēļ arī grozāmies vienā vietā. Ne vējš, ne viļņi nevar pienest mūs pie krasta, kur draud briesmas... Kad bijāt mazi, tad jūs, tāpat kā es, guļot mēģinājāt pabāzt knābi zem spārna. Bet spalvas jums vēl nebija izaugušas, knābis neatbalstījās pret tām, galva slidēja lejup, un jūs pamodāties.

Tomēr nākamajā reizē atkal centāties knābi iebāzt tajā pašā vietā, kur tas nevarēja noturēties. Izskatījās jocīgi, un man pat smieklī sanāca. Tagad jau vairs tā nav... Par gulēšanu un spalvu tīrīšanu nav ko žēloties. Āfrikas žirafes diennaktī ar pārtraukumiem gul tikai divdesmit minūtes. Bet jūs žēlojaties, ka par maz atpūsties astoņas stundas.

Lai iztaptu mātei, pilēni teicami izpildīja vingrinājumu – ienirt, iznirt. Par to noteikti vajadzēja saņemt uzslavu.

Mātei bija taisnība – katrs dzīvnieks pat miegā piemērojas apstākļiem, kādos tas dzīvo. Un par to nebija ko žēloties. Vienam vajadzīgs garāks, otram īsāks miegs. Arī tā ir dabas patiesība.

Vai Latvijā ir daudz plēsīgo putnu?

Plēsīgie dzīvnieki, to skaitā plēsīgie putni, ir piesaistījuši cilvēku īpašu uzmanību jau senos laikos. Ne velti tieši tie ļoti bieži ir pildījuši totēma dzīvnieka lomu daudzām ciltīm visdažādākajos pasaules nostūros.

Atskaņas no tiem laikiem sasniegušas arī mūsu dienas — piemēram, vesels ērgļu pulks izklīdis pa Eiropu, apmetoties dažādu zemju ģerboņos, pildīdami varenības, barguma un spēka simbola lomu. Latvijas valsts ģerbonī ir iemitinājies grifs, kas, patiesību sakot, mūsu zemē nemaz nedzīvo. No otras puses — ikdienas dzīvē šie putni parasti tika uzskatīti par kaitīgiem, tos apvainoja par neģēlīgiem nevainīgu, miermīlīgu radījumu slepkavām. Pēdējā gadsimta laikā priekšstats par kaitīgumu gan ticis pamatīgi revidēts un atzīta plēsēju nenovērtējami lielā loma veselīgu dzīvnieku populāciju uzturēšanā.

Latvijā sastopamas daudzas — veselas 25 dienas plēsīgo putnu sugas un vēl 13 nakts plēsīgo putnu sugas, tātad pūces. Daži dienas plēsēji — tādi kā melnais grifs, baltgalvas grifs un medību piekūns pēdējo simt gadu laikā Latvijā novēroti tikai dažas reizes — šie putni tikai gadījuma pēc nejauši ieklīduši pie mums no savām visai attāļajām tagadējām dzīves vietām. Visu pārējo sugu putni lielākā vai mazākā

skaitā ligzdo vai vēl nesenā pagātnē ir ligzdojuši arī Latvijā. Visbiežāk un vislielākajā skaitā pie mums ligzdo peļu kljāni — 18 līdz 20 tūkstoši pāru; daļa no tiem — 200–2500 putnu (atkarībā no ziemas barguma) paliek Latvijā arī ziemot. Pēdējos 30 gados to skaits ir bijis visai stabils. Otro un trešo vietu daļa vistu vanags un zvirbuļvanags (2 līdz 3 tūkstoši pāru), ceturtajā vietā ir mazais ērglis (2 līdz 2,8 tūkstoši pāru; tā ir apmēram desmitā daļa no visas pasaules populācijas!), bet piektajā — ķīķis jeb lapseņu kljāns (1,5 līdz 2,5 tūkstoši pāru). Visiem pārējiem plēšputniem Latvijā ir ne vairāk kā 500 ligzdu. Visretākie ligzdotāji — tikai daži pāri visā valstī — ir sarkanā klja, vidējais ērglis, kukaiņu piekūns un lielais piekūns. Mūsu vislielākie plēšputni ir jūras ērglis (8–15 ligzdas) un klinšu ērglis (7–12 ligzdas; to ligzdas gan atrodas kokos, nevis uz klintīm).

Diemžēl plēsīgie putni ir viena no tām putnu grupām, kuru skaits pēdējos gadu desmitos ir samazinājies viskrasāk. Tam ir vairāki iemesli. Gan tiešie — fiziska iznīcināšana (tika uzskatīts, ka tādējādi tiks pasargāti t.s. derīgie dzīvnieki), gan netiešie. Pie pēdējiem pieder negatīvas putnu dzīves vietu izmaiņas un arī to zaudēšana vispār cilvēku saimnieciskās darbības intensifikācijas dēļ gan ligzdošanas, gan ziemšanas vietās un pārlidojumu ceļos, kā arī saindēšanās ar galvenokārt lauksaimniecībā lietotajām ķīmiskajām vielām, — sevišķi postoši tās ietekmējušas šo putnu vairošanos.

Pašreiz visi pie mums mītošie plēsīgie putni ir iekļauti Latvijas aizsargājamo dzīvnieku sarakstā un daļa no tiem — arī Latvijas Sarkanajā grāmatā. Lielais piekūns pat ir iekļauts 0 kategorijā — tātad tiek uzskatīts par Latvijā izzudušu putnu sugu (pēdējo 30 gadu laikā nav atrasta neviena ligzda). Visvairāk plēšputnu ir I kategorijā (sugas, kam draud izzušana) — tie ir sarkanā klja, jūras ērglis, klinšu ērglis, vidējais ērglis, čūsku ērglis, lauka lija, lauka piekūns un purva piekūns. Melnā klja un pļavas lija ir II kategorijā (retas sugas ierobežotās dzīvesvietās), bet mazais ērglis un zivju ērglis — III kategorijā (sugas, kuru skaits un areāls samazinās).

Par kļieni (klijānu)

Teika

Kad visi putni un zvēri rakuši Daugavu, ka būtu ūdens, ko sausā laikā padzerties, tad kļenis pie rakšanas nepiedalījes un teicis: "Es varu padzerties uz apses lapas jeb arī skriedams no lietus." Bet Dievs licis apses lapai tik tievu kātiņu, ka viņa pie visu mazākās vēsmiņas dreb un tur nekāda rasa virsū nestāv, lai nebūtu kļienim kur dzert.

Un vēl tagad karstā laikā kļenis gaisā lidinādamies kliez pēc lietus.

Vai pūces dienā ir aklas?

Agra pavasara vēlos vakaros un naktīs cilvēku var izbiedēt spalgs, pat spiedzīgs "ke-ke-ke-ke" vai melodiska ūjināšana "huū hu huhuhuhū", kas pēkšņi atskan no meža, kapsētas vai parka. Tā ir meža pūces — mūsu parastākās pūču sugas — balss. Retāk dzirdēsim ausainās pūces, urālpūces, apodziņa vai bikšainā apoga balsi. Ja ļoti laimēsies, saklausīsīm arī ūpja dobjos vaidus — "uūūū". Gaišajā laikā gan šie putni parasti klusē. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka dienā tie kļūst nevarīgi un bezpalīdzīgi. Pūces redz arī dienā, bet, tā kā to galvenās aktivitātes notiek krēslas un tumsas stundās, diena tām pārtop par miega un atpūtas laiku. Taču ir pūces, kas aktīvi darbojas arī dienā. Vistipiskākais piemērs ir baltā pūce, kas dzīvo tālu ziemeļos, kur polārā diena ir vairākus mēnešus gara. Kas cits tai atliek? Nedzīvos taču pusgadu neēdusi! Pie mums dzīvojošie apodziņi, urālpūces un purva pūces mēdz izlidot medībās arī dienas laikā. Pūcēm ir daudzas īpatnības, kas ļāvušas tām pielāgoties nakts dzīvesveidam un kas tās atšķir no citiem putniem.

Pirmkārt, pūču acis ir ļoti lielas, gandrīz nekustīgas, teleskopveidīgi izstieptas. Acu mazkustību kompensē kakla kustīgums — galvu tās spēj izgrozīt pat par 270°, un nav nekāds brīnums ieraudzīt sēžam

pūci ar muguru pret jums, bet ar seju — pret jums. Acis ir pielāgotas galvenokārt vājas gaismas uztveršanai, bet zināmā mērā spēj izšķirt arī krāsas. Šajā ziņā ir lielas atšķirības starp dažādām pūču sugām atkarībā no tā, vai tās ir aktīvas galvenokārt naktī (piemēram, ūpis un bikšainais apogs) vai pustumsā un krēslā (piemēram, purva pūce). Naktī aktīvajām pūcēm acs gaismas jutība ir 3 līdz 10 reizes augstāka nekā cilvēkam.

Otrkārt, pūču dzirde ir ārkārtīgi smalka; var teikt, ka tās lielā mērā “redz” ar ausīm. Atšķirībā no citiem putniem, kam galva ir izstiepta vairāk vai mazāk uz priekšu, pūcēm ir plakanas, apaļas sejas, kas veido t.s. sejas spoguļi, — tas kalpo skaņas sakopošanai. Ārējo ausu apvidū atrodošās specifiskās spalvas arī stipri uzlabo skaņu uztveršanu. Daudzām pūcēm dzirdes aparāts ir asimetrisks, līdz ar to ir iespējama trīsdimensionāla — tādat precīzāka skaņas avota vietas noteikšana. Piemēram, pilnīgi tumšā telpā naktī aktīvās pūces bez šaubīšanās noķers skrienošu peli, vadoties tikai pēc dzirdes. Ir pētīts, vai pūcēm piemīt ehologācijas spējas — tādas kā sikspārņiem, tomēr līdz šim tās nav konstatētas.

Treškārt, pūču apspalvojums ir mīksts un irdens. Īpatnējā spalvu uzbūve garantē klusu beztrokšņa lidojumu, tādējādi pūces praktiski bez skaņas tumsā var pielidot un saķert savus barības objektus (peles, putnus, varden u.c.). Spalvu “ausis”, kādas ir, piemēram, ūpjiem un ausainajām pūcēm, arī ir pielāgojumi lidojuma skaņu slāpēšanai, nevis saistīti ar dzirdi.

Latvijā pavisam sastopamas 13 pūču sugas. No tām 9 sugas piemums ligzdo, bet pārējās 4 sastopamas ziemā vai arī kā reti ieceļotāji. Vislielākais ir ūpis (65–70 cm, 1,5–2 kg smags; līdz 50 pāriem), bet vismazākais — apodziņš (tikai 16 cm, sver 50–80 g; 500–1200 pāri).

Kā pūce mācījusi runāt

Teika

Dievs radījis visus putnus un katram piešķīris savu valodu. Tik pūce palikusi bez valodas. Par to tā noskumusi un nav zinājusi, ko iesākt. Pēdīgi viņa taisījusi iet skolā pie cilvēka. Cilvēka īsto dzīvokli nezinādama, tā ieskrējusi vistu kūti, noķērusi vistu un noēdusi.

Saimniece nākusi vistas barot un, vienu vistu neatrazdama, saukusi: "Kur vista, kur vista?" No saimnieces pūce izbijusies un aizskrējusi uz mežu. Saimnieces vārdus tā neesot aizmirsusi un saukusi: "Kur vist, kur vist?" — ko viņa vēl tagad darot.

Vai zīlītes dzīvo somā?

Ejot gar sliksņainiem ezeru, diķu vai upju krastiem, kas apauguši ar bērziem, kārkliem un citiem kokiem un krūmiem, acīgs vērotājs dažkārt pamanīs kādā zarā iekārtu apaļīgu, brūnpelēku somiņu vai, varētu arī teikt, dūrainīti, kam noiris īkšķa gals. Vai to būtu pazaudējis kāds bērns? Apskatot tuvāk, ir par ko pabrīnīties. Pirmkārt, dūrainītis nevis vienkārši uzmešts koka zaram, bet rūpīgi un cieši piesiets tam klāt. Otrkārt, skaidri redzams, ka tas nav ne adīts, ne austs, ne šūts. Treškārt, tas darināts nevis no vilnas, bet lielākoties no niedru un vilkvālišu ziedkopu mīkstajām pūkām. Šis savādašs darinājums ir kāda maza, pēc izskata pavisam necila putniņa — somzīlītes meistardarbs, proti — tā ligzda. Savu nosaukumu putniņš ieguvis tieši sakarā ar savu īpatnējo ligzdu — somiņu ("īkšķīša" dēļ ligzdiņu varētu aprakstīt arī kā dūrainīti). Somzīlītes galva ir pelēka ar melnu joslu no knābja pāri acij, mugura tai ir sarkanbrūna, pārējais ķermenis — pelēkbrūns. Pirksti un nagi, ņemot vērā putniņa nelielos izmērus (ap 11 cm), ir diezgan gari, knābis — neliels, bet smails; virsknābis par 1–2 mm garāks par apakšknābi.

Savu apbrīnojami veidoto ligzdu abi partneri pavasarī uzmeistaro gan ar knābja, gan kāju palīdzību. Pie mums tie galvenokārt izvēlas nelielu bērziņu nokārušos zarus, parasti 3 — 5 m augstumā virs zemes vai ūdens. Sākumā tiek izveidots ligzdas karkass, kas ar garākām augu šķiedrām cieši piesaistīts 2 — 4 zaru žāklei. Pēc tam, izmantojot dažādas mīkstas augu daļas, kā arī izplūcot materiālu no pērnajām ligzdiņām, ja tādas tuvumā ir, tiek savīts ligzdas pamats un sāni, kuros vēl paliek

divi caurumi. Vienu caurumu putnu pāris aizpilda pavisam, bet otra cauruma vietā tie turpina ieejas tuneļa — dūrainīša īkšķa — veidošanu; īkšķa gals, protams, paliek vaļējs. Ļoti reti ligzdai būvē 2 ieejas tuneļus. Beidzot ar īpaši mīkstām ziedu pūkām tiek izpolsterēta ligzdas iekšiene. Gatava ligzda ir apmēram 15 — 20 cm augsta, diametrs platākajā vietā — ap 10 cm. Čakli strādājot, viss celtniecības darbs ilgst vismaz vienu nedēļu, bet parasti gan ilgāk — pat līdz trim četrām nedēļām (piemēram, sliktos laika apstākļos ligzdas būvdarbi uz laiku tiek pārtraukti).

Ērtā, drošā un siltā ligzdiņa nu ir gatava. Tajā tiek iedētas 6–8 baltas oliņas, no kurām pēc 13–14 dienām izšķiļas mazuļi. Kamēr oliņas vēl ir mazperētas, putniņi aizlidojot mēdz tās ierušināt mīkstajā, irdeņajā ligzdas izklājumā. Jaunie putni atstāj ligzdu 16–18 dienu vecumā, par tiem visu šo laiku rūpējas abi vecāki, barojot galvenokārt ar sīkiem kukaiņiem. Arī ligzda pēc vajadzības tiek pielabota un papildināta, it sevišķi — iekšējais polsterējums. Piekļūt ligzdai ir visai grūti — no zemes neaizsniegsi, zars, pie kura tā piekārtā, ir tievs un nezturīgs. Varbūt vienīgi kāda īpaši neatlaidīga žagata pacentīsies saplucināt ligzdu, lai tiktu pie pusdienām. Dažkārt briesmas sagādā bebri, nograužot ligzdas koku. Lielas nepatīkšanas somzīlītēm sagādā arī cilvēku nežēlīgā ziņkārība. Starp citu, agrāk Baltkrievijā somzīlišu ligzdas esot vāktas, jo uzskatītas par ārstnieciskām. Latvijā ligzdo 300 — 800 somzīlišu pāri, tās sastopamas arī ziemā (100 — 500 putni atkarībā no ziemas barguma), bet pārējās dodas pavadīt auksto gadalaiku uz dienvidiem — līdz pat Itālijai.

Savu dūrainīti — ligzdiņu somzīlītes katru pavasari būvē no jauna, vecais perēklītis otrreiz vairs netiks izmantots. Tomēr parasti šie putni labprātāk izvēlēsies vietu, kur jau karājas iepriekšējo gadu ligzda; acīmredzot tas ir signāls, ka šī vieta ir laba. Tāpēc nevajadzētu pērnās ligzdiņas noņemt un aiznest — lai somzīlītēm ir vieglāk izvēlēties piemērotu vietu savas jaunās paaudzes audzināšanai arī turpmāk. Neaizmirsīsim, ka šie putni ir iekļauti Latvijas Sarkanajā grāmatā!

Kas ir ņurņiks?

Daudzās Latvijas vietās, kur upes tek pa smilšainiem krastiem un kur ir sēres, vietējie iedzīvotāji runā par ņurņikiem. Viņi dodas tos vilkt ārā no zemūdens smiltīm un bieži izmanto kā dzīvo ēsmu lielu zivju makšķerēšanai. Kad pajautā, kas tie ņurņiki tādi ir, atskan atbilde: ņurņiki ir ņurņiki. Tārpeidīgi radījumi, kas dzīvo smiltīs.

Un patiešām — ilgu laiku pat akadēmiskajai zinātnei nebija īsti zināma ņurņiku izcelšanās. Līdz pat 19. gs. vidum tos uzskatīja par īpašiem dzīvniekiem un tie bija iedalīti sevišķā ģintī. Tikai vēlāk noskaidrojās, ka ņurņiki īstenībā ir nēģu kāpuri, kas ilgstoši dzīvo, ierakušies smiltīs.

Ņurņiki no pieauguša nēģa stipri atšķiras. Viņiem acis ir ļoti vāji attīstītas un caur ādas pārvalku grūti samanāmas. Četrstūrainā mutes atvere no augšpuses pārklāta ar lūpu kā ar cepures nagu. Lūpas apakšpusē un apkārt mutei ir daudz sīku matiņu. Ārējās žaunu atveres, kas izskatās trīsstūrainas, novietotas iedobē abās ķermeņa pusēs. Ņurņiku krāsa variē no dzeltenbaltas līdz tumši pelēkai. Tie dzīvo lēnu upju līču un strautu smilšaini mālainās gruntīs. Lielāko tiesu laika tie pavada ierakušies. Ierakties smiltīs tie spēj ļoti ātri, pie tam dara to virtuozī un interesanti: kāpurs novietojas vertikāli, ar galvu uz leju, un tad gruntī it kā ieurbjas, ar visu ķermeni izdarot ātras čūskveidīgas kustības. Rokoties mālos, liela nozīme ir īpaši veidotajai lūpai. Barojas ņurņiki ar detritu (audu sadalīšanās produktu) un mikroskopiskiem organismiem, kurus iesūc ar ūdens strūklu caur muti. Šādā veidā kāpuri dzīvo 4–5 gadus, un tikai tad notiek metamorfoze — to pārvēršanās par pieaugušiem nēģiem. Šajā laikā ņurņiki izaug no 6 mm liela kāpuriņa attīstības sākumā līdz neliela nēģa izmēram.

Pārvērtību laikā izmainās ņurņiku iekšējā uzbūve, viņi nebarojas gandrīz gadu. Tad jaunie nēģi atstāj upju grunti un kopā ar ūdens straumi ceļo uz jūru. Jūrā nēģi parazitē uz zivīm, izsūcot tām asinis, audu šķidrumu un barojoties ar muskuļiem. Galvenokārt uzbrūk reņģēm, salakām, mencām un lašiem. Mazais nekaitīgais ņurņiks kļuvis par uzbrucēju.

Vai nēģi ēd slikoņus?

Kad runājam par zivīm, to ēšanu un garšas īpatnībām, parasti viena daļa cilvēku jūsmo par gardajiem nēģiem, otra par tiem šausminās, aizbildinoties, ka tie esot slikoņu ēdāji.

Vispirms ir jāatceras, ka nēģi nav zivis, tikai vienkāršības pēc par tiem runā un raksta kā par zivīm. Īstenībā nēģi ir atsevišķa maza dzīvnieku grupa — apaļmutnieki. Viņiem nav žokļu, tāpēc tiem nav normālas mutes, bet ir tikai tāds piesūceklis, ar kura palīdzību nēģi uzņem barību. Tās nēģu sugas, kuras pieaugušā stadijā barojas, ir parazitāras, kas piesūcas zivīm un pārtiek no to asinīm un audiem. Mums labi pazīstamais upes nēģis, kuru pie mums lieto pārtikā, arī ir zivju parazīts. Pieaugušie dzīvnieki dzīvo jūrā, kur uzbrūk reņģēm, salakām, mencām, lašiem un citām zivīm.

Vairoties — nērst ikrus — nēģi ierodas upēs. Sākumā tie salasās pie upju grīvām un tad dodas ceļojumā pa upēm uz augšu. Pirmie nēģi jau parādās maijā, taču periods ir ļoti ilgs un maksimumu migrācijas sasniedz vēlā rudenī. Gaujā nēģi peld ar ātrumu 1–4 km stundā. Upēs nēģi uzturas apmēram gadu, un šajā laikā nemaz nebarojas. Vēl vairāk — viņu organismos notiek ievērojamas pārmaiņas. Interesanti, ka šajā laikā samazinās nēģa garums. Organisms gatavojas nārstam, nogatavojas olšūnas un pieņi, taču tajā pašā laikā pilnībā deģenerējas zarnu trakts, kas pārvēršas par tievu cīpslu. Zobi kļūst neasi, un darboties beidz siekalu dziedzeri. Šo iemeslu dēļ nēģus var lietot pārtikā neattīrot, jo tiem jau dabiski izzūd gremošanas sistēma un to organismā nav ne barības palieku, ne atkritumvielu. Tātad arī valodām, ka nēģis Gaujā vai kādā citā vietā upē būtu mielojies ar slikuša cilvēka vai dzīvnieka paliekām, nav pamata. Pirms šis apaļmutnieks nonāk uz pannas, tas ir ilgu laiku badojies.

Kā dzīvnieki un augi “prognozē” laiku?

Evolūcijas procesā dzīvājiem organismiem izveidojies īpatnējs esības atspoguļošanas veids, kuru fiziologs P. Anohins nosaucis par apsteidzošo atspoguļošanu. Kā zināms, nedzīvajā dabā atspoguļošana ir pasīva, apsteigšana tur nav iespējama. Turpretī dzīvība nav domājama bez elementāras “paredzēšanas”. Šāda elementāra “paredzēšana” — īstenību apsteidzoša atspoguļošana — dzīvās dabas evolūcijas gaitā sākās ar saskaņotiem fermentatīvo procesu cikliem un dabiskās izlases ceļā turpināja pilnveidoties uz nervu sistēmas bāzes. No otras puses, visi dabas procesi ir vairāk vai mazāk saistīti. Tāpēc augi un dzīvnieki kaut kādā veidā reagē uz sagaidāmo laika apstākļu maiņu. Šo dzīvo būtņu spēju “paredzēt” dabas parādības ievēroja mūsu senči. Šādi novērojumi bija visai nozīmīgi, jo viņi bija daudz vairāk atkarīgi no dabas spēkiem nekā mēs. Vitāli svarīgi bija paredzēt, kāda būs raža, laika apstākļi, pareizi izraudzīties lauku darbu termiņus. Gadsimtu gaitā tika uzkrāta pieredze, sijātas un daudzkārt pārbaudītas no novērojumiem gūtās atziņas.

Bagātīgajā tautas pieredzē izkristalizētā tautas gudrība intuitīvi balstās uz tieksmi skatīt dabas parādības savstarpējā saistībā (stihiskā dialektika). Šāda pieeja dod iespēju nosacīti prognozēt, pat neatklājot parādību cēloņsakarības dziļāku būtību. Šāda tipa prognožu shēma ir “ja būs A, tad notiks B”. Analizējot tautas pieredzi gaidāmo dabas parādību paredzēšanā, varam izšķirt prognozes kā īsākam, tā arī garākam laika posmam. Par piemēru minēsim dzīvās dabas parādību vai arī laika apstākļu prognozes pēc vērojumiem dzīvnieku un augu valstī.

Kā mājas, tā meža dzīvnieki jutīgi reagē uz ārējiem apstākļiem. Dzīvnieku izturēšanās vērojumi dod bagātīgu materiālu sagaidāmo dabas parādību paredzēšanai.

- * *Putni sabož spalvu — būs auksts lietus (arī ar sniegu).*
  - * *Uz kuru pusi dzīvnieki gulstas ar muguru, no tās gaidi vēju.*
  - * *Ja, mākoņiem tuvojoties, bites neslēpjas stropā, tad lietus nebūs.*
  - * *Suņi un kaķi ēd zāli — uz lietainu laiku.*
  - * *Kaķis (suns) guļ saritinājies — uz salu.*
  - * *Kaķis guļ atšāvis asti — būs silts laiks.*
  - * *Zoss (gailis) stāv uz vienas kājas — gaidi salu.*
  - * *Vārnas sēd pret vēju un skaļi ķērc — līs (vasarā) vai snigs (ziemā).*
  - * *Zvirbuļi ziemā čivina — būs sniegpuenis.*
  - * *Ja zirneklis auž riteņveida tīklu, lietus nebūs.*
- Arī novērojot augus, var gūt prognostisku informāciju.
- * *Ja rītā zāle sausa — naktī gaidi lietu.*
  - * *Ziedi spēcīgāk smaržo pirms lietus.*
  - * *Ja sūna pie kokiem top mitra, drīz būs lietus.*

Vai tas ir labi — pieradināt savvaļas dzīvniekus?

Loti daudz traģikomisku un arī īsti traģisku gadījumu saistīti ar cilvēku tieksmi vākt un “pieradināt” savvaļas dzīvniekus. Ik gadus ļoti daudz jaunu alnīšu, stirnēnu un neskaitāmi savvaļas putnu mazuļi nokļūst cilvēku mājās, kur tos iesprosto kaut kādos būceņos un baro ar visu, kas pagadās, bieži pat nezinot, pie kādas sugas pieder sagūstītais “mīlulis”. Dzīvniekus vāc aiz visdažādākajiem ieganstiem — apmaldījies, ievainots, pamests, nebarots, lai gan lielākoties mazuļa vecāki atrodas turpat tuvumā, tikai prot veikli slēpties; dažkārt putni pat metas ar nagiem virsū savu mazuļu “glābējam”.

Pēc neilga laika izrādās, ka jaukais dzīvnieciņš ēd, pie tam ļoti daudz, un arī gaida, lai iztīrītu viņa būceni, vēlams, vairāk reižu dienā. Ja labi padomā — savvaļas zvēri un putni dzīvo vairākus desmitus gadu, nekāda labuma savam “gādniekam” neatnes, bet meža pūcei, piemēram, vajag no 5 līdz 20 pelēm vai vardēm katru dienu, ar tīru gaļu (bez kauliņiem un vilnas) to barot nevar. Stirnu turēt būtu vieglāk, sevišķi lauku mājās, bet ko darīt, ja esat to atvākuši uz pilsētu — ceturtā stāva dzīvoklī? Bet, galvenais, dzīvniekam augot, cilvēka interese par to sāk zust. Izrādās, ka esam rīkojušies nepareizi, neesam domājuši par savvaļas dzīvnieka likteni. Ar ko pamatojama tāda, teiksim droši, masveidīga, pilnīgi neprātīga rīcība?

Izrādās, ka visu dzīvnieku mazuļiem, kas bauda vecāku rūpes, ir raksturīgas īpatnības “sejas” izteiksmē (strups deguntiņš, plata mute, lielas acis, izvirzīta piere). Šīs īpatnības, kas piemīt gan putnu mazuļiem, gan zvērēniem, gan arī cilvēka bērniem, ir dabisks kairinātājs, kas izraisa “vecāku gādības” jūtas. Un mēs tam netiekam pāri. “Vienkāršais” instinkts neļauj mums analizēt savas iespējas un rīcības sekas. Bet, kad dzīvnieks paaugas, tā izteiksme mainās un tas kļūst mums vienaldzīgs. Tā, piemēram, no mīļajiem incišiem rodas klejojošu savvaļas kaķu armijas. Tā rodas aļņi, kas aizsprosto ceļu gājējiem vai

braucējiem, ar visnopietnākajiem draudiem pieprasot “muitu” sviestmaizes vai cita uzkožamā veidā. Gūstā uzaugušie dzīvnieki, sevišķi plēsīgie, dabā vairs nevar normāli eksistēt, jo iegūt barību tiem jāmācās no saviem vecākiem. Tagad tie par barības gādātāju uzskata cilvēku, no kura nebaidās un kuram katrā laikā tuvojas ar savām pretenzijām.

Bet, ja nu bijušais “mīlulītis” ir buks vai aļņu bullis, tad auru laikā sadursme ar tādu dzīvnieku var kļūt liktenīga ne vien nejaušam garāmgājējam, bet pat gādīgajam saimniekam.

Gūstā uzaudzētos dzīvniekus vislabāk piedāvāt Zooloģiskajam dārzam (tur to ik gadus salasās papildam, lielākā daļa jau neveseli nepareizas turēšanas dēļ), bet to izlaišana savvaļā dažiem draud ar bojāeju, dažus padara ļoti bīstamus cilvēkiem.

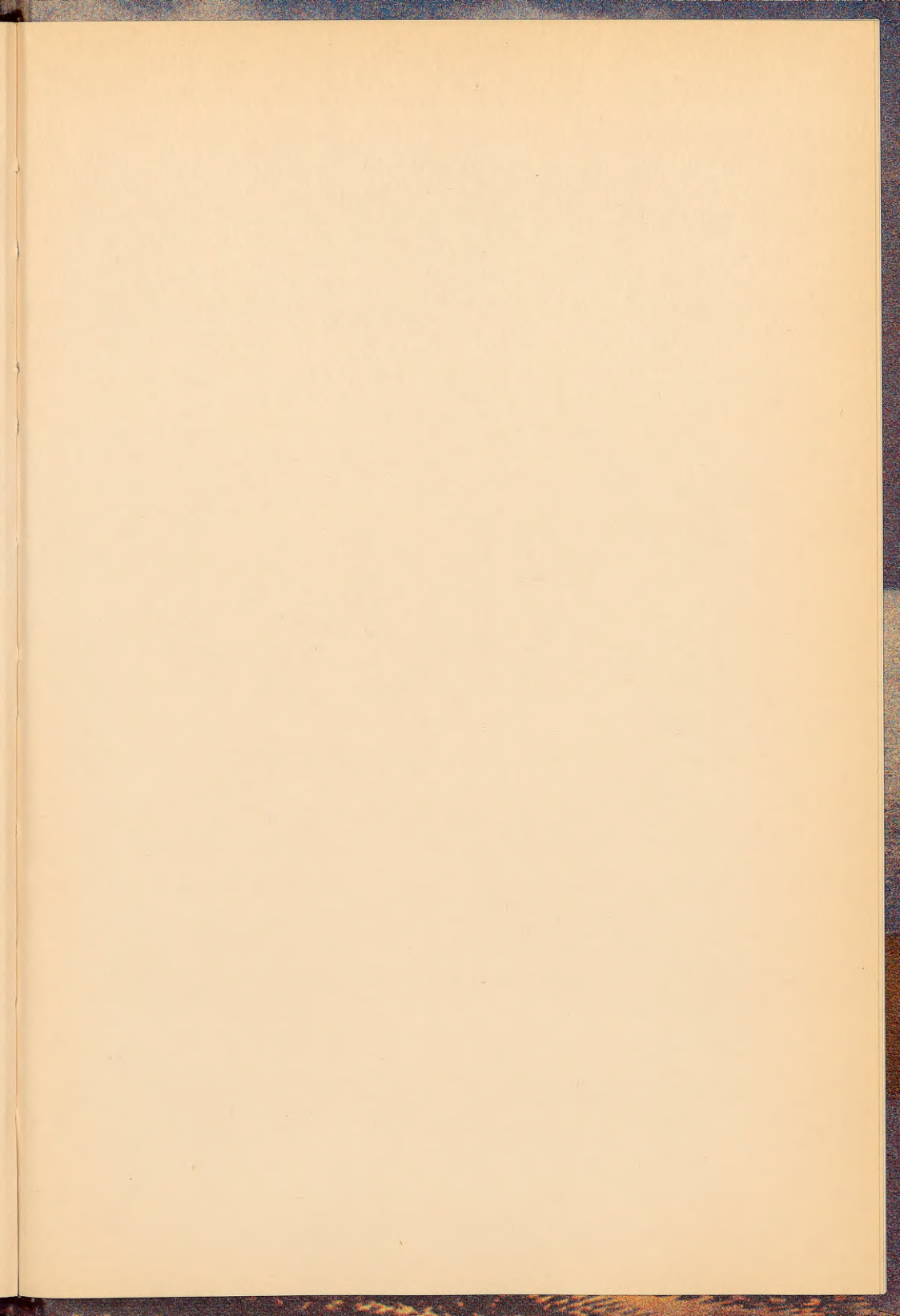
Atcerēsimies galveno: dzīvnieku valstī mēs esam vairs tikai viesi, bet labam, saprātīgam viesim nevienā namā briesmas nedraud.

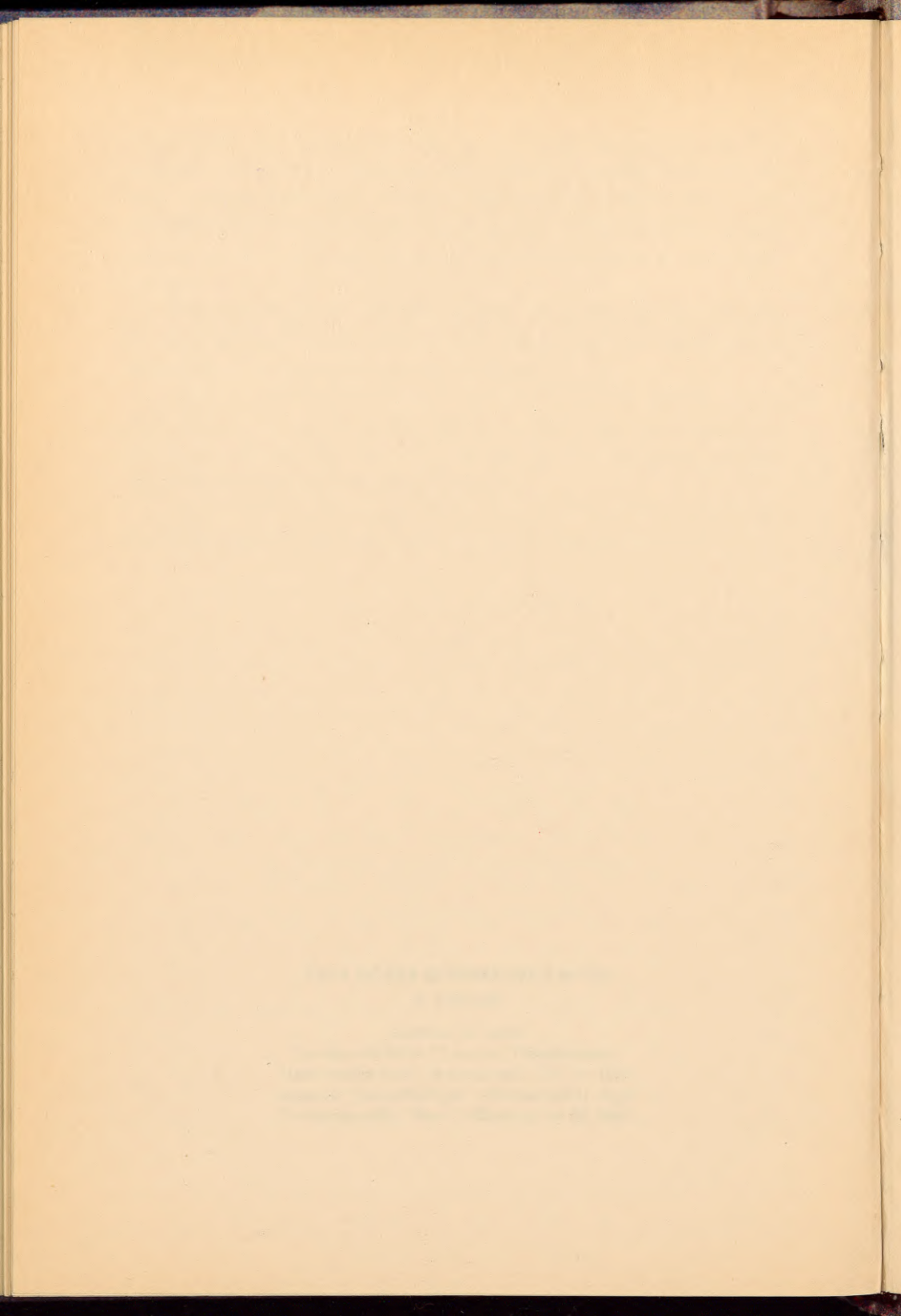
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3200
WWW.CHICAGO.EDU

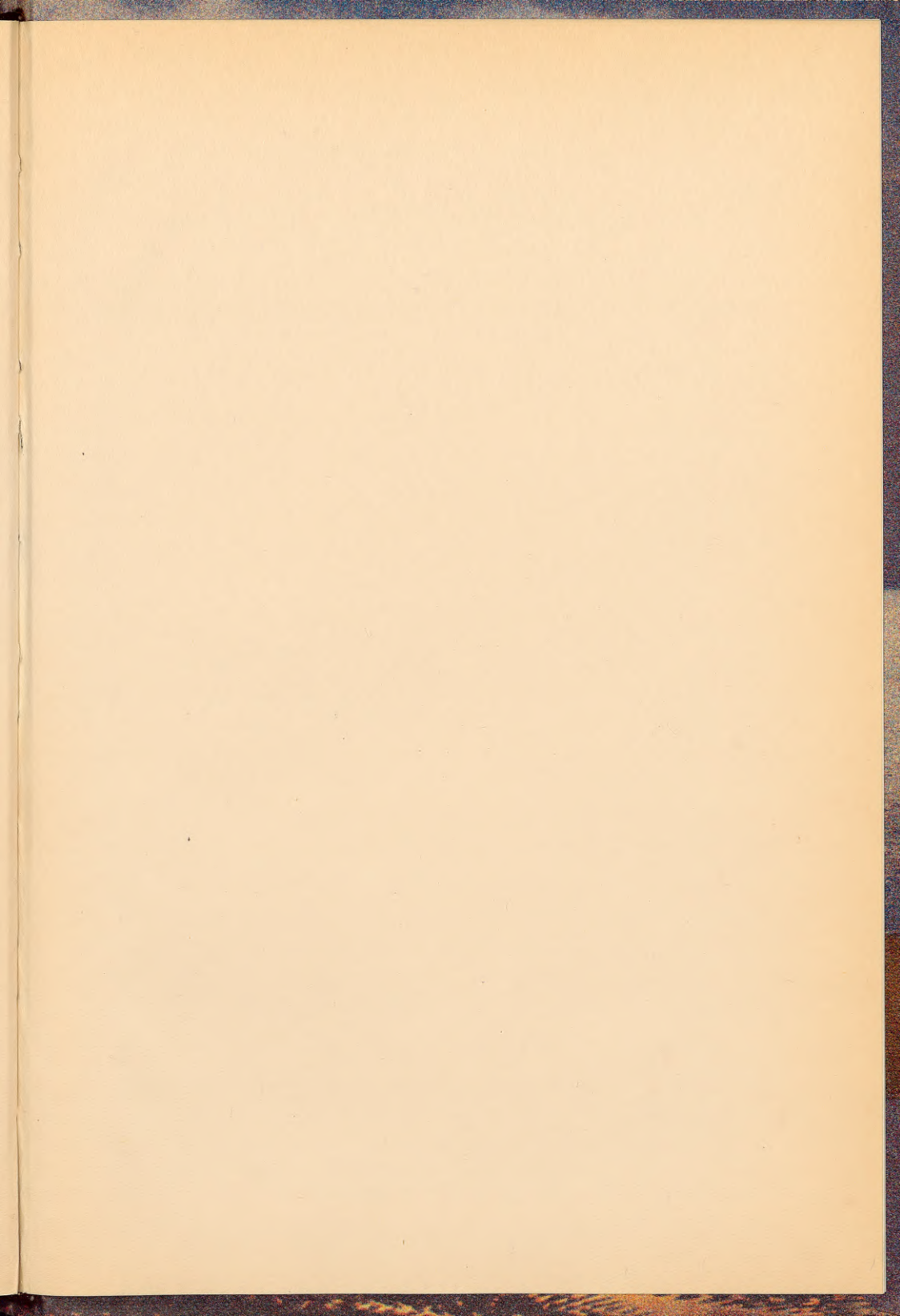
Tava labākā grāmata par Latviju
4. grāmata

Korektore M. Starka

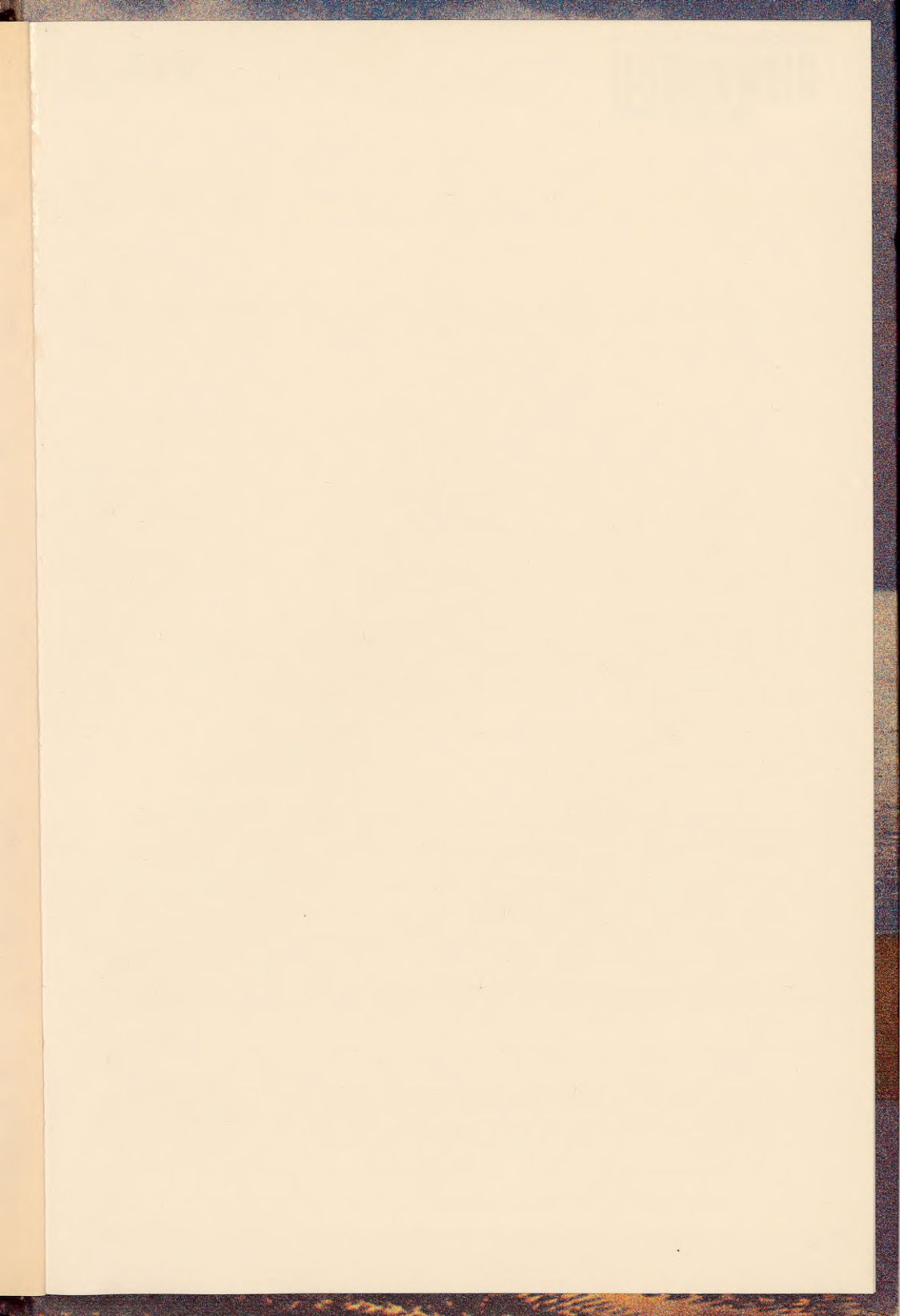
Formāts 60x90/16. 17 iespiedl. Ofsets piedums.
"Izdevniecība Aplis", Aspazijas bulv. 24, LV-1050.
Iespiesta "Tipogrāfija Ogrē", Brīvības ielā 31, Ogrē.
Iesieta tipogrāfijā "Rota", Mūkusalas ielā 63, Rīgā.

Ls 2,60

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301009522

97-4
77_{IV}

109 *jautājumi un atbildes* par Latviju

Kādi bija seno cilšu novadi?
Kas bija Ako sacelšanās?
Kas bija vissenākais ierocis?
Par ko cāram sūdzējās Kurzemes kalpi?
Kas bija četru Saeimu priekšsēdētājs?
Kādi ir Latgales trīs simboli?
Kādas ir latviešu kapu zīmes?
Kura karaliene dejoja lauku kāzās?
Kad Rīgā sāka lietot narkozi?
Vai Latvijā ir redzama ziemeļblāzma?
Vai Latvijā ir dzīvie izraktenī?
Pazemes sēnes. Kas tās tādas?
Kādā krāsā ir zirgs?
Vai pūces dienā ir aklas?

4. grāmata